

МУҲАММАД АЛИ

УЛУҒ САЛТАНАТ

Тарихий роман

Биринчи китоб

ЖАҲОНГИР МИРЗО

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2003

Сўнгсўз муаллифи —
Матёқуб ҚЎШЖОНОВ

Муҳаммад Али
Улуғ салтанат: Тарихий роман: 1-китоб: Жаҳонгир
Мирзо. — Т.: Шарқ, 2002. — 336 б.

Ўз.2

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси Бош таҳририяти, 2002 й.

БИРИНЧИ БОБ

I

Наврўзи айём арафасида ўттиз тўрт ёшли Темурбекнинг қўшини Жайхундан ўтиб, Балхдан узоқ бўлмаган Бўйё деб аталган мавзеда чодир тикди. Тарих ҳижрий 771 йил¹ кириб келмоқда эди. Ҳар Наврўз байрамини дилкаш Кеш юртида хеш-ақраболар даврасида хурсандчиликлар билан ўтказишни хуш кўрадиган Темурбекнинг одатини тарк қилиб, сафарга отланишига етарли асослар бор эди...

Ўн беш кун аввал Кешда, Темурбекнинг чорбоғида бўлган машаратда Мовароуннаҳрнинг ҳозирги вазияти, Самарқанд, Тошкент, Хўжанд, Бухоро шаҳарларидаги аҳвол ҳақида сўз борди. Кутилмаганда ўрта бўйли, кўзлари ирғиб чиққан, қирқлар чамасидаги Амир Мусо ўрнидан туриб қўл қовуштирди-да, бундай деди:

— Бир хатарли ишни сизларга айтишни маъқул кўрамен. Амир Ҳусайндан эҳтиёт бўлмоқ керак. Тушундик, у яна макру ҳийлалар йўлига кирибдур... — Амир Мусо «тушундик» сўзини бўлса-бўлмаса ишлата берар эди. — Фафлатда қолмайлик, деймен. Ул бадбахт илгидан ҳар нарса келадур....

Амир Мусонинг сўзлари қанчалик хатарли бўлмасин, даврадагиларга унчалик таъсир этмади. Табиати баҳор ҳавоси каби ўзгарувчан бу амирнинг аҳду паймони ҳам шунга муносиб, бир куни Темурбек тарафида айюҳаннос солиб от сурса, бошқа куни сидқидил Амир Ҳусайн қиличини чопар, феъл-атворини аниқлаб бўлмас даражада бир одам эди. Хатти-ҳаракатларида қоимлик йўқлиги унинг ўз жонини ҳам минг азоб-уқубатга отарди, аммо у буни англаб етмасди.

Ҳамма жимиб қолди. Шу палла чорбоғнинг ўнг томонидан қандайдир отнинг зорланиб кишнагани эши-

¹ Милодий 1370 йил.

тилди. Овоз бошқа қайтарилмади. Уйнинг тўрисида ўлтирган Темурбек ҳам, даврадаги амирлару баҳодирлар ҳам сўз қотмас эдилар. Ниҳоят, Темурбекнинг рўбарўсида чўк тушган дароз бўйли, кўркам юзли, соқол-мўйлаби текис қирқилган хушбичим Амир Сайфиддин некўз одати бўйича бир томоқ қириб олди-да, Амир Мусога қарата жиддий тарзда:

— Хўш... Муддаонгиз не? Муддаодан сўз юритингиз, муддаодан! — деди, — Ул бадбахт илгидан ҳар нарса келадур, дейсиз... Бу бирлан хўш... нима демачи бўласиз ўзи?..

— Тағин фитна тухмини сочиб, турли ғавғоларга бошламанг бизни! — бирдан сўзга аралашди қисқа мўйлабли, узун чўққи соқолли Амир Жоку барлос. — Авваллари ҳам кўрганмиз, ҳа!..

Амир Мусонинг яккам-дуккам сийрак қошлари чирилади, бўйи тағин ҳам чўкиб, ўлтирган жойида юма-лоқ бир буюмдай бўлди-қолди, фақат катта пешонаси ўзини қаёққа яширишни билмай дўнграйиб турарди.

— Тушундик... — деди у аста, беўхшов кўлларини тиззаларига қўйиб, ирғиб чиққан кўзларини жавдира-тиб барчага бир-бир қарар экан. — Менга ишонмаётирсизлар... Аммо мен билганимдан айтамен...

— Тўғри гапнинг гадосимиз, ақлинг етадур, — босиқ оҳангда сўз бошлади Амир Довуд дувлат. Темурбек эгачиси Қутлуғ Туркон оқанинг шавҳари¹ ўйлаганини одамнинг бетига шартта айтадиган, ҳақиқат йўлида ўлимдан ҳам тап тортмас қирқ беш ёшлардаги паҳлавон келбат бир киши бўлиб, хўроз уриштириш жонидили эди. Унинг ўнг юзида билинар-билинмас қилич изи кўриниб турарди. — Хўроз бўлиб тўғри сўзни десанг, танимиз сенга садқа! Лекин макиёнлик қилиб бизни алдасанг, додингни Оллоҳга айтасен!

Амир Мусога жон кирди. Амир Довуд дувлатнинг вазмин айтган сўзлари унга мадад бергандай бўлди.

— Куйганимдан айтамен, тақсирлар! — ўрнидан туриб кетди у яна, — Амир Ҳусайн тузини тотиб кўрганмен... Биламен!.. Амир Ҳусайннинг Темурбекка хусумати борлиги аёндур. Ваҳший ниятлар вужудини қамраб олган. Нияти Темурбекка заҳмат етказмақдур...

— Рост айтадур, Амир Ҳусайннинг аҳдига ишонч йўқ! — деди Амир Жоку барлос. Ўтган йили ёзда

¹ Ш а в ҳ а р — эр, маъносида.

қаронавслар¹ билан бўлган жангда, Қаршида отдан йиқилиб, қаттиқ лат еди, шундан узоқ вақт белини ололмай юрди. Ҳозир ҳам бўксаси бир санчиб қўйди. Ҳаяжонланганидан, яқингинада қилич тегиб кетиб иккига ажралиб, япасқи бўлиб қолган бурни қизғиш тусга кирди.

— Ул гараз ва макр асиридур, қизигар! — Буни Темурбекнинг синглиси Ширин бика шавҳари Амир Муайяд арлот айтди. Унинг овози бўғиқ, ўзи жуссадор, шоп-мўйлов бўлиб, ёши ўттиз бешларда эди. Амир Муайяд арлот бирдан ўзининг охириги сўзидан хижолат тортиб қолди. Чунки Темурбек ўз ҳузурида ҳар хил қатлу ом ва қирғинлар ҳақида, айниқса, аёллар тўғрисида турфа чандиқ гаплар бўлишига йўл қўймасди. Хайрият, ҳозир Темурбек ўзини эшитмаганга олди, индамади.

— Амир Мусонинг Темурбекка содиқлиги қанчалиқдур, айта олмаймен — Амир Сайфиддин некўз тинч ўлтиролмади. — Аммо гаддор Амир Ҳусайн тўғрисидаги сўзларининг асло ёлғони йўқ!

Қаршилиқ амир бу сўзларни эшитиб қувониб кетди. Хайрият, қаҳру газаблар оқимини Амир Ҳусайн томонга бура олди! Фурсатни бой бермай Темурбекка юзланди ва дадил деди:

— Темурбек! Тушундик... Мендан ўтган бўлса бир қошиқ қонимдан кечасиз... Бундан буён сидқидил ихлос камари ила белимни маҳкам боғлаб, давлатингиз шарафи йўлида қолгон умримни бахшида этгумдир!

— Бир қошиқ қонимдан кечасиз, дейдир... Ажабо, унинг кечадурғон қони қолдиму эркан ўзи? — шивирлади заҳарханда аралаш Амир Довуд дуғлат Амир Сайфиддин некўзга. Шивирлаб гапирилган бўлса-да, бу ҳаммага эшитилди.

Темурбек Амир Мусонинг тутумини тушуниб турарди. Билади, Амир Мусо ҳам катта умидлар билан бош кўтариб юрибди, юрт бошқариш нияти йўқ эмас... Темурбекнинг эсида бор, Амир Мусо Боязид жалоийрнинг ўғли Али Дарвеш ва Тармаширинхоннинг хотунларидан бири Ўрда-хотун билан тил бириктиришиб, фисқу фасодларга тўла мактуб битдилар ва уни Амир Ҳусайнга йўлладилар. Бу гап, албатта, Амир Му-

1. Қ а р о н а в с — Туркистонга келиб ерли халқ билан аралашиб кетган мўғулларни шундай атардилар.

содан чиққан. Мактубнинг мазмуни, тахминан, мана бундай эди: «Хусайнбек, огоҳ бўл! Темурбек сенга, Қобулшоҳ хон ҳазратларига душманликни кўзлаб юрибдир. Сенинг юрт бошида эрканингдан у ниҳоятда пуррам, кўнгли кину ғаразларга тўлуғдир. Сен билан уруш тилида сўзлашмакка қаттиқ бел боғлағон...» Амир Хусайн бу битикни, ўзидан қўшиб-чатиб шишириб хонга етказди. Хон зудлик билан Темурбекка ёрлиғ юборди. Ёрлиғда, тегишли кишилар барчаси Самарқандда Ўрда-хотун ҳузурида жам бўлсунлар ва бор ҳақиқатни очсунлар, деб ёзилган эди. Хотира саҳифаси гуноҳу гумонлардан холи бўлган Темурбек ортиқча хаёлларга берилмай Самарқандга жўнади. Унинг келишидан хабар топган Амир Мусо ва шериклари рўбарў бўлишдан қўрқиб, шармандалиқдан Хўжада тарафга от содилар. Ўрда-хотун эса уялиб қолди, Темурбекнинг юзига қарай олмади. Амир Мусонинг Қарши муҳорабасида Бухоро учун бўлган савашдаги мунофиқликлари ҳам ҳар бири бир дафтар... Энди Амир Хусайн давлатининг заволи аён бўлиб қолган бир пайтда Амир Мусо эс-ҳушини ўнглаб, Темурбек олдига юкуниб келди, чунки Темурбекнинг иқбол қуёши порлашга турган эди. Агар узоқ-яқиндан биров ихлос билан келиб унинг мажлисига кирса, қайси тоифадан бўлмасун, давлати дастурхони неъматидан бенаиб этмак Темурбекнинг одатида йўқ эди. Амир Мусога ҳам, келибсан, келганинг чин бўлсин, деб қўйди холос.

Аслини олганда, Амир Мусо жуда тўғри айтди. Темурбек даврадагиларга қулоқ солиб ўлтирди, уларнинг кўнглида ҳам ўхшаш фикрлар гужгон ўйнарди. Ҳа, Амир Хусайн ҳеч кимга дўстлик қилмайди, дўст бўлмоқчи бўлганларни ўзи кўксидан нарига итаради. Амир Хусайнга умид боғлаш бамисли Қорақум саҳроси ўртасида қаср қуришдек бир гап. Эҳ-ҳе, Темурбек бунинг неча марта гувоҳи бўлди, неча бор бошдан кечирди! Амир Хусайн мизожида нохуш аломатлар пайдо бўла бошлади. Мол-дунёга ҳирс ва бахиллик каби иллатлар вужудини чулғаб олди. Одамни ёмон дейиш учун шуларнинг ўзи кифоя эди, энди уларга бадфеълик, писандсизлик, қўрслик, ғурурланиш, ноўрин кеккайиш ва ёлғиз ўзиникини маъқуллаш сингари хислатлар ҳам қўшилди. Мана, қарийб ўн йил бўлаётир, у имкон топса, албатта, Темурбекка панд

беришга уринадир. Унинг дағаллиги туфайли Туркистон амирларининг боши бир ерга қовушмади. Агар у панд бермаганда, Чинос ёнида Лой жангидаёқ улар Илёсхўжа қўшини устидан бешак қолиб келган бўлардилар, ким билади, кейин юрт тақдири қандай кечарди. Афсус!.. Фисқу фасодларга ўралиш, вафосизлик тўрида қолишлар-чи? Салтанат учун фидойилик кўргизмаётирсан, деб Темурбекнинг йигитларига атай солинган товонлар-чи?..

Темурбекнинг дўстлари — Амир Жоку барлос, Амир Сайфиддин некўз, Аббос баҳодир ва Давлатшоҳ бахшилар бор-будларини йиғиштириб берсалар ҳам уларга солинган товонни қоплай олмадилар. Дўстларини музтарлиқда қолдирмаслик учун кешлик амир олтину кумушдан иборат катта маблағ сариш-талади, ҳатто чорасиз қолиб завжаси Улжой Туркон оқанинг қимматбаҳо билакузук ва исирғасини ҳам қўшиб юборишга мажбур бўлди. Амир Ҳусайн уларни таниди, чунки сингласига ўзи ҳада қилганди, аммо очкўзлик ва ҳирс кучлилигидан қайтариб беришга кўзи қиймади. Яна уч минг динор зарур эди.

Темурбек ўйлаб қўйган сўнги чорасини қўлади: сара арғумоқларидан ўттизтасини ажратиб товонга элтишларини буюрди.

Товон муаммоси мутлақо ҳал бўлди деб ўйлаган Темурбек хотиржам суюкли ўғли Жаҳонгир Мирзо билан мана шу чорбоғда қиссахон Мавлоно Убайддан Искандар Зулқарнайн ҳақида ҳикоят тинглаб ўлтирар эдилар.

— ...Дунёдан кўз юмсам, тобутда қўлимни чиқариб қўйингиз! — дебди Искандар подшо. — Дунёни олган подшо у дунёга қўли қуруқ кетаётганини кўриб қўйсунлар... Искандар подшо ўттиздан ўтиб, ёш туриб оламни тарк этган экан...

Шу пайт шошилинич Амир Ҳусайн чопари келиб қолди:

— Мовароуннаҳр ҳукмдори сиз юборгон тулпорларни ўз уюрингиздан эканлигини билиб, қабул этмай рад қилдилар, — деди хансираб чопар. — Олампаноҳ шундоғ дедилар: «Менга нақдина лозим... Хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи қошига дурри якто қизи Хонзода хонимни сўраб совчи юбормакчимен. Катта арзигулик сармоя зарурдир..»

Шу пайт Темурбекнинг, иттифоқо, Жаҳонгир Мир-

зога кўзи тушиб қолди. Баланд бўйли, дуркун, юмшоқ кўнгил, тиниқ юзли, ёрқин мўйлаби эндигина сабза урган амирзода чехрасида қандайдир ўзгариш сезилди, у нимадир демоқчи бўлди, ҳаяжонланганидан юзларига қизиллик югурган, кўзлари чақнар эди. Темурбек бунга диққат қилди, аммо бу тағайюр¹ нимадан — Искандар қиссасиданми ёки чопар сўзидан — шуни билолмади. Чопарга тез жавоб бериш керак эди, Темурбек деди:

— Амир Ҳусайн жанобларига айтингиз, мен розимен. Буюрилгон сармоя тезда мамлакат ҳукмдорига етказилур!

Темурбек ишни узоққа чўзмади, кўзда тутилган маблағни нақд қилиб Солисаройга жўнатди.

Бунга унча кўп фурсат ўтгани йўқ, Хутталон² ҳокими Амир Кайхусрав билан Ҳисори шодмон³ ҳокими Шайх Муҳаммад Баён сулдуз иккиси Темурбекка қутлуғ нома битишди. Номада кўмак сўрашиб, душманлари Амир Ҳусайн билан курашда яқдил ва ҳамжиҳат бўлишга аҳд-паймон айлаганларини билдиришган эдилар. Тасодифан нома Амир Ҳусайн қўлига тушиб, ул сирдан огоҳ бўлди. Айни пайтда Темурбек ҳам бундан бохабар эди. Лоп этиб ўша кунларда Темурбекнинг йўли Арҳанг шаҳрига тушиб қолди. Амир Ҳусайн уни шоду хуррам кутиб олди, меҳмондорчиликни ҳам ўрнига қўйди, лаҳза бўлсин иззату икром расмини тарк этмади. Улар Панж дарёси соҳилида хушҳаво бир масканда шакаргуфторлик қилмоқда эдилар. Темурбек мезбон оғзини кўп пойлади, дилидан: «Садоқатга аҳд-паймонимиз устиворлиги исботи учун Ҳусайнбек ўша нома ҳақида, шубҳасиз, нимадир дейди ва юрагидагини яширмайди, чунки кўнгил сирининг очилиши — кўнгилнинг софлигига гаровдир», деган сўзлар кечди. Аммо Амир Ҳусайн нома ҳақида лом-мим демади! Темурбекниг дилида адоват туйғуси пайдо бўлди, бироқ валламатлик шижоати ҳам вазминлик қуввати кучли эканлигидан, ичидагини сиртига чиқармади. У кетишга ҳозирланди. Икки амир бир-бирлари билан сир бой бермай хайрлашдилар.

¹ Тағайюр — ўзгариш.

² Хутталон — Вахш ва Панж дарёлари оралигидаги вилоят номи.

³ Ҳисори шодмон — ҳозирги Ҳисорнинг қадимий аталиши.

Яқингинада тагин бир воқеа юз берди. Амир Ҳусайн айримлар ифвосига ўчиб, аҳду қасамни унутиб, ҳийла қилишга ўтибди. Ўзига ортиқча баҳо бериб юборибди. Бир одам жўнатиб, Темурбекнинг Кеш ва унинг атрофидаги эл-улусидан кимки номдор бўлса, битта ҳам қўймай барчасини Балхга кўчириб юборсунлар, деб амр этибди. Тангиликни кўрингиз! Устига устак, Амир Муайяд арлот шаробхўрлик вақтида қизишиб Жоварчининг ўғлини уриб ўлдириб қўйибди ва қочиб кетибди. Инчунин, унинг ҳарами, яъни Темурбекнинг синглиси, Ширин бикани Балхга элтсунлар, деб киши йўллабди. Тагин, Темурбек Амир Мусони кўч-кўрони билан унинг ихтиёрига жўнатиши ҳам лозим эмиш. Ҳаммасидан ошиб тушгани — Амир Ҳусайннинг унинг ҳузурида қолдирилган фарзанди аржуманд, олам аҳлининг амирзодаси Жаҳонгир Мирзони андишасизларча қайтариб юборгани бўлди. Бу Темурбекка оғир ботди... Оранинг бузилгани аниқ эди. Салтанатининг елкаси Темурбекнинг шижоатидан қувват олиб турибди, бас! Орани бузишга Амир Ҳусайннинг ўзи интилмақда, эришган бўлса ўзи эришди. Темурбек шу пайтгача арқонни узун ташлаб келди, худонинг ўзи шоҳид. Ортиқ кўнгилчанлик, бепарволик ва мурасага бориш энди Кеш амирига ярашмайди. Андишанинг отини кўрқоқ қўямасинлар!..

Шуларни кўнглидан бир-бир ўтказар экан, Темурбек ўзича истеҳзо аралаш жилмайиб қўйди. Даставвал Темурбек Амир Ҳусайнга ошкор қарши чиқиш хусусида сўзлашдан ўзини тийди. Чунки унинг синашга дўстлари, издошлари Амир Ҳусайн билан ўртада аҳду паймон борлигини яхши билишади, бу ҳақда оғиз очса, ўша аҳд-паймонга шикаст етади, Темурбек буни асло истамасди. Сониян, Темурбек юрт бошқараман деб, жуда ҳам етиша олмай турган экан-да, давлат таъмаси кўнгил кўзини хира этибди-да, деган ўйга боришлари мумкин. Энди эса бошқа гап. Энди барча амирларнинг ўзлари, хусусан, Амир Мусо, Амир Ҳусайн кирдикорларидан очиқ-ошкора гапириб туришибди, фурсатни бой бермайлик, сўнг надоматларга қолиб юрмайлик, дейишмоқда.

— Амир Ҳусайнга қарши курашда бир тану бир жон бўлмак зарур! Уни бир ёқли қиламизу тинчиймиз! — қаътий деди Амир Жоку барлос, амирларнинг ичида улуғи, у элликларда эди. Қизғиш тусга кирган

япасқи бурнини силаб қўяркан давом этди: — Ҳазрат Соҳибқирондан бир ўтинчимиз бордур — бу сафар энди қаршилиқ қилмайдилар!

— Қаршилиқ қилмайдилар, зеро ул зот Кешдан бўладилар!.. — лутф айлади кутилмаганда Амир Довуд дуғлат. Даврада гурр этиб кулгу кўтарилди, бу лутфнинг ўз ўрнига тушганидан далолат берарди. Темурбек мийиғида жилмайиб қўйди.

Орага яна жимлик чўқди. Ҳамма Темурбекка кўз тиккан, валламати амирнинг нима дейишини кутарди.

Темурбек қадди-қомати расо, балад бўйли, кенг пешонали, қошлари қуюқ, кўзлари катта-катта бир йигит эди. Кўз қарашини майин, мулойим бўлиб, кучли ўктам овоз билан гапирар, шошилмас, овозида кишини ўзига тортувчи қандайдир жозоба, сеҳр яширинганди. Қуръон тушириганда, овози номдор қориларники сингари ширали ва ёқимли эшитиларди. Сеистонда захмдор бўлган ўнг қўли битиб кетган, аммо вақти-вақти билан, айниқса, ёмғирли кунларда оғриб қўяр, азоб берар эди. Ўнг оёғи эса букилмайдиган бўлиб қолган, юрганда оқсоқланганини билдирмаслик учун шошилмай битта-битта қадам ташлаб юрарди. Шунда унинг оқсоқлангани бироз сезилиб қоларди холос. Темурбек кўпроқ отда юришни ёқтирарди, ўлтириганда, табиийки, парқув ёстиқларга суяниб ёнбошлаб оларди. У, одатда супада ёки сўрида бўлсин, энг юқорида ўлтирар, қолганлар ҳилол шаклида қўйироқда жойлашар эдилар.

— Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам айтфонларидек, ҳар ишда кенгашга суянамен... — сўз бошлади Темурбек. — Кенгаш не қарорга келса, шу қарорни адо этмак вазифамдур. Дунё — илон ва чаёнларга тўла олтин сандиқнинг нақ ўзи экан. Аммо, бу сандиқда одам шаклидаги илонлар ва чаёнлар йиғинмишдир. Сиз тўғри дедингиз, эй аҳли умаро, сўзингиздан дўстимиз Ҳусайнбекнинг душманлик йўлига кирғони равшан бўлди... Шариат қонунига биноан, фитна қилгувчини даф этмак вожиб саналур, алал оқибат савоб ҳисобланур. Бас, Амир Ҳусайнни даф этишга киришмак энг аввалги заруратдир! Аммо қўйилажак қадам асосини мустаҳкам ердан изламак лозим, йўқ эса охирда иложсизлик ва чорасизлик, афсус ва надомат исканжасида қолғоймиз. Худо у кунларни бошимизга солмасун!

- Илоҳо, ўзи қўлласун!
- Фаним юзини тескари қилсун!
- Тангри кўмак берсун!
- Худо ёр бўлсун!

Амирлар шундай сўзлар билан ўз хоҳиш-иродаларини билдирдилар, Темурбек давом этди:

— Амир Довуд ва Амир Сайфиддин жаноблари! Зуддик билан мардонавор мухолифат эълон қилинсун! Амир Жоку жаноблари! Черик тўплашга фармон берилсун! Оллоҳга таваккал қилурмиз, аммо таваккал ортини тангри кўмаги ила мустаҳкамламак ҳам жоиздур! Амир Муайяд! Сиз, тақсир, Ҳинду Қарқара қипчоқни топингиз, токи ул Сайхундан ўтиб Ўтрорга қочиб кетрон Шайх Муҳаммад Баён сулдузни қидирсун, чақмоқ қадам ила қошимизга еткурсун! Олой томонларда юрғон Амир Кайхусравга бошқа чопар юборингиз, тайин қилингизким, Хутталон ҳокими ўз чериги бирлан сафимиздан ўрин олсун! Оқибати мақбул бўлажани уқтирилсун!

Шиддатли ва кескир фармонга мувофиқ Хўжа Илфор қишлоғи ёнидаги кўм-кўк барра майсалар билан қоплана бошлаган кенг майдон лашкаргоҳ этиб белгиланди. Темурбек беадад қўшинни тартибга келтирди, манглойни аниқ қилди, бошқаришни Амир Жоку барлосга топширди. Амир Мусони қўлга¹ сардор этиб тайинлади, амирни ҳам синаш, ҳам айтилган сўзларнинг амалий исботини кўриш зарур эди. Темурбекнинг ўзи бир гуруҳ баҳодирлар ичида юлдузлар ўрамидаги ойдек балқиб йўлга тушди.

Водариғо, Амир Мусони синаш муддати бир кундам ҳам нарига ўтмади! Беқарор амир ўзига хос бўлган ажабтовур саъжия, тутумга мувофиқ иш кўрди. Балх томон жўнашлари биланоқ, уни ҳар турли ваҳималар қуршаб кела бошлади. Хузорга етмай, васвасалар исканжасида қолган тойживут ўмоқидан² бўлган Амир Мусо аҳд-паймонни унутди, лашкарни пинҳона ташлаб Самарқанд томонга қочиб кетди. Ҳеч ким унинг ортидан накомиший³ қилиб ҳам бормади. Воқеадан хабар топганлар, ичида: «Э, аттанг!», «Афсус!», «Нотавонлик қилибдур!», «Тушунмадик!..» деб ачингувчи,

¹ Манглой, қўл — ҳарбий қисмларнинг номлари.

² Умоқ — уймоқ, аймоқ, қабила.

³ Накомиший — душман лашкарини таъқиб этиш.

киноя қилгувчилар бўлди. Амирлар ушбу воқеадан Темурбек нечук аҳволга тушганини била олмай қолдилар. Темурбек ўзини ҳеч нарса юз бермагандек тутди, бирон нима демади. Тезликда нури дийдаси Жаҳонгир Мирзо, Суюрғатмиш ўғлон, Амир Муайяд арлот, Амир Сорибуғо жалойирлар шижоати ила лашкарнинг манглой расмини безади ва илғор этиб жўнатди. «Қўлни ўз қўлимга олмасам бўлмас», деб қўйди Темурбек ва сипоҳлар руҳини кўтариш учун шундай қилди.

Жаҳонгир Мирзо ҳимматидаги манглой қўшин Термизга кирар-кирмас, Амир Хусайннинг Ҳиндушоҳ билан Амир Халил бошчилигидаги лашкари, уларни узоқдан кўриб ҳавосати босдими, бас кела олмасликларига кўзлари етдими, ҳарқалай, тир-камонни йиғиштиришга турдилар ва Балхга томон чекиндилар. Амир Хусайн шу куниёқ катта қўшиннинг Балхга бостириб келаётганидан хабар топди. Аммо у лашкар Темурбекка тегишли эканлигини билмасди.

II

Темурбекнинг лашкари қўнган жой Бўйё мавзеининг хушманзара далаларидан бири эди. Кўклам ўзининг беадад яшил майсалар сипоҳини бошлаб Туркистон водийларига бостириб келди. Унинг яшартиргувчи жонбахш нафасидан тупроқ яшилланиб борар, унча олис бўлмаган хушбичим адирларда битта-яримта лалақизғалдоқлар «лов» этиб кўзга ташланиб қоларди. Замин байрамга безанмоқдайди. Тоғдан эсан шабадада энди қора қишнинг жунжиктургувчи совуқ саси эмас, балки ҳали олдинда турган ёруғ ёзнинг ёқимли олис нафаси кўпроқ сезиларди, шабада кишига хуш ёқарди. Ажабо, бу ерда тоғ томондан ҳам шабада эсарди, дарё тарафдан ҳам. Темурбек мамнун бўлди, лашкар учун яхши жой танлашибди. Лашкар учун танланган манзилда, аввало, сув яхши бўлиши лозим, аскар истиқомат қиладиган ер қулай, айна пайтда тепароққа жойлашиши даркор, офтобга рўбарў келишдан қочиш зарур. Темурбекнинг чодир даланинг ўртасидаги тепалик ерда савлат тўкиб турарди.

Термиз кечувидан ўтиш хийла мушкул бўлди, сув кўпайиб қолибди. Тун оқшом келиб жойлашдилару ухламоққа тутиндилар, чунки эртага наҳор туриш ло-

зим, эртага — Наврўзи айём. Темурбекни йўл азоби анча ҳоритган экан, қаттиқ уйқуга кетди. Шу кеча ғаройиб бир туш кўрди. Хўжаң сувида даҳшатли сел, тошқин айқириб келаётган эмиш. Темурбек дарёнинг ўртасида, селда бир синиқ тахта устида ўлтирармиш. Бетиним саждага бош уриб, бечоралар оҳ-додини тинглаувчи Оллоҳдан нажот сўраётган эмиш. Шу палла маҳобатли бир тўлқиннинг қуйруғи уни уриб учириб юборибди! Ҳушидан кетган Темурбек у ёғини билмайди, кўзни очиб қараса, дарёнинг Самарқанд томонидаги соҳилида эмиш. Ёнгинасида ваҳшатли улкан дарё унинг оёқларини ўпиб ҳайқириб оқиб ётганмиш...

Темурбек уйғониб кетди.

Борлиқ сукунатга чўмганди. Лашкар уйқуда, фақат тўрт томонда олисларда қоровулларгина бедор тонгни қаршилардилар, уларнинг олдиларида гулханлар ловуллаб ёнарди.

Мулозим сув тайёрлади, Темурбек таҳорат олди, ювинди. Сўнг чодир ичида бахмал жойнамозни ёзиб бомдод намозини ўқишга тутинди.

Кейин узоқ вақт Оллоҳ таолога муножот қилиб, мўмин-мусулмонларнинг таянчи яратганнинг ёлғиз ўзи эканлигига имон келтирди; ниятларига кушойиш тилаб, пайғамбарлару азиз-авлиёлар ҳақида сидқидилдан дуолар қилди. Қанча ўлтирди, чамалай олмади. Ногаҳон ярим уйқу ва ярим бедорлик орасида унга ғойибдан: «Темурбек! Фатҳу зафар сенга ёр бўлғай!» деган овоз эшитилди. Ёки эшитилгандай бўлдимиз? ... У овоз эгасини кўрмоқчи бўлиб атрофга аланглади. Чодир ичида ўзидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. «Оллоҳ ҳар нарсага қодир!» деб қўйди Темурбек. Нечундир кўнгли ёришиб кетди, ташқарига чиқди. Осмоннинг фавқулодда тиниқ, худди артиб қўйилгандай топ-тоза, мусаффолиги унга яна руҳ бағишлади. Ҳар ёқда Наврўз шодиёнаси сезиларди. Темурбек мулозимга қиссахон Мавлоно Убайдни чорлашни буюрди. Мулозимлар чодирдан қуйида катта чорпояда жой ҳозирламоқда эдилар. Узоқ-яқин ҳар ер-ҳар ерда тагига ўт қаланган қозонлар кўринар, қўй гўшти шўрвасининг зирали ҳиди дала ни тутиб кетган, димовларни қитиқлаб очқаган қоринларга қутқу соларди. Шундагина Темурбек анча вақт тиловат билан машғул бўлганини билди.

— Наврўзи айёмингиз муборак бўлғай, Ҳазратим! —

таъзим бажо келтирди Мавлоно Убайд чодир олдидаги баланд сўрига яқинлашар экан. Темурбек шу ерда ўлтирарди. — Хосиятли тушлар ёр бўлдиму?

— Қуллук, мавлоно. — Темурбек қиссахонни сўрига таклиф этди. — Фаройиб бир туш кўрдим...

Темурбек кўрган тушини оҳиста тафсилотлари билан Мавлоно Убайдга сўзлаб берди. Қиссахон таъбир айтиш ҳавосини олганди.

— Таъбирини келтурсинлар-чи? Нечук туш бўлди бу?

Темурбекдан олти ёш катта Мавлоно Убайд Садр Сулаймон мадрасасининг илғор толиби илмларидан бўлиб, азаддан оқилу донолар суҳбатидан қолмас, мутолаага тўймас, овози ингичкадан келган, ўрта бўйли ҳаракатчан бир йигит эди. Калласи кичик эканлигидан чиройли юзидаги патак соқоли яна ҳам катта кўринар, қисик кўзларининг ҳамиша кулиб туриши барини босиб кетарди. Самарқанднинг Наддофлар маҳалласидан чиққан Мавлоно Убайд, беш йил бўлди, Темурбекка қиссахонлик қилади.

— Иншоолло, худо берибди-да, ҳазрат! — деди чин юракдан қувониб қиссахон. — Тошқин сел сизнинг кўшинингиздир, душманларингизни селдай босиб борасиз, кунфаякун этасиз. Дарёдан Самарқанд томонга чиққанингиз ҳам айни муддаодир. Самарқанди фирдавс-монанд, худо хоҳласа, салтанатингиз пойтахти бўлмай!

Қиссахоннинг таъбири Темурбек ўйлагандай бўлиб чиқди. Темурбек бирдан:

— Шайх Муҳаммад Баён сулдуз билан Амир Кайхусравга кетганлардан хабар борми? — деб сўраб қолди.

— Ҳозирча дарак йўқ, ҳазрат...

Темурбек сўнг суҳбат мавзуини қутли ва бехосият кунларга бурди. Қайси кунларда сафарга чиқмоқ керак, қайси кунларда саваш майдонига кирмаслик жоиз ва уларнинг сабаблари билан қизиқди.

— «Жума бичма, шанба кўчма», деган мақол бор, — жавоб қилди Мавлоно Убайд. — Эл орасида чаҳоршанбани хуш кўрадилар, кўп хайрли ишларни шу куни адо этадилар. Экин-тикин, зироат ҳам чаҳоршанбада бошланади, чунки чаҳоршанба — чош куни... Муродлар ҳосил бўладиган кун эканлигидан чаҳоршанбаи муродбахш деб ҳам ардоқлайдилар. Пайшанбаи на-

жотбахш ҳам бордур... Қўнвиротлар яйловга шу куни кўчадилар...

Кейин мавлоно юришлар кунини белгилаш ҳақида сўз юритди.

— Ота-боболаримиз ойнинг маълум кунларидагина сафарга, юришга чиқишни одат қилганлар, чунончи...

Шу ерда гап узилиб қолди. Мулозим Жаҳонгир Мирзо билан Амир Сайфиддин некўзларнинг келаётганларини маълум қилди. Эндигина ўн беш ёшга қадам қўяётган дуркун амирзода одоб билан салом берди-да, яқинлашиб Темурбекнинг қўлини ўпди.

— Ассалому алейкум, валенеъмат! Наврўз айёмингиз қутлуғ бўлғай!

— Ваалейкум ассалом! Ўзингизга ҳам муборак бўлғай, амирзодам! — деб алик олди Темурбек. Қучоқлашиб кўришгач, ўғлининг тиниқ юзларига, эндигина сабза уриб келаётган мўйлабига, ёрқин кўзларига меҳр билан тикилиб турди, кейин манглайдан ўпиб қўйди. Иттифоқо, эрталабки офтобнинг нури тушиб, кўзларидаги қувонч ёшлари ялтираб кетди, буни Мавлоно Убайд аниқ кўрди. Ота билан ўғилнинг Хузордан чиққанларича энди кўришишлари эди.

— Йилбошингиз ўзингизга муносиб бўлсун, илоҳо! — қутлади Темурбекни Амир Сайфиддин некўз ҳам.

— Қуллук! Қуллук!

Жаҳонгир Мирзо Темурбекнинг ёнига тиз чўқди, Амир Сайфиддин некўз қиссахон қаторига ўлтирди. Фотиҳага қўл тортдилар.

— ... Демак, мавлоно, ойнинг маълум кунлари хосиятлидур, шундоғму? — суҳбатни давом этдирди Темурбек.

— Худди шундоғ, Соҳибқирон! — жавоб қилди чаққонлик билан қиссахон. — Ота-боболаримиз ҳар ойнинг биринчи куни кунчиқиш тарафга, учинчи куни жануб томонга, бешинчи куни кунботишга, еттинчи куни шимол ёққа юриш қилмаганлар... Валлоҳи аълам биссабоб.

— Амир Сайфиддин жаноблари бунга не дейдилар? — Темурбек Амир Сайфиддин некўзнинг илми нужум ва фолдан хабари бор эканлигини яхши биларди.

— Хўш... — одатдагидек бир томоқ қириб олди амир. — Мавлоно Убайд сўзлари бағоят ўринлидур. Ота-боболаримиз бежиз шундай қилишмағон. Оллоҳ-

нинг ўзи ҳар ойнинг аниқ бир кунида турли ҳодисаларни аён этадур. Илми нужумда ҳам шундоғ фол бор: жадий ойининг ўн биринчи кечаси, дав ойининг тўққизинчи кечаси, ҳутнинг еттинчи, ҳамалнинг бешинчи, саврнинг учинчи, жавзонинг биринчи кечалари Етти Қароқчи юлдузи ой билан баб-баравар ботар экан... Хўш... Ўша кунларда тунда ёмғир ёғади ёки шамол бўлади, дейдилар. Агар ёмғир ёғса яхшилиқдур, гармсел эсса — ёмонлиқ... Тағин Оллоҳнинг қарами кенг, ўзи биладур...

Бу орада бошқа амирлару баҳодирлар ҳам муборак даврага яқинлаша бошладилар. Суюрғатмиш ўғлон, Амир Жоку барлос, Амир Довуд дуғлат, Амир Муайяд арлот, Амир Сорибуғо жалойир, Амир Оқбуғо найман, Давлатшоҳ бахши уйғур, Аббос баҳодир, Элчи баҳодир ва Хусайн барлослар Темурбекни қутлашга келдилар.

— Улуснинг улуғ куни муборак бўлсун Темурбекка! — деди Амир Жоку барлос, амирларнинг улуғи. Улар кучоқлашиб кўришдилар.

— Муборак бўлсун! Муборак бўлсун! — қўшилишди амирлар.

Амир Довуд дуғлат сўз олди:

— Илойим, улус куни қутли бўлсин, тўрт тулигимиз бутли бўлсин!

— Қутли бўлсин! — жарангли сас берди Темурбек.

— Қутли бўлсин! Бутли бўлсин! — қўллаб-қувватлашди амирлар.

— Омин, олоҳу акбар! — дуога қўл очди Амир Сайфиддин некўз.

— О-о-ми-и-ин! — қўл кўтарди ҳамма баробар...

— Қани, баҳодирлар! — деди шунда Суюрғатмиш ўғлон. — Аббос баҳодир! Элчи баҳодир! Бу йилимиз баракали келадирму ёки бебарака бўладурму? Билиб олайлик!..

«Билиб олайлик!», «Билиб олайлик!» деган овозлар янгради, қийқириқ тутиб кетди. Ота-боболарнинг урф-одатларига кўра, қадрдон дўстлар Аббос баҳодир билан Элчи баҳодирлар ўртага чиқиб келдилар. Биринчиси «Баракали йил», иккинчиси «Бебарака йил» бўлди. Амирлару баҳодирлар ҳам иккига ажралдилар, бир томон «Баракали йил» Аббос баҳодирни қўллаб турди, ўзга томон Элчи баҳодирни. «Жанг» бошланиб кетди. Иккиси ҳам моҳир қиличбозлардан эди, Темурбек уларни

кўриб ҳамиша қувонарди. «Баракали йил» қаттиқ ҳужумга ўтди, у рақибнинг ўрнини олишга интиларди, аммо «Бебарака йил» ҳам бўш келмади. Қиличларнинг тиғи офтобда ялтираб-ялтираб кетарди. Даврадагилар «Баракали йил» волиб келишини билсалар-да, расамадини қилиб сурон солишдан чарчашмасди.

— Аббос баҳодир! Бўш келма, баҳодир!

— Элчи баҳодир! Сусайма, ҳа!

— Аббос! Бос! Бос!

— Элчи! Енгмоқни бил-чи!

Узоқдан кўз ташлаган киши, икки баҳодир аёвсиз савашимокда-ку, нега атрофдаги одамлар чақ-чақлашиб куладилар, деган хаёлга борарди. Ниҳоят «Баракали йил»нинг қўли балаңд кела бошлади: «Бебарака йил» волиб чиқиш иддаосидан ўзини тийди ва қиличини ерга қўйди... Яна қийқириқ тутиб кетди.

— Йилимиз унумли бўладур, худо хоҳласа, баракали келадур! — қувонарди ҳамма. Амирлар тағин бир-бирларини қутладилар.

Кунботиш томондаги кенг майдонда бир тўда чавандозлар саф тортишиб, қўйворсанг учаман, деб ер тепинган отларини баъзўр тўхтатиб турардилар. Амирлару баҳодирлар суронини эшитишгач, улар ҳам наъра чекиб майдонга от солдилар. Кўпкари бошланиб кетди.

Шу пайт байрам дастурхони тайёр бўлганлигини билдирдилар. Темурбек ҳаммани лутфан таклиф этди. Офтоб икки найзага келиб қолган эди. Барча амирлару баҳодирлар бўлажак қўр-қутли зиёфат иштиёқида ўша ёққа йўналдилар.

III

Базмнинг қизиб турган жойида мулозимлардан бири икки тарафдан икки чопар келганлиги хабарини етказди. Темурбек ишораси билан Аббос баҳодир вазиятни билгани чопарлар томон йўл олди. Аввал чопарлар сўзини тинглаб, назардан ўтказиб, сўнг бор гапни Темурбекка етказиш одат тусига кирган эди. Темурбек чодиридан юз қадамча нарида, шимол томонда олачуқлардан¹ бирида ҳориб-толган чопарлар дастурхон атрофида чўкка тушишиб тамадди қилмоқда эди-

¹ О л а ч у қ — чайла, қапа.

лар. Аббос баҳодир чопарларнинг тўрт нафар эканлигини кўрди.

— Зиёратлари қабул, йигитлар!

— Мурудингиз ҳосил, эй баҳодир жаноблари! — дейишди баб-бараварига чопарлар. Улар ўринларидан туришиб, Аббос баҳодирга таъзим бажо келтирдилар. Чопарларнинг иккитаси Амир Муайяд арлот Ўтрор ва Олой томонларга йўллаган Темурбек йигитларидан Ҳинду Қарқара қипчоқ билан Шодравон найманлар эди.

— Шайх Муҳаммад Баён сулдуз аълоҳазратнинг Амир Ҳусайнга қарши отлангонларини тангрининг инояти деб билди, — деди Ҳинду Қарқара қипчоқ, бу пакана, миқти, юзлари мўндидай қора бир одам эди. — Бошим нақ осмонга етди, бир ҳафтага қолмай ҳамжиҳатлик камари билан белимни маҳкам боғлаб, шамолдан қанот ясаб, катта черик билан Термизга етиб борамен, деб юборди. Ҳамроҳим, Амир Тўқли сулдуз, Шайх Муҳаммад тағойисидир, вакил бўлиб келди... Шайх Муҳаммад ҳам биз билан баробар йўлга чиққан...

— Ҳозиргина етиб келдик, — дея сўз бошлади кўринишидан чайир Шодравон найман, унинг чап юзида сўталга ўхшаш холи бор эди. Аббос баҳодир уни узоқдан танирди. — Амир Кайхусрав Олойни тарк этиб Андижонга келиб турган экан, Оллоҳнинг кўмагида, йўлимиз қисқа бўлди. Амир Кайхусрав беҳад шодланиб кетиб, ўзини қўйгани жой топа олмай қолди! Илгарилари ҳам Темурбекка кўп айтгандим, шулар маразни гумдон этайлик, гумдон этайлик, деб кўп айтгандим! Бу ишга оёғим қолиб, бошим билан етиб боргаймен, дейдир. Икки кун ҳордиқ олдим холос, қўймай изимга қайтариб юборди. Баҳодир йигит чарчайдурми, дейдир, сен йўлданмас, йўл сендан кўрқсун, дейдир. Нуқул Темурбек Амир Ҳусайнни менинг қўлимга топширармикин, а, топширармикин, укам Кайқубоднинг хуни унинг бўйнида турибди, дегани деган... У жуда катта қўшин тўплагон... Йўлга чиқгон, тез кунда етиб келадур. Бу йигитни — Шодравон найман ёнидаги ҳамроҳига ишора қилди, — вакил деб қўшиб юборди.

Аббос баҳодир баланд бўйли, шоп мўйлов, жуссадор йигитга қаради. У жуда ҳам таниш кўринди. Қаерда кўрган эди, қаерда? Жуда белгили...

Шодравон найманнинг ҳамроҳи жилмайганча одоб

сақлаб Аббос баҳодирга қараб турарди. Бирдан Аббос баҳодир қичқириб юборди:

— Ахий Жаббор! Наҳотки, сен бўлсанг?! Жигарим!..

— Аббос оға! — деди ҳаяжонда йигит. — Менман, мен!

Эски танишлар — Самарқанддаги Тун салтанати фуқаролари қучоқлаша кетдилар. Кутилмаган бу учрашувдан атрофдагилар ҳам ҳайрон бўлиб қолган эдилар.

Аббос баҳодир Ахий Жабборни мардлиги ва тантилиги, фидойилиги учун ёқтирар, ҳурмат қиларди. Яқинда неғадир ўнбоши, юзбошиларни саралаётганда Ахий Жабборни, раҳматли Ҳасан чиноқни, ҳа, ўша Аббос баҳодир илк марта Самарқандга борганда Қаландархона кўчасида тутиб олган Тун салтанати посбонларидан бири Ҳасан чиноқни эслаб қолди. Кошки эди, шундай йигитлар сипоҳлари орасида бўлса, мингбошилиқдан амирлик даражасига ҳам лойиқ кўриларди, деб ўйлади.

*Таваккал ту алалони деган эр,
На талқону на қалқоннинг гамин ер!
На бор бошга паноҳ ва на бир соя,
Ағолатдур мен танлағон ҳидоғ! —*

деб шеър ўқиб юборди Аббос баҳодир. Бу шеърни Тун салтанатида ҳамма ёд биларди. У адолат йўлини танлаганларнинг мадҳиясига айланиб қолганди.

— Эсингиздан чиқмабудур, Аббос оға, эсингиздан чиқмабудур! — қувониб кетди Ахий Жаббор. — Худо ўзи қўлади, мени бу томон йўлади!..

— Лашкаримда сипоҳ бўласен! — Аббос баҳодир эски қадрдонининг елкасига уриб-уруб қўйди.

— Иншоолло, баҳодир, иншоолло! — таъзим этди Ахий Жаббор...

— Зудлик билан соҳибқиронга ушбу қувончли муждани етказмагим шарт! — деди Аббос баҳодир чопарларга қарата. — Ҳазратнинг интиқ эканликларидан хабардормен. Сизлар ҳориб келгансиз... — Аббос баҳодир шу ердаги мулозимга буюрди. — Йигитларга ҳоли жой ҳозирлангиз! Улар олислардан келишган, ҳордиқ олсунлар...

Чопарларнинг пойи қадамидан икки карра мамнун Аббос баҳодир бу муждани Темурбекка етказиб баҳ-

тиёр бўлмакка ошиқди. Темурбек эшитиб, бугунги тушини эслади. Хўжада сувидаги тошқин сел — ўша, Шайх Муҳаммад ва Амир Кайхусравларнинг ададсиз қўшини! Улар келиб Темурбекнинг лашкарига қўшилишлари билан Балхга жўнайдилар. Ҳиндувон қалъасини забт этадилар...

Янги қўшинлар хабари барча амирлару баҳодирларни қувонтириб юборди, ғалаба манзилени яқинлаштириб қўйгандай бўлди. Чунки майдон кўрган амирлар, дунё кезган эрлар Балх қалъасини олишдек улкан бир муҳорабада ҳар қанча қўшин ҳам кам эканлигини фаҳмлар эдилар.

IV

Кутилмаганда қизиқ ҳодиса рўй берди.

Барча бирдан жимиб қолди, кулгулар ўз-ўзидан тўхтади. Амирлару баҳодирлар ўзаро ишора қилишиб Темурбекни бир-бирларига кўрсатар эдилар. Улар соҳибқироннинг икки юз қадамча нарида кунчиқиш ёқдан келаётган, ридо кийиб олган, бошдан-оёқ оққа ўралган одамга қаттиқ тикилиб қолганини пайқашди. Ридолик одам шошилмас, оҳиста қадам ташларди, унинг бир қўлида байроқ, бир қўлида мис табл¹ бор эди, ноғора гардиши офтоб нурида гоҳ ялтираб қоларди. Темурбекнинг назари тушди-ю ажабо, нечундир бутун вужудига англаб бўлмас бир титроқ кирганини сезди. Инсми, жинсми, фариштами? Теп-текис дала майдонда бу одам бирдан қаёқдан пайдо бўлиб қолди? Ердан чиқдими, осмондан тушдими? Хўжайи Хизр деганлари ёки шулмикин? Хизр алайҳиссаломни ҳам худди шундоқ оққа ўралиб келади, дер эдилар. Темурбек, балки, яна туш кўраётгандир? Бу базми жамшидлар, атрофдаги амирлару баҳодирлар ҳам балки рўёдир? Ҳозир уйқудан уйғонади-ю барчасининг туш эканлиги аён бўлади. Темурбек шоша-пиша кўзларини юмди! Негадир падари бузруквори Амир Тарағай кўз олдига келди. У Темурбекка ҳамиша, Оллоҳдан тилаб олган ягона ўғлимсан, дер эди ва ҳар сафар шундай деганда фахру ифтихор туйғуларидан кўнгли ийиб кетишини Темурбек сезарди. Кейин волидайи муҳтарамаси Текина хотун пайдо бўлди. Онаизор ҳар гал кўришган-

¹ Т а б л — ноғора (араб).

ларида унинг юзларидан чўлп-чўлп ўпиб, елкасига қоқиб-қоқиб қўярди. Ўшанда волидаси нималарни хаёлидан кечирар экан?.. Темурбекни ўкинч ҳисси чулғади. Энди елкасига бахт қуши қўниб, юрт бошига келай деб турганда, белини боғлаб ҳурмат-хизматини қиладиган қиблагоҳи отаси, босган изи жаннат онаси йўқ... Кейин эгачиси Қутлуғ Туркон оқа кўринди. Муштипар опаси! Мунису меҳрибон, мушфиқ опаси! Иниси учун ҳатто ўз жонини гаровга қўйишга тайёр опаси! Авваллари ҳам унча билинмас экан, Амир Тарағай билан Текина хотунлар у дунёга риҳлат этишгач, опа-ука бир-бирларига қаттиқ суянишиб қолдилар. Темурбек эгачисини бир чандон ҳурмат этса, Қутлуғ Туркон оқа бу ҳурматни икки чандонга етказиб инисига қайтаради... Опа-ука ўртасидаги муносабатга ҳамма ҳавас қиларди.

Бир лаҳзада шуларнинг барчаси қандай қилиб хаёлидан ўтди, Темурбек билмади. У бирдан кўзларини очди! Бас, кўрганлари туш эмас экан! Оққа ўралган сирли одам ҳамон йўлда, аввал қандай бўлса ўшандай аста-аста тантанавор қадам ташлаб яқинлашиб келарди. Оппоқ либос офтоб нурида оқаргандан оқариб кўринар, ридонинг барлари шамолда худди бўлак-бўлак нурдай ўйнар, одамнинг ўзи нурли гардиш ичра чулғанганди. Орада юз қадамча масофа бор эди.

Темурбек сирли одамдан кўзини узмас экан, беихтиёр аста ўрнидан турганини билмай қолди. Бошқа амирлару баҳодирлар ҳам ҳайратда ўз жойларидан қўзғолдилар. Ҳаммининг кўзи ўша сирли одамда... Темурбек оҳиста чорпоядан тушди ва ўз одатига кўра, оқсоқлигини билдирмасликка ҳаракат қилиб, шошилмай, битта-битта босиб, ноғора ва байроқ тутган нотаниш одам истиқболига қараб юрди. Борар экан, ўзича: «Бу, бешак ғайбдан башоратдур, бу ғайб назари аломатидур...» деб пичирларди.

Орадаги масофа қисқаргани сари сирли одамнинг чеҳраси Темурбекка аниқроқ кўрина бошлади. Ўртача бўйли, бошидаги оқ дастор салла печи чап елкасига тушиб турибди; кўзлари катта-катта, юмалоқдан келган юзлари қип-қизил, истараси иссиқ хушрўй бир одам... Ёши қирқларга бориб-бормаган, ҳарнечук қалин соқолу ҳали қоп-қора, бу фариштали одам билан Темурбек, муқаллам сира учрашган эмас, кимлигини ҳам алта олмайди.

Сирли одам беш қадамча масофа қолганда тўхтади:

— Бисмиллоҳир роҳманир роҳийм, Темурбек жаноблари! — деди янграқ овоз ила у. — Иншооллоҳ, Оллоҳ ҳимояси сизга посбондур. Ушбу байроқни сизга тухфа қилурмен, токи давлатингиз, бўй-бастингиз оламга кўринсун! Ушбу ноғорани ҳадя этурмен, токи доврўгингизни дунёларга таратсун! Алар салтанат ва подшолиқ аломатларидур. Билингизким, ҳазрати жалол субҳонаҳу таоло бу заиф бандани сиз соҳибқиронга пир этиб юбормиш! Камина Маккаи Мукаррама шарифларидан Мир Саййид Барака турурмен! Алҳамду лиллоҳи роббил оламин!

Маккаи Мукарраманинг ҳурматпеша нақиблар пешвоси, муртазойи аъзам, саромади замона Мир Саййид Барака келишидан олдин хабар ҳам бермади, ваъда ҳам айламади. Унинг келиши қазо ҳукмидай кескин, аммо нечоғлик ҳаётбахш эканлигини Темурбек кейин кўрди. У борган жойида ҳайратларга ғарқ бўлганча тўхтаб қолган эди!

Мир Саййид Барака ним табассум ила унга кучоқ очиб келарди. Фаройиб бир учрашув бўлаётганини кўрган амирлару баҳодирлар уларни аста-секин ўраб ола бошладилар. Темурбек таъзим бажо келтирди, сўнг оҳиста Мир Саййид Барака ридоси пешини ўпиб тавоф қилди. Ростланди-да, саййидзода қўлларидан арслон териси қопланган мис ноғора билан тўқ ҳаворанг байроқни олди ва илдам юриб келган валиаҳд Жаҳонгир Мирзога тутқазди... Амирлар бунда рамзий маъно илвадилар. Байроқда бир-бирига ёндош тасвирланган учта кулранг ҳалқа ярақлаб кўринарди.

Темурбек алақандай бир меҳр ва интиқлик ила, чеҳраси фавқулодда нуронийлик касб этган Мир Саййид Баракага юзланди:

— Пирим!..

Мир Саййид Барака билан Темурбек кучоқлашиб кўришдилар. Темурбекнинг кўзлари намланиб, юраги бўшашди.

Темурбек падари бузрукворининг пири ва устози мўъмин-мусулмонлар қиблагоҳи ҳазрат Шайх Шамсиддин кулол этагини тутганди. Яқинда ҳазрат — қуддиса сирруҳу — фоний дунёни тарк этиб, омонатини эгасига топширди. Парвардигор чевар, бемисл меҳрибондир, ҳамиша бандасининг ғамини ўзи ейди. Темурбек бунга ҳозир такрор имон келтирди. Мана, зоти

бобаракот Мир Саййид Баракани Темурбекнинг истиқболига ўзи етказиб турибди. У энди Мир Саййид Баракага иродат айлайди.

— Оллоҳнинг бемонанд ҳиммати ва инояти ила бу ҳумоюн манзилга қадам ранжида қилмакка журъат этдим... — деди Мир Саййид Барака. — Оре, рост. Оллоҳнинг қўнғлим аро жойлаган жўшқин илҳомлари бу гуноҳкор тилимни сокин туришга қўймайдур. Олам тангрисининг хоҳиши шулки, давлат ноғорасини ча-либ, жаҳон майдонига от солурсиз, эй соҳибқирон! Жаҳон у бошидан бу бошигача сизники бўлмай! Сиз давлатга эришурсиз, аслида давлат сизга етишгай! Сиз давлат бирлан буюклик мартабасига эришмайдурсиз, балки давлат сизнинг ташрифингиздан улўғлик топгусидур. Сиз фармон бермоқлик иқболига муяссару мушарраф зот, саодат тожининг соҳибисиз, гардунқудрат салтанатнинг муносибу мустаҳиқ соҳибихтиёрисиз, соҳибқирони эурсиз...

Темурбек ва амирлару баҳодирлар бу сўзлардан сеҳрланиб қолгандай сукутга чўмган эдилар. Мир Саййид Барака бахт-иқбол сўзларини айтиб башорат қилишда давом этарди:

— Темурбек, жаноблари таваллуд топғонларида, яратган эгамнинг карами кенг, осмони фалақда Муштарий ила Зухро сайёралари бақамти келмишлар. Оре, рост, Муштарий — омаду иқбол, музаффарияту шодиёналар сайёрасидур. Зухро сайёраси эса дўстлик ва меҳр-муҳаббат туғёнларини инъом айлагувчидир. Жаноблари ана шу икки қутлуғ сайёра дийдорлашувида дунёга кўз очмишсиз, илло қирон соҳиби бўлмишсиз. Инчунин, омаду иқбол, музаффарияту шодиёналар, дўстлик, меҳр-муҳаббат туғёнлари қалбингизнинг сарвату безаклари, давлатингизнинг шавкату тираклари бўлмай, иншооллоҳ! Инчунин, соҳибқиронсиз!..

Мир Саййид Барака жим қолди ва хаёлларга берилганча олис-олисларга тикилди. Темурбек пир сўзларини эшитиб, чиндан ҳам Оллоҳ унинг қалбини бебаҳо илҳом нашидалари ила тўлдирганлигини пайқайди. Амирлару баҳодирлар ўзаро шивирлаша бошладилар:

- Жуда улўғ инсон эканлар! Бай-бай!
- Нафаслари жуда ўткир!
- Ўзлариям сўзга бир чечан эканларки...
- Хўш... «Соҳибқирон» маъносини тушундингизми?

— Тушундим. Авваллари билмасдим, маъноси чуқур экан...

— Худо берган-да... Ҳа...

— Жим! Саййидзода гапиряптилар!

Пири муршид Темурбекка кўзларини тикди-да, давом этди:

— Соҳибқирон! Жаҳон кўп подшолар кўрди... Искандар Зулқарнайну Чингизхондан сўнг жаҳонгирлик подшоларга мерос бўлиб қолди. Хуросону Туркистон, Чин-Мочину Ҳинд, Форсу Миср подшолари ўз номларига «жаҳонгир» лақабини кўшиб олдилар, аммо шундан нарига ўтмадилар, балки ўта олмадилар. Темурбек, Олоҳнинг бандалари бахтли бўлмаклари, тинч яшамаклари лозимдур. Жумла мўъминларни, бандаларни бахтли қилмакнинг ягона йўли жаҳонгирликдур! Билингизким, миллату мулку мамоликни титратиб, пароканда айлаб турғон уруш-жанжаллар, ҳар улуснинг аянчли аҳволи, шафқатсиз зolimларнинг авом халқни хор-хокисор этиши, иймонсиз қароқчилар бебошлиги барча-барчаси фақат жаҳонгирлик туфайлигина тинадур, барҳам топадур... Темурбек, жаҳонгирликни қўлга олурсиз, Олоҳнинг кўмагида одамларни бахтли қилурсиз, зolimлардан қўриқлаб ҳифзу ҳимоя этурсиз! Иншооллоҳ, халқни гумроҳлик қоронғусидан ҳидоят офтобига чиқармак, абадий жаҳолат чангалзоридан чексиз саодат чаманзорига етказмак анинг қутлуғ мукофоти бўлур!..

Темурбек ҳайратдан қотиб қолди! Во ажаб! Шу дам Кешда Бобо Али Шоҳ авлиёни зиёрат этгани ёдига тушди. Ўшанда Темурбек Туркистон амирларининг бошлари бир жойга қовушмаганидан нолиганда, авлиё: «Тангри таоло буюрганки, агар кўкда икки худо бўлса жаҳоннинг иши бузилур!», деб уни юпатганди. Иттифоқо, Темурбекнинг кўнглида ҳам шунга ўхшаш, ер юзида битта подшо бўлмоғи керак, иккитаси ортиқчамикан, деган фикр ҳукм сурарди. Кейин Бобо Али Шоҳ Қуръондан фол очди ва қуйидаги оятни ўқиди: «Инна жаалнока халифатан фил арз...». Бу, сизларни ер юзида халифа қилдук, деган маънони англатарди. Халлоқи безаволга салламно! Мана, ҳозир ҳам шундай бўлди. Жаҳонгирлик заҳмати, жаҳонгирлик шаън-шавкати, шуҳрати, Темурбекнинг кўнглида асраб юрган орзу-умиди! Жаҳонгирликка интилмак керак, бу одамларни бахтли

этмоқликнинг бирдан-бир йўлидир. Бир қўл остида олам тинч бўлади. Олижаноб зот Мир Саййид Барака ҳам унинг кўнглидагини кўриб тургандай сўзлади. Ақл бо-вар қилмас ўхшашлик! Демак, Темурбекнинг нияти ул-кан ва одил ниятдур...

— Соҳибқирон! — мурожаат этди тагин Мир Саййид Барака Темурбекнинг хаёлларини бўлиб. — Оллоҳнинг берган мадади ила аҳду қарор қилдим. Жанобларининг пири муршидигина эмас, оре рост, балки чинакам дўсту биродарингиз бўлмакни ихтиёр этдим! Каминангиз бир умрлик дўст бўлиб қолмоқни истайдур. Қабул айлангиз! Алҳамду лиллаҳи роббил оламин!

Пайғамбар авлодининг бир вакили ташрифидан бағоят мутаассир бўлган Темурбек таъзим қилиб, Мир Саййид Барака қўлига лаб босди:

— Қуллуқ, пирим! Минг бор қуллуқ! Олтинга бергисиз сўзларингиз билан ҳиммату саховатнинг етти дарвозасини очиб қўйдингиз! Фасоҳатли каломлари кўнгиларни банд этиб ташлади... ўзимни нақ етти осмон саҳнига етишган сезадурмен, бас, сиз зоти бобаракот мулозаматларига эришдим. Чин ниятингиз, пок истагингиз дўстлик сингари Оллоҳнинг буюк инъоми эркан, буни юрак-юрагимдан қабул айлармен!

— Боракалло, соҳибқирон! Бағоят хушнуд этдилар! — миннатдорчилик билдирди Мир Саййид Барака катта-катта кўзлари ёшланиб, кейин Темурбекка қулочини ёзиб кела бошлади. Темурбек пири муршид билан кучоқлашиб кўришди.

— Эй, олийқадр амирларим! Садоқатли баҳодирларим! Оллоҳ бизга омад берди!.. Бу кундан бошлаб етти иқлим саййидларининг пешвоси, камолот либоси ила ораста Мир Саййид Барака жаноблари менинг пири муршидимдур, ҳам покиза дўст-биродаримдур!

— Пири муршидингиздур! Сурон! Ур-ҳо-о!

— Дўсту биродарингиздур! Сурон! Ур-ҳо!..

— Худо умрларингизни зиёда қилсун! Ур-ҳо-о!

— Ур-ҳо-о! Ур-ҳо-о!.. — ҳайқирарди амирлару баҳодирлар.

— Темурбек! — қичқирди Амир Жоку барлос. — Улуснинг улуғ куни улуғ кишилардан дуо олган одам бешак-шубҳа ўз ниятига етадур! Иншоллоҳ, ниятимизга етурмиз!

— Етурмиз! Ниятимизга етурмиз! — наъра торти-

шарди пири муршид билан соҳибқирон ўртасидаги гаройиб мулоқотдан руҳлари баланд амирлар.

— Етурмиз, иншоолло! Ур-ҳо-о!..

Урҳо овозлари нарида кўпкари томоша қилаётган, бериқоқда бошқа ўйинлар кўраётган навкарларга ҳам етиб борди. Улар қўллаш керак бўлган ҳодиса рўй берганини идрок этишиб, турли жойлардан:

— Урҳо-р-о!.. — деб садоларга саслар қўшдилар.

Темурбек Мир Саййид Баракани дастурхонга таклиф этди. Жаҳонгир Мирзо пири муршид туҳфа қилган ҳаворанг байроқни чодир чангваровига тикиб қўйишни буюрди, нофорани эса эшик тепасига ўрнатдилар. «Худо хоҳласа, ўша сирли новора билан байроқ салтанатнинг тимсоллари бўлиб қолади!..» — хаёлидан кечирди Темурбек.

Амирлару баҳодирлар кутилмаган бу учрашувни ўзаро муҳокама этишар, чиндан ҳам унинг сирли кечганини тан олишар, лекин аввалдан нотаниш пири муршиднинг қандай қилиб Темурбек ҳақида шунча кўп нарса билишини тушуна олмай қийналардилар.

— Хўш... — деди Амир Сайфиддин некўз енгилгина томоқ қириб қўяркан. — Йил баракали келди, а?

У Суюрғатмиш ўғлонга маъноли жилмайиб қараб қўйди.

— Ҳа-ҳа, баракали келди, баракали! — сўз ўйинини тушунганлигини билдириб тасдиқлади Суюрғатмиш ўғлон.

Амирлар йилни баракали келди, деб қувонардилар, аммо бугун умрнинг тўкин-чочин ва баракали кела-жагини ҳали билмас эдилар.

И К К И Н Ч И Б О Б

I

Қош қораймасдан аввал Балхнинг кунчиқиш тарафидан икки отлиқ ўқдай елиб ланг очик ётган Хожа Укоша дарвозасидан шаҳарга кириб келди. Кўчалар кимсасиз, одам зоти кўринмас, чамаси ҳамма уй-уйига кириб кетган, шаҳар ўликка ўхшарди. Бу ерда тирик жон борлигини меҳмонларни аҳиллик билан қарши олган ва хийла жойгача «кузатиб» борган вовуллоқ итларгина билдириб турарди. Отлиқлар Чорсуга қараб

бурилдилар, афтидан қоронғу тушмай Ҳиндувон қалъасига кириб олишни ўйлардилар.

Ҳиндувон қалъаси шаҳарнинг шимол томонида, янги шаҳарда тепаликда жойлашган эди. Қадимдан Балх хонларига мустаҳкам қўрғон бўлиб келган кўҳна қалъа Чингизхон замонидан бери вайрона ҳолда ётарди. Икки йил олдин бу ерда катта қурилиш ишлари бошланиб кетди. Амир Ҳусайн ёсоқ солиб, бутун раиият ва лашкарни девор тиклашу хандақ қазिश ишларига сафарбар этди... Бу, Пўлод билан Оқбуғо ясовурийнинг итоат майдонидан четга чиқиб Кобул қўрғонини ўзларига макон қилиб олишган йили юз берди. Ҳиндикуш довонидан ошиб ўтиб, икки бебош амирни асир олиб шоду хуррам қайтаётганларида, Амир Ҳусайн гап орасида маслаҳат солгандай, Темурбекка: «Қаблал билод Балхни пойтахт қилмакчимен... — деб қолди. — Ҳиндувон қалъасини тагин обод этмакчимен...»

Амир Ҳусайн жиддий айтмоқдами ёки бу шунчаки омади бир гапми, билмоқ лозим эди. Темурбек сўради:

— Солисаройни тарк айлайсизму?

— Нима учун экан? Солисарой ҳам ўзимизники. Аммо бобом Амир Қозоғон ҳазратлари Балхни пойтахт қилмиш эдилар. Ҳиндувон яхши замонларда жуда маҳобатли қалъа бўлган экан, хандақлари бағоят чуқур, қўрғонининг баландлиги эса осмонларга етар экан. Табаррук бобомизнинг арвоҳлари чирқилламасин, деб шу ишни кўнгилга тутдим!

Бу гап Темурбекка хуш келмади:

— Ҳусайнбек! Амакингиз Амир Абдуллоҳ ибн Амир Қозоғон тарихини яхши билурсиз, — деди Темурбек, — Самарқандни ватан айламакчи бўлиб, пойтахтни Солисаройдан шу ерга кўчирди, ишончли амирлари эса бошқача маслаҳат берган эдилар. Улар дедиларки, ўз юртингни ташлаб бегона ерда ватан тутмак кони зарардур, илло бошинга бир иш тушса ёт одамлар томоша қилмакдан ўзгага ярамаслар. Оқибати сизга маълумдур. Боболарнинг хатоларини кўра-била туриб такрорламак нечун? Сўнг афсус-надоматлар фойда бермас...

Амир Ҳусайн индамади. У Темурбекнинг сўзларида яхши ният яшринганини англади, аммо ўз фикридан қайта олмади. Шу-шу, Балх Мовароуннаҳрнинг ҳукмдори Амир Ҳусайннинг қароргоҳи бўлиб қолди.

Узоқдаги отликларни кўрган қалъанинг кутволи ўрта

бўйли, гирдиғумдан келган, совут кийган Амир Халил шинақдан туриб пастга қараб бақирди:

— Зоғ ҳам киритилмайдур! Уқдингму, шиҳна? Ёп, дарвозангни! Шитоб эт!

— Уқдим, амирим, уқдим! — минғирлади шиҳна ўзича куймаланиб катта нақшинкор дарвозани ёпар экан. Унинг оти Саттор эди. — Уқмай жинни бўпмамма? Ҳозиргина очган эдим энди ёпамен... Оч, ёп... ёп, оч!.. Дунёнинг иши шу экан-да...

Элик ёшли Саттор шиҳна назарида дунёнинг иши шу — унинг дарвозаси, дарвозанинг очилишу ёпилишидан иборат. Дарвоза очилса ҳаёт гуркирайди, ёпилиса ҳаёт тўхтайди. Инчунун, ҳаммаси Саттор шиҳна ва унинг дарвозасига боғлиқ... Агар у дарвозани очмаса, амирлар тугул хонлар ҳам қалъага киролмайдилар. Ҳа, бари Саттор шиҳна қўлида...

Саттор шиҳна дарвозани энди ёпиб қулфлаган ҳам эдики, икки отлиқ ҳаллослаб етиб келди. отлиқларнинг бири, нуфузлиси бўлса керак, ёнидагисига шинақдагилар ҳам эшитсин учун атай балаңд овозда деди:

— Буюр! Дарвозани очсунлар! Осмон мартабали, ҳазрати воло ҳукмдорга бағоят муҳим гапимиз бордур!

Иккинчи отлиқ — бу йигирма беш ёшлар чамасидаги Тармочуқ деган бир йигит — дарвозага қараб бироз дағдаға аралаш:

— Ким бор? Оч, дарвозани! Тепада ҳеч ким йўқма?... — деб қичқирди. Аммо садо бўлмади. Терга пишган отлардан паға-паға буғ кўтариларди. Аямажиз олти кун, қаҳр айласа қаттиқ кун, деганларидай, бугун ҳутнинг охирги куни бўлиб, эртага ҳамал кирар эди.

— Тушундик... — деб қўйди биринчи отлиқ шинақдан садо бўлмаганини кўргач. Шу палла юқоридан овоз келди:

— Ёпиқ дарвозага келганда не деюрлар?

Отлиқлар жавоб бериб улгурмай, яна овоз жаранглади:

— Ўронингиз борму? Ўрондан сўйлангиз, ўрондан!

Биринчи отлиқ ўрон, яъни сирли шартли сўзларни билар эди, аммо шиҳналарни тафтиш этиб туриш ҳам фойдадан ҳоли эмас, дея аввалига индамади.

— Тушундик...

Қўққисдан эски шаҳар томондан қайдадир итлар-

нинг қаттиқ вовулагани эшитилиб, унинг гапини бўлиб қўйди.

— «Ҳиндувонда ҳинду борму?» деб сўра! — буюрди Тармочуққа биринчи отлик. Бу ўрон сўзлари эди.

— Ҳиндувонда ҳинду борма?... — сўради Тармочуқ.

— Ким бўласизлар? Қай бир юртдансизлар?

— Иншооллох, султонлар саромади, замона омади Амир Ҳусайн ҳазрати олийларининг иншонган тоғларидан Амир Мусо бўладилар! — дарҳол жавоб қайтарди Тармоқчуқ.

— Ҳали ўлмадингму, Мусо? — деди бирдан Амир Халил шинақдан. Улар Амир Мусо билан қалин дўст бўлиб, бир-бирларига шундай қаттиқ ҳазил қилишар эди.

— Аҳду паймонингни унутдингму, Халил? — аймоқликка ўтди Амир Мусо ҳам дўстини таниб. — Аввал сен ўласен, сени кўмишим керак, бўлмаса ким кўмади? Кейин менга навбат...

Итлар вовуллашгани кўмар даражада қаҳ-қаҳа кўтарилди. Кутвол Саттор шихнага дарвозани очишга фармон қилди.

— Ҳали ёпган эдим, энди очамен... — минғирлади яна ўзича Саттор шихна. — Оч, ёп... Ёп, оч... Дунёнинг иши шу экан-да...

У дарвозани очди. Амир Мусо дарвозадан кириши билан қалъанинг лашкарга тўлиб кетганини кўрди. Навкарлар теварак атрофда гуррас-гуррас кезиб юришарди. «Амир Ҳусайн Темурбекнинг кўшин тортиб келишидан хабар топибди-да... Қув-да, қув. Айғоқчилари кўп...» — хаёлидан кечирди Амир Мусо.

У Тармочуққа шихна олдидан жилмасликни тайинлади-да, Амир Халил билан хон саройига йўл олди.

II

Одам одамни таниб бўлмас даражада қоронғулик тушди. Сарой узоқ эмасди. Муюлишда осилган фанор йўлни ёритмасди; унинг вазифаси, аслида, йўлни ёритишмас, балки йўл борлигини билдиришга хизмат қиларди. Дарвоза олдида ҳазиллашишиб, чақ-чақлашишган икки амир негадир йўлда бир оғиз ҳам сўз қотишмади, ҳар иккиси ўз хаёли ила банд эди. Фақат Амир Халил: «Наврўз куни етиб келибсен, Мусо!» деб қўйди холос. Амир Мусо бош ирғади-ю индамади.

Улар хон саройига яқинлашганларида дарвоза олдида бир кўп халойиқ йиғилиб турганини кўрдилар. Гира-ширада Амир Мусо уларнинг навкарлар эмас, авом халқ эканини пайқади. Гала-говурда ким нима деяётганини ҳам, нима бўлаётганини ҳам билиш мушкул эди. Ҳамма бараварига нимадир демоқда, бироқ ҳеч ким ҳеч нарса эшитмасди. Амир Мусо қулоқ солиб ушбу узук-юлуқ сўзларнигина англади:

— Қўйворсин бизни!

— Айбимиз нима?

— Бировга ёмонлигимиз йўқ, нимадан қўрқамиз?

— Шафқат қилинг! Худо хайрингизни берсин!

— Узоқ йиллар яшанг!

— Қўйворингиз бизни!

Навкарлар одамларни тинчитиб, тарқатишга уришишарди. Амир Халил ҳайрон бўлиб турган Амир Мусога тушунтирди:

— Душман бостириб келганда оёқости бўлмасин, деб эски шаҳар халқини қалъага кўчириш ҳақида фамони олий эълон қилинган. Шунга қарамай, кўчмаганлари кўпроқ... Ҳусайнбекнинг амри бу. Одамлар буни англамайди... Уйимизга кетамиз, деганлари деган...

Амир Мусо Балхнинг кўчалари нимага кимсасиз эканлигини тушунгандай бўлди. Амирлар бақириб-чақириб ётган одамларни ёриб ўтиб, саройнинг ҳашаматли қўш табақа дарвозасига яқинлашдилар. Сарой эшигида савлат тўкиб турган икки ясовул улар йўлини тўсди. Меҳмонларнинг ҳурматли амирлар эканликларини кўрган ясовулар дарҳол йўл бўшатдилар. Амирлар шу йўсин зинама-зина кўтарилиб тўққизта посбондан ўтиб бордилар. Посбонларнинг ҳар бири кейингисига нуфузли амирлар номини айтиб бохабар айлар эдилар.

— Онҳазрат сизларни меҳмонхонага таклиф этганлар... — маълум қилди тўққизинчи ясовул.

Амирлар мусиқа овози эшитилиб турган меҳмонхонага кириб бордилар. Тўрт бурчакка қўйилган шамлар каттагина хонани яхши ёритишга қурби келмаганидан лип-лип қилар эди. Меҳмонхонада тўрда ўлтирган хон Одил Султон билан Амир Ҳусайндан бошқа Амир Ҳиндушоҳ, қундузлик, арҳангсаройлик, боғлонлик, толиқонлик амирларни ҳам кўриш мумкин. Амир Ҳусайн Амир Мусони кўриб қувонганидан ўрнидан туриб кетди ва унга пешвоз юрди.

— Қариндошим, оғам! — хириллаб деди Амир Хусайн қуловичини ёзиб келаркан. — Жуда соғинтириб юбордингиз-ку!

Мамлакат ҳукмдори Амир Мусо билан ҳамоғуш бўлганча бир лаҳза жим қолди. Амир Мусо ҳукмдорнинг ширакайф эканини пайқади. Амир Хусайн меҳмонни қўлтиғидан олиб, ўз ёнига ўтқазди.

Унинг Амир Мусони «қариндошим» дейишида жон бор эди. Амир Хусайннинг завжаси Сароймулкхоним билан Амир Мусо опа-сингилларнинг болалари бўлиб, бир-бирларига бўла эдилар.

Амир Мусо зимдан теваракка боқиб, даврадагилар унчалар яйраб ўлтиришмаганига амин бўлди. Амир Хусайн ҳаракатларида негадир қаътият йўқ, ночор аҳволга тушиб қолган одамни эслатарди. Унинг кўнгли чўккан, кўзларида нур кўринмасди. «Ҳукмдор кўнглини кўтариш керак, ҳозир шунга киришадурмен... — ичида масхараомуз кулиб қўйди Амир Мусо. — Шундай гапларни айтайки, кўнгли бадтар хуфтон бўлсин!»

— Қандоқ хабарлар олиб келдингиз, амир? — гўштдор товоқ юзларини дастрўмоли билан артар экан, сўради Амир Хусайн қисик кўзларини Амир Мусога тикиб. Кейин меҳмоннинг тарадудланганини кўриб, уни тинчлантирди:

— Хотиржам бўлсунлар, бу ерда ҳамма ўз кишиларимиздурлар...

— Тушундик... Хусайнбек, аҳвол бағоят нохушдир... — сўз бошлади Амир Мусо. — Темурбекнинг нияти холисликдан йироқдур. Ашаддий душман эркан. Эҳ-ҳе!.. У қўшин етаклаб сиз билан юз кўришурга отлангон... Амирлар билан йиғилиб ўлтиргонда, дунё илону чаён тўла бир сандиқдур, лекин ичидаги одам шаклидаги илону чаёнлардур, деди. Шундай деганда, аниқ сизни ўйлаб айтди, чунки гап сиз ҳақингизда кетмақда эди, олампаноҳ! Ҳамма шундай тушунди, ҳа-а! Бошқа амирлар ёмон сўз айтмадилар, барчасини Темурбекнинг ўзи бошлади. Амирларни отлантиргон ҳам ўзи... Жазосини берадургон ўзим, дейдир, чиранадыр...

— Ҳим-м-м! Мени жазоламакчиму ҳали? Мени-я? Туркистон султонини-я?.. — тўлғанди Амир Хусайн ўлтирган жойида, разабдан гўштдор юзи пириллаб бошлади. — Аҳа-а-а! Сўзлангиз! Сўзлангиз-чи, хўш, хўш? Ҳеч ким чурқ этмасди.

— Бир қошиқ қонимдан кечасиз, онҳазрат... — каловланди Амир Мусо...

— Сўзлангиз! Сўзлай берингиз! Билайлуқ нима гап-лигини!

— Жанобингизни қўшинда қўлга қўйди... — давом этди Амир Мусо. — Аммо мен, наҳотки ўз амиримга қарши борсам, ҳукмдорим мени кутиб турибди-ку, деб ўйладим. Темурбек шундай қилмакчийди. Тезлик билан бу ғоратгир қўшин ҳақида хабарни сиз ҳазратларига етказишни зарур бурч, деб билдим. Пайт пойлаб, Хузорда тунда ўзимни Самарқанд томонга қочгандай кўрсатдим, аслида эса йўлни буриб Балхга ҳузурингизга ошиқдим. Ҳамма ерда Темурбекнинг одамлари изғиб юрибди. Кечалари юрамен, кундузлари беркиниб ётамен...

— Э, сизнинг ётиб-туришингизнинг нима қизиғи бор? — ўшқирди Амир Ҳусайн. — Темурбекдан сўзлангиз! Темурбек қаерда ҳозир? Темурбек?

— Темурбек катта қўшин билан ҳозир, чамаси, Термизда турибди, — шошилмай давом этди Амир Мусо онҳазратнинг ўшқирганини сезмагандай. — Ҳамма тўпсиндирар амирлар унинг ёнида. Баҳодирлар фармонига мунтазир... Ўтрорга кетиб қолган Шайх Муҳаммад Баён сулдузни чорлатди. Олой томонларга, тишини қайраб юрган душманингиз Амир Кайхусравга ҳам одам юборди. Амир Ҳусайнга қарши яқдил бўлайлик, дейдир. Темурбек ғазаб тулпорига минғон... Душманлик йўлига киргон Амир Ҳусайнни шариат қонунига биноан жазолаймен, Ҳусайнбек фитначи, деди, уни даф этмак савобдур... Ҳазрат, сизни шу қадар ёмон кўришини энди билибмен... Дунёда ягона душмани сиз экансиз... Сиз...

— Оғзингни ёп! — шу ерга келганда чидамай бақчириб юборди Амир Ҳусайн. — Оғзим бор, бир қарич тилим бор, деб гапираверасанму?..

Ҳамма қотиб қолди! Амир Халил қўрқиб кетди. Амир Ҳиндушоҳ бирон нима демакка чоғланди-ю, аммо тилини тийди. Амир Мусо ирғиб чиққан кўзларини ерга тикди. Синчиклаб қараган одам бу кўзларнинг тубида мамнунлик аломатларини илғарди. Ҳа, Амир Ҳусайн ҳам қаҳру ғазаб дулдулига минди! Шу керак эди. Ҳозир дунёда энг ёмон кўрган одами — Темурбек! Энди у Темурбекни бартараф этмакка жон-жаҳди билан киришади. Темурбек эса Амир Ҳусайнни

гумдон этмакчи! Мана, ҳаётнинг, Амир Мусо ҳаёти-нинг асл маъно, мақсади! Туркистонда нуфузи кучли икки амир бор — Амир Ҳусайн ва Амир Темур. Амир Мусо уларнинг иккисини ҳам ёмон кўради! Қани энди, кўлида қудрат бўлса-ю ҳар иккисини ҳам даф этиб ташласа!

Хўш, Амир Мусо юрт бошқара олмайдирму? Амир Ҳусайн билан Темурбек даъвогарлик қилиб юрибдилар-ку? Бири — Амир Қозоғон набираси, бири бар-лос қабиласи бегининг ўғли холос. Иккиси ҳам хон авлоди эмас. Амир Мусо ҳам, кимсан, тойживут қаби-ласи бегининг зурёди бўлади, ҳа, тегли-тахтли хона-дондан. Агар унинг онаси ҳам худди холаси Сарой-мулкхоним онаси сингари Туркистон ҳукмдори Қозон Султонхонга тушганида борми... унда у, балки, хон авлоди бўларди-қоларди, унда хон тахти — давлат бахти аниқ уники эди-я!

Шу пайт кутилмаганда кетма-кет уч бор ер қимир-лади! Тўрт томонда қўйилган шамлар чайқалиб, ер силкинганини яна ҳам бўрттириброк кўрсатарди. Амир Ҳусайн ғазабдан ер қимирлагандай бўлиб кетди Амир Мусо назарида... Ҳамма ўрнидан сапчиб оёққа қалқ-ди. Ваҳима қўпди.

— Ло илоҳо иллаллоҳу Муҳаммадун расулиллоҳ! — калима келтирди хаёл калаваси учини йўқотган Амир Мусо ва «Ло ҳавло вало қуввато! Ло ҳавло вало қувва-то!»ни тилдан қўймай барчадан олдин, ҳайратдан ланг очилиб қолган эшикка ўзини урди. Амир Халил билан Амир Ҳиндушоҳ шитоб хон ва онҳазратга кўмакка ошиқдилар. Каловланиб ётган ширакайф Амир Ҳу-сайннинг қўлтиғидан олишиб саройдан чиқа бошлади-лар. Хон ўз ғамини ўзи еб, аввалроқ ҳаракатга туш-ган, алақачон эшикка етиб олганди. Уларнинг атро-фида бошқалар ҳам тезроқ очиқ ҳавога чиқиш иста-гида куймаланар эдилар. Қий-чувлар ичида, айниқса, ўз бўлмаларидан қочиб чиқишаётган аҳли ҳарам фар-ёди барчасини босиб кетмоқдайди.

У Ч И Н Ч И Б О Б

I

Урбуз қалъаси Балхдан беш фарсахча¹ масофада Балхоб дарёсининг Дарайи Гез ирмоғи бўйида жойлашган. Шу ерда Темурбек синашта дўстларидан бири Суюрғатмиш ўғлон ибн Донишмандчахонни Туркистон хони деб эълон қилди ва турли шаҳарларга чопарлар юборди. Амирлару баҳодирлар қувончдан сурон солдилар:

— Энди хонимиз бор! Энди хонимиз бор! Ўзимизнинг хонимиз!

— Хонимизга хизмат этамиз! Қутлуғ бўлсин!

Удум бўйича Туркистонда хонлик мансабида Чингизхон авлодидан бир вакил ўлтириши лозим эди. Уни биринчи бўлиб Амир Қозогон бошлади. Бу аслида туркистонликларнинг хонликни Чингизхон авлодидан ўз қўлларига олишнинг илк қадами эди.

Амирлар йигинидан кейин, уни хон қилиб кўтармоқчи эканини Темурбек айтганида, Суюрғатмиш ўғлон қаттиқ ҳаяжонга тушди. Туркистон хони! Туронзамин хукмдори! Ўрта бўйли, қотмадан келган, очиқ юзли, ҳаракатчан Суюрғатмиш ўғлон қирқларга бориб-бормаган синиқдил бир киши эди, хон авлодиман деб зинҳор кибру ҳавога берилмасди. Темурбекнинг эсида бор, беш йил аввал улар Амир Ҳусайн билан бирга шоиртабъ Қобулшоҳни дарвишлик жандасидан чиқариб хонлик мартабасига миндирдилар, ушбу ашғор бандасининг шеърлари эл орасида машҳур эди. Кейин Амир Ҳусайн Темурбекдан бемаслаҳат Одил Султонни хон кўтарди. Ҳозир ҳам у Мовароуннаҳр хони саналади. Суюрғатмиш ўғлоннинг хонлик тахтига миниши хабарининг ўзи жуда кўп муаммоларга ечим бўлиб хизмат қилади. Бу, аввало, ортиқ Амир Ҳусайн ҳукумати йўқ, деган маънони берарди. Кейин, қолаверса, энди Амир Ҳусайнга қарши муҳорабани Темурбек эмас, — ҳар қанча нуфузга эга бўлмасин, у амирлардан бири-да, — балки мамлакат хонининг ўзи олиб боради!

Суюрғатмишхон, гарчи хон дейилган бўлса-да, таомилга кўра ўзининг номигагина хон кўтарилганини,

¹ Фарсах (араб.) — 7—8 километри масофа номи.

соҳибқирон ижозатисиз бирон қадам қўя олмаслигини, хон эмас, балки хизматкор эканлигини яхши ид-рок этади. Шунисига ҳам шукр! Ана, қанчадан қанча чингизий амирлар тож-тахтсиз юришибди, биров бери кел, демайди. Темурбек эса айна унга хонликни раво кўрди!.. Суюрғатмишхон шунга қараб қадам босиши керак!

— Бир мен эрмас, балки авлод-авлодим бирлан хизматингизни адо этғоймиз, соҳибқирон олампаноҳ! — Суюрғатмиш ўғлон таъзим қилиб, Темурбекнинг қўлини ўқди.

— Амир Ҳусайн деган бир фитначи мамлакатимизнинг Балх деган шаҳрини ўзига пойтахт қилиб олибдур, илло, юртга даъво этмақдан қутула олмайдур эрмиш... — деди Темурбек Суюрғатмиш ўғлон ҳурмати-ни ўз ўрнида сақлаб, — Фитначининг таъзирини бериб қўймак лозим, хон ҳазратлари!

— Шубҳасиз, олампаноҳ, бағоят рост сўзладилар! — тасдиқлади хон.

Воқеалар йўсинидан мамнун амирлару баҳодирлар, Наврўз кунги зилзила Амир Ҳусайнга кутилмаган ҳодиса бўлганлиги аёндыр, аммо Суюрғатмиш ўғлоннинг хон қилиб кўтарилиши унга зилзиладан ҳам кучлироқ таъсир қилса керак, деб гапиришарди. Амир Сайфиддин неқўз Суюрғатмишхонни қутлар экан, аввал ора-ларида бўлиб ўтган лутфга ишора қилди:

— Хон ҳазратлари! Хўш... муборак бўлсун! Йил баракали келди... А?... Баракали...

— Ростдан ҳам баракали келди, амир жаноблари! Оллоҳга шукр! — дер эди миннатдор бўлиб Суюрғатмишхон. — Барчаси соҳибқирон шарофатларидандур...

Беш кун аввал ўжар, нуфузли амирлардан Амир Улжойту Темурбекнинг чақиривига қулоқ солиб ўз лашкари билан Қундуздан етиб келди ҳамда нияти бир эканлигини, батамом соҳибқирон тарафига ўтганини ошкор этди. Шибирғон ҳокими Зиндачашм опардий ҳам шу йўлни тутди, лашкари билан Темурбек қўшинини тўлдирди. Булар яхши янгиликлар эди. Шайх Муҳаммад Баён сулдуз ва Амир Кайхусрав чериклари, бошқа амирлару баҳодирлар тўплари фармони олийга мунтазир бўлиб кутиб турардилар. Темурбек саф торган қўшинни бирма-бир юриб кўздан кечирди, бўлуклар ўрнини белгилаб чиқди. Ҳировул, чоповул, қўл,

қалб, чаноҳ, баронғору жавонғор¹ фавжларини² назоратдан ўтказди. Сипоҳларнинг руҳи тетик эди. Соҳибқирон дилида қониқиш ҳиссини туйди.

— Алҳамду лиллаҳи роббил оламин! Зафар сизга ёр бўлмай! Оллоҳу акбар! — дуо қилди пири муршид Мир Саййид Барака.

— Оллоҳу ак-бар! — садолари еру осмонни тутди.

Истиқболда Балх шаҳри турарди.

Темурбекнинг ададсиз навкарлари ҳеч бир қаршиликсиз Балхга кириб келдилар ва Ҳиндувон қалъасини ўраб ола бошладилар. Бирдан пири муршид Мир Саййид Барака туҳфа этган арслон терили ногора садолари янгради. Кўрагалар ишга тушди, баҳодиру аскарларнинг ҳайқириқлари, лашкар сурони-ю бедовларнинг кишнаши бари бир бўлиб қулоқларни қоматга келтирди. Бу жангга чорлов эди.

Шу палла Ҳиндувон қалъасидан ҳам сурон кўтарилди. Амир Ҳусайннинг шай турган аскарлари майдон ҳавасида ҳайқирар эдилар. Амир Халил Саттор шихнага қараб қичқирди:

— Анграйма! Дарвозани оч!

— Кеча ёпган эдим, энди очамен... — ўз-ўзича минғирлади Саттор шихна ивирсиниб дарвозани очаркан. — Оч, ёп... Ёп, оч...

Дарвоза очилиши ҳамоно Амир Ҳиндушоҳ билан Амир Халил бошчилигидаги отличқару пиёдалар яна ҳам қаттиқроқ бурғу-карнай чалиб ташқарига ёприлиб чиқдилар ва хандақ ортидаги майдонни тутиб кетган лашкарга рўбарў бўлдилар. Улар ортидан яна тўрт фавж қўшин қўпиб ўлар-тириларига қарамай жанг майдонига отилди. Муҳораба бошланиб кетди.

Темурбек қалъадан йироқроқда эски шаҳар томонда баланд жойга чодир тиктирди. Ҳумоюн ўрдудан³ то Ҳиндувонгача жанг майдони кафтдагидек кўриниб турарди.

Жанг русумига кўра, даставвал икки томон узоқдан ўқ отишиб, гўё бир-бирларини қитиқлаб синангандай бўлдилар. Қўшинлар манглай уриштирганларида найза жангига навбат етди. Амир Жоку

¹ Ҳировул, чоповул, қўл, қалб, чаноҳ, баронғор, жавонғор — лашкар қанотлари номлари.

² Фавж — ҳарбий бўлинма.

³ Ҳумоюн ўрду — подшо қароргоҳи.

барлос Жаҳонгир Мирзодан йироқроқда саваш қуради. Амирларнинг улуғи соҳибқироннинг суюкли жигарпораси Жаҳонгир Мирзонинг савашдаги чаққону чопсонлигидан бениҳоя қувонар эди, чунки Жаҳонгир Мирзо Амир Жоку барлосга набира бўларди, қизи Турмиш оқанинг ўғли эди-да. Амирзода ҳам амирни бобом, деб иззатини жойига қўярди. Амир ҳамиша набирасининг ўзига сездирмай, орқаваратдан унга кўз-қулоқ бўлиб юради. Мана, ҳозир ҳам Жаҳонгир Мирзо ёшлик шижоатининг беқиёс кучлилигидан наъра тортиб шервачча каби ўзини ҳарб майдонига урди! Қолбуки, Темурбек лашкарбошининг дабурустдан майдонга от солишини қўлламайди, чунки лашкарбошининг, худо кўрсатмасин, ҳалок бўлиши ўрдуга бадномлик келтиради ва душман муваффақиятига йўл очади. Ақлли лашкарбоши аввал черигини ишга солсун. Борди-ю ўзи жангга кирса, имкони топилгунча ўзини фалокатдан сақлашга ҳаракат қилсун. Шошма-шошарликка йўл қўймасун.

Жаҳонгир Мирзо қатъий низомдан яхши хабардор бўлса-да, жанг қизигида уларни унутди, навкарларини майдонга олиб кираркан, душман билан юзмаюз келиб қолди. Найза жангига имкон йўқ, — амирзода бу борада моҳирлиги билан ном чиқарганди — олатасир издиҳомда фақат қиличбозлик қилиш мумкин, ёв эса аралашиб кетмоқда. Жаҳонгир Мирзо ўнгга ҳам, сўлга ҳам тинмай қилич сермар эди.

Амир Жоку барлос набирасинг ёв ичида ёлғизлашиб бораётганидан ташвишга туша бошлади. У сурон ичида ёнидаги Амир Сорибуғо жалойирга қараб қичқирди:

— Жаҳонгир Мирзога кўмакка кетдим! Ёшлик ғурури уни тинч қўймади! Бу ёғига ҳазир бўл!

— Мен ҳам бирга борамен! Бир ўзингизга қийин, амир жаноблари, ёлғиз қўйиб юборолмаймен, икки тарафдан кўриқлаймиз! Бу ерда Амир Муайяд арлот ўзи қолса бас! — жавоб берди ингичка овозли, шартанки феъл Амир Сорибуғо жалойир.

— Борингиз! Қизигарнинг бирон ўқ-мўқи тегиб кетмасин яна! — қўллаб қолди Амир Муайяд арлот ҳам.

Икки амир Жаҳонгир Мирзо саваш қураётган тарафга от солдилар.

Амирзодага кимдир кўмакка етиб келибди, кимлигини аниқ айтиш қийин, ҳарқалай бир навқар чапдастлик билан амриздани муҳофаза этар, қилич ўқталганларнинг йўлига ров бўлар, жонини жабборга берар эди. Жаҳонгир Мирзо бундан яна ҳам қанотланган, бир ғайратига икки ғайрат қўшилиб савашарди. У рўбарўсидаги бир аскарнинг елкасида осиглиқ садокни кўриб қолди ва мўлжаллаб қилич солган эди, ҳамма ўқлар қирқилиб кетди. Амирздани пайқаб қолган Амир Халил чидамай унга томон от қўйди! Амирзода буни сезиб турган экан, пойлаб Амир Халил отининг бошига айлангириб қилич урди! От мункиб кетди, яёв қолган Амир Халил аскарлар ичига қочиб жон сақлади.

Темурбек ҳумоюн ўрдудан туриб жанг манзарасини кузатар экан, у ҳам Жаҳонгир Мирзони кўздан қочирмас эди. Амирзданинг жанг қайнаб турган жойга кириб кетгани, низомни бузгани кечирилмаса-да, аммо мардлик ва шижоат намунасини кўрсатгани, ҳали ёш туриб сурону савашлардан ҳайиқмай, ўзини майдон таниган эрлардек тутиши Темурбек қалбини ич-ичидан шуълалантирди.

— Жаҳонгир Мирзо ҳам жанг гирдобида!.. — эшиттириброк деди мағрур, аммо юрагининг бир чети увишган ота, пири муршид Мир Саййид Барака ва Термиз саййидларидан Абул Маолий Термизийларга. — Ёнида бир навқирон жон олиб, жон бериб ўзини ҳалокат гирдобига отмақда! Қайси амирим бўлди бу?..

— Ло ҳавло вало қуввато! Амирзодадин ўзга жангчилар йўқму эркан, жаноб соҳибқирон? — койингандай сўради Абул Маолий Термизий. — Ё Аҳад!

— Оре, рост. Ёшлиги жўшиб ўзини маъракайи майдонга ургандур... — ичида Жаҳонгир Мирзо ҳарақатини оқлаб, деди Мир Саййид Барака. — Тинч туролмайдур. Серҳунар устоздан беҳунар шогирад чиқмагай!

Амирздани кузатар экан, Темурбекни бир лаҳза хаёл йироқларга олиб қочди.

Темурбек Жаҳонгир Мирзо туғилганда ададсиз қувончдан ўзини қўйгани жой тополмай, энг учқур тулпорини миниб Шаҳрисабздан чиқиб кетди. Қаёққа кетаётганини ҳам билмайди, Ихтиёрни отнинг ўзига қўйди ва қамчи босди. Тулпор эркинликни сезиб, худди қанот чиқаргандай, елиб борарди. У бийдай чўлга келиб қолди ва чўлнинг у четидан бу четига, бу четидан

у четига от чоптира бошлади. Қирдаги лолалар ортда қолмай дея, унинг билан бирга чопардилар. Темурбекнинг қувончини ёлғиз шу чўл ўзига сиғдира олди. Бир пайт отнинг юришга мажоли қолмади, у терга фарқ бўлганди. Темурбек ҳам чарчади шекилли, оҳиста эгардан сирғалиб ерга тушди. Кўмкўк майсалар тўлганиб тиззага урарди. Отни ўтлашга қўйди, ўзи бахмалдек тўшалган майсалар узра чўзилди. Чўзилди-ю қўлоёқларини ёзиб юборди, ўзини она ер кифтида гардан ҳам енгил ҳис этди. Шундагина қаттиқ чарчаганини сизди. Осмонга тикилди. Осмон, ажабо, шу қадар тиниқ эдики, тирноқдек ҳам булут кўринмасди. Бироз томоша қилиб ётди, кейин кўзлари юмилганини билмай қолди. Қаттиқ ухлабди. Уйғонганда ўзини руҳан қушдай енгил сизди. Ўрнидан турди-да, отини миниб Шаҳрисабзга етиб келди, отаси билан Шайх Шамсиддин Кулол зиёратига бордилар. Шайх Амир Тарағайни набира, Темурбекни ўғил билан муборакбод этди. Чақалоққа «Жаҳонгир» деб исм қўйди: «Темурбек, жаҳонгирлигининг боши бўлсун, Оллоҳу акбар!» — дуога қўл очди пири комил. Ўшанда Темурбек йигирма ёшда эди...

Мир саййид Барака бирдан Темурбекнинг чеҳраси ўзгариб кетганини пайқади. Соҳибқирон лом-мим демай, юраги гурс-гурс урганча жанг майдонига қаттиқ тикилиб қолди. Мир Саййид Барака ҳам ўша ёққа қаради...

Жаҳонгир Мирзо орқа-олдига боқмай савашар эди. Кутилмаганда дайди бир ўқ келиб амирзода оёқига санчилди! Амирзода эгарга энгашиб қолди. Ёнидаги навқирон йигит тезлик билан амирзода отининг жловини қўлга олди. Майдондан чиқа бошлаган эдиларки, Амир Жоку барлос билан Амир Сорибуго жалоийр етиб келишди.

— Нима бўлди, амирзодам? — ичи увишиб сўради Амир Жоку барлос Жаҳонгир Мирзодан. — Қаттиқ тегдими?

— Йўқ... бобожон! — жилмайишга уринди Жаҳонгир Мирзо. — Салгина...

— Тез олиб ташлайлик! — ҳаприқди Амир Сорибуго жалоийр амирзода оёғига санчилиб турган найзага қараб...

— Аммо найза оёғимнинг тагидан тешиб чиқрон... — тушунтирди амирзода.

— Йўқ, амир! Олиб ташлаш бизнинг қўлимиздан келмайди! — деди Амир Жоку барлос ва ёнидаги навқирон йигитга юзланди:

— Ким бўласен, баҳодир?

Йигит ўнғайсизланди:

— Мен... баҳодир эмасмен... Ахий Жаббормен! Аббос баҳодир фавжидан. Мени амирзодага кўмак бер деб юборғон...

— Опчиқ майдондан! Тез жарроҳга олиб бор! Ҳов ана бу чодир олдига! Жарроҳлар ўқни оғритмай олиб ташлашади! — Амир Жоку барлос кейин Жаҳонгир Мирзога деди. — Сабр қилингиз, амирзодам!

— Сизлар бирга борингиз, амирим! — ўтинди Амир Сорибуго жалойир. — Мен даъюсларнинг таъзирини бериб турамен! Ана, Аббос баҳодир ҳам келиб қолди! Баҳодир! Майдонга! Майдонга-а!

Улар қиличларини яланғочланганча майдонга от қўйдилар.

Амир Жоку барлос Жаҳонгир Мирзо отининг эгари қошига қўл ташлади ва отни авайлаб ўзига тортди. Ахий Жаббор эса отни йўрттириб юбормасликка, шунингдек фурсатни ҳам қўлдан бермасликка ҳаракат қилди, чунки ўқ амирзода оёғига санчилганча келарди.

Номозхўжа Шоший Темурбекнинг хос табиби бўлиб, ўз касбига моҳир эди. Хушфеъл табибни ҳеч қачон ранжиган, бирор нарсадан норози ҳолда кўрмаганларини айтишарди. У шошилмас, беморга бўлар-бўлмас гапни гапирмас, босиқ одам эди. Номозхўжа Шоший тезликда Жаҳонгир Мирзо этигини кесиб оёқдан ажратиб олди. Этикнинг ичи қонга тўлган, жароҳатдан ҳали қон тўхтамасди. Оёқни тешиб ўтган найзани олиш қийин бўлди. Ўқни суғуриб олиш мумкин эмас, унда унинг қалпоқчали учи этни ўпириб чиқади... Номозхўжа Шоший бир сихни ўтда қиздиришларини буюрди ва обдор шамшир олиб келишларини сўради. Бунни эшитган Ахий Жаббор, наҳотки амирзода оёғини кессалар, деган таҳликага тушди, кўз узмай диққат билан кузата бошлади. Амир Жоку барлос аста ўз шамширини узатди. Жарроҳ найзанинг оёқ тагидан чиқиб турган қалпоқчали учини усталик билан кесиб ташлади. Сўнг қизиган сихни тайёр қилиб қўйди ва найзани суғуриб олди-да, ўрнини шундай куйдирдики, сих оёқнинг у томонидан чиқди! Оқаётган қон тўхтагач, Номозхўжа Шоший жароҳатга малҳам босиб бовлаб қўйди...

Жасоратли амирзода барчасини кўриб турарди. Ўн тўрт ёшда эканлигига қарамай жони қийналаётганини, ҳолсизланаётганини бировга билдирмади, тишини тишига қўйиб, ўзини ҳеч нарса бўлмагандай тутишга уринди, «иҳ» деган овоз чиқармади. Шу палла у, падари бузруквори Темурбекнинг қаердандир унга қараб турганини, амирзода аҳволдан огоҳ эканлигини сезарди ва бу нарса ҳам қувват бағишлар, ҳам хижолатга соларди.

Амир Жоку барлос ичида: «Валламатиларнинг фарзандлари эрта вояга етади-да. Жаҳонгир Мирзо, йигит бўлибди, умрини берсин. У Темурбекнинг суянган тоғи, чексиз қувончи, белининг мадори, тўлатўкис давлати!» — деб қўйди. Бирдан шодликданми, ғурурланганиданми, «пиқ» этиб йиғлаб юборди, бир томчи ёш, қилич тегиб кетиб иккига ажралиб япасқи бўлиб қолган бурни устига тушди... Амир тезда ўзини қўлга олди, юз-кўзларини артиб, Жаҳонгир Мирзонинг елкасига беозоргина қўлини қўйиб сўзланди:

— Тан бердик, амирзодам, паҳлавон экансиз! Мард йигит-да бу, бу мард йигит!

— Амирзодам хўп паҳлавон эканлар, душманлар ер, алар осмон эканлар! — сўзга қўшилди Ахий Жаббор ҳам.

— Ҳа, мен ҳам ўз жарроҳлик тажрибамда бундай ҳолни кам кўрганмен... — деди Номозхўжа Шоший, оёқнинг қандай боғланганини яна бир бор назардан ўтказар экан. — Шундоғ муолажа пайтида бемор, одатда, оғриққа чидамай, овозига зўр беради. Аммо Жаҳонгир Мирзодан ҳеч садо эшитмадик. Айтмоқчи, бир марта эсимда бор... Қарангки, бу воқеа амирзоданинг валинеъматлари Темурбек номлари билан боғлиқ. Бундан саккиз йил аввал Сеистонда Темурбекнинг ўнг оёғига ҳам ўқ текканди. Ўшанда ҳам иш сихга қолган эди! Ўшанда ҳам бемордан бирон марта «Иҳ!» деган сасни эшитмагандим!..

— Жасорат ҳам ота мерос-да! — тасдиқлади Амир Жоку барлос.

Бу мақтовлардан Жаҳонгир Мирзонинг қонсиз юзларига қизиллик югурди.

— Сен қофияли гапга уста экансен-ку! — Ахий Жабборга қараб деди энди Амир Жоку барлос. — Савашишда ҳам моҳирлик қилдинг. Мана бу сипоҳлар

кузатувида амирзодани чодирга олиб бор. Ҳолидан огоҳ бўл! Уқдингму? Мен жангдан хабар сламен!

— Уқдим, эй амирларнинг улуғи! — таъзим бажо келтирди Ахий Жаббор.

Жаҳонгир Мирзони эҳтиётлик билан маофага солдилар-да, амирзода чодир томон йўлга тушдилар. Тўрт сипоҳ маофанинг тўрт томонида, Ахий Жаббор орқароқда амирзоданинг гижинглаган саман отини жиловидан тутиб етаклаб борарди. Ўттиз қадамча юришган эдики, Ахий Жаббор кўк саллали, қора чўққи соқоли, қотма бир одам унинг изидан келаётганини кўрди. Келишидан қандайдир иддаоси борлиги сезиларди.

— Гапинг борми, бор бўлса сўйла, сўйлашингдан олдин хўп ўйла! — Ахий Жаббор сўз қотди кўк саллали одамга.

— Отимни беринг, барака топгур! Менинг отим! — деди бирдан «хе» йўқ, «бе» йўқ, кўк саллали одам Ахий Жаббор етаклаб олган отни кўрсатиб. — Уч кундирки, уни йўқотиб қўйиб, тополмай юрибман. Кўп-карига минишим керак, эртага кўпкари... Худога шукр, топилди. Энди топдим...

Ахий Жаббор бу гапни эшитиб анграйиб қолди:

— Ие! Хўп, гапирсанг ўйнаб гапир, ўйнасанг ҳам ўйлаб гапир! Нима деяётганингни биласенму ўзинг?

— Биламен... — хотиржам жавоб қилди кўк саллали одам. — Уч кун олдин йўқотиб қўйгандим. Тушови ечилиб кетибди. Ўғлим ёш-да, эси йўқ, тушовини яхши боғламабди... Қидирмаган ерим қолмади. Сиз топиб олибсиз. Тагин эгар ҳам урибсиз... Улоқчи отим-да бу... — Кўк саллали одам яқинлашиб отнинг бўйнига шапатилаб уриб-уриб қўяркан, давом этди. — худди ўзи, саман-да, думи ҳам ўша, гажақдор... Ҳа, жонивор, бетайин эгангни йўқотиб қўйиб, кўп озор егандурсан? Эгангнинг ўзиям бўлганича бўлди...

Ахий Жаббор шовқин кўтарилиб амирзодани бевовта этмасин, деган ташвишда, овозини пасайтириб деди:

— Э, эсини еган эсвос! Ўпкангни бос! Бу кимнинг оти эканлигини билармусен?..

Кўк саллали одам, Ахий Жаббор сирни яширишга уриняпти, деб ўйлади шекилли, паст келмади:

— Менинг отим-да, кимники бўларди! Ана пешонасига тушиб турган бир тутам ёли ҳам ўша... Доим

Ўзим тараб қўярдим... Ярашиб турганини кўринг! Сизга ҳам юк бўлибди... Бир бечорага жабр қилиш керакмас...

— Бу соҳибқирон ўғиллари Жаҳонгир Мирзонинг самани! Билмасанг билиб қўй! — бўрилганча тушунтирмоқчи бўлди Ахий Жаббор.— Лакалов! Пандавақи! Овсар!..

— Менинг отим, деяпман, менинг отим! Агар... қозига борамен! — таҳдид қилишга ўтди энди овозини кўтариб кўк салла...

Маофа анча йироқлашиб кетганди. Ахий Жаббор отидан шартта сакраб тушди-да, кўк саллали одамни бир уриб ерга юмалатди, арқон топиб ҳаш-паш дегунча қўлларини орқасига қилиб боғлади, бошқа арқонда оёқларини чандиди. Ёнидан дастрўмол чиқариб кўк салланинг оғзига тикди. Сўнг тепаликка ўтқазиб қўйди-да, лўмбоздай муштини ўқталганча тиш орасидан деди:

— Ўтган-кетганни томоша қилиб ўтир, бетайин! Туҳмат қилганинг учун жазонгни оласен ҳали! Тушундингму? Бундан кейин чолни кўриб, буво деявермайдиган бўласен, галварс!

Кўк саллали одамнинг жон-пони чиқиб кетди! Қўрқувдан ола-кула бўлиб кетган кўзлари йироқлашиб бораётган, саманни етаклаб олган Ахий Жаббордан узилмас эди.

II

Амир Жоку барлоснинг Жаҳонгир Мирзо олдига етиб келганини кўргач, Темурбек кўнгли бироз таскин топди. Ташвишланганини ёнидагиларга сездирмасликка тиришди. «Ўтган ишга ўқинмаймен, ютуқлардан шодланмаймен», деб қўйди ичида Темурбек. Бу унинг яхши кўрган сўзлари бўлиб, доим шунга амал қиларди. Темурбек бир куни Қуръони каримнинг «Ҳади сураси»да шундай оятни ўқиб қолди. Оят маъноси бундай эди: «... Токи қўлларингиздан кетган нарсага қайгурмайсизлар ва Оллоҳ ато этган нарса билан шодланиб кетмагaysизлар...» Бу улуғ ҳикмат уни шунчалар мафтун қилиб қўйдики, вақти-вақти билан унинг маъносини юқоридаги содда шаклда такрорлаб юрадиган бўлди. Жаҳонгир Мирзонинг оёрига, — у аниқ кўрди, — ўқ тегди. Ўқ теккан бўлса, худо хоҳласа, соғайиб кета-

ди. Жангда нималар бўлмайди, шунисига ҳам шукр. Ўтган ишга ўкиниб ўтириш — вақтни бой бериш демакдир. Ўкиниш керак эмас, балки эртага нима қилмоқ керак, ана шунинг ташвишини чекмоқ зарурдир...

Бугун Темурбекнинг кўшини зўр жанг қилди. Мана, қош қорая бошлаганда катта талофат кўрган Амир Ҳусайн аскарлари бирин-кетин қалъага чекиниб жон сақладилар. Яхшики, кеч кириб, жанг тўхтади. Темурбек кўшини музаффарияти равшан бўлиб қолди. Аммо Темурбек бундан шодланиб ўлтиргани йўқ, жилақурса, Соҳибқирон кайфиятида бу нарса сезилмади. Темурбек бундан нечун шодлансин? Шундоқ бўлиши табиий. Ахир Темурбек, жаҳонгирлик йўлида улуғ ниятлар этагини тутган зотдур, зафарлар, ютуқлар, галабалар эса кутилмаган, йўқдан бино бўлган нарсалар эмас, улар Оллоҳнинг инъомлари, Темурбекнинг саъи ҳаракатлари эвазига олинган мукофотлар, умр йўлида учраган, қўл узатса етадиган насибалари, ҳаётдан теккан улушларидур... Наҳотки, инсон ўз насибасига, улушига ҳам шодланиб, ҳаволаниб юрса? Шодланмасин, бу ғурурга йўл бериш бўлади, аммо яратганга шукр қилсин, шукроналар келтиришни зинҳор унутмасин.

Эрта тонгдан яна Саттор шихна ўзининг одатий сўзларини айтиб, дарвозасини очди. Бугун кечагидан ҳам кўпроқ сипоҳлар мардлик намойиш этиб қалъадан ташқарига чиқдилар. Яна аёвсиз савашини бошланди. Зиндачашм опардий, Амир Кайхусрав, Шайх Муҳаммад Баён сулдуз, Амир Улжайту тўплари, айниқса ўлим билан юзма-юз келиб, қалъа дарвозаси рўбарўсида жанг қилардилар. Суюрғатмишхон ҳам жонбозликда ўз мартабасига муносиб бўлишга тиришарди. Зафар яқинлиги сезиларди. Қалъа атрофидаги хандақ бўйлари жангчиларнинг жасадига тўлиб кетди. Темурбек галаба учун яна бир зарба лозимлигини аңглади. У туманбоши Амир Жоку барлосга: «Нафтан-дозу раъдандозлар ишга тушсун!» деб чопар юборди.

Амир Ҳусайн қалъа дарвозаси тепасида, шинақдан туриб жангни кузатарди. Кеча ҳам уззу кун шу ердан жилмади, майдоннинг заиф жойларига черик юбориб турди. Афсуски, унинг кўшини чўғи Темурбекникидан паст эди. Амир Мусо Наврўз куни зилзилада ғойиб бўлганча, қайтиб келмади. Одам юбортириб қидиртирди, ерда ҳам йўқ, осмонда ҳам! Ёки ер ютиб кет-

дими? Ишонган амирлари Амир Ҳиндушоҳ билан Амир Халилларнинг ҳам негадир шахтлари паст бўлди. Уларнинг ёнига, сусайманлар, деб чопар йўллайвериб чарчади. Бир пайт қараса, Амир Халил, оти йўқ, пиёда жанг қилиб юрибди. Амирга, тагин кимсан, Амир Ҳусайн лашкарбошисига ярашадурғон ишми шу?.. Зудлик билан от етказиб беришларини буюрди.

Бутунги вазият ҳам кечагидан қарийб фарқ қилмайди. Темурбек кўшинида руҳ бор, Амир Ҳусайн лашкарида эса — синиқлик, журъатсизлик... Жанг майдонини кузатар экан, аянчли манзарага боқиб, биринчи марта уни кўрқув ҳисси қамраб олди. Майдонда кимнингдир жасади қўлсиз, оёқсиз ётарди, кимнингдир боши мажақланган, кимдир юзтубан ётган ҳолда ўлиб қолган, елкасида санчилган ўқ дикрайиб турарди. Хандақ суви қондан қизариб кетган... Мовароуннаҳр ҳукмдорининг юраги сиқилди. Наҳотки, энди унинг салтанати инқирозга юз тутса, ҳалокатга учраса? Давлат ҳам тўлин ойдир, емирилади, дер эдилар, наҳотки емрилиш бошланса?.. У Темурбекни яхши билади, Амир Ҳусайнни тутиб олди, энди қўйиб юбормайди. Энди унинг билан ҳисоб-китоб қилади... Аммо айб, Амир Ҳусайн, сенинг ўзингда, ўзингдан кўр! Бир одамнинг жазоси битта ўқ-да! Ўша битта ўқингни аядинг, бўлмаса Чакчақдами,¹ Сеистондами ё Мохонда Темурбекнинг суяклари алақачон ерлар остида чириб ётган бўларди. Мана, парвосизлик оқибати! Афсус, афсус! Э, хом сут эмган банда!..

Амир Ҳусайннинг қисик кўзлари бадтар қисилди, кўзига дунё тор эди. Атрофдагиларга қарар экан, гўштдор ўнг юзи пириллаб уча бошлади. Бу унинг ниҳоятда дарғазаб эканлигидан далолат берарди. Ёнида турган паст бўйли хон Одил Султон билан катта ўғли дароз бўйли Наврўз Султонлар ҳам вазиятнинг тобора ночорлашиб бораётганидан бошлари қотган, лом-мим дейишмасди.

Шундай танг бир пайтда Темурбекдан чопар келганлигини, у пастда турганлигини маълум қилдилар. Кутилмаган янгиликдан ҳайратга тушган Амир Ҳусайн шинақдан кўзини олди-да, мулозимга қичқирди:

— Айт, чиқсун!

¹ Чакчак — ҳозирги Дехқонобод тумани ҳудудидаги Чақдара мавзеси.

Салом-алиқдан сўнг чопар дона-дона қилиб, Темурбекнинг ушбу сўзларини такрорлади:

— «Агар жонингиздан умидингиз бўлса, ягона йўл бор, Ҳусайнбек! Бу таслим бўлиб, қалъадан ташқарига чиқмоқдур».

Темурбекнинг чопари Амир Ҳусайннинг кўзига худди нажот элчиси бўлиб кўринди. Шошиб қолганидан, ўйлаб ҳам ўлтирмай таклифга розилик билдирди, чунки бошқа чоранинг ўзи йўқ эди:

— Темурбекка айтингиз, таслим бўлдим, қалъадан чиқишга тайёрмен!

У сўзларининг кафолати сифатида хон Одил Султон билан Наврўз Султонларни чопарга кўшиб Темурбекнинг қошига жўнатди ва ушбу омонат сўзларни ҳам илова қабилда кўшиб қўйди: «Итоат камари ила белимни маҳкам бовлағонимни маълум қиламен. Эски дўстлигимиз юзидан, бир қошиқ қонимдан кечсалар, деб ўтинадурмен...»

Хон Одил Султон ва унинг шериклари чиқиб кетишлари биланоқ кўнгли тинчимаган Амир Ҳусайн дабирни чақиртирди ва Темурбекка бир мактуб ёзишни буюрди: «Оллоҳнинг иродаси шундоғ экан, омаду иқбол қуши мени тарк айлади ва жаноблари қошига парвоз этди. Бас, энди мол-дунё, мулку мамлакат, салтанату саодат иддаоларидан батамом илик уздум... Машаққату балоларга юзма-юз бўлғон умримни Оллоҳ йўлига бахшида этмак ниятидадурмен. Жанобингизга изну ижозат раво кўрилса, Маккаи Мукаррама зиёрати сори йўл тутсам...»

Хон Одил Султон ва Наврўз Султон Темурбекнинг чопари етагида ҳумоюн ўрдуга қадам қўйганларидан кўп ўтмай, Амир Ҳусайннинг пайғоми ҳам етиб келди. Мавлоно Убайд мактубни ўқиб берди. Темурбек шу ондаёқ муносабат билдирди:

— Оллоҳ йўлида азият чекмакчи эркан, розимен. Ҳеч кимса унга қаршилиқ қилмасун! Қаерга хоҳласа, шу ерга кетсун!..

Бироздан сўнг Амир Ҳусайннинг тағин бир илтижоси ҳумоюн ўрду остонасига бош урди. «Тонг отиши билан, иншооллоҳ, йўлга чиқурмен, омонат жонимга қасд қилмасалар, қасд қилмасликка мустаҳкам кафолат берсалар...» деган сўзлар бор эди пайғомда. Темурбек кетма-кет келган пайғомлардан Амир Ҳусайннинг оёғи куйган товукдек шошиб қолганини билди. У

Мовароуннаҳр ҳукмдорининг бу илтижосини ҳам ўринлатди, Амир Ҳусайн тонг отиши билан Ҳиндувондан омон-эсон чиқиб ўз йўлига кетаверсин, дея фармон қилди.

ТўРТИНЧИ БОБ

I

Бундан бир ҳафта аввал Амир Мусонинг Ҳиндувон қалъасида хон саройида ўлтирганида ногаҳон зилзила юз берганидан хабардормиз. Амир Мусо ўшанда қўрқиб ташқарига югуриб чиқди. Қалъани ваҳима чулғаганди. У бир лаҳза нима қиларини билмай гарангсиз турган жойида туриб қолди. Хаёлига турли фикрлар чарх уриб кела бошлади. Ҳиндувонда қолиш керакми, кетиш керакми? Қолса, эрта-индин Темурбек бу ерга етиб келади, Амир Ҳусайн билан ўртада саваш бўлади. Қайси бири енгиб чиқса ҳам, унга мақбул эмас. Унга, ҳар иккиси ҳам жангда асфаласофинга кетса тузук эди. Ҳар иккиси ҳам унинг ашаддий душмани, Амир Мусо ўлганининг кунидан улар билан муроса қилади. Икки амирнинг танишганларига, мана, ўн йил бўлмоқда, Амир Мусо кузатиб келади, икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамади, бундан кейин ҳам қайнамаслиги аниқ ва равшан. Уларни бири-бирига гиж-гижлаш керак, токи ўзларининг гўшгини ўзлари есунлар.

Чакчак дарасидаги учрашув ҳам Амир Мусо қутқуси билан рўй бериши керак эди. У Амир Ҳусайнни, орадан Темурбекни кўтариб ташламасангиз бўлмайди, бунинг чораси уни Чакчак дарасига чорлаш ва ўша тор жойда қўл-оёғини боғлаб қўйдек бўғизлашдир, деб ҳол-жонига қўймади. Бу фикр Амир Ҳусайнга ҳам маъқул келди, у дарага қўшин юборди-ю аммо ўзи қадам босмади. Қўрқдимми... Темурбек кўп зийрак-да, баттол, дарага борди, чунки ваъда қилса адо этадиган одати бор. Бироқ, боришдан аввал дарага тинғчи жўнатиб, пусуғ қўйди, ўзи ҳам тузуккина лашкар ияртиб борди. Дарага қадам қўйиши билан атрофни Амир Ҳусайннинг катта қўшини тутиб кетганини кўрди. Вазият дўстлар дийдорлашувига ўхшамайроқ турарди. Шу пайт қоро-

вулар унга, дарада Амир Хусайннинг ўзи йўқ эмиш, деган хабарни етказдилар. Дарғазаб бўлган Темурбек дарҳол пусуғдаги лашкарни Амир Хусайн қўшини ортидан тўсатдан ҳужум қилишга фармон берди, ўзи душманга юзма-юз чиқди. Амир Хусайннинг чорасиз қолган қўшини асир тушди. Ўшанда Амир Мусо она шаҳри Қаршида вилоят ҳокими эди.

Тўрт йил аввал Темурбекнинг завжаси, Амир Хусайн синглиси Улжой Туркон оқа бетобликдан бандаликни бажо келтирди. Улжой Туркон оқа Амир Хусайн билан Темурбек орасида узилай-узилай деб турган алоқа ишлари вазифасини бажарар эди. Икки амир орасидаги алоқалар энди дўст, қариндошлар эмас, балки бегоналар даражасига кўчди, муносабатлар тараңлашиб вазият нозиклашиб борди. Амир Мусо дилидаги муддаолардан бири шу эди. Дизақ¹ мавзеида икки ўртада жанг содир бўлди, Амир Хусайн лашкари енгилди... Сўнг Хўжад ва Тошкент фозилу фузалоси орага тушиб, икки амирни яраштириб қўйдилар. Амирлар биргалашиб, исён кўтарган Бадахшон ҳокимига қарши саваш қурдилар, Кобулистонга юриш қилдилар... Амир Мусо икки амир дўстлигига пинҳона дарз кетганини барибир сезарди, шунинг учун ўз ниятларидан қайтмади, энди Темурбекни авраб Амир Хусайнга қайради. Шаҳрисабзда Темурбек чорбоғида бўлган издиҳомда шу ҳақда сўз бошлаб, оқибатда мақсадига эришди. Мана, Темурбек катта қўшин билан Ҳиндувон қамалига келмоқда...

Амир Мусо ваҳима ичида беихтиёр қалъа дарвозаси томон бурилди. Демак, кетади. Ҳа, кетади! Қалъада қололмайди! Бирдан: «Яна зилзила бўлмоқдаму?..» деди-ю тўхтади ва муюлишда осиелиқ фанорга қаради. Фанор биринчи силкинишда қаттиқ чайқалганча ҳамон лопиллаб турарди. Қоронғуда одамлар тўс-тўполон қилишиб у ёқдан — бу ёққа изғиб юришарди.

— Ҳа, Мусо? Қаёққа?.. — сўради бирдан кимдир орқадан қоронғуда. — Қаёққа қочаяпсен? Тушундик!..

Амир Мусо дўсти Амир Халилни овозидан таниди. «Оббо, қитмир, кўнглимдагини билиб олибди-я!.. — ташвишга тушди у. — Ёки пойлаб чиқдимиз? Энди бу ҳўл балодан қандай қутуламен?..»

— Қочаётғоним йўқ... Қаёққа қочамен, Халилбек,

¹ Дизақ — Жиззахнинг қадимий аталиши.

нега қочамен? Ўзи эндигина келиб турибмен-ку... Бу нима деганинг бўлди энди?..

— Ҳазил қилдим, Мусо... Мунча зирилламасанг... — Амир Халил қоронғуда дўстининг юзини кўрмаса-да, овозидан ҳаяжонланаётганини пайқади.

— Ҳазил эмиш... Шундай пайтда кўнглингга ҳазил сиққанига ҳайронмен. Зилзила бўлиб турибди-ю! — Ўзини босиб олди Амир Мусо. — Ҳарамни Эски шаҳарда қариндошниқида қолдиргандим. Юраклари ёрилиб ўлтиришгандир. Бориб хабар олмакчимен холос...

— Шундоғ демайсенму? Гаплар бор... — деди Амир Халил маъноли. — Тезроқ қайтишни ўйла! Гаплашамиз, хўпми?

— Хўп!

Амир Мусо шошилганча дарвозага келди. Тармочуқ Саттор шиҳна билан дарвозадан берироқда очиқ ҳавода юришар, гоҳ-гоҳ ташвишланиб осмонга қараб-қараб қўйишарди.

— Тармочуқ! — чақирди Амир Мусо...

— Лаббай, амирим!

— Отлар қани? Тез тулпорларни олиб кел! Тез қимирла!

Кейин ҳайрон қараб турган Саттор шиҳнага ўшқирди:

— Нега аммамнинг бузоғидай лалайсен? Оч дарвозангни! Шитоб кетиш керак!

Саттор шиҳна одатдагидек минғирлаб дарвозага йўналди:

— Ҳали ёпган эдим, энди очамен...

Эски шаҳарда итларнинг бетиним вовуллаши, зилзиладан кейинги нохуш бесаранжомлик киши дилига гашлик соларди. Амир Мусо билан Тармочуқ Хожа Укоша дарвозасидан чиқдилар-да, Термиз кечуви тараф от сурдилар. Кечувгача беш тош масофа чиқарди.

Хийлагина йўл юрганларидан сўнг, Балх узоқда қолиб кетганиданми, Амир Мусо бироз ўзини хотиржам сезди. Шундагина қаттиқ чарчаганини билди. Иложи бўлса-ю шу ерда таппа ташласа, қотиб ухласа!.. Амир Мусо қаердадир нафас ростлаб, ҳордиқ олишни ўйларди. Атроф қишлоқлардан бирида тўхтаб, ухлаб, тонгсаҳарда йўлни бемайлихотир давом этдириш фикри унга тинчлик бермай қўйди. Бирон қишлоқ қораси кўринармикин, деган умидда теваракка кўз югуртира бошлади. Тўсиндан, олдинда узоқларда ҳар жой-ҳар

жойда ловуллаб ёнаётган гулханларни кўриб қолди. Кўрди-ю юраги шув этиб кетди!

— Ҳув анови Дарайи Гез томонда кўринганлар ни-мадир, Тармочуқ? — сўради у от жиловини тортиб. — Бирон... уй-пуйлар ёнаётирму? Қара-чи, кўзинг ўткир...

— Уйлар эмас, амирим, ёнаётган гулханлар! — жавоб берди Тармочуқ. — Биронта кўшин қўнган шекилли... Лашкар гулханига ўхшайди...

Амир Мусо ана шундан ҳадиксирар эди.

— Кўшин, дегин?.. Тушундик!.. Бу — Темурбекнинг кўшини! — деди Амир Мусо ва кечаси маза қилиб ҳордиқ олиб тонгсаҳар йўлга чиқиш орзуси энди орзулигича қолишини фаҳмлади. Гез тўхтамай бу ерлардан кетиш керак! Кечани кеча, кундузни кундуз, демай юриш керак! Чаққон ҳаракат қилинмаса, Темурбек одамларининг кўлига тушиб қолиш ҳеч гапмас! Шошилиш керак!

— Тармочуқ! Сўлга кетишимиз керак! Бидингму? Рост юрсак, ўша гулханларга йўлиқамиз! Чапга бурилиб, дала, ўр-қир орқали кечувга чиқиб олишни ўйлайлик!

↳ Бош устига, амирим! — жавоб берди Тармочуқ.

Ой ботиб кетганлигидан теварак-атроф қоп-қоронғу эди, ўн қадам наридаги нарсани илғаб бўлмасди. Тармочуқ тимирскланиб юриб-юриб, чапда қандайдир йўлга ўхшаш бир жой топди. Улар шу ердан шартта чапга буридилар, зулумот кечани безаб турган гулханлар ўнг ёқда қола бошлади...

Амир Мусо бу жойларни яхши биларди. Улар шитоблик билан ҳаракат қилсалар-да, айланма йўллардан юришга тўғри келганидан, кечувга боргунларича тонг отиб қолди. Кечув Жайхуннинг энг тор жойи бўлиб, минг қадамча келарди. Хайрият, бу ерда ҳеч ким йўқ экан. Темурбек кўшини Балх томонга ўтгач, кечувни кўриқлаш зарурати ҳам қолмаган шекилли. Амир Мусо шундоқ бўлганига шукрлар қилди. Улар кемалар кўпригидан ўтишгач, йўлларда тўхтамай беш кун деганда Қаршига етиб келдилар. Амир Мусонинг мақсади Қаршидан ҳарамини олиб, замон бир ёқли бўлгунча Йангкент¹ томонларга кетиш эди.

Қарши муҳофазаси Тамуқа қавчинга қолдирилган экан. Тамуқа қавчин билан Амир Мусонинг илгаридан

¹ Й а н г к е н т — Авлиёота (Жамбул)нинг ўрта асрлардаги номи.

яқинлиги бор, умуман, қавчинлару тойживут ўмоқи ўртасидаги иноқликдан кўп сўйлардилар. Тамуқа қавчиннинг «Йўл бўлсин?» деган саволига Амир Мусо: «Темурбекнинг зарур топшириқлари билан банддурмен!» қабилида мужмалроқ жавоб берди.

— Амир Ҳусайн билан ҳали саваш бўлмадиму?

— Йўқ, саваш бўлмади. — Шундай дегач, Амир Мусо чалғитиш учун Тамуқа қавчиндан сўради: — Зилзиладан зарар етмадиму?

— Худога шукр, тинчмиз. — Тамуқа қавчин кейин кўшиб кўйди: — Ҳа, битта чалдивор қулаб тушди холос...

Амир Мусо Тамуқа қавчин билан хайрлашиб, шаҳар марказидаги ҳовлисига ошиқди. Ҳовлида ҳам тўхтамади, жадал йиғиштириниб, завжаси Орзумулк оқа ва тўрт яшар қизи Туман оқа ҳамда бир суйган канизагини олиб, Тармочуқ бошлиқ хизматкорлар билан Йангкент томонларга от сурди.

Б Е Ш И Н Ч И Б О Б

I

Чопар Темурбекдан кўнгилдагидек жавоб олиб келгач, Амир Ҳусайн бироз тинчланди. У Темурбекнинг сўзида турадиган одам эканлигини, ҳаминша ваъдага вафо қилишини яхши биларди. Бу кеча эртага Балхдан қандоқ чиқиб кетиш режасини тузади, зарур нарсаларини олади. Албатта, энг аввал дуру марварид тиллоларни яхшилаб ғамлаб олиш керак, ҳар қанча бойлик бўлса халал бермайди. Маккаи Мукаррама йўли узоқ... Асли ҳажга бориш нияти ҳам йўқ... Нафас ростлаб олиш керак холос. Тонг отиши билан ёлғиз ўзи икки ишонган ясовулини олиб чиқиб кетади, ҳарами ҳозирча бу ерда қолади. Бироз фурсат ўтиб осойишта кунлар келиши биланоқ, ҳаммасини олиб кетади. Нега олиб кетар экан? Ҳали Оллоҳдан умиди бор, яна Балхни қайтариб олади, яна даврон отига минади, Ҳиндувонни обод қиладди!.. Жўжани кузда санайдилар, ҳали ҳозир энди баҳор кирди, масхараомуз илжайиб кўйди ўзича Амир Ҳусайн, сизлар Ҳусайнбекни билмайсизлар, вақт келади, кимлигини яхши билиб оласиз!..

Мовароуннаҳр ҳукмдорининг кўнгли фақат бир нарсадан ғаш. Гап шундаки, Хоразмга кетган совчилардан ҳали ҳануз дарак йўқ. Хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи авлодида бир қиз бор эмишки, таърифлашларича, бундай маҳлиқони ҳали олам-жаҳон кўрмаган эмиш. Исми ҳам ўзига муносиб экан — Хонзода хоним! Хонлар авлодидан, ўзбеклар мамлакатининг подшоши Ўзбекхон набираси бўлар экан...

Хуллас, бир қошиқ сув билан ютиб юборса бўладиган, оппоқ томоқ, сиймин бадан гўзал мақтовини эшитиб Амир Ҳусайн ухлолмай қолди. У бетимсол маҳбуба соҳиби бўлишдан кўра ҳам, кўпроқ Ўзбекхон набирасини олибди, деган овозага, хон куёви шуҳратига қизиқар эди. Бобоси Амир Қозоғон ҳижрий 747 йили Туркистон ҳукмдори Қозон Султонхонни енгиб қатл этди ва ҳукуматни қўлга олди. Отаси ўлдирилганда олти ёшда бўлган хон қизи Сароймулкхонимни вояга етгач, Амир Ҳусайнга узатдилар. Бу ўз набираси келажagini ўйлаган Амир Қозоғоннинг раъйи билан бўлди, Амир Ҳусайнни хон куёви — кўрагон қилди. Аммо Қозон Султонхон куёви дейиш қаёқда-ю Ўзбекхон куёви дейиш қаёқда!.. Шундай ниятда Амир Ҳусайн катта ҳады-ю тансуқот жамлаб, Хоразмга совчи жўнатганига хийла вақт бўлди. Энди бу қутлуғ иш ҳам кейинроққа қолади шекилли. На чора...

... Амир Ҳусайн ярим кечада бирдан чўчиб уйғониб кетди. Босинқираб қолибди. Ётган жойида секин атрофга назар солди, сарой тинч, ҳамма уйқуда... «Бироздан сўнг тонг отади... — ўйлай бошлади у саройнинг қоронғу шифтига тикилиб. — Балхдан хотиржам чиқиб кетамен. Балхдан чиқиб олсам, бас. Қалъадан чиқиб олай...» Шу пайт қандайдир бошқа ички бир овоз унга эътироз билдирди:

«Хотиржам чиқиб кетамен, деяпсенму? Қаёнга чиқасен? Чиқасен, аммо...»

«Нима, аммо?...» — ошиқиб сўради биринчи овоз.

«Чиқасен, аммо қалъа дарвозасидан чиқишинг биланоқ, ғиппа тутадилар ва...»

«Йўқ! Йўқ! — яна сўзни бўлди биринчи овоз. — Менга Темурбекнинг ўзи ваъда берди... Темурбекнинг сўзи ҳечқачон икки бўлгон эмас...»

«Сенинг сўзинг-чи? — бирдан кулиб юборди иккинчи овоз. — Сенинг ваъданг-чи? Аҳд-паймонинг-чи?.. Ўзингникини ҳам ҳеч ўйлайсенму?...»

«Аҳд-паймонимга нима қилибди?..»

«Сен беқарорсен! — деди кескин иккинчи овоз. — Темурбекни Чакчак дарасига чорладинг. Аммо ўзинг аҳдингни унутиб, бормадинг. Аслида уни ўлдирмоқчи эдинг. Лекин у ақллилик қилди...»

«Нега жуда Темурбекни мақтаб қолдинг?..» — кесатди энди биринчи овоз.

«Мақтаган сен, мен эмас! Мен азалдан Темурбекни дўст деб билмаймен, у менга ашаддий ғанимдур!..»

«Аммо у ваъда берди, Ҳусайнбек қалъадан эсон-омон чиқиб кетсун, қаерга хоҳласа шу ерга кетсун, деб...»

«Хўп, Темурбек шундай деди... Бошқалар-чи? Ёдингдан чиқдиму? Шайх Муҳаммад Баён сулдуз, Зиндачашм опардий, Амир Кайхусравлар? Ҳар бири қиличини қайраб, сени ейман, деб туришибди...»

— Бас! — деб бақариб юборди Амир Ҳусайн шу ерга келганда...

Саросимага тушган ҳукмдор атрофга аланглади. У энди Темурбекка ҳам ишонмас эди. Ўрнидан туриб эшик томон юрганди, кимдир рўбарўдан унга қараб кела бошлади. Шамнинг ғира-шарасида худди у пойлаб турган, пистирмадан чиқиб келган одамга ўхшаб кетди. Амир Ҳусайнни хавотир босди, беихтиёр қилич дастасини қаттиқ қисди...

— Онҳазрат, не бўлди? Овозингизни эшитдим. Қўрқманг, мен. Мулозиммен... — деди рўбарўдаги одам.

— Ҳа, овоз чиқариб келади-да одам деган! — сал тинчланди Амир Ҳусайн. — Сен ухлаб қолмадингму йўқму, билмакчи эдим... Ҳалиги икки ясовулни уйғот! Шай бўлиб келишсун!

— Бош устига! — Мулозим тезда ортига қайтди.

Амир Ҳусайн фурсатни бой бермасликка қарор қилди. Ярим кечаси, ҳамма ширин уйқуга фарқ вақтида, у қалъадан чиқиб олади ва тонг отганда шаҳардан анча узоқда бўлади! Бу фикрдан унинг кўнгли ёришди.

Қалъа дарвозасига яқинлашар эканлар, Амир Ҳусайн ясовуллардан бирини, шитоб боргил, дарвозани очсунлар, деб юборди.

— Хуфтонда ёпган эдим, энди очамен... — деди минғирлаб Саттор шихна; у чиқиб кетаётган уч отликдан бири онҳазратнинг ўзлари эканликларини қоронғуда илғамай қолди. Амир Ҳусайн қалин қора тўн кийиб олган эди.

Қалъадан эсон-омон чиқиб олган Амир Ҳусайн кўнгли така-пука эканлигидан қоронғуда қаёққа кетаётганини ҳам билмасди. Қоронғуликнинг ёт кўзлардан яширгани яхши, аммо шошилиб турганда йўлни кўздан ниҳон этгани ёмон эди. Нажот йўли қалъадан чиққач, Эски шаҳар орқали ўтарди, бошқа тарафларда ҳамма жойда Темурбек одамлари кезиб юрарди. Бирор ерда қоровуларга дуч келиши турган гап. Қўрққанга қўша кўринар, деганларидай, Амир Ҳусайн ҳар нарсага шубҳа билан қарай бошлади. Саросима-ю васваса ичида у ҳатто ёнидаги икки ясовулидан ҳам ҳадиксираб қолди. «Уларни Темурбек менга қарши ёллаган бўлса-чи? — гумонсиради бирдан. — Ким билади... Ҳозир бир овлоқ жойга борганда, шартта мени ўлдиришиб, бутун бойлигимни тортиб олиб кетишса-чи?.. Аниқ олиб кетишади, булар тап тортмайди! Улардан қутилишим керак!..»

Ҳандақдан ўтиб олишлари билан у ясовуларга деди:

— Бу ерларда душман кўп... Тўпланиб юриш хатарли. Биринг ўнг томонидан, биринг чап ёнимдан юз қадам-юз қадам нарида қўриқлаб борингиз! Кўз-қулоқ бўлингиз! Агар бирортаси ташланиб қолса, сас берармен, дарров етиб келасиз. Йўқ эса, Эски шаҳардан чиқаверишда қари чинор тагида кўришамиз. Андхой йўли бошида... Уқдингизму? Кечикмангиз!

Ҳукмдорнинг кўнглида нималар кечаётганидан буткул беҳабар ясовулар «Хўп!» дедилар-да, икки ёққа кетдилар. Енгил тортган Амир Ҳусайн қоронғуда тимирскиланганча йўлга тушди. Йўлни кўриш мушкуллигидан тез юриб бўлмасди. Бир жойда от тўхтаб қолди, ҳар қанча нуқиса ҳам, юришга тайсаллар эди. Синчиклаб қараса, катта зовурга кўндаланг келиб қолибди. Кўприк топиб айланиб ўтгунча анча фурсат кетди.

Шаҳарнинг катта чорраҳасига келганда Амир Ҳусайн қаёққа юришни билмай, бир лаҳза ўйга толди. Чапга кетса— Чорсу, у ердан тўғри Кобул йўлига чиқиб оларди. Ўнг томонга бурилса, шаҳарнинг чиқаверишидаги катта қари чинорга боради, у ерда икки ясовул билан учрашади, Андхой йўли худди шу жойдан бошланарди.

Амир Ҳусайн шартта чапга бурилди ва отини ниқтовга олди. Шу пайт ўнг томондаги дарвозадан катта бир ит отилиб чиқиб Амир Ҳусайнга даф қилди. Итнинг ўқтин-ўқтин кучли вовуллаши сокин тун-кеча бағрини пора қилиб юборди. Мамлакат ҳукмдори ит билан пайчакилашиб ўлтиришни истамади, фақат: «Кет! Кет!» деганча, аста узоқлашди.

Тонг оқариб, тун ҳарир қора пардасини ер юзидан оҳиста йиғиштириб ола бошлади. Йигирма, ўттиз қадам наридаги нарсаларни кўриш мумкин бўлиб қолди. Чорсу майдонига етай деганда тонг отди. Бирон одам мени кўриб қолмасмикин, деб ҳадиксираган Амир Ҳусайн, бутун шаҳардан чиқиб кетишдан умидини узди. Панароқ жой топиб, ўша ерда кунни ўтказишга, қоронғу тушиши билан йўлга отланишга қарор қилди. Афсуски, яширингани қулай жой топилмасди. У олазарақ бўлиб майдон атрофини кузатиб чиқди. Биронта дуруст ер учрамади. Ўнг томондаги Жомеъ масжиди бўлмайди, ҳали замон кишилар номозга келадилар. Бозор ичи ҳам ярамайди, мадраса ҳам бундоқ қараганда тор жой, яшириниб бўлмайди. Амир Ҳусайн асли илгаридан ҳам мадрасани хуш кўрмасди, хужраларига кирганда юраги сиқиларди.

Бирдан Амир Ҳусайн нигоҳи Жомеъ масжиди ўрта-сидаги бўй чўзган алп қомат минорага тушди! Минора! Худои таоло бу минорани Амир Ҳусайн учун бино қилган экан-да! У ана шу минора тепасига чиқиб яшриниб ётади, биров сезмайди, кўрмайди, чунки ердан узоқда! Қош қорайганда билдирмай ерга тушиб, ўз йўлига кетаверади...

Қувониб кетган Амир Ҳусайн дарҳол отини ҳайдаб юборди, чунки у сирни очиб қўйиши мумкин, жон ҳовучлаб апил-тапил минорага чиқа бошлади.

Орадан ҳеч қанча фурсат ўтмади, масжиднинг кенгина ҳовлиси бирин-кетин оқ саллали, кўк саллали номозхонлар билан тўлди. Амир Ҳусайн пастга қараган эди, кўрқувдан аъзои бадани зириллаб кетди. Ҳовлида кимдир таҳоратхонага ошиқар, кимдир ҳовли четида маҳсисига сув тортар, бошқа бирови эса жойна-моз бошига йўл олар эди. Гангир-гунгирлар ҳам сийрак тортди, бомдоқ номози бошланди. Ҳовлига жимлик чўқди.

Ҳали Амир Ҳусайннинг ҳаяжони босилмаганди. Ўзини чалғитиш ниятида олис-олисларга тикилди. Ажа-

бо, умри бино бўлиб минорага биринчи бор чиқиши. Эсида, ўн икки ёшдалигида Бухородаги Арслонхон минорасига кўрқиб чиқмаган эди. Тенгқурлари минорадан, атрофга боқиб, зўр экан деб, роса мақтанишганди. Мақтанганларича бор экан, теварак худди кафтдек кўриниб тураркан. Ана, маҳобатли Ҳиндувон, тонг туманининг хира оқиш пардаси ичра, эгасиз қолганини билдиргандай мунғайиб боқади. Кўрмайин ҳам, куймайин ҳам деди-да, шартга у ёқдан кўзини олди. Жанубда Кобул йўли кўринди, битта отлиқ оппоқ чанг тўзғитиб ўқдек елиб бормоқда... Ўша отлиқ Амир Ҳусайн бўлиши керак эди, афсус... Кейин кунботишда шаҳардан чиқаверишдаги катта қари чинорга кўзи тушди. Унинг тагида икки одамнинг қорасини илвагандай ҳам бўлди. Ҳа, икки ясовули ҳукмдорнинг келишини пойлаб туришибди. Андхой йўли ҳам Амир Ҳусайн қадамларига мунтазир...

Масжид ҳовлисидан эшитилаётган гангир-гунгир овозлар Амир Ҳусайн ҳаёлини бўлди. Номоз тутабди. Ҳамма тарқала бошлади.

Ҳамма тарқалиб кетди-ю, бироқ бир кўк саллали одам ҳовли ўртасида ўйга ботганча туриб қолди. Амир Ҳусайн уни диққат билан кузата бошлади. У, кеча Ахий Жабборга «Саман отимни бер!» деб даъво қилган, оқибат қўл-оёғи боғланиб, оғзига латта тикилиб, тепаликка ўтқазиб қўйилган бечора эди. Жаҳонгир Мирзо ўз чодирда бироз ором оғушига берилгач, Ахий Жаббор от чоптириб, гира-ширада кўк саллалининг олдига келди. Ахий Жабборни таниган бечоранинг кўзлари қинидан чиқиб кетай деди! Энди жазомни беради, деб ўйлади у. Чиндан ҳам, Ахий Жаббор шарт ёнидан обдор шамширини суғурди!.. Буни кўрган кўк саллали одам, тамом бўлдим, куним битибди, мени қўйдек бўғизлаб ташлар экан-да, деб жонидан умидини узди, безовталаниб нимадир демоқчи бўлиб гувранди, бироқ оғзида дастрўмол борлигидан гапиролмади. Фақат илтижога тўла кўзлари жовдир-жовдир қиларди. Ахий Жаббор шамширини... кўк саллали одамнинг оёғидаги арқонга солди, кейин қўлларидаги чилвирни кесиб ташлади.

— Оғзингдагин ўзинг ол, одам бўлсанг бўл ҳалол! — деди Ахий Жаббор ва қарамай отига миниб қамчи босди. Жилови тутуқ от жойида гир айланди-да, елиб кетди.

Кўк саллали одам омон қолганига ҳали ишонмас эди, битта от йўқолса йўқолибди, нима қилар эдинг бировнинг молига кўз олайтириб, энди пешонангдан кўр, деб уззукун ўзини ўзи қойиб ўтирди. Худо сақлади, хайрият... Тонг билан албатта жомеъ масжидига бориб, бундай марҳамати учун тангри таолога шукрона келтириб, илтижолар айлашни кўнглига тутди.

У мусулмонлик бурчини адо этди, бомдодни ўқиб бўлиб, номоздан кейин ҳам қолиб қайта-қайта тиловат туширди. Ҳовлига чиққач, бир лаҳза ўйга чўмди. Балхнинг кирмаган жойи қолмади, аммо бирон ерда унинг самани кўринмади. Ҳатто, кўрдим, деганлар ҳам бўлмади. Оти узоқларга кетиб қолдимикан? Учқур, улоқчи от эди, ҳарқалай кенг далаларни яхши кўради, бийла жойларда учиб-елсам, деб ўлиб туради... Олисларда юрганмикин? Қандай у ёқларга борамену қаёқдан излаймен? У кунни кўшним йўқотган сигирини шу минорага чиқиб топиб олибди. Яхшиси, шу минорга чиқайин-да, узоқ-яқинга бир кўз ташлайин. Зора саманини учратиб қолсам. Кўринса, дарров бориб олиб кела қоламен.

Кўк саллали одам шундан кейин дадил минорага қараб юрди. «Бу одам нима қилмакчи? — деди кўриб кўнглига фулфула туша бошлаган Амир Ҳусайн ўзига ўзи. — Ёки у ҳам яширинмоқчимми?...» Бас, унинг бу ердалигини билиб қолишибди, тутиб олгани келишмакда! Нима қилиш керак? Дабдурустдан каллага жўяли бир фикр ҳам кела қолмасди. «Хўш... минора тепасига чиқсун, пайт пойлаб, бошига мана бу тош билан бир уриб ўлдирамен кўямен!» — қарор қилди Амир Ҳусайн ва ёнига бир тош ғамлаб қўйди. Бироқ, шу ондаёқ: «Э, Оллоҳ, гуноҳкор бандангни бад ният қилгани учун кечир!» — деди-да, тошни нарига итқитди. Йўқ, Амир Ҳусайн кўк саллали билан яхшиликчасига сўзлашади. Унга истаганча марварид, тилло беради, алдайди-аврайди, керак бўлса ялиниб-ёлворади, хулса, тил топишади. Бойлик олдида бош эгмайдиган бирон куч бормикин ўзи?..

Жимлик чўқди. Амир Ҳусайн кўк саллали одамнинг чиқишини кута бошлади. Негадир шу пайт ўзининг ёлғиз эканлигига хўрлиги келиб кетди. У ҳозир дунёда ёлғиз! Оллоҳдан бошқа ҳеч ким унга кўмак бера олмайди. Эҳ, унинг бирон қайишадиган, куядиган дўсти ҳам йўқ... Худо унга шундай дўстлардан

бермади. Мана, Темурбекда ўзгача, доим офайнилари унинг атрофида парвона, жон фидо қилишларига ёқа ушлайди киши. Амир Сайфиддин некўз, Амир Жоку барлос, Амир Довуд дуғлат, Амир Муайяд арлот, Аббос баҳодир қипчоқ, Давлатшоҳ бахши уйғур... Санайверсанг санок етмайди. Барчасида садоқат, ихлос кучли. Афсус, шу нарса Амир Ҳусайн одамларини четлаб ўтди! Мана, бир одами Амир Мусоми? Шундай кунларда ташлади кетди. Қолганлари-чи?..

Гапдан гап чиқиб, садоқат, ихлос ҳақида бир марта у Темурбек билан баҳслашиб ҳам қолган. Темурбек: «Садоқатли инсонлар доим ёнимизда бўлсунлар, сипоҳлар ичида валлакатлик, фидойилик, жувонмардлик русумини қаътий қилмоғимиз жойиз. Буни ўзимиздан бошлашимиз керак!» деди. «Ўзимиздан бошлашимиз керак» деган сўзлардан бироз ранжиган бўлса ҳам, сездирмаган Амир Ҳусайн эътироз билдирди:

— Аввал пул, бойлик орттирайлик, тахтга эга бўлайлик... Садоқат, фидойилик, валлакатлик, жувонмардлик... — Амир Ҳусайн бу сўзларни атайин чертиб-чертиб, кесатгандай қилиб айтди. — Хо-хо-хо!.. Қандай сўзлар-а! Булар қочмас, кейин бўлаверади. Ҳа...

Темурбек босиқ жавоб берди:

— Пул, бойлик ўтқинчи нарсалар... Садоқат, ихлос, валлакатлик, фидойилик, жувонмардлик русуми эса мангуликдир. Пул билан буларни топмоқ мушкул юмушдир.

— Темурбек, дунё кўрган амирдурсиз... — такаббуруна давом этди Амир Ҳусайн. — Худди билмагандай сўз дейсиз... Дунёнинг қизиғи пул билан бойлик, сарват-ку ахир! Пул билан бойлик бўлса, ҳамма нарсага эришмак мумкин бўлар. Бойлик бўлса, бас...

— Рост айтдингиз, пулу бойлик ҳамма нарсага қодирдир, дунёнинг бир қизиғи шу... — сўз оҳангини ўзгартирмай хотиржам деди Темурбек. — Шак йўқ, бу нарсалар жуда керак, бойлигу сарвату пул... Аммо дўстликка фақат дўстлик билан, садоқатга садоқат билан жавоб қилмак зарур, мардликка мардлик ила... Бойлик, сарват, пул ила дўст ортираман, деганлар янглишадилар. Улар кўмагида фақат сипоҳ ёллаш мумкин, маддоҳларни кўпайтириш мумкин, Ҳусайнбек! Жанобингиз йигитлари ичида жувонмардлик русуми баланд мақомдадур...

«Бойлик, сарват, пул билан дўст орттираман, деганлар янглишадилар» — сўзлари Амир Ҳусайнга қаттиқ ботиб кетди. У Темурбекни қандай қилиб бўлса ҳам мот этгиси, оғзини очирмай қўйгиси келиб кетди. Темурбекнинг охириги сўзларига ишора қилиб киноя аралаш сўради:

— Шундоғму?.. Йигитларингиз ичида жувонмардлик русуми баланд мақомдаму? — Айёрона жилмайди Амир Ҳусайн. — Билмаган эканмиз... Менинг йигитларим ҳам тоғдан тушишган эмас... Менинг йигитларим ҳам жувонмардлик русуми нима эканлигин яхши биладилар. Ё... синашиб кўрамизму?

— Кўрсак кўрайлик... — пинагини бузмай жавоб қилди Темурбек.

Ҳар икки амир ўз сипоҳларига иш буюриб, мардлик ва садоқатларини имтиҳон этмоқчи бўлдилар. Воқеа далв ойида Бухорода юз бермоқда эди. Тупукни музлатадиган даражадаги қаҳратонда Амир Ҳусайн қоқ ярим тунда бир сипоҳни кутилмаганда қизиқ уйқудан уйғотдирди ва шу чирсиллаган совуқда дарёга бориб, қалин музни ёриб сувга шўнғиб келишни буюрди. Фароғати бузилган йигит оғринганини билдирмади, ўрнидан туриб, қунушганча дарёга борди, музни ёрди, сувга бир шўнғиб, совуқдан қалтираганча қайтиб келди.

— Мана, фидойилик тимсоли! — деди кибр ила Амир Ҳусайн мақтаниб. — Шундай нохуш паллада ҳам бу йигит «финг» демади...

Навбат Темурбекка етди. У Давлатшоҳ бахшини хуфий чақиртирди ва унга бундай тайинлади: «Бу гапни махфий тутунгиз. Қалин пишиқ босилган икки кийгиз топингиз, жуда қалин бўлсун. Йигирма беш киши тайёр бўлиб турингиз. Эртага бомдод намози пайтида Арслонхон минорасидан бир йигит ўзини ерга ташлайди. Ташлагани ҳамано кийгизларни таранг қилиб тутасизлар ва йигитни илиб оласизлар...» Темурбек шундай деди-ю, ким сакрашини сир сақлади.

Эрталаб ҳамма одамлар Арслонхон минораси тагида йиғилдилар. Темурбек йигитларидан бирига буюрди:

— Минорага чиқ!

— Бош устига! — таъзим қилди йигит.

У, нимага, деб сўраб ўлтирмади, минорага югуриб чиқиб кетди ва бирпасдан кейин тепадаги дарча олдида пайдо бўлди. Пастда тумонот одам унга қараб турар эди. Ҳеч ким нима бўлишини билмасди. Амир

Ҳусайн Темурбекнинг қандай қарорга келганини тахмин этмоққа уринди, лекин зинҳор йигитга, ўзингни ерга от, деб буюради, қабилидаги хаёлдан йироқ эди.

Темурбек минора тепасига қараб қичқирди:

— Сакра, валлакат!

Йигит... шартта минорадан ўзини ерга отди!

Ҳамма оҳ уриб юборди! Кўплар кўрмайин деб юзларини четга ўгириб олдилар. Амир Ҳусайннинг тово-нигача зирилаб кетди. Шу лаҳзада Давлатшоҳ бахши шай қилиб қўйган йигирма беш паҳлавон сурон солиб кийгизларни чарх уриб ерга тушиб келаётган бечора йигит йўлига тутиб улгурдилар! Йигит кийгизларга тушди ва залвори билан бироз ерга ҳам тегди...

Теваракни қий-чув босди!

Темурбек чехрасида ўзгариш сезилмади. Фақат ранги оппоқ оқариб кетган йигитнинг олдига бориб елкасига қоқиб қўйди-да:

— Жувонмардлик русумини ўхшатиб қўйдинг, баҳодир! — деди секингина.

Жонидан умидини узуб қўйган йигит, омон қолганини кўриб, Темурбекнинг ақлу фаросати, раҳм-шафқатига тан берди, боз садоқати ортди... Одамлар ҳам фидойиликнинг шунчалар бўлиши мумкинлигига қойил қолдилар, Темурбек йигитларига таҳсинлар айтдилар. Ўша йигитга Темурбек кейин баҳодирлик унвонини берди, ўзининг яқин йигитларидан бири қилиб олди. Бу йигит Аббос баҳодир қипчоқ эди.

Амир Ҳусайн ўшанда Темурбекка ҳеч нарса демасди...

Ҳозир шуларни эслар экан, Амир Ҳусайн Темурбекнинг сўзлари тўғрилигини билди, ўшанда ҳам у шундай фикрда эди, аммо тан олгиси келмади, устига устак бемаъни қайсарлиги тутди. Бирдан у ўз-ўзига савол берди: «Хўш, дўстлар учун сен ўзинг нима қилдинг? Сен қандай жувонмардлик русумини ўринлатдингки, дўстлар атрофингда парвона бўлсунлар? Аксинча, сен дўстлар йўлига гов бўлдинг, уларнинг сенга ишончи йўқола борди. Темурбек билан дўст тутиндинг, Қуръони мажидни ўртага қўйдинг, айт-чи, шундан кейин ҳам нега кўнглингдан бад ниятларга жой бердинг? Темурбекни, дўстингни ўлдирмакчи бўлдинг? Пусуғлар қўйдинг, алдадинг, тилёғламалик қилдинг, хиёнатлардан тортинмадинг, йигитларига товон солдинг, сарбадорларни дорга осдинг, қитмирликлардан

тўхтамадинг? Темурбек жувонмардлик русумини тутган бўлса, сен номардлик тутумини хуш кўрдинг? Экканингни ўрасен! Мана энди, Мовароуннаҳр ҳукмдори, кечагина улкан мамлакатнинг соҳибқарори бутун торгина кунжақда ёлғиз, танҳо, сичқоннинг ини минг дирҳам бўлиб, пусиб ўлтирибди!.. Тақдирнинг ўйинини кўринг! Бир пайт Алибек Жониқурбоний зиндонда ер тагида асир бўлиб ётганди, энди осмони фалакда, минора деган зиндонда маҳбус... Водариг!..»

Шу палла зинадан эшитилган оёқ товушлари Амир Ҳусайн хаёлини бўлди. Кўк саллали одам, миноранинг тепасида уни Мовароуннаҳр ҳукмдори таҳлика ва кўрқув ичида кутиб турганидан мутлоқ беҳабар, аллақандай қўшиқни фангшиганча хиргойи қилиб келарди. Оёғида боди борлигидан вақти-вақти билан дам олишга, тўхтаб нафас ростлашга мажбур бўлди. У минора тепасига чиққанда, аллакимнинг унга ҳурпайиб қараб турганини кўрди. «Ё ажабо, — деб ўйлади кўк саллали одам, — Отини йўқотганлар ҳам кўп-да бу замонда. Бу бечора ҳам шундайлардан шекилли... Менга ўхшаб минорадан туриб излашга келибди. Топдимикан, йўқмикан?.. Топган бўлса, қаердан топганлигини билиб, ўша ёққа борамен, менинг саманим ҳам топилиб қолади... Сўраб кўрамен...»

У яхшилаб разм солди. Рўбарўдаги одам одмироқ қора тўн кийиб олган бўлса ҳам, унинг оқсуяк зотлардан эканлиги маҳобатидан сезилиб турарди. Бироз танигандай ҳам бўлди... Наҳотки? Наҳотки, ўша бўлса?.. Ҳа, ўша! Оҳ, ундан қанчалар озор кўрган эди-я!

— Ассалому алейкум! — чўчиброқ салом берди кўк саллали одам. Унинг қўлида қурол-пурол йўқ эди. Бу Амир Ҳусайн назаридан қочмади.

Меҳмоннинг ўзини қимтиниброқ тутиши, кўрқа-писа гапиргани, айниқса, уни танимагани Амир Ҳусайнни дадиллантириб юборди. У ўзини қувғинда, ночор аҳволда эмас, балки Мовароуннаҳр ҳукмдори эканлигини эслади. Бироз писандасизлик билан алиқ олди:

— Ва алейкум... Нима қилиб юрибсен бу ерларда?

Амир Ҳусайн бўғиқ йўғон овози оҳангидан отини йўқотиб минорага излашга келган одамга сира ўхшамасди. Кўк саллали одам энди аниқ ишонди: рўбарўсида Мовароуннаҳр ҳукмдори Амир Ҳусайн турарди! Авваллари уни кўп кўрган, албатта, шоҳона либослар-

да, ўзга бир ҳолатларда... Кейин, отини қидириб юрар экан, қулоғига ҳар хил гаплар ҳам чалинди. Эмиш, Амир Ҳусайн Темурбек билан саваш қуриб, мағлублик жандасини эгнига илибдур, тахтдан мосуво бўлибдур... Темурбек ижозат берганмиш, Амир Ҳусайн ҳажга йўл олганмиш, бировлар, қочганмиш ҳам дейишади... Ҳажга йўл олган одам минорада нима қилиб юрибди — кўк саллали одам ана шунисига ҳайрон эди.

— Отимни излаб юрибмен, онҳазрат! — кўққисдан жавоб қилди кўк саллали одам. — Улоқчи саман отимни йўқотдим... Минорадан қарай-чи, кўриниб қолармикан, деган ниятда келдим... Бу ердалигингизни билмабмен, эй ҳукмдор!..

Амир Ҳусайн турган жойида қотиб қолди! Кўк саллали одам уни танибди! Мовароуннаҳр ҳукмдорининг энг кўрққан жойи шу эди! Нима қиларини билмай, жон хавфида ёнидан бир сиқим жилоланиб турган марварид олди ва ҳаяжондан қалтираган қўли билан кўк саллали одамга тутди:

— Мана бунни ол! Ол! Олавер! Сендан илтимос, менинг бу ердалигимни ҳеч кимга айтма! — ялиниб ёлвора бошлади Амир Ҳусайн, унда аввалги кибру ҳаводан асар ҳам қолмаганди. — Бу хавф-хатарлардан эсон-омон қутилиб олсам, хизматингни юз чандон баҳолаймен! Ҳа! Мана шу марвариднинг ўзи ўнга отингнинг қийматига тенг, билиб қўй! Ол, ол! Фақат менинг бу ердалигимни билдирма! Билдирма! Хўпми? Ол!

Кўк саллали одам ҳайратланганча ортига тисарилди. Умри бино бўлиб бўнча бойликни кўрмаганди, марваридларга қўл узатишдан кўрқди:

— Йў-ў-ўқ... Йў-ў-ўўқ!.. Олмаймен, керак эмас... Нима қиламен уни? Керак эмас... — рад этарди у.

— Ол! Нега кўрқасен? Марвариддан ҳам кўрқар эканми? Кўрқма, ол!

— Керак эмас! Керак эмас!.. Йў-ў-ўқ!..

— Нега керак эмас экан? Ие! Марварид ҳам керак бўлмас эканму?.. — ясама хохолади Амир Ҳусайн ва деворга қапишиб турган кўк саллали одамнинг ёнига бориб, марваридни зўрлаб қўйнига тикди. — Кўрқма, ол! Ўзингники! Фақат менинг бу ердалигимни, беркинган жойимни бировга айтиб қўйма!.. Кечгача шу ерда бўламан холос. Кеч кириши билан шаҳардан чиқиб кетамен... Фақат бировга билдирма, сендан илтимосим шу!.. Бировга билдирма!

Кўк саллали одам бироз ўзини босиб олди. Рўбарў-сида биргина номининг ўзи кишилар кўнглига даҳшат соладиган Мовароуннаҳр ҳукмдори Амир Ҳусайн эмас, балки кўрқувдан дағ-дағ титраган, соқол-мўйлаби ўсиб кетган ожиз ва нотавон бир киши турарди. Унинг аҳволи ҳам аянчли, ҳам ҳайратланарли эди.

— Бало-қазолардан эсон-омон ўтиб олай, ўзим сенинг қадринга етамен, ҳа! — ваъдалар беришда давом этарди Амир Ҳусайн. — Сенга бирон юрт жиловини топширамен. Айшингни суриб ётасен, ҳа! Буёғидан кўнглинг тўқ бўлсун! Фақат менга ҳозир кўмак бер, бу ердалигимни ҳеч кимга айтмаймен, де! Айтмаймен, де! Ваъда бер! Айтмаймен, деб ваъда бер!

— Хўп, айтмаймен, деб ваъда берамен! — деди охир ўйлана-ўйлана кўк саллали одам...

— Йўқ, ваъда берма! Қасам ич! Менинг қаердалигимни ҳеч кимга, айниқса, Темурбекларга айтмаймен, деган аҳд-паймонингни ташлаб кет! — ялиниб-ёлвориб ўтди Амир Ҳусайн...

Кўп қистовлардан кейин кўк саллали одам Амир Ҳусайнга, сизнинг бу ерда эканлигингизни ҳеч кимга айтмаймен, деб қасам ичди ва қутулганига шукрлар қилди. Боёқиш отини ҳам эсдан чиқариб, шошилганча зиналардан пастга тушиб кетди. Кўнгли таскин топган Амир Ҳусайн йироқлашиб бораётган оёқ товушларини эшитиб турарди. Бироздан кейин ҳеч нарса эшитилмай қолди.

ОЛТИНЧИ БОБ

I

Ҳумоюн ўрдудан чопар қутлуғ хабар етказди. Темурбек Жаҳонгир Мирзо чодирига ташриф буюрмоқда эканлар... Мулозимлар тараддудга тушдилар.

Ногаҳон келиб теккан ўқнинг захми Жаҳонгир Мирзони хийлагина ҳоритди. Намозхўжа Шоший муолажа қилган пайтда тишини тишига қўйиб сир бой бермаган бўлса ҳам, чодирга келганларидан кейин дард кучайди, иситма чиқиб жони қийналаётганини ошкор қилиб қўйди. Айниқса, саккиз қават кўрпачали ўринга чўзилганида ўқ теккан жой лўқиллаб оғрий бошлади.

— Азоб бермакдаму?..

Ахий Жаббор амирзоданинг чеҳрасига қараб унинг изтироби ортиб бораётганини кўриб турарди. Тиниқ юзлари бўғриқиб кетган, намланган ёрқин кўзларига хира парда тортилгандек... Аҳволини кўриб, билиб туриб, ҳол сўраганига ўзи хижолат чеқди:

— Иложи бўлсайди, амирзодам, дардингизни ўзимга олардим...

Жаҳонгир Мирзо индамади. Ахий Жаббор амирзодани тинчлантириб, ухлатиб қўйиб ўз олачуғига қайтмоқчи эди. У ерда йигитлари Учқора, Йаналтекин, Йўлқутлуғлар кутиб туришибди. Улар бу кеча посбонлик қилишлари керак. Ахий Жаббор амирзоданинг салқи оёғини оҳиста кўтариб болдири тагидан икки ёстиқ қўйиб қўйди. Дард бироз чекингандай бўлди, амирзода ўзини енгилроқ сезди.

Чопар билан изма-из қўлида тасбеҳ, пири муршид Мир Саййид Барака кириб келди. У амирзода ёнига тиз чўқди ва пичирлаб дуо ўқий бошлади. Ора-орада «Суф!», «Суф!» деб амирзодага нафас қилар, яна кўзларини юмганча тиловатда давом этарди. Барча мулозимлар, улар ортидан Ахий Жаббор ҳам ташқарига Темурбекларни кутиб олишга чиқдилар. Чодирда ёлғиз пири муршид Мир Саййид Барака қолди. Темурбекнинг ёнида Суюрғатмишхон, Амир Жоку барлос, Амир Сайфиддин некўз, Амир Довуд дуғлат, Аббос баҳодир қипчоқ, Амир Сорибуғо жалойирлар ҳамроҳлик қилиб юрардилар. Аббос баҳодир ва Амир Сорибуғо жалойир ҳаммадан олдин чапдастлик билан отдан сакраб тушдилар-да, рикобдорларни ҳам доғда қолдириб, Темурбек бедовининг узангисини тутишга ошиқдилар, Ахий Жаббор отнинг жиловидан ушлади...

Темурбекларнинг чодирга кирганларини сезган пири муршид сўнгги марта «Суф!», «Суф!», «Суф!» деди-да, қўлидаги садаф тасбеҳи билан Жаҳонгир Мирзонинг боши, елкаси ва кўкракларига енгил-енгил уриб қўйди.

— Иншооллоҳ, отдай бўлиб кетгоялар, бўтам! Оллоҳу акбар! Алҳамду лиллаҳи роббил оламин!

Ҳамма дуога қўл кўтарди.

Жаҳонгир Мирзо падари бузруквори ташрифини кўриб, шундай ётганидан хижолат, ўрнидан турмоққа тарадудланди, устидаги қирмизи шоҳи кўрпа сирғалиб пастга тушиб кета бошлади.

— Қимирламангиз, амирзодам! — алақандай туй-

ғудан юраги бұшашиб деди Темурбек ва кўрпачани ўғлининг устига тортиб қўйди. — Ёта берингиз, сизга ижозат...

Темурбекнинг — Жаҳонгир Мирзо, Умаршайх Мирзо, Мироншоҳ Мирзо деган уч ўғли ҳамда Оқа Беги хоним билан Султон Бахт бегим исми икки қизи бор. Оллоҳга шукр! Аммо булар ичида Жаҳонгир Мирзонинг ўрни бошқа, бошқа! Тўнғич ўғил, энг аввал суянчиқ бўлиб, падари бузрукворига кўмакка келади-ган ўғил... Аяган кўзга чўп тушар, деганларидай, Жаҳонгир Мирзо дамба-дам касалга чалиниб турарди. Айниқса, волидаи муҳтарамаси Турмиш оқа вафотидан сўнг бу ҳол тез-тез такрорланиб турадиган бўлиб қолди, Турмиш оқа йигирма етти ёшида бевақт оламдан кўз юмганди. Амирзоданинг ўзи ҳам кўзга яқинда, кўзчил, суқ одамлар кўп... Кўз тегмасин деб ҳатто Ҳиротнинг Тойбод қишлоғига одам юбориб, пири шайх Зайниддин Абубакр Тойбодийдан уч бурчак қора бахмал тумор қилдириб келди ва ўғлига, бу туморни ҳамипша юрагингизга яқин ерга тақиб юрингиз, деб буюрди. Икки йил аввал қаттиқ оғриб қолди. Безгак тутиб дағ-дағ қалтирайди. Устига қанча кўрпа ташламасинлар, совқотяпман, дейди, ҳеч исимайди... Кейин иситма чиқиб, ёмон энтиктиради, ҳароратдан нақ ёниб кетаман, дейди. Темурбек кўрқиб кетди, ҳамма кечаси ухлайди, у жойнамоз бошида Оллоҳга илтижо қилиб чиқади, ўғлимнинг жонини басаломат айлагин, дейди. Табиблар ҳам чорасиз эдилар, барча давони қилдилар, аммо ҳарорат сира пасаймасди. Шунда қай бир табиб тажрибасидан фойдаланиб, ёмғир янги ёққан пайтда чиққан чувалчанларни эзиб сувини докадан ўтказиб ичирдилар. Сабаб-да, ўшандан кейин амирзода ўзига кела бошлади. Бир ҳафта ичида бечора ўғли озиб, сўррайибгина қола қолди. Энди бўлса, дайди ўқдан захмдор бўлиб ўлтирибди. Лак-лак қўшин ичидан ўқ келиб-келиб шу Жаҳонгир Мирзони топибди!..

Темурбек шуни англаб етдики, фарзандларни ҳам ҳадеб пўпалайвериш керак эмас экан. Фарзандларнинг бирини ортиқ, бирини кам кўриш, асли, Оллоҳга ҳам ёқмайди. Барини тенг кўрмак керак, уларнинг муҳофазасини ёлғиз Оллоҳнинг ўзи қилсун, ўзи сақласун!..

— Оллоҳ кечирсун, тура олмадим, валинеъмат... — узор билдирди Жаҳонгир Мирзо бирдан Темурбекнинг

хаёлларини бўлиб. Уриниб қўйганидан оёғида тагин санчиқ пайдо бўлди.

Бошқа амирлар ҳам амирзодани турмаслика ундаб тинчлантирдилар. Темурбек аста кўрпачани кўтариб, боғлаб қўйилган оёқни кўздан кечирди. Ажабо, амирзода ҳам Темурбек сингари ўнг оёғидан ярадор бўлибди. Отасига тортибди...

— Жаҳонгир Мирзо хўб паҳлавонлик намоён этдилар! — ғурур ила деди Амир Жоку барлос набира-сини мақтар экан. — Шер боласи шер бўлур!

— Хўш... — бир томоқ қириб қўйди Амир Сайфиддин некўз. — Қуш уясида кўрганини қилур...

Темурбек ўнғайсизланди ва гап мавзусини ўзгартирмоқчи бўлди, бу қанча тез қилинса, шунча яхши, деган қарорга келди. Жаҳонгир Мирзони чалғитиш зарур, токи жангни ҳам, захмни ҳам ёддан чиқарсун. Жони ором олсун.

— Баҳодир! — Темурбек Аббос баҳодирга юзланди. — Майдони ҳарбда амирзода ёнларида саваш қурган навқирон сенинг фавжингдан эрмиш...

— Ҳа! Менинг фавжимдан эрди, Амир соҳибқирон! — тасдиқлади Аббос баҳодир.

— Мард ўғлон эркан. Кимдир ул! — сўради Темурбек.

Амирлар бир-бирларига қарадилар.

— Жасоратли йигит экан, ҳа! — фикр билдирди Амир Жоку барлос ҳам.

Ҳамма қизиқиб қолди. Чунки Темурбекнинг назарига тушиш катта мартабаларга йўл очилиши дегани эди. Жувонмардлик русумини, валлакатликни ўринлатган сипоҳу амирларнинг биронтаси ҳам эътибордан четда қолмас, муносиб тақдирланарди. Айни пайтда бу валлакатнинг қайси фавждан эканлиги, қайси амир сипоҳи мақомидалиги ҳам унутилмасди.

— Исми Ахий Жаббор... — таништирди Аббос баҳодир. — Амир соҳибқирон, ўзингиз ҳам балки уни эсларсиз... Самарқанд сарбадорларидан, Тун салтанати фуқароси. Кўпдан биламен, ҳалол, жўмард ва садоқатли йигит... Самарқанддалигимда ошно бўлган эдим.

— Қаердан келган ул? — тагин сўради Темурбек.

— Амир Кайхусрав элчисининг ҳамроҳи бўлиб келди.

Шу пайт Жаҳонгир Мирзо сўзга қўшилди, у чиндан чалғиб, оёғидаги санчиқни ҳам эсдан чиқарди.

— Ўшал сипоҳ шу ерда, валинеъмат соҳибқирон...

— Қани ул?

Аббос баҳодир худди шуни кутиб турарди. У чодирдан чиқди-да, Ахий Жабборни етаклаб кирди. Ахий Жаббор остонада тўхтаганча таъзим қилиб, салом берди, кейин тиз чўкиб Темурбек тўнининг пешини ўпди. Темурбек шамнинг гира-шира ёруғида баланг бўйли, шопмўйлов, жуссадор бир йигитни кўрди. Албатта, танийди... Бу йигит, эсида, сарбадорларни Шоҳизинда мозорида дафн этаётганларида бевақт кетган дўстлари учун кўз ёши тўккан, фарёд чеккан. Айниқса, Мавлонозодани қабрга қўяётганларида «Жигарим-ов, жигарим!» деб ўкраб юборган содда йигит... Кейин бошқа кўрмади. «Юртга мана шундай фидойи ўғлонлар керак... — хаёлидан кечирди Темурбек. — Қатордаги норлар...»

— Довюрак экансен, кам бўлма, йигит! — Темурбек босиқ деди. — Жувонмардлик ҳам Оллоҳнинг илтифотидаур! Оллоҳ бу илтифотга ҳаммани ҳам сазовор этавермайди.

— Оре, рост. Хўп айтдилар, Амир соҳибқирон! — тасдиқлади Мир Сайид Барака.

Ахий Жаббор таъзим қилганча бош эгиб турарди.

Темурбек биринчи кунги жангнинг галаба сари қўйилган қадам эканлигини уқтириш ҳамда сипоҳий ва амирлар руҳиятини билиш учун бутун ўрдугоҳни айланиб чиқиш ниятида эди. Шу сабабдан кетишга ҳозирланди. Ҳамма унинг изидан ташқари чиқди.

* * *

Темурбекнинг назарига тушганидан ўзини осмон-фалақда сезган Ахий Жаббор хуфтон бўлганча у-бу иш қилиб ивирсиниб юрди. Хурсандлигидан нима иш қилаётганини ҳам билмасди. Кейин Жаҳонгир Мирзони холи қолдиришни ўйлаб тараддулдана бошлади, разм солса, бу ерда амирзодага қараб тургувчи мулозимлар етарли экан. Қолаверса, посбонлик ҳам кутиб турибди. Бирдан амирзода унга: «Ёнимдан кетмангиз!» ишорасини қилди, гапиришга ҳоли йўқдай эди. Бу кўрқмас, валлакат йигит амирзодага маъқул келиб қолди. Жанг майдонида жасорат кўргизиб амирзода жонига оро кирди. Айниқса, бир савашин амирзода эсида. Чап томондан душман навқари унга қараб найза

ўқталиб кела бошлади, Ахий Жабборнинг ўқи қолмаган, фақат қиличга суянар эди холос. Ахий Жаббор уни масхара қилгандай: «Кел!», «Ҳа, келақол, қўрқоқ бачча!» деб қичқирар, аммо ўзи ҳушёр эди. Бу навкарнинг қитиқ патига тегиб, жаҳлини чиқариб юборди ва бетавфиқ масхарабозни жойида тинчитиш учун ўқдай отилди! Шу пайт ўнг тарафда ҳам бир сипоҳ Ахий Жабборни мўлжалга олиб турарди. Ахий Жаббор усталик билан чап бериб қолди, ўқ нишонсиз шувиллаб ўтиб кетди. Алам қилган сипоҳ энди найзасини олди, отини қизиқ устида Ахий Жаббор сари бурди ва қамчи босди. Икки ёқдан келаётган отликлар бир-бирларини кўрмас эдилар. Ахий Жаббор буни пайқади, кутиб турди-да, охирги дақиқада чаптастлик билан ўзини четга олишга улгурди, навкар билан сипоҳ бир-бирига дуч келиб тўқнашиб кетди, иккиси ҳам нобуд бўлди. Воқеа бир лаҳзада юз берди. Ҳали падари бузруквори билан бобоси Амир Жоку барлослар ҳам унинг жувонмардлик русумини тутганини таъкидлашди. Бундан амирзоданинг Ахий Жабборга қизиқиши, ҳурмати яна ортди. Асли Жаҳонгир Мирзо жанг чоғидаёқ уни ўзининг хос йигитлари қаторига киритишни кўнглига туккан эди. Ният қилиб адашмабди. «Аббос баҳодир фавжидан экан, бас, баҳодирдан сўраб оламен», деганди ўшанда у.

Шундай хаёлларга берилган Жаҳонгир Мирзонинг уйқуси келиб кўзи илинди. «Хайрият, — деди ўзича Ахий Жаббор. — Амирзода кўп ҳориб толди, энди андак ором олади». У чодир остонасида чордона қурди ва ташқарига қоронғуликка тикилди, унинг уйқуси келмасди. Ташқарида бедор мулозимлар нимадир ишлар билан машғул эдилар. Олисларда қоровулларнинг гулханлари ёнарди.

Кечаси алламаҳалда Жаҳонгир Мирзо уйғониб кетди, кейин ухлай олмади. Оёғи бироз сирқираб турарди. Унда қандайдир суҳбатлашишга мойиллик сезилди. Энди тун яримдан оққанди. У ёқ-бу ёқдан сўзлашиб ўтирдилар, аввалига гап қовушмади. Сўнг Жаҳонгир Мирзо Ахий Жабборнинг истиҳола этиб, камсуқумлик қилаётганини англади.

— Кўрган-кечирганларингиздан сўйлаб берингиз... Тортинмангиз! — деди оҳиста амирзода, ҳали ҳолсизлигидан ўзининг гапиргиси келмас, кўпроқ тинглашни истарди.

— Кўрган-кечирганларимдан сўйлаб берайми...

Ахий Жаббор ўйланиб қолди. Нималардан гапирсин? Унинг содда одми ҳаёти амирзодани қизиқтирармикин? Кўрган-кечирганлари тинглашга арзирмикин? Сўйлайдиган ҳикояси гаройиб бўлиши, Жаҳонгир Мирзони овунтира олиши лозим. Хўш, ҳаётидаги энг қизиқ нарса нима ўзи? Энг қизиқ ва арзирли нарса... Саргардонлик, Марғилонда ахийлар жамоаси, Самарқандда Тун салтанати, сарбадорлар, тагин саргардонлик, сарсонлик... Хотираларини титкилай бошлаган Ахий Жаббор, бирдан юраги зирқираб кетди, кўзлари намланди. Жаҳон унинг эсига тушган эди! Жаҳон!.. Унинг Жаҳонга бўлган муҳаббати йиллар ўтиб, ажабо, сўниш ўрнига тобора аланга оларди... Бу муҳаббат Ахий Жаббор қалбининг, умрининг энг буюк сарвати, бойлиги... Жаҳонгир Мирзога шу ҳақда сўйлаб берса-чи?.. Ахир муҳаббат, унинг қиссаси ҳар кўнгилга ошнодир, даводир, малҳамдир... Амирзодамга маъқул бўлармикин?..

— Ҳеч кимга кўнгил қўйганмисиз?... — сўраб қолса бўладими бирдан Жаҳонгир Мирзо шу палла!..

Ахий Жабборнинг вужуди титраб кетди. Аллақандай мажҳул туйғулар уни қамраб олди:

— Бир ожизага кўнгил қўйганмен, пинҳона ёниб куйганмен, амирзодам... Айбга қўшмайдилар... — ийманганча сўз бошлади Ахий Жаббор. — Сўйласам майлиму?

— Сўйлангиз! Сўйлангиз! — қувватлади Жаҳонгир Мирзо.

— ... Ул ожиза Самарқандда яшарди, оппоқ юзли, шаддо, қоматидан ғайрат ёғилиб турадиган, жуссаси бикир қиз... Мен унга ҳамиша жонимни фидо қилишга тайёрмен, ёди бирла бу оламда устивормен!..

Ахий Жабборнинг ҳисоби тўғри чиқди. Жаҳонгир Мирзо чиндан ҳам қизиқиб қолди, уйқусираб турган кўзлари каттароқ очилди, қулоқлари динг бўлди. Ўн беш ёшли йигитни муҳаббат қиссасига тортиш, балиқни сувга отиб юборишдек бир гап, аслида.

— ...Фақат йироқлардан томоша қилардим, кўриб қолган кунимни омад деб билардим... — давом этди Ахий Жаббор. — Ёлғиз орзуси билан кун кўрардим, кўрдингми, деб ҳар субҳи содиқ кундан сўрардим. «Бутун ул боққа бир зумгина чиқди, бир зум, сени дебон йўллади нозик табассум...» дер эди куёш ва

менга кулиб боқарди: «Ол!» Шундоғ дилгинамни айларди хушҳол... Шамол келар, унинг сочларини сийпалаб ўтдим, дер, ғашимга тегар, рашкимни кўзгар... Ойга боқсам маънос чехраси суюклимининг маҳзун тимсолини ёдга солар... Боқча кирсам, гуллар ёр исини ўзларига яшириб олганларини ошкор айлар, ошуфта дилимни баттар ёр латофатига бойлар...

Ахий Жаббор илҳоми жўшгандан жўшиб сўйларди... Бирдан кутилмаган ҳол юз берди. Ингранган Ахий Жаббор сассиз йиғлаб юборди! Ўзини тўхтатай деса, ҳеч удалай олмас, уятдан ер ёрилмас, ерга кириб кетмас... «Ие! Ие! Менга нима бўлди? Менга нима бўлди?...» — деди ўзи яна хижолат. Ахир у амирзода ни овунтириш учун сўзламакда, изтиробига изтироб кўшиш учун эмас! Тентак!.. Лекин, начора, Жаҳонни ўйлаганда Ахий Жаббор ҳар сафар шундай ҳолга тушади, ёруғ жаҳондан чиқиб кетай, дейди! Кўнгли бўш, шунақа...

Жаҳонгир Мирзо унга ҳайратланиб боқар эди.

— ... У ҳақда эсласам, шундай дурри яқдонага меҳрим тушиб қолганидан беҳад қувониб йиғлаймен, амирзодам... Гуноҳимдан ўтингиз, — апил-тапил кўз ёшларини артаркан узр сўради Ахий Жаббор. Шам ёруғида унинг жилмайишга уринаётгани кўриниб турарди. — Укаси бор эди, ҳамма гапни ундан сўраб билиб олар эдим. Эгачим бугун пешонамдан ўпиб кўйдилар, деб мақтанарди. Мен: «Ростданми? Қаерингдан ўпиб кўйдилар? Кўрсат-чи!» дердим ва худди ўша гўзал эгачиси ўпган жойга лабимни теккизардим... Аммо ул қиз менинг севишимни ҳеч қачон билган эмас...

— Исми недур? — сўради амирзода.

— Исми... Жаҳон. Ҳа, жаҳонга бергисиз қиз...

— Ҳозир қаерда?

— О, ҳозир... — Ахий Жаббор нима дейишини билмай қолди. — Ҳозир, ҳозир... Жуда ҳам олисда... Ул қиз бир дўстимнинг маҳбубаси... Ҳозир улар қовушганлар, улар...

Ахий Жаббор, улар оламдан ўтганлар, дея олмади...

— А... — деб қўйди амирзода. У муҳаббат қиссасини бундоқ туташини кутмаган эди, лозим бўлса кўмак беришни ўйлаб турганди.

Ахий Жаббор ҳам хижолат бўлди, ҳикоясидан ўзи-

нинг ҳам ичи чиқмади. Кейин худди ўзини оқлагандай деди:

— Ҳеч нарса Оллоҳнинг иродасидан четда юз бермайди. Оллоҳнинг буюргани шу, амирзодам... Айбга қўшмайдилар, дедим, бошида...

II

Орага жимлик чўқди. Ташқарида мулозимларнинг овозлари ҳам эшитилмасди. Шу пайт қайдадир шаҳарнинг катта чорраҳаси томондан бир итнинг ўқтин-ўқтин кучли вовуллаши сокин тун-кеча бағрини порадора қилиб юборди. Кейин овоз пасая-пасая тиниб қолди.

Ахий Жаббор суҳбат мавзусини ўзгартиришга, амирзодани, амирзодани эмас, балки кўпроқ ўзини чалғитиш учун олис афсоналардан бирига ўтишга қарор қилди. Тонг отишигача ҳали вақт бор эди.

— Андижон томонларда юргананда бир афсона эшитдим, амирзодам... Бўритепа деган жойда...

— Қандай афсона экан у? Сўйланг-чи? — деди Жаҳонгир Мирзо.

— Мана бундай нақл қиладилар. Ота-боболаримиз Мағриб денгизининг ўнг қирғоғида яшар эканлар, — ҳикоясини бошлади Ахий Жаббор. — Кунлардан бир кун кунчиқиш томондан, дашт ила ёбондан жанжалкаш душман бостириб келибди. Қаттиқ жанг бўлибди. Қирғинда ҳеч ким жон сақлай олмабди, тирик одам зоти қолмабди. Ўлганларнинг жасадлари майдонда қалашиб ётармиш... Фақат ўн икки ёшли Турўғлон деган бир ўсмир бола жасадлар тагида ўлмай қолибди, лекин у ҳам қаттиқ ярадорю юра олмас даражада ҳолдан тойган экан. Шунда қаердандир бир бўри пайдо бўлибди...

— Бўри? — сўради Жаҳонгир Мирзо ҳикояни бўлиб. У болаликдан бўри ҳақида кўп эртақлар эшитган, бу мард ва танги махлуққа ихлоси баланд эди.

— Шундоғ, амирзодам, қаердандир бир бўри пайдо бўлибди. Турўғлон бўридан кўрқибди, аммо қочиб ва ўзини ҳимоя қилишга мажоли йўқ экан. Бўри ер искаб юриб-юриб Турўғлонни топиб келибди. Турўғлон нима қиларини билмай турар экан. Бирдан бўри тилга кирибди:

«Сени кутқаришга келдим, эй Инсон! Мен Онабў-

римен. Қўрқма, сенга бирон зиён-заҳмат етказмай-мен, душманлардан ҳам ўзим асраймен.. Қўрқма!»

Турўғлон ҳайрон қолибди, чунки Онабўри одамга ўхшаб муомала қилар экан-да, овози ҳам ингичка, аёл кишиникига ўхшармиш.

«Хўп, қўрқмайман!» — жавоб қилибди Турўғлон.

Онабўри Турўғлонни жанг майдонидан олиб чиқиб кетибди. Улар бир жойга етибдилар. Ям-яшил ўрмонзор экан. Шу ерда зилол сувли тип-тиниқ кўл бор экан. Кўл бўйидаги улкан дарахт тагида дам олмоқчи бўлишибди.

Онабўри «ҳе йўқ, бе йўқ», бирдан Турўғлонга бундай дебди:

«Рўзи азалда шундай ёзилган: энди сен менга уйланишинг керак. Мен сенга тегаман. Бизнинг фарзандларимиз туғилиши лозим...»

«Уйланишим керак?» — ҳайрон сўрабди Турўғлон.

«Ҳа!»

Турўғлон, пёшонада бор экан-да, начора, энди бўрини хотин қилиб яшар эканман-да, деб ичида ўксинибди. Йўқ, деса, Онабўрининг қилган яхшиликларига нонкўрлик бўлади, деб ўйлабди, боши қотибди. Бу пайт Турўғлон жароҳатлари битиб, ранг-рўйи ҳам яхшила-ниб, бақувват ҳолга келган экан.

«Майли, розимен...» — жавоб қилибди охири Турўғлон...

Шу ерда қизиқ ҳодиса рўй берибди...

Ҳориб-толган Турўғлон кўлнинг салқин шабадасида эриб уйқуга кетибди. Онабўри уни елиб ўлтирибди.

Турўғлон бир пайт уйқудан уйғониб қараса, бошида маликалардай шаҳона либосга ўралган моҳипайкар, ҳурлиқо қиз уни елиб ўлтирганмиш! Бўриси эса кўринмасмиш, қайгадир кетган, йўқ эмиш...

«Сиз бу ерда бир бўрини кўрмадингизму?» — сўрабди Турўғлон салом-алиқдан сўнг нотаниш қиздан, атрофга назар ташлар экан.

«Қанақа бўри? Ҳеч қанақа бўрини кўрганим йўқ!» — жавоб берибди қиз.

Турўғлон ҳайрон бўлиб қолибди. Ҳа, майли, бўри келиб қолар, деб ўйлабди.

«Сиз кимсиз? Қаерлик бўласиз, эй ҳурилиқо?»

«Мен шу мамлакат подшосининг қизимен.»

«Исмингиз недур, эй моҳичеҳра?» — сўрабди яна

Турўғлон.

«Менинг отим Онабўри» — хотиржам жавоб берибди қиз...

Турўғлоннинг ҳайрати чексиз экан:

«Онабўри?.. Ажабо!..»

«Ҳа, Онабўри. Онам шундай от қўйган эканлар...»

Нималар бўляпти ўзи, ўнгимми, тушимми, деб ўйлабди Турўғлон. Бўри билан қизнинг оти бир хил эканлигидан лол йигит нима дейишини ҳам билмай қолибди. Бу ерда қандайдир сир борлигини англабди-ю, аммо тагига етишга ақли қосирлик қилибди.

Қиз «ҳе йўқ, бе йўқ», бирдан Турўғлонга бундай дебди:

«Рўзи азалда шундай ёзилган: энди сиз менга уйланишингиз керак. Мен сизга тегамен. Бизнинг фарзандларимиз туғилиши лозим...»

«Уйланишим керак?» — тобора ҳайрати ошиб бораркан сўрабди афтода йигит.

«Ҳа, уйланишингиз керак. Мен сизга тегамен...»

Шундан кейингина Турўғлон қизга яхшироқ тикилибди. Боқса, кетиворган бир соҳибжамол экан, кўзлари шахло, юзлари сутга чайилгандай оқ, оппоқ томоғу юпқа дудок, нозик даҳану мўрча миён; йигитлар бундай гўзал учун бошини кундага қўяди... Турўғлонга эса ўз оёғи билан келиб турибди. Агар бу қизга уйланса, умри фароғатда ўтади, маҳбубанг борму, деса дегудек... Подшонинг куёви, деган мартабага эришади...

«Агар рози бўлсангиз, падари бузрукворим бутун мамлакатга қирқ кеча қирқ кундуз тўй қилиб беради...» — дебди қиз.

Турўғлон қизиқиб қолибди. Аммо шу пайт ғойиб бўлган бўриси эсига тушибди. Бўри қаерга ғойиб бўлди экан? Турўғлон бўрига ҳам уйланаман, деб ваъда берган эди-ку? Бўри уни ўлим оғзидан қутқариб қолди, бу жойларга олиб келди, кўп яхшиликлар кўргизди... Наҳотки, ундан юз ўгириб кетса?..

Турўғлон икки ўт ўртасида қолибди. Бир томонда парипайкар, маҳлиқо, гўзал қиз, бир томонда — ўзининг Онабўриси... Нима қилсин? Ўйлаб-ўйлаб охири қизга бундай жавоб қилибди:

«Эй, моҳичехра! Эй шавкатли мамлакат подшосининг қизи! Сизнинг бениҳоя меҳрибончилигингиз, ҳиматингиз олдида ҳар қандай соҳиби саховат ҳам тан бермай иложи йўқ! Кўрку малоҳатингиз таърифини

келтирмак ҳам мушкул. Сиз тегли-тахтли хонадоннинг гулираъносисиз... Мен эсам бир бечорамен, ҳеч кимим йўк, бутун қавму қариндошларим жангда ҳалок бўлдилар. Ёлғиз мен қолдим холос. Мени бир бўри, ажабо, унинг исми ҳам Онабўри, қутқарди, ўлимлардан сақлаб, шу ерга олиб келди... Мен сизнинг тенгингиз эмасмен, ўзингиз айтингиз, қачон боғда яшанган гулга даштда ўсган тикон тенг бўлибди? Сизни ранжитишни истамасмен, аммо мен Онабўрига уйланамен, деб ваъда берганмен».

«Мендай гўзал қиз қолиб, бўрига уйланасизму?» — хайратда сўрабди подшонинг қизи.

«Начора!...» — жавоб берибди Турўғлон.

Подшонинг қизи қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборибди! Турўғлон шунда қизнинг янгроқ овозидан, уни ўзининг Онабўриси эканлигини билиб қолибди! Зилол сувли тип-тиниқ кўл сирли экан. Турўғлон ухлаб ётганда бўри кўлга бир шўнғиб ҳурилик қизга айланиб олган эди. Онабўри йигитни синаб кўрибди-да.

Хурсанд бўлиб кетган Турўғлон подшонинг ҳурилик қизига уйланибди. Турўғлон билан Онабўри тўйида, сирли кўлнинг бўйида бўри баковулик қилибди, тулки ясовулик, қарғага қақимчилик қолибди, чумчуққа чақимчилик... Тўйда шер шериги билан, йўлбарс йўртоғи билан, айиқ аймоғи, сиртлон сирдоши, қоплон қурдоши, қўён қўноғи, ўрдак ўртоғи, қўй қўзиси, эчки улоғи билан ҳозир бўлишибди! Келин-куёвларга Ер тўшак, Осмон кўрпа бўлиб хизмат қилибди. Турўғлон билан Онабўри ёшликнинг гаштини суриб, бахтиёр умр кечира бошлабдилар...

Орадан икки йил ўтибди. Жанжалкаш қаттол ёв бу ерга ҳам бостириб келибди. Жангда йигит қаҳрамонлик кўргизиб, душманлар додини берибди. Чапдан келганни чалибди, ўнгдан келганни урибди. Узоқ савашибди. Аммо ёлғизлик қилиб, ҳалок бўлибди...

— Ҳалок бўлибди?.. Нега ҳалок бўлади? — инграб юборди Жаҳонгир Мирзо шу ерга келганда. — Ёш туриб ҳалок бўлди-я!

Жаҳонгир Мирзо Турўғлоннинг йигирмага ҳам бормай дунёдан кўз юмганига юрак-юрагидан ачинди. У ҳали Турўғлоннинг узоқ йиллар даври даврон сургани ҳақида қиссалар эшитиш умидида эди.

— Ҳа, Турўғлон ҳалок бўлибди... — давом этди Ахий Жаббор. — Мунга ботган Онабўри кўлга бир

шўнғиб тагин бўрига айланибди ва Турфон томонларга, дашту ёбонларга қочиб қолибди: Ўша ерда хилват бир ғорга яширинибди. Турўғлондан Онабўрининг бўйида бўлган экан. Тўққиз ойу тўққиз кун ўтиб, вақти соати етиб сухсурдай-сухсурдай етгита ўғил туғибди. Онабўри ёлғиз, болалари борлигини ҳеч кимга билдирмай, асраб-авайлаб машаққатлар билан катта қилибди. Турўғлоннинг ўғиллари мард, паҳлавон бўлиб вояга етибдилар. Уларнинг довуғи етти иқлимга ёйилибди. Ўғлонлар Турфон аёлларига уйланибдилар, болачақали, ували-жували бўлиб, ўзларидан кўпайибдилар. Турўғлон билан Онабўрининг болалари ўзларини «турк» деб атай бошлабдилар. Юртнинг номи эса Турон бўлибди...

— Онабўри кейин нима бўлди? — сўради юраги увишиб Жаҳонгир Мирзо, унинг афсонадан қаттиқ таъсирлангани кўриниб турарди.

— Онабўри йиллар ўтиб, Турўғлон ҳалок бўлган жойга келибди ва худди ўша ерда оламдан ўтибди. Шунинг учун бу ерни Бўритепа дейдилар экан... Барчамиз Турўғлон билан Онабўри болаларимиз, амирзодам...

— Турўғлон нега ҳалок бўлди-я! Афсус! — деди Жаҳонгир Мирзо ўйланиб. — Афсус, ҳалок бўлди...

— Ҳа... — тасдиқлади Ахий Жаббор. — Умри шундоқ экан-да...

Турўғлоннинг ёш туриб бевақт ҳалок бўлганига юрак-юрагидан ачинган амирзодани қандайдир армон туйғуси чулғаб олди. Оҳ, агар сирли кўл бўйида, қаттол ёв бостириб келганда Турўғлоннинг ёнида Жаҳонгир Мирзо бўлганда, балки Турўғлон ўлмасмиди?.. Амирзодани айниқса, Онабўрининг, сирли қудратга эга бўлган бу моҳичеҳра қизнинг садоқати, жасорати, ақли қойил қолдирди... Оҳ, Онабўри!.. Оҳ, Турўғлон!..

Афсонани эшитиб, амирзоданинг Ахий Жабборга эътибори ортди. Юмшоқ феъл, хаёлпараст, орзулар оғушида юрадиган йигит экан Ахий Жаббор. Саргузаштини гапириб бераётиб, ҳатто, йиғлаб юборди! Йиғи-туйғулар самимийлигининг исботидир. Юракда кирнинг йўқлигидан далолатдир. Амирзодага шундай кишилар ёқарди, чунки унинг ўзи ҳам шундайлар тоифасига кирарди. Худди шу нарса кейинчалик уларни бир-бирига яна ҳам яқин қилиб қўйди.

Тонг бўзариб улгурмай, таомилга кўра, амирлар Темурбек ўрдусига йиғилдилар. Бутун Ҳиндувон қалъасига қилинадиган ҳужум, жангнинг шаклу шамойили, қўшунот¹ тартиби ва ҳоказолар хусусида Амир соҳибқироннинг йўриқлари бор. Қалъа бутун ишрол этилмоғи керак.

Тун оқшом Тошкентдан Баҳром жалойир ўз лашкари билан етиб келиб ҳумоюн остонага бош уришга мушарраф бўлди. Темурбек Баҳром жалойирни кучоқ очиб кутиб олди, аввалги гапларни зинҳор эслатмади. Эслатса, арзийдиган гаплар бор эдику-я... Баҳром жалойир ҳар доим Темурбекни кўрганда садоқат ва аҳиллик бобида овоз кўпиртириб гапириб юрарди. Соҳибқироннинг кўмагида ўз қавми, туманига ҳоким бўлди, мана, Тошкент вилояти эли унинг ихтиёрига топширилди, Баҳром жалойир давру даврон суриб яшай бошлади. Иттифоқо, Темурбек Тошкентга борганда Баҳром жалойир ўзининг, Амир Ҳусайнга қарши курашда иноқ бўлайлик, деган сўзларини эслаб ҳам қўймади. Аввалги аҳд-паймонлардан нишона ҳам кўринмади. Темурбек кутди, кутди, аммо Баҳром жалойирдан садо чикмади, нуқул ёлғиз ўғли Одилшоҳни мақтаб гапиради, мақсаддан дарак йўқ... Бу ҳам етмагандек, соҳибқироннинг хоссаи шарифасига тегишли жойларга эғалик қилиб, хазинаи омира учун мол йиғадурмен, деб раиятга зуғум ҳам ўтказар эмиш...

— Сени ўзимга яқин билиб, хасдан ҳам хор бўлиб юрган вақтингда ҳокимлик мартабасига миндурдум... — таъна қилиб деганди ўшанда Темурбек Баҳром жалойирдан дили ранжиб. — Бироз кўкрагинг кўтарилиб қолди-да, энди мадад истаб келсам, оғзинга толқон солиб олгандай лом-мим демайсан... Одамгарчилик ҳам шу бўлтимми? Иноқлик, кўмак ҳақида гап опқочишларинг қаёққа кетди? Кўрамен, парвардигор эгамдан умидвормен, ёлвориб остонамга бош уриб келасен хали!...

Мана, Баҳром жалойирнинг ўзи келиб ўлтирибди. Ёнида ўғли Одилшоҳ ҳам бор. Темурбек хурсанд бўлди.

¹ Қўшунот — лашкар.

Пири муршид Мир Саййид Барака билан Абул Маолий Термизий кулай шароитдан фойдаланиб қолиш ниятида бомдоддан сўнг Муҳаммад алайҳиссалом ас-ҳобларидан ҳазрати Хожа Укоша қабрини тавоф қилмакка йўналдилар.

Амирларнинг барчаси тўпланган, фақат кечаси муҳорабада жароҳатланган Жаҳонгир Мирзо билан Ҳусайн барлосларгина кела олмадилар. Ҳамма машвартга шай бўлиб чордона қурди.

Шу пайт мулозимлардан бири ҳумоюн ўрду эшигида соқчилик қилиб турган Ҳинду Қарқара қипчоққа муурожаат этди:

— Тақсир, бир киши Термурбекка муҳим гапим бор, дейдир...

— Машварат бошланди... — деди хотиржам Ҳинду Қарқара қипчоқ.

— Тез хабар беришим лозим, сўнг кеч бўлади, дейдир...

— Машварат!... — Соқчининг овози қаттиқроқ эшитилди.

Бироздан кейин мулозим яна қайтиб келди-да, секин шивирлади:

— Амир Ҳусайн элчисимен, дейдир... Жуда зарур гапни айтишим даркор, дейдир. Соҳибқиронга хабар бермак лозим!

Ҳинду Қарқара қипчоқ энди чорасиз қолди мулозимга киришга ижозат берди. Ҳали машварат бошланмаган эди.

— Чорла! Кирсун! — буюрди Темурбек, ичида, Амир Ҳусайн тағин нималарни ўйлаб чиқарди экан, кўрайлик-чи, деб қўйди. Кўп ўтмай бир кўк саллали қора чўққи соқолли қотма одам ҳумоюн ўрду остонасида пайдо бўлди. У салом бериб чодирга кирди, кирди-ю шоҳона чодир ҳавосати, соҳибқирон маҳобати, жамулжам аркони давлат салобати босиб, довдираб, нима дейишини билмай қолди. Атрофга жовдираб қаради, сўнг икки букилиб эгилганча юриб бориб, Темурбек олдида тиз чўқди:

— Бир қошиқ қонимдан кечингиз, соҳибқирон! Мен Амир Ҳусайн элчиси эмасмен... Қўймадилар... Ўтрик гапирдим. Аммо сўзим ниҳоятда муҳим... — узук-юлуқ гапирди ҳали ҳаяжони босилмаган кўк саллали одам.

Барча ҳайрон қараб турарди.

— Сўйла, нечук муҳим сўзунг бор? — сўради Темурбек хотиржам.

— Амир Ҳусайн элчиси эмасмен... аммо унинг олди-дан келган одаммен... — Ўзини бироз босиб олган кўк саллали одам кўйнидан бир сиқим марваридни олиб Темурбек рўбарўсига тўқди. — Бу каминаники эрмас... Менга Амир Ҳусайн берди. Қаердалигимни ҳеч кимга айтма, деди, қасам ичирди... Аммо бу нарсани сир сақлай олмаймен! Шунини билдиргани келдим, соҳибқирон!

Ҳамма ҳайратда бир-бирига қаради. Жимлик чўқди.

— Амир Ҳусайн қаерда экан? — сўради яна Темурбек.

— У Жомеъ масжиди минораси устида... Мен бир бечорамен... Отимни қидириб, минорадан қарайин деб, чиққандим. Ўша ерда кўриб қолдим... Миноранинг устида...

— Миноранинг устида?! .. — Амирлар ҳайрат бармоғини тишладилар.

Кутилмаган янгилик машваратга бевосита алоқадор эди, кўриладиган муаммоларнинг кўпи унга бориб тақаларди. Ҳозир машваратни кейинга қолдириб, Амир Ҳусайнни тутмоқ керак. У ижозатга кўра, шаҳардан хотиржам чиқиб кетмай, қочиб-писиб юрган экан, бунда бир сир бор... Бас, бу ниятнинг холис эмаслигидан далолат... Амирлар ҳозир Амир Ҳусайнни тутайлик, деб ошиқиб туришибди. Барчасининг фикри-зикри ўша билан банд... Темурбек шуларни хаёлидан кечириб турганда, Амир Жоку барлос:

— Амир соҳибқирон! — дея мурожаат қилди. — Гуноҳимиз ҳамиша бўйнимизда... Аммо ҳозир ижозат қилсангиз Жомеъ масжидига бориб Амир Ҳусайнни тутиб олсак, девдим...

Темурбек одамларга бир-бир қараб чиқди. Ҳаммасининг кўзларида юқоридаги фикр чақнаб турарди. У амирлар раъйини қайтаргиси келмади. Амирлару сипоҳлар отлиқ-пиёда ҳумоюн ўрдудан Жомеъ масжиди томон жўнадилар.

II

Бир сиқим марварид албатта ўз қудратини кўрсатади, деб ишонган Амир Ҳусайн кеч кириб, қоронғу тушиши билан шаҳардан омон-эсон чиқиб кетишига асло шубҳа қилмасди. Кечаси билан таҳлика ичида

йўл юргани, кўк саллали одамни учратиб қолгани, қаттиқ ҳадиксирашлар, ортиқча ҳаяжонланишлар уни ҳоритган эди. Бироз мизғиб олмоғи керак, ҳали йўл узоқ, ким билсин, балки тунлар ухламай юришга тўғри келар. Амир Ҳусайн иккита увалиб тушган гиштни тошиб, бошига қўйди-да, минора шифтига тикилди. Унинг руҳи ажабтовур енгил эди, ҳечқачон ўзини бунчалар хотиржам сезмаганди. У бамайхотир жойлашиб олди-да, уйқуга кетди.

Бир пайт уйқу ичида қандайдир сурон, отларнинг кишнаши, яна аллақандай овозлар унинг қулоғига чалинди. Уйғониб кетган Амир Ҳусайн жон ҳолатда ўрнидан туриб, туйнуқдан қаради. Кўчада катта лашкар отлиқ-пиёда бўлиб минора томон келмоқда эди! Гоҳ-гоҳ «Ана шу ерда!», «Минорада!», «Минорага юр, минорага!» деган хитоблар ҳам эшитиларди. Шошиб қолган Амир Ҳусайн, бирдан бутун даҳшатни англаб етди-ю аъзои бадани зириллаб кетди! Аҳ-а, кўк саллали одам, қасамхўр, бир сиқим марваридни олганига қарамай, сўзидан тониб, бориб Темурбекка унинг қаердалигини айтибди-да! Энди тутиб олишга келишмақда! Бевафо дунё! Кимга ишонишингни ҳам билмайсан! Қаноти бўлганда-ю минорадан учиб кета қолар эди-я! Нима қилиш керак?.. Амир Ҳусайннинг боши қотди. Уни тутиб олишлари аниқ. Тамом, ҳаммаси тамом бўлди! Чора ўйлаб топиш керак, чора...

Лашкар сурони тобора яқинлашиб келарди.

Жомеъ масжидининг элик ёшлардаги пакана бўй имоми одатдагидек бомдод номозидан кейин нақшинкор лавҳ устидаги «Қуръони карим»ни қироат айлаб ўлтирарди. Бирдан шовқин-суронни эшитиб: «Нима гап экан?», деди-да ҳовлига чиқди ва дарвоза томон юрди. Ё фалак, шунча лашкар, тумонот одам масжидга тиловату ибодатга келмақдаму, бунга бирдан нечук зарурат пайдо бўлиб қолди, дея ҳайрон эди.

Лашкар бошида келаётган Амир Жоку барлос салом-алик ўрнига чўрткесарлик билан имомни шундай чандиб олди:

— Тақсир, минорада кимни асраб ўлтирибдилар?

Писандасизлик билан қилинган бундай муомаладан ноқулай аҳволга тушган имом нима дейишини билмай қолди:

— Мошоолло! Бу нима деганлари? Кимни асраб ўлтирибмен экан?..

— Кимни, дейсизми? Амир Ҳусайн шу минорада экан-ку?

Имом ҳайратдан ёқасини ушлади:

— Ло ҳавла вало қуввата! Ўлимдан хабарим бор, бу гапдан хабарим йўқ, амир жаноблари!

— Амир Муайяд! Амир Кайхусрав! Минорага чиқингиз! — Имом сўзларига қулоқ ҳам солмай буйруқ қилди Амир Жоку барлос. — Бирон жойи чақа қилинмасун! Ҳушёр турингиз!

Икки амир шитоб минорага чиқиб кетишди. Масжид дарвозаси олдини аскар тутиб ётарди. Имом лашкару амирларга иш буюраётган Амир Жоку барлос изидан қолмас, пилдираб унга ниманидир тушунтирмоқчи бўлар, аммо амир қулоқ солмас, парво ҳам қилмасди.

Кўп фурсат ўтмади, Амир Муайян арлот билан Амир Кайхусрав минорадан қуруқ тушиб келдилар.

— Амир Ҳусайн қани? — сўради Амир Жоку барлос. Бошқа амирлар ҳам, мана энди, ниҳоят ҳамма-нинг жонига теккан, зуғум қилавериб қийнаган Мовароуннаҳр ҳукмдорини қўли боғлиқ ҳолда кўрамиз, деган умидда эдилар.

— Амир Ҳусайнни топа олмадик... Миноранинг тепасида Амир Ҳусайн тугул, шимилдириқ ҳам йўқ, қизигар қочиб кетибди! — деди алам билан Амир муайяд арлот. — Қизигар, қандай қилиб қочдйкин?

Амир Кайхусравнинг фигони фалақда эди:

— Амир Ҳусайн минорада деб, бизни алдабди ҳалиги одам, бизни алдабди ҳалиги одам! — ҳаприқди Амир Кайхусрав. Баланг бўйли, шокосакўз бу амир шошилиб, тупук сачратиб гапирар, бир гапни икки марта такрорлашни яхши кўрарди. Оғзидан келиб турадиган қўланса ҳид ёнидаги одамга сезилар, шу сабабдан давраларда четроқдан жой танлар, гапирганда одамга эмас, ён томонга қараб гапирарди. — Қани ўша одам? Қани ўша одам?

Бирдан Амир Кайхусрав ўзини одамлар ичига ураётган кўк саллали одамни таниб қолди.

— Ҳой, кўк сала! — қичқирди у. — Қаёққа қочасен? Бу ёққа кел!

Кўк саллали одам кўрқа-писа Амир Кайхусравга яқинлашди. Амир Кайхусрав унинг ёқасидан тутди-да, қаттиқ силкилай бошлади:

— Қани, сен айтган Амир Ҳусайн? Қани, сен айт-

ган Амир Ҳусайн? Ёлгон гапирган тилингни суғуриб оламен, суғуриб оламен, битлиқи!..

— Ўлиб қолмасин, қизифар, тагин... — гапга қўшилди Амир Муайяд арлот.

— Қани деяпмен? Қани деяпмен?

— Алдаганим йўқ, худо шоҳид! Ўз кўзим билан кўрдим, Амир Ҳусайн минора устида эди! — деди кўк саллали одам. — Худо ҳаққи, рост гапирдим! Алдаб нима қиламен? Менга чикора...

Бироз ғазаби босилган Амир Кайхусрав кўк саллали одам ёқасини қўйиб юборди. Сиқувдан бўшаган томоғини силар экан: «Э, худо, ўзинг асра! Нималар бўляпти? — дер эди ўзича кўк саллали одам. — Отимни йўқотдим, қандай тухматларга учрадим!..»

Гапларга жим қулоқ солиб турган Амир Жоку барлос ўйланиб қолди. У кўк саллали одамнинг рост гапирётганига ишониб турарди. Аммо Амир Ҳусайн қаерда?.. Амир Муайяд арлот айтгандай, қочиб кетдими? Агар қочиб кетган бўлса, узоққа боргани йўқ, дарров изидан тушиш керак! Балки масжиднинг ичидадир? Йўғ-е, у ерда нима қилади? Бир лаҳза ҳам бу ерда тухтамайди: Ҳа, у қочиб қолган. Бас, уни тез қувламоқ лозим!..

Имом Жомеъ масжидидай табаррук бир масканнинг нохуш воқеага аралшиб қолганидан қаттиқ изтиробга тушди. Амир Ҳусайннинг минорага яшириниши, масжид шаънига яхши бўлмади, албатта. Хайриятки, йўқ экан. У Жомеъ масжидининг шарафли номини тавқу лаънатлардан бутунлай фориф этиш мақсадида, Амир Жоку барлосга юзланди:

— Амир жаноблари! Амир Ҳусайн, мана кўрдингиз, минорада йўқ экан. Бироқ масжидимиз ҳақида туфилажак миш-миш гапларнинг олдини олиш заруратидан сипоҳларингизга буюрингиз, масжид ичини ҳам хонама-хона кўриб чиқсунлар, токи Темурбек кўнглиларида ғуборга ўрин қолмасун!

— Гапингизни англадим, тақсир... — деди Амир Жоку барлос. — Масжид шаънига доғ тушмайди, кўнглингиз тўқ бўлсун. Аммо биз ҳозир Амир Ҳусайннинг изидан қолмаслигимиз керак, вақтни бой бермайлик...

— Йўқ, амир жаноблари, бизнинг илтимосимиз ерда қолмасун: эринмай сипоҳлар масжидни ҳам бир кўздан кечириб чиқсунлар! Ўз киримизни зўрға кўтариб юр-

ган одаммиз... Нам тортган ерга сув ҳам оғирлик қилар экан, дейдилар...

Имомнинг босиқ гаплари Амир Жоку барлосга маъқул келди. Рост, Амир Ҳусайнни минорадан топа олмай қайтавериш ҳам номақбул иш. У пастга тушган бўлиши мумкин, балки бирон жойга яшриниб олгандир ҳам... Тафтиш лозим, қараш керак...

Амир Жоку барлос масжид имомига индамади-да, баҳодирларга буюрди:

— Аббос баҳодир! Сен сипоҳларинг билан Кобул йўлини қўриқла! Элчи баҳодир! Йигитларингни олиб Андхой йўлини кузат! Амир Ҳусайнга кўз-кулоқ бўлингизлар! Чибин ҳам ўта олмасун!

Имом яна нимадир демоқчи эди, Амир Жоку барлос жеркиб ташлади:

— Кўп шошқалоқ эканлар-да, тақсир! Шу... оналари шошилиб туғиб қўйганмилар, дейман...

Кейин Амир Муайяд арлотга ўтирилди:

— Масжидни ҳам бир қараб чиқингизлар! Фақат тезроқ уринингиз! Амир Кайхусрав, сизлар ҳам қидирингизлар!

Амирлару сипоҳлар энди масжид ичига йўналдилар. Мамнун имом уларга йўл кўрсатгани кўшиди. Кетаркан, шундай илтифоти учун Амир Жоку барлосга «Қуллуқ!» дея таъзим бажо келтирди. Жомеъ масжиди хийла маҳобатли бўлиб, бўйига олтмиш газ, энига қирқ газ келадиган бир иморат эди. Ҳовлиси ҳам шунга яраша кенг ва шинам, кирган одамнинг баҳри-диди очиларди. Амир Жоку барлос ҳовлида юрар экан, гоҳ-гоҳ тўхтаб, қилич тегиб иккига ажралиб қолган япасқи бурнини силаганча минорага тикилар, сўнг яна юришда давом этарди.

Орадан кўп вақт ўтмай, масжид ичидан сипоҳлар қайтиб чиқа бошладилар. Айвонда назорат қилиб турган Амир Муайяд арлот, ҳар бир сипоҳдан: «Йўқму?», «Йўқму?» — деб сўрар, манфий жавоб олгач, «Қаерда экан-а, қизиғар!...» сўзларини такрорларди.

Иттифоқо, хоналарни айланиб чиқиб келишаётган икки сипоҳ меҳробнинг олдига келиб тўхтаб қолишди. Меҳроб олдида янги қурилаётган минбар улар диққатини ўзига тортди.

— Анови нима? — сўради бири иккинчисидан туртиб.

— Қайси?

— Ҳов қорани кўряпсенму? У тешикму? Ё бирон буюмму?

— Билмадим... — деди иккинчи сипоҳ. — Кўрайлик-чи. Қизиқ...

Қарашса, минбар ортидаги ҳали ёпилмаган тандир оғзидай тешикдан бир қора тўннинг пеши чиқиб турибди...

— Тўнми?.. Ажабо! — ҳайратланди биринчи сипоҳ. Текширмоқчи бўлиб, найзаси билан қора нарсани туртганди, инграган овоз эшитилди. Шериги шу заҳотиёқ қилич яланғочлади.

— Ие! Биров инградими?..

Қайдандир чақиндай пайдо бўлган қулоғи динг Амир Кайхусрав минбарга ёндошди:

— Ҳа, йигитлар! Биров инградиму? Биров инградиму?.. А?.. — сўради у ҳаяжонланиб сипоҳлардан. — Бировнинг овози чиқди, а? Чиқди, а?..

— Амирим! Мана бу ерда биров бор шекилли... — тешикка ишора қилди биринчи сипоҳ. — Найза тегизсам, инграворди-ку...

Амир Кайхусравнинг шокоса кўзлари қинидан чиққундай бўлиб кетди:

— Шундайму?.. Ҳм... Қани! Қани! Ушла! Ушла! Ҳа!..

... Нима қилишини билмаган Амир Ҳусайн минорадан шоша-пиша тушиб, атрофни кузатди, ҳовлида ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, ўзини масжид ичига урди. Бошқа илож ҳам йўқ эди. Олазарақ тўрт томонга қарар экан, яширинса бўладиган бирон жой изларди. Шундай боши қотиб турганда, имом ҳовлига чиқди ва унинг Амир Жоку барлос билан бизга маълум суҳбати бўлиб ўтди. Шошиб қолган Амир Ҳусайн меҳробдан берироқдаги минбар олдига борди... Борди-ю, ҳалиги тешикка ўзини урди! .. Аммо шошилишда тўннинг пешини йиғиштиришни ёддан чиқарди...

Амир Кайхусравнинг буйруғига кўра икки сипоҳ тўннинг пешидан ушлаб тортишган эди, тўннинг ўзи сирғалиб чиқди.

— Э, чиқ бу ёққа, даъюс! — ўқирди Амир Кайхусрав оғзидан тупук сочиб. — Ҳозир найза тикиб оламен! .. Найза тикиб оламен!..

Хутгалон ҳокими минбар ичидаги одам унинг ашаддий душмани Амир Ҳусайн эканлигига энди шубҳа қилмасди. У Мовароуннаҳр ҳукмдоридай душмани юзи-

га истаган сўзини айта оладиган дамлар келганидан бахтиёр эди. Ҳали унинг бошқача ҳисоб-китоблари бор. Бу дунё ҳисобли дунё! Айтган сўзинг ўзингга қайтиб келади, бировга қилган ёмонлигингни бировга қилдим, деб ўйлама, у шаксиз ўзингга ўзинг қилганингдур.

Амир Ҳусайн минбар ичига маҳкам ёпишиб олган, чиқмаслик учун бор кучи билан минбар деворига тиранар, умуман, бор ҳаракатларининг энди фойдасиз эканлигини билса-да, ўзга чора тополмасди. Унинг устига, шундай минбар ёнида, ўша ўзи ҳадиксираган, бир пайт инисини қатл қилдирган баттол Амир Кайхусрав турибди! Бидир-бидир қилади, биров гапига тушунмайди. Нега буларнинг ҳаммасини ўша пайтлар қўшиб ўлдиртириб юбормади?.. Нега?.. Афсус!..

Олишув давом этарди. Сипоҳлар учун тутиб тортиш ноқулай эди, ортиқ уринишлар нафсизлиги кўриниб қолди. Амир Кайхусравнинг жаҳли чиқди. Оғизга олиб бўлмайдиган бир сўзни айтиб сўкинди-да, сипоҳларга буюрди:

— Буз! Минбарни буз! Минбарни буз! Қулат! Амир Ҳусайннинг минбари қуласун! Яксон бўлсун!

— Ҳой-ҳой, нима қияпсизлар? Ҳой, мусулмонлар! — деб қичқирди шу пайт воқеадан беҳабар келиб қолган имом. — Минбарни нега бузасиз? Зўрға тикляпмиз ўзи! Тўхтангиз!

— Қулоқ солма! Қулоқ солма! — ўдагайлади Амир Кайхусрав сипоҳларга. — Бузиб ташла, деяпмен! Бузиб ташла!

Имомнинг ҳай-ҳайлаганига қарамай, сипоҳлар елка тираб бир силташда гувалак минбарни қулатиб ташладилар. Гувалаклар ичида кимдир бужмайиб ётарди. У турибоқ қочмоққа уринди, аммо сипоҳлар маҳкам тутиб олдилар ва икки қўлини орқасига қилиб боғладилар. Улар ҳовлига чиққанларида ҳеч ким ҳеч нарса демади... Ҳамма ҳайронликда лол бўлиб қолди. Абгор бўлган Амир Ҳусайннинг қисик кўзлари баттароқ қисилган, соқол босган гўштдор ўнг юзи эса пириллаб учар эди.

Қулаган минбар ёнида фақат ўзи билан ўзи бўлиб масжид имомигина қолди.

Юз берган воқеадан ҳамма амирлар бағоят хурсанд эдилар. Чунки душман сардорининг, лашкарбошисининг ёки хоннинг асир тушиши ҳамиша музаффарият сўнгига қўйилган нуқта янглиғ англашилари. Энди, бас, муҳорабалар ҳам тугайди, ур-йиқитлар тинади. Энди сипоҳлару амирлар кўнглида ўлжалар санаш, сийлиқларга сазовор бўлиш, оилага қайтиш ва бола-чақалар билан дийдорлашиш хаёллари ғужғон уради.

Қўли боғлиқ Амир Хусайнни олиб ҳумоюн ўрдуга яқинлашиб қолганларида, ичкарида Темурбек, Суюрғатмишхон, пири муршид Мир Саййид Барака ва Абул Маолий Термизий суҳбатлашиб ўлтирар эдилар. Шайхлар Хожа Укоша қабрини зиёрат қилганларини айтиб бердилар. Хожа Укоша пайғамбаримизнинг саҳобаларидан, дини ислом нуруни зулмат босган масканларга таратаман, деб шу Балх мавзеида муҳорабада шаҳид бўлганлар. Кунчиқишдаги, шаҳардан ташқаридаги қабристон ўшал зот қўйилганларидан кейин, Хожа Укоша қабристони, деб атала бошлаган. Темурбек ҳам зиёрат этмакни кўнглига туккан, галабадан сўнг барча амирлару сипоҳларни олиб келишади.

Кейин суҳбат мавзуи салтанату давлатни бошқариш масалаларига бурилди, давлатни дину ойин заминида бунёд этмак зарурати борасида сўз кетди.

— Соҳибқирон! Салтанатингизнинг бошқуқ иморатини адолату муборак дини ислом пойдеворига ўрнатурсиз! — деди пири муршид Мир Саййид Барака. — Сарвари олам расулллоҳнинг одил йўлларидан юриб, салтанатни шариат ила безантириб, ҳақиқат нурларига буркагайсиз! Оре, рост, бунинг учун тузук даркор бўлур, тузукот... Унда дини исломга юксак ўрин берингиз! Уламо бирлан мусоҳабада бўлингиз, оқ кўнгили кишиларга талпинингиз! Шижоатли кишиларни дўсту ошно қилингиз, бас, оллоҳ жасоратли бандаларини ардоқлайдир. Алҳамду лиллаҳи роббил оламин!

Шу ерда қўлидаги олачипор тасбеҳини ўгириб «Бале!», «Бале!» деб бош тебратиб ўлтирган Абул Маолий Термизий гапга аралашди:

— Дарвешу фақир, мискину бечоралар бошини салангиз, соҳибқирон! — деди у. — Аларнинг нозик кўнгиллари авайлаганни худонинг ўзи сийлайдир...

— Алалхусус, кўп бузғунчи ҳамда оғзи шалоқ ғийбатчиларни зинҳор-базинҳор мажлисга, салтанат ишларига аралашларига йўл қўймаслик жойиздур... — кўшимча қилди Суюрғатмишхон.

Айтилган сўзларнинг барчасидан эзгулик туйғуларигупириб турарди. Гўё гапирганлар Темурбек кўнглини кўриб тургандай, унинг тафаккур саҳифасида битилган сўзларни ўқиб бергандай бўлдилар. Темурбек мамнунлик ҳиссини туйди.

— Сўзларингиз бағоят кўнглимга мақбулдир, эй азизлар! — даврадагиларга қарата деди Темурбек. — Одам Атодин то Хотам ул-анбиёгача, Хотам ул-анбиёдан то ушбу дамгача даврон сурғон подшоларнинг низомлари, ҳовли-ҳаётлари жуда ҳам қизиқ ва эътиборликдур. Барчасининг йўл-йўриқлари, қонун-қоидалари, фозил сифатлари, хуш ахлоқлари дафтарларини варақлашни аъло кўраман. «Сулуқ ал-мулк», «Сиёсатнома» рисоалари... Ал-Форобийнинг фозил шаҳар ҳақидаги китоби кишига кўп ақл бағишлайдур. Барчаси жанобингиз учун турмуш китобларидур. Кечмиш салтанатларнинг таназзулга учраш сабабларини кўп суриштирамен. Қаердаки, салтанат корхонаси қоим тузукка боғланмас эркан, ўшал ерда таназзул, бухрон офати нақд бўлиб қолади. Бундай салтанат либоси йўқ урэн кимсага қиёсдур, унга кимнинг кўзи тушса, бетинг қурсун, дейдир-да, нигоҳини олиб қочадур... Ва истаган қаланғи-қасанғи оёқости қилиб кириб чиқаверадиган томсиз, эшиксиз, қаровсиз уйга менгзайдир. Бас, тузук асосида қурилмас эркан, ул салтанатда шукуҳ бўлмас, қудрати тартибот йўқолур...

Даврадагилар Темурбек сўзларини тинглаб, маъқуллашар, уларда катта ҳаётий ҳақиқат борлигини сезар эдилар. Айниқса, дўстлашганларига ҳали кўп бўлмаган пири муршид Мир Саййид Барака Темурбекнинг ақлу идрокига тобора тан бериб борар, чиндан ҳам тангри таоло бу суюкли бандаси манглайига саодат саҳифалари битганлигига имон келтирарди.

Мулозим кириб, Амир Жоку барлос бошлиқ лашкарнинг шаҳардаги Жоме масжиддан қайтаётгани ҳақида хабар берди. Лашкар минорага яшириниб олган Амир Ҳусайини тутиб келмоқда экан. Кўп фурсат

ўтмай остонада Амир Жоку барлоснинг қораси кўринди. Кобул ва Андхой йўлларини назорат қилишга кетган Аббос баҳодир ҳамда Элчи баҳодирлардан бошқа барча амирлар ҳумоюн ўрдуга тўпланмоқда эдилар. Машварат ҳам давом этиши керак. Амир Муайяд арлот, Амир Кайхусрав, Амир Улжайту, Зиндачашм опардий, Шайх Муҳаммад Баён сулдузлар қўли орқасига боғланган Амир Ҳусайнни ҳумоюн ўрдуга олиб кирдилар-да, остонада тўхтадилар. Амир Кайхусрав тутқуннинг елкасига андишасизларча нуқиди:

— Тиз чўк! Тиз чўк! Ҳумоюн ўрдуга келдинг! Би-лиш керак, галварс!

Амир Ҳусайн елка оша катта-катта кўзлари қинидан чиқиб кетай деб турган Амир Кайхусравга ўқрайиб қараб қўйди. У бошини экканча тиз чўқди. Амирлар чехраларида ички бир волиблик кайфияти, ҳисси сезилиб турарди... Ўртада пайдо бўлган сукунатни бузишга ҳеч ким журъат этмас, ҳамма ўз хаёли билан банд... Темурбек рўбарўсида Амир Ҳусайннинг тиз чўкканини кўриб, кўнгли ҳаприқди, бироз маҳобати ҳам босди. Шундоқ, сенга ёмонлик қилганни тақдирга топшир, дейдилар, тақдир ўчингни олиб бергувчи хизматкорингга айланади. Мана, тақдир унинг амридан қочган кишини ўзи судраб Темурбек остонасига олиб келди!

Аммо, одатдагидек, Темурбек чехрасида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади. Амирлар соҳибқирон маккор ва ёвуз душманига қандай жазо берар экан, деган ўйда эдилар. Пири муршид Мир Саййид Барака бир жойда тиниб қолган сукунатни жойидан силжитишга ўзида хоҳиш ва ҳуқуқ сезди:

— Машойхлар айтмишдурларки: «Сендан бош тортган бош зулф янглиғ қирқилгуси, сендан юз ўтирган дил хол мисоли қорайгуси...» деб... Оре, рост...

Ҳеч ким сўз қўшмади. Яна жимлик чўқди.

Кутилмаганда Амир Ҳусайн сўз бошлаб юборди:

— Оллоҳнинг йўлида азият чекмакчи эрдим... Маккаи Мукаррама зиёратига йўл тутсам, девдим... Омонат жонимга қасд қилмасалар, деб сўрағондим. Темурбек, жанобингизга, Ҳиндувондан омон-эсон чиқиб ўз йўлига кетаверсун, деб фармон қилгон эрдилар. Бас, жанобингизни бундоқ сағ ҳолига солиб тутиб келишларига, фармонингизни инобатта олмасликларига боис не эркан?..

Амир Ҳусайннинг бўғиқ овози одатдагидек салобатли жаранглади. Амир Жоку барлос: «Баттол Ҳусайн Темурбекнинг жон жойидан тутди, берган ваъдасини эслатди ва ночор аҳволга солиб қўйди...» деди ичида дили увушиб. Амирлар ҳам саросимага тушиб қолган бир ҳолатда эдилар.

Темурбек Амир Ҳусайн сўзларидаги писандасизлик ва заҳарханда оҳангларини сизди, аммо ўзини билмаганга олди. Қўрққан олдин мушт кўтарар қабилада айтилган гапга хотиржам жавоб қилди:

— Агарчи жанобларига жазо бермакка ҳаққим ва асосим бор эса-да, қонингиздан кечиб юборғонмен. Сиздан қасос олмак тарихига чизик тортғонмен. Амир Жоку жаноблари! — мурожаат қилди у. — Ҳусайнбекнинг тўрт томонлари қибла! Қўйиб берингиз! Хоҳлаган томонларига йўл тутсунлар!

Амирлар қотиб қолдилар. Ёши улуғ амирлардан Улжайту Амир Ҳусайннинг омон қолаётганига ачинди, чунки ундан ҳечқачон яхшилик келмаслигига имони комил эди. Айниқса, Амир Кайхусравга бу маъқул келмади. У питирлаб нима қилишини билмас, ҳайронликда шокоса кўзлари яна ҳам катта очилиб кетган, ашаддий ғаними шундоқ ёнида бўла туриб осонликча қўлдан чиқиб кетиши мумкинлиги унинг юрагини ўйнатарди. Амир Муайяд арлотнинг ҳам Амир Ҳусайнга хусумати бор эди. Амир Ҳусайн уни қувғин қилди, ортидан одам қўйди, ҳатто манкуҳа ҳарами Ширинбикани Балхга элтсунлар, деб киши юборибди... Бу нима дегани экан? Қандай нияти бор ўзи?... Албатта, Темурбек бунга йўл қўйгани йўқ, Ширинбика Балхга юборилмади. Буларнинг бари Амир Муайяд арлот кўнглида тош бўлиб чўкиб ётарди.

Амир Довуд дуғлат билан Зиндачашм опардий фармонга кўра Амир Ҳусайнни олиб чиқа бошладилар. Амирлар уларга маюс йўл бўшатдилар. Амир Кайхусрав шокоса кўзларини лўқ қилиб беихтиёр улар ортидан эргашди, аммо дарров қайтиб кирди:

— Узрим бор, қабул этгайсиз, Амир соҳибқирон... — деди у ниҳоят Темурбекка ёрилиб. — Адолатни талаб қиламен! Адолатни талаб қиламен! Амир Ҳусайнда қасосим бор, қасосим бор! У бир қориндан талашиб тушган иним, жигарим Қайқубоднинг умрига зомин бўлғон... Умрига зомин бўлғон... Бу эсимдан чиқмайдур, эсимдан чиқмайдур! Фармон қилингиз, уни их-

тиёримга тобшурсунлар! Инимнинг хунини олишим керак, хунини олишим керак! Фармон айлангиз, Амир соҳибқирон, уни шариат ҳукмига кўра жазосини берайин! Бегуноҳ укамнинг қатли ҳали ҳануз кўнглимни ўртайдур, кўнглимни ўртайдур!

— Эй муҳтарам амир! — таскин берди Темурбек ёлвориб турган Амир Кайхусравга. — Ўзингни босгил! Бу феълингдан қайтгил! Яхши билгил ва амин бўлгилки, ҳалиям укамнинг қони Амир Ҳусайнни тинч қўймайди... Худонинг ўзи уни уриб қўйибди-ку!..

Темурбек шундай дер экан, бир пайтлар кечган хушнуд дамлар эсига тушди... Амир Темур ва Амир Ҳусайн қандай яқин, сирдош дўст эдилар! Улжой Туркон оқа билан бир ёстиққа бош қўйиш, умргузаронлик йиллари, ташвишли ва ширин дамлар... Не-не ардоқли йиллар ортда қолиб кетди-я! Эҳ!.. Ўтган йилларнинг вафо қилмаганиданми, ёки дўст деб ишонган кишиси, охир-оқибат, мардум қошида мана бундай хору зор, абгор бўлиб қолганиданми, қандайдир аламу ўкинч Темурбек вужудини чулғаб олди. Ўтган ишга ўкинишни одат қилмаган эса-да, ҳозир бунинг уддасидан чиқа олмади. Юрак-бағрим ёнганда кўзларим йиғлар деганларидай, бирдан Темурбекнинг кўзлари ёшга тўлиб ерга тома бошлади...

Амир соҳибқирон ҳолатини кузатиб турган пири муршид Мир Саййид Барака кўнгли бузилиб ёнидаги лолу ҳайрон Абул Маолий Термизийга қаради. Суюрғатмишхон ва Амир Сайфиддин некўзлар ҳам бир-бирлари билан кўз уриштириб олдилар. Амир Жоку барлос Амир Улжайтуга ташвишли нигоҳ ташлади. Оққорани кўрган, ҳаётнинг аччиқ-чучугини тотган Амир Улжайтуни амирларнинг барчаси қаттиқ ҳурмат қилар эдилар. Олтмишларга борган эса-да, оқсоқол майдонни тарк этмас, ўзини навқиронлардай сезарди. Амир Улжайту ташвишли нигоҳни англаб етди. «Биз айтар сўзимизни айтдик, сиз ҳам бир нарса денг, кадхудо! Тек туриб бўлмайди», — демоқчи эди Амир Жоку барлос. «Соҳибқироннинг ҳозир юраги бўшашди, — ўйлади ўзича Амир Улжайту. — Фурсатни бой бериш керакмас. Бу ҳолда бадкор Амир Ҳусайн жонини омон сақлаб қолиши мумкин... Қўлингда тош турса-ю яна тошда илон бўлса, уни эзиб янчиб ташланади! Йўқ эса, у ўзинга заҳар сочади... Кейинги афсус-надоматлар асло наф келтирмагай...».

Амир Улжайту дадил ҳаракат қилиш лозимлигини сизди. Ҳа, дам бу дамдур. У кўзлари билан Амир Кайхусрав ва Амир Муайяд арлотни қидириб қолди. Икки амир нима қилишларини билмай, иложсизликдан ичларини ит кемирганча, игна устида ўлтиргандай безовта эдилар. Амир Улжайту Амир Кайхусравга маъноли кўз қисди ва Амир Муайяд арлотни кўрсатиб, икковингиз тез бориб Амир Ҳусайн жазосини берингиз, дегандай ишора қилди. Ишорани англаган амирларнинг кўзлари чақнаб кетди! Улар худди шунга интиқ эдилар; ҳумоюн ўрдудан аста чиқдилар-да, отларга миндилар. Отларга бир қамчи уриб, иккинчисига улгурмай рўбарўда Амир Довуд дуғлат бошлиқ бир неча амирлару сипоҳларга дуч келдилар.

— Амир Ҳусайн қаерда қолди? — ҳаллосланганча сўради Амир Кайхусрав.

— Ҳумоюн фармонга кўра, Амир Ҳусайн ўз йўлига кетди... — жавоб қилди Амир Довуд дуғлат бепарво оҳангда.

— Қайси йўлига... кетди?.. — божасининг хотиржамлигидан ичида бироз ранжиб сўради Амир Муайяд арлот.

— Кобул томонларга кетамен, деди... Тинчликми?.. — ҳайрон бўлиб сўради энди Амир Довуд дуғлат.

— Тинчлик... Тинчлик...

Амир Кайхусрав билан Амир Муайяд арлот бошқа ҳеч нарса дейишмади. Фурсат кетмоқда эди. Ёнларидаги бир тўп сипоҳ билан Кобул йўлига қараб от қўйдилар.

II

Амир Кайхусравнинг қўлидан омон чиқишга умид қилмаган Амир Ҳусайн тирик қолганига ҳали ишонмас эди. У Оллоҳга шукрлар айтиб, отига минди-да, жадаллаб чорраҳага келди. Кеча кечаси худди шу ерда қаёққа юришни билмай ўйга ботганди. Бугун ҳам унинг олдида ўша чорраҳа турибди. Бу ерда киши шундай йўлни танлаши керакки, кейин пушаймон бўлмасин. Ҳар инсонда бўлганидек, унинг ҳаётида ҳам чорраҳалар кўп учради. Аммо у тўғри йўлни топа билдими? Майдонларда от чопди, савашлар қурди, душманларни зириллатди, ғолиблик наъшасини сурди, улкан Чиға-

той улусини бошқарди... Аммо! — ўзи шуни сезиб турибди, — бутунга келиб, ҳаёт чорраҳаларида ҳаминша ҳам оқилона йўл танлай билмагани кўриниб қолди. Мана, икки дўст салтанат чорраҳасида бир-биридан ажраб кетдилар: Темурбек ўнг томондаги йўлни танлади, Амир Ҳусайн чап томондаги йўлга бурилди... Оқибат, шундай қора кунлар бошига тушди. Кечанинг ўзида тагин адашди: агар у шу чорраҳада ўнг томонга юрганда шаҳарнинг чиқаверишидаги катта қари чинорга етиб оларди, у ерда икки хос ясовули билан учрашарди ва, ким билсин, ҳозир Андхойда базми жамшид қуриб ўлтирган бўлармиди. У эса чапга кетди. Бу ёғи — масжид, минора... Энди адашмаслиги керак!

Амир Ҳусайн шуларни ўйлаб, ўнг томонга юришга аҳд қилди. Аммо шу пайт бирдан кўк саллали одам ёдига тушди. У кўк саллали одамнинг қасамини бузиб, хиёнат қилганидан бағоят вазабда эди. Вазаб бора-бора ўчга айланди. Умрида кўп инсофсизликларни кўрди, аммо бунақасини учратган эмас... Балхдан чиқиб кетишдан олдин, албатта, ўша кўк саллали одамни топиб ҳисоб-китоб қилиб қўйиши керак, бўлмаса кўнгли ўрнига тушмайди. Аммо уни қандай топади? Яна чапга юриш керакми? Балки, йўлда учратар, йўқ эса Жоме масжиди атрофларидан, шубҳасиз, топади, топиб олади. Лекин, топади-ю...

Мовароуннаҳр ҳукмдорининг қисик кўзларида вазаб ўти чақнади, гўштдор ўнг юзи пириллаб уча бошлади. Беихтиёр чапга бурилиб, отини жадаллатган Амир Ҳусайн шу аллозда Чорсуга етиб борди. Чорсуда бир лаҳза тўхтаб тўрт кўчага қаради. Аммо ҳеч қайси кўчада кўк саллали одамнинг қораси кўринмади. «Қочиб бўпсан! Топмасдан қўймаймен!» — муштумини қисди у, айна пайтда тезроқ шаҳардан чиқиб кетиш лозимлиги ҳам эсида турарди. Шу ерда кўк саллали одамнинг номини сўраб олмагани алам қилди. Қандай чора бор? Бир хаёли, ҳозир тезроқ шаҳардан чиқиб кет, кўк саллали одам билан ҳисоб-китобни кейинга қолдир, дерди. Бир хаёли эса, йўқ, албатта, ўшани топ, орани очик қил, кейин хотиржам бўлиб жўна, дея қасос олишга ундарди... Кек, ўч ҳисси устун келди. У Чорсу бозорига кириб, бир мардумга назар солиб ўтмоқчи бўлди. Шундай ўйда от бошини бозор томонга бурган ҳам эдики, ўзи келган йўлда, юз элик қадамлар нарида бир неча отликларнинг ҳай-ҳайлаб от чоп-

тириб келаётганлари кўринди. «Наҳотки, мени излаб келишадиган бўлса?..» — деган даҳшатли фикр миясига чақмоқдай урилди. Аммо шу заҳотиёқ, менинг тўрт томоним қибла-ку, деб хотиржам бўлди ва парвосиз ўз йўлида давом этди.

— Ҳой, даъюс! Тўхта! Тўхта, деймен! — қичқирди кимдир орқадан.

— Тўхта, далла! Ҳусайн, жонингдан умидинг бўлса, тўхта!

Амир Ҳусайн қараса, бир тўп аскар олдида ўзининг душманлари Амир Кайхусрав билан Амир Муайяд арлотлар отига қамчи босиб келишмоқда! Унинг аъзои бадани музлаб кетди! Ҳаш-паш дегунча амирлару сипоҳлар Чорсунинг ўртасида Амир Ҳусайнни қуршаб олдилар.

— Менга Темурбек, тўрт томонинг қибла, дедилар. Қонимдан кечиб юборгонлар... Сизларга нима керак? Оллоҳ йўлида азият чекмакчи бўлган одамни тинч қўйингиз! Гуноҳга ботишни истамассизлар ахир? — писандасизлик билан дағдағалади сир бой бермасликка тиришиб Амир Ҳусайн. У, мени тагин қайтариб ҳумоюн ўрдуга олиб кетишмоқчи, деган хаёлда эди. — Бас, энди бормаймен! Нечун довлашасиз?..

Амир Муайяд арлот билан Амир Кайхусрав бир-бирларига сирли қараб қўйдилар.

— Хотиржам бўл, бормайсен... Шу ерда қоласен!.. — тиш орасидан деди Амир Кайхусрав вазабини босиб, айна пайтда ниҳоят Амир Ҳусайнни тутганини, энди ундан хун талаб қилишга ҳеч ким халал беролмаслигини англаб ич-ичидан қувониб кетди. Амир Ҳусайн Амир Кайхусрав оғзидан келаётган қўланса ҳиддан кўнгли ағдарилгандай бўларди. — Сен даъюсни шариат амри билан жазолаймен! Хун довлаймен, хун довлаймен! Жигарим Кайқубоднинг хуни бўйнингда турибди. Хунини бер! Бер!

— Бировнинг ҳарамига кўз тикиш қандай бўлишини сен, қизиварга кўрсатиб қўямен! — қаҳр билан интилди иккинчи томондан Амир Муайяд арлот қўлидаги қиличини ўйнатиб.

Амир Кайхусрав ҳам шартта қиличини қинидан сургурди!

— Кайхусрав! Жигарингни хунини тўлаймен! — ёлворди Амир Ҳусайн. — Қанча бойлик бўлса берамен! Ўлдирма! Ўлдирма!.. Ўл...

Амир Ҳусайннинг сўзи оғзида қолди... Икки амир биринма-кетин қилич сермадилар: Амир Кайхусравнинг ярақлаган қиличи бир силташда Мовароуннаҳр ҳукмдори бошини сапчадай узиб кетди. Бош Амир Муайяд арлот отининг оёқлари остига юмалаб тушди. «Қизигар!!!» деб сўкинган Амир Муайяд арлотнинг кескир қиличи бошсиз танани елкасидан айириб қўйди, Амир Ҳусайннинг танаси шилқ этиб отдан ерга қулади... Ер қизил қонга бўялди. Ҳамиша чорраҳаларда йўл танлашда адашган Амир Ҳусайннинг умри ҳам, ажабо, Чорсу майдонининг ўртасида — чорраҳада ниҳоя топди...

III

Ушбу паллалар Темурбек Ҳиндувон қалъасига бос-тириб киришга фармон берди. Қалъа берк эди. Амир Жоку барлос дарвозани очишларини буюрди. Овоз қилдилар, дарвоза ҳа деганда очилавермади. Дарвоза олдидаги майдон ва хандақ атрофларини сипоҳ тутиб кетган, карнай ва бурғу садолари қулоқларни қоматга келтирарди. Навкарлар тездан манжаниқни судраб келиб дарвозага қараб ота бошладилар. Саттор шиҳна шинақдан туриб: «Отманглар! Ҳозир очамен!» деб бақирди, чунки шундай қилмаса, шиҳнанинг қадрдон дарвозаси бузилиб кетиши ҳам ҳеч гап эмасди. Саттор шиҳна шошилиб дарвозани очди. Лашкар ёприлиб қалъага кирди. Кўзлари кўрқувдан катта-катта очилиб кетган Саттор шиҳна деворга жон-жаҳди билан ёпишиб омон қолди, йўқ эса отларнинг тагига тушиши аниқ эди. Темурбек навкарлари билан тўлиб-тошган қалъа нақ жаҳаннамнинг ўзи бўлди қолди.

Амир Ҳусайннинг ғойиб бўлгани қалъада эрталаб билинди. Наврўз Султон, ҳукмдорнинг катта ўғли, тун бўйи қалъани қандай ҳимоя қилиш ҳақида режалар тузиб чиқди ва бу ҳақда падари бузруквори билан кенгашмоққа хон саройига шошилди. Амир Ҳусайн саройда йўқ эди, унинг қаердалигини ҳеч ким айтиб беролмади. Ҳатто хон Одил Султон ҳам бундан беҳабар экан. Ажабо, Амир Ҳиндушоҳ билан қалъа кутволи Амир Халиллар ҳам қайгадир ғойиб бўлгандилар. Улар балки ҳукмдор билан биргадирлар, аммо қалъани шундай долзарб пайтда ташлаб кетиш мутлақо тушуниб бўлмайдиган ҳол эди. Наврўз Султон хон Одил

Султонга ошиғич чоралар кўриш лозимлигини уқтирди ва инилари Хон Саид, Жаҳонмулк, Халил Султонлар билан бир бўлишиб, қалъа ҳимоясига киришдилар. Аммо улар Амир Ҳусайнсизсиз, бошсиз тана от устидан қулаб тушганидек, мудофаани сақлаб туролмадилар. Вазият чок-чокидан кетган эди. Сипоҳлар буйруққа бўйсунмай, ҳар ёққа қоча бошладилар. Ҳар ким ўз билгича иш тутарди. Кимдир ваҳима ичида, кимдир ўлжа илинжида рақиб тарафга ўтиб кетди... Ана шундай парокандалик юз бериб турганда Амир Ҳусайннинг ҳалокати хабари ўлганнинг устига тепгандай бўлди, қалъани сақлаб қолиш умидини саробга айлантирди. Устига устак, жангда жон олиб жон бераётган Наврўз Султон билан Хон Саидлар бемаврид ажал ўқига учрадилар. Буни кўрган Амир Ҳусайннинг бошқа ўғиллари Жаҳонмулк ва Халил Султонлар яширинча қалъадан чиқиб, Ҳиндистон томонларга қочиб қолишди. Хон Одил Султон бўлса қатл қилинди...

Ҳиндувон қалъаси бутунлай ғолиблар қўлига ўтган эди.

Т Ў Қ Қ И З И Н Ч И Б О Б

I

Жаҳонгир Мирзонинг ўтовсимон чодирини хийла кенг бўлиб, эллик одам бемалол давра қуриб чақ-чақлашиши мумкин эди. Аммо ҳозир чодирга жимлик чўккан... Ташқарида, амирзоданинг мулозимлари олачуқларида, улардан нари Балх шаҳри кўчаларида, ундан нари дашту далаларда, тоғларда, Жайхун бўйларида ҳам жимлик ҳукм сураб эди. Бутун олам сукунатга фарқ...

Жаҳонгир Мирзо шифтга бир нуқтага қараб ётар, қуйироқда чордона қурган Ахий Жаббордан ортиқ саргузашт ёки афсона сўйлаб беришни сўрамас, балки унинг борлигини сезмас эди ҳам. Турўғлон билан Онабўри афсонаси Жаҳонгир Мирзо хаёллари уфқини очиб юборди. Энди ўзининг хаёллари жунбушга келди, хотира пучмоқларида ётган ҳодисалар эсга туша бошлади. Барчаси қалқиб, ёруғликка чиқайлик, деб навбат талашишарди. Ҳар юракнинг ўз афсоналари бўлади. Жаҳонгир Мирзонинг ҳам эртаклари, афсоналари, саргузаштлари йўқ эмас...

У чодир чанғароғига тикилди. Чанғароқдан чодирга

сездирмай тонг тушиб келарди. Бурчақдаги шамнинг ҳам нури кесилиб қолди. Жаҳонгир Мирзонинг хаёллари чанғароққа бориб уринди, ундан ўтиб эркин қушлардек бепоён осмон қаърларига отилди. Амирзода кўзларини юмганча хаёлларга эрк берди...

Жаҳонгир Мирзо табиатан юмшоқ кўнгил ва хаёлпараст бўлиб ўсди. Ширин хаёлларни яхши кўрар, бир хаёлга берилса, дунёнинг бу бошидан кириб у бошидан чиқарди. Энди ўн беш ёшга қадам қўяётган эсада, тутумининг босиқ, ўзининг салобатлилигидан катта йигитларга менгзарди, бунга дуркун, бўйчанлиги ҳам сабабчи эди. «Бўларининг боласи ўн бешида бош бўлар, бўлмасининг боласи йигирма бешида ёш бўлар», мақоли айни ўн беш ёшли Жаҳонгир Мирзо шаънига айтилгандек эди. Шунинг учун Темурбек сафарга, жангларга кетар экан, ҳар доим уғруқни¹ Жаҳонгир Мирзога топширади ва кўнгли тўқ бўлади.

Бундан тўрт йил аввал Мовароуннаҳрда нотинчлик юз берди. Амир Ҳусайн Бадахшон хонлари билан саваш бошлади. Ҳирот ҳокими Малик Ҳусайн курт Балхнинг ҳоли қолганидан фойдаланиб лашкар юборди. Темурбек Балх ҳимоясига отланди. Ўшанда уғруқни бошқариш Жаҳонгир Мирзога топширилди. Ўн яшар амирзода уғруқ билан Мохонда Муборақшоҳ Санжарий ҳузурида туриб турди. Темурбек киши юборгач, дилкаш Кеш диёрига қайтиб келди. Икки йил аввал эса, бобоси Амир Жоку барлос Ҳирот ҳокими Малик Ҳусайн олдига элчи бўлиб борди. Ҳирот ҳокими элчини иззат-икром билан кутиб олди, меҳмондорчиликни ўринлатди. Кузатар экан, элчига шундай мактуб тутқазди: «Жанобингиз Сарахсга борадурмен, агар Темурбек ҳазрати олийлари илтифот кўргизиш ташриф айласалар, дўстлик ва иноқлик ришталари боз мустаҳкам боғланғой эрди...» Темурбек мактубни ўқиб истеҳзоли жилмайди. Жаҳонгир Мирзо барини кўриб турарди:

— «Илтифот кўргизиш, ташриф буюрсалар...» Хурсонда бизга нисбатан ғараз бор. Амакимиз Ҳожи барлос айни ўша ёқда завол топди. Шул важдан Сарахсга бормагимиз жоиз эрмас... Амирлар улуғи не дейдилар? — ўтирилди Амир Жоку барлосга Темурбек.

¹ Уғруқ — Подшоҳ, хон ва султонларнинг оила аъзолари ҳамда тирикчилик анжомларини ўзида жамлаган карвон.

— Фикрингиз бағоят ўринлидир, Темурбек! — Маъқуллади Амир Жоку барлос. — Сиз бормангиз. Ишониб бўлмайду. Ҳар одимда бир хиёнат шерик...

— Ҳар нафасда хиёнат... Ҳар лаҳзада яхшилиққа ёмонлик қайтаду... — афсусланди Темурбек. — Ўшал музофотда турли вақтда номақбул ишлар содир бўлгон... Баридан бохабармен...

— Қандай номақбул ишлар, эй валинеъмат соҳибқирон? — сўради қизиқиб Жаҳонгир Мирзо.

— Ҳа, сиз билиб қўйишингиз лозим бу тарихларни, амирзодам! — деди Темурбек ўғлига тикилиб. — Нафи бўлур. Хуросоннинг ҳақиқий ҳокими Амир Наврўз Арғун оға ўғли, мана шу Малик Ҳусайннинг амакиси бўлмиш Малик Фахриддинни зиндондан чиқариб олди. Зиндонга эса отаси Шамсиддин курт ташлаган эди...

— Ўз отаси-я? — сўради Амир Жоку барлос.

— Ўз отаси. — Ҳикоясини давом этдирди Темурбек. — Амир Наврўз Малик Фахриддинни зиндондан чиқариб олди, кейин ўз яқинларидан бирининг ожизасига уйлантирди, Ҳиротга ҳоким ҳам қилиб қўйди. Йиллар ўтиб Амир Наврўз фитна касрига қолди-ю Ҳозонхон қаҳрига учради, Озарбайжонда барча қавму қариндошлари қилчдан ўтказилди. Амир Наврўз паноҳ истаб бир пайтлар саховат кўргизган Малик Фахриддин олдига борди... Ҳирот ҳокими имонини ўртага қўйиб, садоқатини изҳор қилди, илтифотлар айлади. Аммо бу ноинсоф, Ҳозонхон одами Ҳиротга кириши билан Амир Наврўзни унга тутқазди! Амир Наврўз қатлга тортилди. Малик Фахриддин шундоқ қирқ йилга яқин ҳукмдор бўлиб турди...

— Туз кўр қиладиган разил экан-ку! — деб юборди Амир Жоку барлос.

— Ўзи бундоқ хиёнатлар буларга ота меросму, қонида борму, ҳайронмен... Малик Ҳусайннинг отаси Малик Гиёсиддин ҳам худди шундоқ мунофиқ бўлгон эркан... У Малик Фахриддиннинг иниси эди. Бири бирдан андоза олгон. Элхоний султонлар лашкарбоши си Амир Чўпон сулдуз Малик Гиёсиддиндан кўмак ўтинди. Малик Гиёсиддин бундай деди: «Сизнинг яхшилиқларингизни асло унутмасмен. Хотиржам бўлингиз. Жонимни гаровга қўйиб бўлса ҳам сизни султондан сўраб оламен...» Шундан сўнг аҳдини эсдан чиқариб пайт пойлаб Амир Чўпон сулдуз ва унинг ўғли

Жиловхонни бошларини кесиб султон Абу Саидга юборди! Амир Чўпон сулдуз доим Амир Наврўзни маломат қилиб: «У раддору бадкор тоифадан паноҳ излади...» дер экан. Оқибат ўзининг қисмати ҳам шундоқ ниҳоя топди. Ҳирот ҳокимлари сажияси ана шундоқдир...

— Хиёнат, вафосизлик уларга йўрғақда теккан дард экан-да... — муносабат билдирди Амир Жоку барлос. — Шунинг учун ҳам бормангиз, деяпман-да! Чунки, Малик Ҳусайн, кўриб келдим, кўзлари бежо, гилдираб турар экан... Ўша ноинсофлар авлоди-да, ким билади, бадкор дилида нима бор...

Жаҳонгир Мирзо эса ҳайратдан лол эди.

Темурбек ўйга чўмди.

— Аммо бир томони бор... — деди ниҳоят Темурбек. — Биров тил учида бўлса ҳам дўстлик, биродарлик сўзларини айтиб, хайрихоҳлик билдириб, дийдорлашувга талпиниб турганда, унга илтифотсизлик намоён қилиш, эътиборсизлик кўргизиш, буткул рад этишни ҳам ўзимга эп билмаймен... Салтанат, давлат ишларида бу кечирилмас нарса. Малик Ҳусайн таклифини қабул қиламиз, ҳузурига борамиз. Фақат мен эмас, балки азиз фарзандим, салтанат боғининг гули, жаҳондорлик умидининг устун амирзода Жаҳонгир борадур, Муборакшоҳ Санжарий унга мулозимлик қиладур. Амирзодам салтанат русумини ўрганмоғи даркор. Ахир Қуръони каримда «Сизларга бир киши салом берса, унга яхши салом билан жавоб қайтаринглар ёки саломини айнан қайтаринглар» дейилгон...

Темурбек муншийи хосга бир мактуб ёзишни буюрди. «Малик Ҳусайн ҳазратларининг ҳалол ва оқил эканликларига сира шубҳамиз йўқдур, — дейилган эди мактубда. — Инчунин, кўзимнинг нури, дилбандим амирзода Жаҳонгирни қошингизга юбордим. Уғруқимиз, аҳли аёлимиз вилоятингизда қолғай. Ҳазратларининг олийжанобликлари, ҳимматлари тақозо этганча уларнинг муҳофазаси, осойишталиклари назарда бўлғай, иншооллоҳ. Улуғлардан улуғликдан ўзга нарса қайтмағай...»

Ўшанда Темурбек Жаҳонгир Мирзога ўзи бажариши лозим бўлган юмушни ишониб топширди ва амирзода ҳам бунинг урдасидан чиқа олди — Сарахсда Малик Ҳусайн билан дийдорлашиб қайтди...

Жаҳонгир Мирзонинг кўзлари юмуқ эканлигини кўрган Ахий Жаббор: «Амирзодам энди уйқуга кетдилар, пича фароғат олсунлар...» — деди ўзича ва уйқу сабабини Турўғлон билан Онабўри афсонасига йўйди, ичида ўздан мамнун бўлиб қўйди. Уйғотиб юбормаслик учун эҳтиёткорлик билан ўрнидан турди-да, оёқ учида ташқарига чиқди. Мулозимлар тагин овоз чиқариб гапиришиб амирзода оромини бузиб қўймасунлар, деб ташвишланарди.

Амирзода эса ўз хаёллари ичра мустағриқ эди...

Болалиги-чи?.. Болалиги қўп ғаройиб кечди!.. У эсини таниганидан бери бибиси Текина хотун қўлида тарбия топди. Бобоси Амир Тарағайнинг елкасидан тушмас, бобоси ҳам уни жон-дилидан яхши кўрарди. Темурбек ёлғиз арзанда ўғил эмасми, арзанданинг арзандаси янаям ширин эди, қаерга борса, ўша ерга бирга олиб кетарди. Текина хотун, Олоҳ ўз раҳмаტიга олган бўлсун, ғаройиб эртақлар сўйлашга моҳир эди. Девлар билан олишиб қолиб чиққан паҳлавонлар, уч бошли аждарҳонинг учала бошини ҳам кесиб, у асир қилган пари пайкарни қутқариб кейин унга уйланган шахзода, Дажжолни ўлдирган баҳодир, ялмоғиз кампирни мот қилган йигит, куёвлар мусобақасида ютиб чиқиб, малика соҳиби бўлган ўғлон, Алпомишу Барчин, Тоҳир-Зухра, Лайли Мажнунлар қиссаси... Тинглаганда у шундай берилиб кетардики, эртақ қаҳрамонлари билан бирга куйиб-ёнарди, қувонарди, изтироблар чекарди. Текина хотун набирасининг шундай ҳолатларга тушишини ёқтирар, самимий ҳаяжонланганларини кўриб завқланар, боз-боз қизиқ чўпчаклардан сўйлаб берар эди. Жаҳонгир Мирзо узоқ вақт эшитганлари таъсирида қолар, тушларида бари билан учрашиб, жангу суронларда аралашиб юрарди.

Бир ажойиб эртақни Жаҳонгир Мирзо жуда ҳам ёқтиради, уни бибисига такрор-такрор айттиргани эсида... Хоразмлик бир мард йигит севикли ёрини Палахмон дев қўлидан озод қилибди ва юртига йўл олибди. Дев уларни қувишга тушибди. Палахмон девга бораётганда ҳазрати Хизр пайдо бўлиб, мард йигитга учта от қилидан берган ва: «Буларни йўқотма! Қийин аҳволда қолганингда биттасини олиб тутатсанг бир от учиб келади» деган экан. Ўша қилларнинг охиргиси қолган экан. Йигит тез қилни тутатибди. Шу ондаёқ учқур дулдул от пайдо бўлибди. Дулдул тилга кириб:

«Устимга мининглар!» дебди. Йигит билан қиз отга минибдилар. Дулдул шамолдай елиб кетибди. Палахмон дев ҳам бўш келмабди, қувиб уларга етиб олай, етиб олай деб қолибди. Шунда дулдул мард йигитга дебди: «Ёлимнинг чап томонини қара, тўмиқ бор, ўша суякни дев йўлига ташла!» Йигит тўмиқни олиб орқасига ташлабди. Тўмиқ худонинг қудрати билан осмон ўпар тоққа айланибди! Палахмон дев ўша тоғнинг орқасида қолиб кетибди. Йигит билан қиз қувонганча йўлларида давом этибдилар. Дев тирмашиб, қўл-оёқлари тилиниб, уриниб-суриниб тоғдан ошиб ўтибди ва яна йигит билан қизни қувишга тушибди. Бир пайт йигит билан қиз орқаларига қарашса, Палахмон девнинг уларга етиб олишига бир бахя қолган эмиш! Қўл узатса тутиб олар эмиш-да!.. Шунда дулдул: «Ёлимнинг ўнг томонини қара, тароқ бор, ол-у орқангга ташла!» дебди. Йигит шундай қилган экан, тароқ одам ўтиб бўлмас қалин чакалакзор ўрмонга айланибди. Палахмон дев ўрмон ичида, чакалакзорларда йўл тополмай, адашиб, сарсонун саргардон бўлиб қолиб кетибди. Йигит билан қиз қувонганларидан бошлари осмонга етиб: «Энди девдан қутилдик, худога шукр!» дейишиб, йўлда давом этишибди ва Хоразмга етай деб қолишибди. Палахмон дев ўрмонда дарахтларни тиши билан қирқиб, арралаб, синдириб йўл очиб чиқибди. Чунки дев қизни жуда яхши кўрар экан. Йигит билан қиз девнинг яна изларига тушганини билишибди. Улар дулдулга ёлворишиб: «Эй, дулдул! Бизга кўмак бер, бу ҳўл бало тағин ортимиздан келмақда! Уйимизга етган жойимизда бизни яна етимдай олиб кетмасун!» дейишибди. От тағин тилга кирибди: «Ўмровимга қара, ўмровимга! Бир ойна боғлаб қўйилган. Ўшани ол-у дев йўлига ташла!» Йигит ойнани девга қараб итқитган экан — ойнадай тип-тиниқ баҳайбат тубсиз денгиз пайдо бўлибди! Палахмон дев денгиздан чиқа олмай чўкиб кетибди... Йигит билан қиз соғ-саломат Хоразм мамлакатига келишибди ва мурод-мақсадларига етишибди.

Жаҳонгир Мирзо Текина хотундан буни эшитар экан, хаёлан йигит ўрнига ўзини қўйиб кўрар эди. Мана у қизни девдан қутқарди, дулдулга миңди, тўмиқ, тароқ, ойналарни бир-бир дев йўлига ташлади... Қизиқ, ўшанда девдан қутулганларидан кейин, балонинг оғзидан қайтиб келган хушбахт қиз мард халоскорига

нималар деган экан-а? Миннатдорчилигини нечук из-хор қилган экан-а? «Бир умр фидойингиз бўлайин, йўлларингизни сочим билан супурайин, қўлингизга зирапча кирса кипригим билан олиб ташлайин, нақдина умримни бахшида айлайин!..» деган сўзларни айтган-микин-а қиз йигитга ўшанда... Жаҳонгир Мирзонинг мард йигитга ҳаваси келади.

Амирзоданинг ёш кўнгли ҳам ана шундай саргузаштли муҳаббат қиссаси қаҳрамони бўлишни истайди. Бунинг учун у ҳам паҳлавон, баҳодирлар сингари олис юртларга бориб, ёр излаб, ванимларни бартараф этиб, балолардан омон-эсон ўтиб, қаҳрамонликлар кўргизиши лозим. Ёрини дуудулга миндириб олиб келиши даркор.

Аммо... ўшандай ёр, ўшандай юрт қаерда?.. Ўшандай ёр бор, ўшандай юрт бор! Овозаси бутун жаҳонни тутиб кетган ўшандай ёр ҳаваси амирзодани ҳам маст қилган! Буни Жаҳонгир Мирзо юрагининг тубтубида асрайди, сир тутуди, ҳали бу ҳақда ҳеч кимга ёрилган эмас!.. Кимга ҳам айтади? Укаси Умаршайх билан бундай маъноларда сирлашмайди, падари бузрукворига айта олмайди... Фақат бир одам бор, — энаси Қутлуғ Туркон оқа! Жаҳонгир Мирзо Қутлуғ Туркон оқани эна деб ўрганган эди. Энаси ундан ҳамма нарсаним очиқчасига сўрайверади. Энаси шунақалар... Самарқандга борганда пайт топиб энаси билан сўйлашади. Секин, у ёқ-бу ёқдан... Гап ўзи айланиб келиб қолади. Шунда шартга айтади қўяди. Энаси бундай гапларни соҳибқиронга бемалол билдира олади!..

Амирзоданинг хаёллари чодир чанғароғидан чиқиб осмон бағрида эркин Хоразм томонларга талпинди...

Ҳа, уни узоқдаги бир ёр ўртантиради, ғойибдаги ёр! Амирзоданинг севгани Хоразм тупроғида ўсган қиз! Хоразмшоҳнинг олиймақом хонадони бўстонида япроқ ёзмоққа шайланган чечак, очилиб ўз кўрку жамоли билан оламни ҳайратга солмакни дилига туккан бир гунча... Исми Севин бика эмиш! Аммо Хонзода хоним, деб шарафланармиш... Хонзода хонимнинг довуғи юртлар оша Жаҳонгир Мирзога ҳам етиб келди. «Хоразмшоҳлар хонадонида бир ожиза бор эмиш. Ҳали бундай ҳусну малоҳат эгаси Ер юзига қадам босмаган эмиш. Башар фарзанди демакка тил бормасмиш, уни фаришталар маликаси деса, тўғрироқ бўлармиш. Шаҳар айлангани чиқса, юзига етти қават

парда тутиб олармиш, бутун эл томошага ошиқармиш. Жамолидан йўллар ёришармиш, ўттиз икки қасаба чироқ ёқмай иш қилармиш. Етти иқлимдан совчилар келармиш... Ахир Амир Хусайннинг ҳам совчи юборганини Жаҳонгир Мирзо ўз қулоғи билан эшитган. Волидаи муҳтарамасининг ўзи қизининг ҳуснидан ҳайрон, чеҳрасига тикилиб ўлтирармиш...»

Амирзода кеча-ю кундуз ғойибдаги маҳбубасини ўйлаб чиқадиган бўлиб қолди. Қандай йўл тутмоқ керак? Қандай қилиб узоқдаги ёр висолига етишади? Бир неча хос йигитларини олиб Хоразмга борсинму? Аммо, маҳбубаси девлар кўлида эмас ота-онасининг бағрида тинчгина яшаб юрибди. Совчилар юбортирсинму? Лекин совчи юборингиз, деб падарига бузрукворига қандай айтади? Айтса... ким айтади? Қачон айтади?..

Жаҳонгир Мирзо кўзларини очиб атрофга қаради. Офтобнинг оппоқ беғубор нурлари чанғароқ гардишига ўралиб жилва қиларди. Чодир ичи ёп-ёруғ, Ахий Жаббор ҳам чиқиб кетибди. Амирзода боши офирлашганини сизди. Бедор ўтган кеча худди тушда кўргандек эди. Хаёлларнинг жўшқин оқими, афсоналар, хотиралар барча-барчаси аралаш-қуралаш бўлиб кетиб амирзодани ҳоритиб ташлади. Унинг кўзлари юмила бошлади ва бироздан кейин Жаҳонгир Мирзонинг енгилгина хурраги эшитилди.

ЎНИНЧИ БОБ

I

Мовароуннаҳр ҳукмдори Амир Хусайннинг ўлими ҳақидаги хабарни эшитганда, Темурбек ҳумоюн ўрду-да эди. «Тақдирдан қочиб бўлмас экан. Уни ҳимоя қилмакчи эдим, не талаб этса ризолик бердим... — ўйлади Темурбек. — Аммо унинг қасоси шариат амри бирлан рўбарў келибдур... Шариат амри олдида бандаси ожиздур...» У энди савашишнинг тамом бўлганини пайқади. Ҳа, бу ўн йиллар давом этган курашнинг ҳосиласи. Темурбек қачондир бир кун шундай ҳол юз беришини идрок кўзи билан кўриб турарди...

Секин ташқарига чиққан Темурбек Ҳиндувон қалъаси томон назар ташлади. Чанг-тўзон пардаси ичида

чулганиб ётган қалъада жанг ҳали давом этарди. Қуюқ қошларини бармоқлари билан силар экан, қалъадан кўз узмай мулозимни чақирди:

— Мамат!

Темурбек сўзини бошқа мулозимлар илиб кетдилар: «Мамат! Ҳумоюн ўрдуга!», «Мамат!, Ҳумоюн ўрдуга!», «Мамат!...»

— Лаббай, Амир соҳибқирон!

Мамат ўнг томондаги ўттиз қадамча наридаги чодирдан чиқиб келди. Унинг тўлиқ исми Муҳаммад Чуроға додҳоқ бўлиб, Темурбек ихчамроқ қилиб «Мамат» дейишга ўрганиб қолган эди. Муҳаммад Чуроға додҳоқ Амир Тарағай баҳодир оиласида катта бўлган, унинг отаси Амир Тарағайнинг садоқатли хизматкори эди. Муҳаммад Чуроға додҳоқ билан Темурбек кичикликдан бир ҳовлида тепкилашиб катта бўлишган эди, улар бир-бирларига қаттиқ ишонардилар. Соҳиб-би ихлос ва чаққон Муҳаммад Чуроға додҳоқнинг ёши бироз кичик, бўйи ҳам Темурбекникидан жила паст эди. Узоқдан қараганда, бир келбати, агар Темурбекнинг кенг пешона, Муҳаммаднинг пешонаси кичик эканлигини ҳисобга олмаса, Темурбекка ўхшаб ҳам кетарди. Жамоат жам бўлганда улар соҳибқирон ва мулозим мартабалари доирасидан бир қадам ҳам четга чиқмасдилар, айниқса, Муҳаммад Чуроға додҳоқ бунга қаттиқ риоя қиларди. Аммо ҳоли қолганларида мартабалар ўз-ўзидан қайгадир чекиниб, тенгқурлардай суҳбатлашишар, ҳазиллашишар, бундан иккиси ҳам яйрарди. Муҳаммад Чуроға додҳоқ кўп кўрган-билганларини, одамлар, сарой аҳлининг ўзаро муносабатлари ва ҳоказолар ҳақида фикрларини баён қилар, соҳибқирон диққат билан тинглар, қулоқ солар, хулосалар чиқарарди.

Бандаси қизиқ қилиб яратилган. Ҳар кимсанинг ўз ички сирлари бор, уларни кўнглининг туб-тубида асрайди. Аммо ким биландир бу сирларни ўртоқлашмаса, кўнглини ёзмаса, юракка оғир келади... Шундоқ сирдош топиш бу оламда мушкул нарса; Темурбек буни билади. Бировлар шамол бўлади, уларга сир айтсанг, оғзингдан юлиб олиб, бутун дунёга ёяди... Бировлар сув бўлади, сирингни олисларга оқизиб кетади, ўша ёқларда ҳосил беради. Бу маънода Муҳаммад Чуроға додҳоқ шамол ҳам эмас, сув ҳам, балки тош эди, тош бўлганда ҳам тоғнинг туб-тубида пинҳона

ётган, кимса қимирлата олмас тош эди, сирларни у эшитарди, эшитарди-ю зинҳор сиртига чиқармасди. Темурбек уни кўп синаган, имтиҳондан ўтказган... Хуллас, Темурбек билан Муҳаммад Чуроға додхоҳ от тепкисини от кўтаради, деганларидай, бир-бирига сирдошу қурдош дўст эдилар.

Темурбекнинг Муҳаммад Чуроға додхоҳга айтадиган гаплари бор эди, аммо бунга ҳар галгидек фурсат йўқ...

— Қалъага, Амир Жоку барлос жаноблари ёнига бор! — фармон қилди соҳибқирон. — Амир Сайфиддин, Амир Довуд ва Амир Улжайтуларни олиб тафтиш қилингизлар! Амир Ҳусайн ҳарамини, хазинаи дафинасини бу ён келтурингизлар!

— Бош устига! — Муҳаммад Чуроға додхоҳ маъноли боқди ва чаққонлик билан фармонни ижро этишга йўналди. Кетар экан, ўзи ёқтирадиган, ҳамиша айтиб юрадиган сўзларни такрорлади: — Худо пошпо, деганлар!

Темурбек Муҳаммад Чуроға додхоҳга фармон берди-ю, юраги беҳол увалгандай бўлди. Темурбекка падари бузруквори шундай қаттиқ исм берган бўлса ҳам, у темирдан эмасди. У ҳам севган, муҳаббат ўтида ёнган, ҳасратларга дил берган, кимгадир ишонган, кимдандир алданган, орзу-хаёллари мўл, худонинг лойдан бино бўлган бир бандасийди, бандасига хос бўлган нарсалар унга ҳам тегишли эди. Темурбекнинг эсида, ўшанда ўн беш ёшдайди, илк бор муҳаббат туйғуси унинг қалбига меҳмон бўлганда... Ўзи ҳам билмайди, чунки бу ҳодиса дафъатан юз берди.

... Падари бузруквори Амир Тарағай топшириғи билан Темурбек Шайх Шамсиддин Кулолнинг Шаҳрисабз чеккасидаги кенг-мўл чорбоғига йўл олди. Чорбоғ атрофи хушманзара жойлар эди. Шайхнинг уйига дарахтлару гуллар орасидан кириб борилар, йўлак бошида ҳовлидан берироқда кичиккина ариқ оқиб ўтарди. Ариққа иккита энсиз ёвоч ташлаб қўйилган бўлиб, улар кўприк хизматини бажарарди.

Ҳар келганда у бу гўзал боққа суқланиб боқарди. Темурбекни ҳамиша бир тартибда чиройли экилган дарахтлар, саркардасини қарши олган навкарлардай роз туришганча саф тортишиб, ранг-баранг гуллар эса хушчақчақ очилишиб-сочилишиб кутиб олишарди. Айни ёз палласи, Шайх боғидаги мевалар фарқ пиш-

ган, олтиндай олмалар, нок-нашватилар ям-яшил барглар ичида сап-сарғайиб «Мени ол!» дегандай кўзларни қувнатарди. Эндигина ўн бешга кирган, дунё беҳабар, содда ва ялангўш Темурбек, қўлида тол хипчинини ўйнатганча фусункор йўлақдан юриб келарди. Хаёлида эса, пирнинг уйидан чиққандан сўнг, тезроқ жўраларини олиб, отларни гижинглатиб Тошқўрғонга боришлари кераклиги, тоғ йўллари, у ердаги афсонавий гор томошаси, ғаройиб сафарнинг гашти, завқишавқи тинчлик бермасди.

Темурбек бепарво йўлак бошидаги ариққа яқинлашди. Кўприкнинг ёнида кўк бахмал дўппи кийган, сочлари майда ўрилган ўн-ўн бир ёшлардаги бир қизбола лим-лим тўлиб оқаётган ариқни томоша қилиб, сув ўйнаб ўлтирарди. Қизча эгилганда учта-тўрта чилвир сочи сирғалиб сувга тушар, ҳар сафар ҳафсала билан уларни орқасига ташлар, аммо сочлар иссиқдан жон сақлабми, билдирмай яна ўзларини ариққа отардилар. Кўзлари шаҳдо, суюкдук, юзлари ширмой нондай хушрўй бу ойимча қиз бирам ширин эдики, Темурбек унга боқди-ю кўрмагандек яна тикилди... Ойимчанинг жозибасиданми, ёки кун иссиғида салқин сувга қўл ювиб бироз роҳат қилмакчи бўлдимиз, ҳарқалай, кўприкнинг устида тўхтаб қолди, кейин чўнкайиб муздек сувга қўлини солди. Қирқ кокил ойимча шу пайт жилмайганча Темурбекка боқди, унинг самимий табассуми ўзига шундай ярашдики, йигит ҳайратта тушди. Ойимча қизнинг чиройли кўзларида қандайдир шу пайтгача Темурбекка нотаниш бўлган бир сеҳр, нур жилваланиб турарди. Негадир йигитнинг юраги орзиқиб кетди, сув юзида кун нури титрагандай, вужуди хосига ширин бир титроқ кирди!.. Беихтиёр, ҳазиллашгандай тикилиб турган офат ойимчанинг юзларига зилол сувдан сепди-да:

— Пучуқча-ей!.. — деб қўйди ўзидан ўзи хижолат ва ўрнидан туриб Шайх уйига йўналди...

Ўша куни Шайх уйига кўп муридлар зиёратта келишган экан. Ичкари ҳовлидан бола-бақра қизалоқларнинг қий-чуви эшитилиб турарди. Бахмал дўппили, қирқ кокил ойимча қиз ҳам ана шундай муридлардан бирининг қизи бўлса керак, чунки Темурбек уни илгари бу ерда учратмаган эди.

Бор-йўғи кўз очиб юмгунча ўтган фурсатда юз берган бу воқеа Темурбек ёдида қаттиқ ўрнашиб қолди.

Ойимча қизнинг ўзига ярашган самимий табассуми, майда ўрилган дилтортар сочлари, офатижон шахло кўзларидаги ажабтовур сеҳр йигитни мафтун этиб қўйди. Менга нима бўляпти ўзи, деб қўярди ўзидаги ошuftалик ҳолатини кузатиб. У қирқ кокил қизни кўп ўйлайдиган одат чиқарди, кўргиси келиб қоладиган бўлди. Аммо, қаерда кўрсин? Соддалик қилиб унинг исмини сўрамабди, қаердалиги ҳам номаълум... Шайх Шамсиддин Кулол чорбоғига бориб суриштирмоқчи бўлди. Кейин — бориб кимдан сўрайди-ю нимани сўрайди, исмини билмаса, кимнинг қизи эканлигини билмаса... — шу томонини ўйлаб қолди. Бунинг бефойда эканлиги кўриниб турарди. Бироз вақт ўтказиб яна чорбоққа борди, кўприкнинг тепасида яна қўллари ювди, оқаётган зилол сувга тикилиб ўтирди... Шайхнинг уйи ҳамisha гавжум бўларди, муридлар пирларини ҳоли қолдирмасдилар. Темурбек ҳовлини тўлдириб юрган қиз болаларга пинҳона тикилиб, қараб чиқди. Аммо ойимча қиз йўқ эди...

Соғинчдан изтиробга туша бошлаган Темурбек, бирдан миясига ярқ этиб келган фикрдан қувониб кетди! Ойимча қиз Шайх муридларидан бирининг қизи эканлиги шубҳасиз. Бас, у муридларни топади ва... Бироқ тезда бу фикрнинг ҳам рози йўқ эканлиги сезилиб қолди. Чунки Шайх Шамсиддин Кулолнинг муридлари кўп бўлиб, кунботишда Бухоро-ю Балх, кунчиқишда Андижону Марғилон, Қашқар, бу ёғи Хоразм, бу тарафда эса Самарқанду Тошкент, Ясси ёқларда истиқомат қилишарди. Нима, муридларнинг ҳар бирини шаҳарма-шаҳар, уйма-уй қидириб юрадими?... Қидириб борганда, уй соҳибига, қизингизни кўрсатингизчи, мен Шайх Шамсиддин Кулол чорбоғида кўрган қиз ўшамикин, дейдими?... Иложсиз жойи шу эди.

Хуллас, ойимча қиз юлдуздай ярқ этиб Темурбекка бир лаҳза кўринди-ю парилардек ғойиб бўлди. Ўртанган йигит қирқ кокилли қизнинг изини тополмай, ишқида куйиб-ёниб қолаберди. Темурбек юрган йўлида қизларни кўрса дарров, ўша ойимча эмасмикин, дея назар ташларди. Ҳали ҳам зинҳор кўнглини чўктирмас, бир куни уни албатта топамен, деган умидда яшайди.

Офатижон ойимча тарихини фақат Муҳаммад Чурофа додҳоҳ билади, чунки Темурбек бу ҳақда у билан дардлашиб турарди. Темурбек ойимчани соғин-

ганида, ҳамиша унга севиклисининг таъриф-тавсифини ўрнига қўйиб гапириб берар, бунинг билан Муҳаммад Чуроға додҳоғга айтишдан кўра ҳам кўпроқ ўзининг дил ўтига сув сепар, ошиқ кўнглини овутар эди. Муҳаммад Чуроға додҳоғ гарчи ойимчани кўрмаган бўлса ҳам, Темурбекнинг ҳикояларидан унинг бағоят кўҳлик ва сулув бир бало эканлигини тасаввур этарди, ҳатто Муҳаммад Чуроға додҳоғ хаёлида ойимча қизнинг сиймоси ҳам пайдо бўлди...

Тақдирни тушуниш қийин... Буңдоқ қараганда, қизни бир лаҳзагина кўриб, уни суйиб қолиш ва узоқ вақт унута олмаслик ишониб бўлмайдиган нарсадай туюлади. Муҳаммад Чуроға додҳоғ кўп ўйлаб шундай фикрга келди. Аммо, Темурбек табиатан ўзига хос инсон. У бир сўзли, саботи маҳкам, фикрини бўлар-бўлмасга ўзгартиравермайди, душманга айтган сўзи ўқ, дўстга айтгани даводир... Темурбекнинг юриш-туриши, тутуми, билими, одоби, муомаласи, аҳд-паймони, кўнглидаги ниятлари, шахду шижоати, кўрқмасу мардлиги, дўстларга садоқати, душманларга шафқати... — бари-бари қўшилиб улуғликка даво қиларди, Муҳаммад Чуроға додҳоғнинг назарида. Улуғ инсонларнинг қалби, юраги ҳам улуғ, бундай қалб, юрак илтифотига сазовор бўлиш мушкул, аммо шунга етишган кўнгил унинг бир парчасига айланади... Шайх Шамсиддин Кулол чорбоғидаги ариқча ёнида учрашган ойимча қиз шундай тақдирга муносиб кўрилган эди! Ойимча Темурбек қалбининг бир парчасига айланди, мана йигирма йилдирки, унга ҳам дард, ҳам дармон...

Темурбек Муҳаммад Чуроға додҳоғга Амир Ҳусайн ҳарами ва хазина-дафиналарини келтириш ҳақида фармон берди-ю ўзини алланечук сезди. Сабаби, Амир Ҳусайннинг сулув хотини, Қозон Султонхоннинг қизи Сароймулкхоним билан боғлиқ эди. Бу воқеа Самақанда Чорсу майдонида, тунда юз берганди. Жета хони Илёсхўжани кувиб кетаётиб Самарқанда тўхтадилар. Амир Ҳусайн учун омонатгина қўйилган тахтнинг чап томонида сўриларга тўшаклар солинганди. Шу ерда ўлтирган гўзал малика Сароймулкхоним билан тахтнинг ўнг томонида сўрида тиз чўккан амирлашкар Темурбек ловуллаган машғалалар ёруғида илк бор пинҳон кўз уриштириб қолдилар...

Ўшандан бери Темурбек Сароймулкхоним қараши-

даги минг бир саволга жавоб топишга уринадир, топа олмай қийналадир. Орадан олти йил ўтибдирки, у Сароймулкхонимга ҳали ҳануз бир оғиз ҳам сўз қотгани йўқ, холисанилло айтганда, маликада ҳам бунга иштиёқ сезилмади...

Темурбекнинг Сароймулкхоним билан муносабати ҳам ёлғиз Муҳаммад Чуроға додхоҳга аён эди. Темурбекнинг кўнгли мойиллигини сезган Муҳаммад Чуроға додхоҳ ҳатто бир куни, агар ижозат берсангиз, худо пошшо, деганлар, малика билан гаплашиш йўллари изласам, дея очиқ айтди Темурбекка. Темурбек бош чайқаб эътироз билдирди: «Нималар деяпсен? Менга нигоҳининг ўзи кифоя. Бу ҳам Оллоҳнинг менга кўргизган бир илтифоти...»

II

Ҳиндувон томонда энди суронлар эшитилмасди. Муҳаммад Чуроға додхоҳ ўша ёққа шошилди. Амир Жоку барлос билан Амир Улжайту ҳарам аҳлини бир жойга жам қила бошлашди, Муҳаммад Чуроға додхоҳ уларга қўшилди. Амир Сайфиддин некўз ва Амир Довуд дуғлат хазина-ю дафина тўплашга тутиндилар. Амир Муайяд арлот сайисхонага, Аббос баҳодир қипчоқ кўрхонага тайинландилар. Амир Сорибуға жалойир омборхонани назоратта олди. Зиндачашм опардийга салтанат кўтонидаги қўйларни, Баҳром жалойирга молхонадаги молларни ҳисобга олиш топширилди.

Иш қизғин паллага кирганда, ҳумоюн ўрдудан чопар келиб, ҳамма нарса битта ҳам қолдирилмай қалъадан шаҳарга олиб чиқилсун, деган олий фармонни етказди. Қалъадан биринчи бўлиб Баҳром жалойир бир неча минг молни ҳайдаб чиқди. Уқтирганларидан кейин Саттор шиҳна дарвозани ланг очиб қўйди. Кейин Зиндачашм опардийнинг сон-саноксиз қўйлари «баба»лаб қалъани шовқинга тўлдирди. Амир Сорибуға жалойир одамлари омборхонадаги донларни қопларга жойлаштиришди, буғдой, шоли, арпа, сули, тарих ва жўхориларни алоҳида-алоҳида қанорларга солишди. Барини аробаларга ортдилар ва шаҳарга йўналдилар.

Амир Муайяд арлот навкарлари от ҳиди анқиб ётган улкан сайисхонага киришганда, бор-йўғи икки юзтача от кўрдилар холос, бари араби отлар эди. Ҳар навкар бир отни миниб, иккинчисини етаклаб олди.

Аббос баҳодир қипчоқ ҳам қурол-аслаҳаларни аробаларда олиб чиқди. Ёрсизланиб қолган аробалар гичир-гичири, отлар дупури, қўйлар маъраши, молларнинг «мў-ў...»лари қалъанинг ичини тутиб кетди.

Хазиначидан калитни олиб ичкарига кирганларида Амир Сайфиддин некўз ва Амир Довуд дуғлат хазинага одам оралаганини сездилар. Нарсалар пала-партиш ётар, тилло-ю жавоҳирлар сандиғи очилган ҳолича қолиб кетган... Итирқин хонада тартибсиз кийим-кечаклар, сарполар, саҳтиён этиклар, маҳси-кавушлар...

— Хўш... — деди томоқ қириб Амир Сайфиддин некўз. — Бу, албатта, Амир Хусайннинг ишидур... У қалъадан кетаётиб, хазинага кирган, шошилиб ўзига керакли буюму нарсаларни олган...

— Кетар жафоси қилган-да, макиёнчалиш, очофат!

Амир Довуд дуғлат бошқа сўз қўшмади.

Бир ёқда турфа нодир нарсалар, қимматбаҳо юганлар, тилло суви юритилган эгар-жабдуқлар, заррин камарлар, совуту дубулғалар кўзга ташланарди. Бошқа томонда — олтин кўзалар, косалар, катта-кичик идишлар, дуру забаржад тошлар, олмос, ақиқ, ёқут, зумрад, жавоҳиру марваридлар, тақинчоқлар, одатий тўққиз-тўққиз либослар... Амир Сайфиддин некўз котибга қаттиқ тайинлади:

— Хўш... хазинада бор нарсаларни шошилмай, бирма-бир дафтарга сол! Санокда хатога йўл қўйма! Хушёр бўл! Уни нақ Темурбекнинг ўзлари тафтиш қиладилар-а! Барини ўзлари бирма-бир кўздан кечирадилар. Тафтиш этилғонда нарсалар дафтарда ва амалда бир хил бўлиши керак. Саҳвга йўл қўйғон чўби ясоққа етказиладур! Хўш...

Амир Сайфиддин некўз Темурбек одатини яхши биларди. Ўлжага тушган бойлик давлат молидур, баробар хосу омниқидур, у соҳибқирон ёки айрим амирларники эмасдур, дер эди Темурбек; Темурбекнинг энг ёмон кўргани молимардумхўрлик эди, у бундай кишиларни одам қаторига қўшмасди.

Аммо энг маъсулиятли вазифа Амир Жоку барлос, Амир Улжайту ва Муҳаммад Чуроға додхоҳлар зиммасига юклатилганди. Улар Амир Хусайн ҳарамини соҳибқирон ҳузурига етказишлари лозим эди. Ҳеч қаерда ёзилмаган, аммо ёзилганлардан ҳам кўра кучлироқ амалда бўлган қоида, русумга кўра, хон, подшо,

амир маълубият аламини тотса, унинг ҳарамидан тортиб бутун мулку мамлакатигача ҳамма нарса фолиб қўлига ўтар, фолиб уларни ўз хоҳишича истифода этарди. Фолиб лозим топса, енгилган хоннинг ҳарамидан ўзига хотин танлаб олар, бу музаффариятнинг баланд чўққиси саналар, эл томонидан табиий қабул қилинарди. Шунингдек, фолиб жангда жасорат кўргизган амирлару асҳобларига сийлов сифатида бу аёллару канизакларни ҳадя айлаши ҳам мумкин эди.

Маъшум хабар ҳарам аҳлига етганда, ҳеч ким ҳайрон бўлмади, ҳатто Амир Ҳусайннинг хотинлари ва канизаклари буни кутиб турар эдилар ҳам. Онҳазратнинг ўлдирилганини эшитишгач, улар бировнинг қўлига ўтишларини идрок этардилар ва, бу ёғи энди — пешона, деб бир-бирларини овутардилар...

* * *

Мовароуннаҳр ҳукмдорининг хотинлари ичида Тармаширинхоннинг қизи Севинч Қутлуғ оқа катта нуфузга эга эди. Бўлар-бўлмасга кундошларига зуғум ўтказишни яхши кўрар, кўзи қаттиқ, айниқса, Сароймулкхонимга кун бермасди. Бир ҳарамда иккита хон қизи бўлганидан, табиийки, орада рақобат чиқди. Тўғри юрган охунинг кўзидан бошқа не айби бор, деганларидай, Сароймулкхонимнинг бир айби — ёшлиги, сулувлиги, дуркунлиги эди. Ёши ўтиброқ қолган Севинч Қутлуғ оқага бу ёқмас, унинг аламига алам қўшар, ҳаммаси тилидан заҳар бўлиб томар эди. Ҳарамга келган дастлабки пайтлари Сароймулкхоним ўзини ҳимоя қилмоққа, бир-икки марта тушунтирмоққа уриниб кўрди. Бефойдалигини билгач, индамасдан енгадиган бўлди.

Ҳарам эшигида ўзига оро берган, бошига оқ ҳарир рўмол ўраган, икки ўрим сочини таманно ила орқасига ташлаган, қора иксун қабо кийган Севинч Қутлуғ оқа кўринди.

— Эри ўлиб, тул қолиб ўлтирибди-ю, бошига оқ рўмол ташлаганига ўлайми! — энсаси қотди Баён сулдунинг қизи Улус оқа кўзгуда қошларини тузатар экан.

— Эрсиз қопкетмай, деб қилган иши-да бу! — Тоғай Туркон оқа эшиттирмай деди. — Ўл, бу кунингдан беш баттар, қариб қуюлмаган!

— Жим!.. Қайнона биби келопти! — деди Кайқубод Хутгалонийнинг қизи Одил-Мулк ҳазилкашлик билан.

Қолган аёллар, канизаклар ҳам мусичалардай гувранишиб, нималардир дедилар. Фақат бир четда жим ўлтирган Сароймулкхоним гапларга қўшилмас, ўз хаёли ила банд эди.

Севинч Қутлуғ оқа кундошларининг гапларини эшитган бўлса ҳам, ўзини эшитмаганга солди, ҳеч кимга лом-мим демади. Аммо тарки одат амри маҳол деганларидек, Сароймулкхонимга игна санчиб олмоқчи бўлди:

— Ҳа-а... Жуда ўйга толиб қоптиларми?.. — пичинг аралаш деди у кибор билан ўнг қўлини биқинига тираб. — Ўзларини қайғуларга ботган қилиб кўрсатяптиларми?... Ичларида эса ўзларини қўйгани жой тополмаяптиларми... А?... Шундайми?..

Сароймулкхонимнинг чиройли кўзлари Севинч Қутлуғ оқага ҳайрат билан тикилди:

— Вой... Нималар деяпсиз, эгачи?.. Нега қувонар эканмен? Нимага қувонай?..

— Нимага қувонай?.. Нимага, эмиш! Айтайми? Амир Хусайн ўлиб қутулганинга! Билдингми? Энди орада тўсиқ йўқ-да...

— Сўзларингизга тушунмайдурмен, эгачижон!... Ие... Қанақа тўсиқ...

Бошқа аёллар ҳам қизий бошлаган суҳбатни яхшироқ эшитиш, лозим бўлса қўшилиш учун, чувиллашиб уларнинг ёнига келдилар.

— Энди тушунмайдурғон бўлдиларми... — ясама қаҳ-қаҳлади Севинч Қутлуғ оқа. — Тушунмайсен-а, тушунмайсен!.. Хўш... Темурбек ўйнаши эканингни ким билмайди?.. А?... Гапирсинлар-чи, ойимтилла?

Кутилмаган ҳужумдан ўзини йўқотиб қўйган Сароймулкхоним нима дейишини билмай қолди. Кундошлар Севинч Қутлуғ оқанинг шундай одати борлигини, биргина Сароймулкхонимга эмас, керак бўлса ҳаммага ҳам ўйнаш толиб бера олишини билишарди. Шунинг учун бу гапга эътибор қилишмади, аммо Сароймулкхонимга ботиб кетди:

— Вой!.. Бундай гапни айтишга қандай тилинғиз борди? Бировнинг жуфти ҳалолини купша-кундузи маломатта қўйиш инсофданму? Қандай қилиб мен Темурбекнинг ўйнаши бўлай?.. Уни кўрмасам, сўзлаш-

масам... Тўрт девордан нари чиқмасам... Кап-катта хотин уялмайсизму шундай дейишга?..

— Ҳаммасини биламен! — Севинч Қутлуғ оқа яқин келиб Сароймулкхонимнинг кўзларига қаттиқ тикилди. — Агар Амир Ҳусайн ўлмаганда сени бу қилмишинг учун от думига боғлатиб чўлларда саргардон қиларди!.. Амир Ҳусайн ўлиб сен қутилиб қолдинг, сен мочавар!.. Энди бу ойимтилла Темурбекнинг ҳарамидан умидвор бўлиб ўлтирибди...

Фигони фалакка кўтарилган Сароймулкхоним энди чидаб туролмади! Аламу изтироб ичида ўртанганча деди:

— Нималар деяпсиз ўзи? Қанақа қилмишим?.. Ёлғон гапиргани худодан қўрқмайсизму?.. Вой худо, бу қандай тухмат? Тухмат балонгдан сақла!.. Айтган сўзларингиз оғзингиздан чиқиб ёқангизга ёпишсун! Илоё, ўзингиздан бери келмасун! — Сароймулкхоним бироз ўзини ўнглаб олди-да, секин босиқ деди: — Темурбек ҳарамидан умидвор эмасмен. Кўнглингиз тўқ бўлсун! Ўзиниям, ҳараминиям қўш қўллаб сизга бердим! Олингиз! Менга керак эмас! Менга керак эмас... Майли... керак эмас...

Сароймулкхоним шундай деди-ю ўпкаси тўлиб, ўқсиб йиғлаб юборди. Улус оқа билан Тоғай Туркон оқа ва бошқа канизақлар уни ўртага олишиб юпата бошладилар:

— Вой, нега йиғлайсиз? Шунга йиғлайсизму?.. Саҳқаи кўз ёшингиз! — бодомқовоқ Улус оқа Севинч Қутлуғ оқага оғринибгина қараркан, анордай кўксидан оқ заррин каштали рўмолчасини олиб Сароймулкхоним юзларидаги ёшларни артди: — Қўйингиз, шунга йиғлайсизму? Унинг ўзи нима-ю, сўзи нима бўларди...

— Чаён-ку!.. Чаён! Чақмаса туролмайдир... Э, заҳаринг ўзингга урсун! — шундай деяркан, шарттаки ўн тўққиз яшар Тоғай Туркон оқанинг ўзи ҳам катта маликани чақиб олди.

Севинч Қутлуғ оқа қараса, бошқа аёллар ҳам унга нимадир дейишмоқчи бўлишиб, оғиз жуфтлашга ҳаракат қилишмоқда. Бирдан унинг ичидагиси сиртига тошиб чиқди, шунча йил асраб юрган аламини ташвишлари ўзига етиб нима қилишларини билмай мустарликда турган шўрлик хотинларга тўкиб солди:

— Ҳа, чаёнмен! Ажаб бўпти! Хўп бўпти! Билдингизму? Чаёнмен! Чақиб барингни жонингни оламен!

Чаёнлигимни энди кўрсатамен сенларга! Кимсен, Тар-
маширинхонни қизимен, Амир Хусайнни суюкли хо-
тини! У менга уйланиб кўрагон бўлган, ҳа!.. Сенлар,
ивирсиганлар, ҳамманг мени бошимга бало бўлдинг!
Сенлар келдингу оромим йўқолди, хотин бўлиб дав-
рон сурмадим, эр нималигини билмадим! Ўроқда йўқ,
машоқда йўқ, ҳамманг келиб тортиб олишдинг мен-
дан!.. — Севинч Қутлуғ оқа бирдан увилаб йиғлаб
юборди. — Тортиб олишдинг мендан!.. Тортиб олдинг
барини! Сен, манжалақилар, мендан тортиб олдинг!..
Олди-и-нг!..

Севинч Қутлуғ оқа ўкинчдан чидай олмай ўзини
яқиндаги ўринга отиб ув солиб йиғларди.

Ҳарам аҳли дам катта маликанинг аҳволига ачи-
нар, дам андишасиз сўзларидан ҳайратда, уни худди
биринчи марта кўриб туришгандай, «Вой, ўлмасам!..»,
«Вой!..», «Тавба!..» дейишиб ёқа тутар эдилар.

Шу палла эшиқда ҳарам оғаси кўринди.

— Шовқун қилмангиз! — Ҳарам оғасининг занча-
лиш овози дарров ҳаммани ҳушёр торттирди. — Хал-
та-бухчангизни тайёрлангиз! Соҳибқирон Амир Те-
мурнинг ҳумоюн ўрдусига таклиф этилгонмиз!..

Ҳарам маликалари чувиллашиб апил-тапил ўрин-
ларидан турдилар. Ҳозиргина бўлиб ўтган гаплар жой-
жойида қолиб кетди. Барча тараддудга тушди, кимдир
кўзгута қаради, кимдир сочини тузатишга киришди.
Сароймулкхоним ҳам чиройли кўзларини безаган ёш-
ларини арта бошлади...

III

Вақт пешиндан оққан эди.

Амир Жоку барлос, Амир Улжайту ва Муҳаммад
Чуроға додҳоҳлар бошлиқ ҳарам аҳли ҳумоюн ўрдуга
яқинлашиб қолди. Амир Хусайннинг хотинлари яса-
тивлиқ маофаларда келишар, қизи ва канизақлари
аробаларга чиқиб олишганди. Бу пайт Темурбек ҳумо-
юн ўрду олдида тикланган тахтда хазина-дафина бу-
юмларини назардан ўтказиб, дафтар билан танишмоқда
эди. Атрофда амирлару баҳодирлар чордона қуриб
ўлтиришар, айримлари омборхона, қўтов, молхона, са-
йисхона ва қўрхонадан олинган ашё-ю мол-қолни жой-
лаштириш ташвишида шаҳарда юришарди.

Темурбек хазина дафтарини варақлар экан, ҳарам

маликалари келишяптими, йўқми, деган маънода тез-тез Ҳиндувон ёққа қараб қўярди. Узоқдан ҳарам маликаларининг қораси кўриниши билан юраги булқиллашга турди. Муҳаммад Чуроға додхоҳ, Амир Жоку барлос, Амир Улжайтулар унинг олдига келишиб қилинган ишдан ҳисоб бердилар. Муҳаммад Чуроға додхоҳ Темурбекнинг буғдойранг юзи ҳаяжондан бироз қизариб кетганини кўрди...

Ниҳоят ҳарам маликаларини бирма-бир соҳибқирон назаридан ўтказиш бошланди. Биринчи навбат Тармаширинхон қизи, ҳарамнинг маҳди улёси¹ Севинч Қутлуғ оқага тегди. Муҳаммад Чуроға додхоҳ катта маликанинг ким эканлигини айтганда, Темурбек унга эътибор билан қаради... Соҳибқирон Тармаширинхонни ғойибона ҳурмат қиларди. Рўбарўда ёши бироз ўтиб қолган, ўттизлардаги, аммо ҳали жозибаси ўзида хушрўйгина бир аёл турарди. Эгнига қора иксун қабо кийибди, ўзига оро берибди... Севинч Қутлуғ оқа Темурбек олдига мағрур юриб келди, ўзининг соҳибқирон томонидан танланишига имони комил эди, чунки шундай қилса «Кўрагон» унвонини олади. Ҳамма амирларнинг дилидаги орзуси шу — Чингизхон авлодига куёв бўлиш... Катта малика буни яхши биларди. Хушқомат гўзал маликага боқаркан, Темурбекда чиройли аёлни кўрган эрқақда бўладиган ёқимли қизиқишдай бир туйғу уйғона бошлади... Севинч Қутлуғ оқа, ҳарамнинг маҳди улёси, хон қизи мартабалари ҳаво бериб Темурбекка бир нигоҳ ташлади... Қулфи дили энди очилиб келаётган Темурбек сесканиб кетди, маликанинг кўзи қаттиқ эди, шу ҳамма нарсани ҳал қилди. «Яхшилиқнинг ибтидоси шармдур» — хаёлидан кечирди Темурбек... У Севинч Қутлуғ оқа соҳибқирон ҳарамига безак бўлади, деб шубҳа қилмаган амирларни, айниқса, маҳди улёнинг ўзини ҳам ҳайратда қолдириб, қутилмаганда бундай деди:

— Ҳиндувон муҳорабасида жон олиб жон берган, шуни деб Тошкентдан етиб келган дўстимиз Баҳром жалойир Рустами дoston янглиғ жувонмардлик аён этди! Маҳди улё Баҳром жалойирга муносиб кўрилгай!

— Муносиб кўрилгай! — дея қўллаб-қувватлашди

¹ М а ҳ д и у л ё — ҳарамда катта хотинга бериладиган ном.

шу лаҳзанинг ўзида амирлару баҳодирлар. — Муносиб кўрилгай!

— Баҳром жалойир! — қичқирди Муҳаммад чурога доддоҳ...

Бу қадар мартабага мушарраф бўлиш, молларни эски шаҳардаги катта қўтонга жойлаб, қўриқчилар қўйиб эндигина келиб турган Баҳром жалойирнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаганди. Унинг юраги ёрилаёзди. Ашаддий душмани бўлган Амир Ҳусайннинг суюкли хотинини ўз ҳарамига киритмак... Унинг устига улуғ хон Тармаширинхоннинг қизи...

Баҳром жалойир чаққонлик билан югуриб келиб, тиз чўқди-да, Темурбек қўлини олиб ўпди:

— Ўла-ўлгунча хизматингиздамен, Амир соҳибқирон ҳазратлари!

— Ўқситмай олиб юрасен! Уқдингму?

— Уқдим, Амир соҳибқирон!

— Чодирингни обод эт, амир!

Темурбекнинг илтифоти барча амирларни қойил қолдирди. Чиндан ҳам Баҳром жалойир аввал Темурбекка нисбатан парвосизлик қилганини ювиш учунми, ҳарқалай саваш майдонида чапсонлик намоён этди, бу эса Темурбек назаридан қочмади, фидойиликни кўра олди, адолат ила ёндошди.

Суронлар ичида Баҳром жалойир кўзлари ўкинч ёшларидан лиммо-лим катта малика Севинч Қутлуғ оқани эргаштириб ўз чодирига олиб кетар экан, барча ўқи ўзган амирни ҳавас билан кузатиб қолди.

Темурбекни энди ростакамига ҳаяжон чулғади: унинг олдида ўша бир қарашидан кўз нурлари кесилгандай бўлган, фақатгина нигоҳини эслаб қолган Қозон Султонхоннинг қизи Сароймулкхоним турарди! Ўйласа, шу пайтгача Темурбек Сароймулкхонимга тузукроқ ҳам назар солмаган экан. Нафсиламирини айтганда, бунга имкон ҳам бўлмаган... У яхшилаб разм солиб қаради: Сароймулкхоним кўрки-ҳусни камолга етган, истараси иссиқ, назокатли хушбичим жувон эди. Юзлари қирмизи оқ, чап юзидаги кичкина чиройли холи, икки чеккасидаги гажак бўлиб қайрилган зулфи, бежиримгина бурни, ёқут лаблари ўзига қуйиб қўйгандай ярашган... Эгнидаги волойи мовий рангдаги кўйлак, белини сириб турган авра арғувоний тўн маликанинг бутун кўрку латофатини намойиш этар, шамол эса бошидаги қизил ипак таканасини берилиб ўйнади...

Юрганда чиройли қоматини тик тутиб юрар, тўннинг узунлигидан оёқлар кўринмас, худди юзиб кетаётгандай таассурот қоларди.

Темурбек бир қарашдаёқ Сароймулкхонимнинг ўтли нигоҳини ёқтириб қолганди. Ниҳоят ўша ёқимтой суюкли кўзларга энди кўрқа-писа ўғринча эмас, балки бемалол тикилиш фурсати етди. Темурбек ана ўшанга қувонарди. Аммо кутилмаган нарса рўй берди. Сароймулкхоним Темурбек олдига келганча, келиб тўхтаган пайтида ҳам, кейин ҳам, ажабо, бошини ердан кўтармади, Темурбекка бир марта ҳам нигоҳ ташламади! Сароймулкхоним ерга қараганча тураверди. Бу нарса Темурбек юрагини бадтар оловлантирди... Малика шу пайт унинг кўзларини, ёқимтой нигоҳини интиқ бўлиб излаётганларини жуда яхши биларди, аммо ўзи истаб турса ҳам ердан кўзини узмади...

Темурбек Муҳаммад Чуроға додхоҳга буюрди:

— Маликани бизнинг ғариб чодиримизга олиб кингиз!..

Амирлар сурон кўтариб соҳибқирон қарорини қўлаб-қувватлашди. Муҳаммад Чуроға додхоҳ Сароймулкхонимни етаклаб ҳумоюн чодирга киритиб юборди... Ёнидан ўтаётганда, бирдан Сароймулкхоним Темурбекка сирли нигоҳ ҳадя этди! Темурбек буни кутмаганди, шошиб қолди. Ҳа, бу ўша кўзлар! Бунда нозистигно бор, озгина ўпка-гина, озгина мунг шарпаси, кўйдирмажон ўтнинг ёлқини, хиёл хокисорлик, шикасталиғ... Маликанинг чехраси лов-лов бўлиб қизариб кетибди.

Темурбек Амир Ҳусайн ҳарамидан яна икки аёлни, Баён сулдузнинг қизи Улус оқа билан Тоғай Туркон оқани ўзига танлади. Кайқубод Хутталонийнинг қизи Одил-Мулк ҳумоюн фармонга кўра Амир Жоку барлосга инъом этилди, чунки амирларнинг улуғи ёшига қарамай жанг майдонида ҳам, аёллар бобида ҳам чавандозликни яхши кўрарди. Бу ҳаммага маълум эди. Дилшод оқа Шибирғон ҳокими Зиндачашм опардийга насиб этди. Темурбек Зиндачашм опардийнинг орқаваратдан қандайдир ўпка-гина қилиб юрганини биларди, бу билан унинг оғзига уриб қўймоқчи бўлди. Қолган канизақлар амирларга туҳфа этилди. Амир Ҳусайннинг дурри носуфта қизи Ҳиндувонда жасорат аён айлаган яна бир амир Элчи Буғага раво кўрилди.

— От келтирингиз! — буюрди бир пайт Темурбек. — Эски шаҳардан Ҳиндувонга зўрлаб кўчирилган одамлар шу бугуннинг ўзида уй-ўйларига қатарилсун! Эски шаҳарни обод этиб осойишта, тинч яшасунлар! Ҳеч кимса уларни безовта қилмасун! Ҳиндувон қалъаси деворигача тупроқ билан тенг этилсун!

Сурон кўтарилди. Ҳамма тайёр қалъани бузиш яхши эмаслигини билар, аммо шундай қилинмаса, у яна бирон фитначига макон бўлиб қолишини тушунарди.

Шу пайт рикобдорлар Темурбек гулпорини келтирдилар. Амирлар узангини икки томондан ушладилар, Амир Жоку барлос билан Амир Довуд дуғлат соҳибқироннинг қўлтиғидан олишиб отга минишга кўмаклашдилар. Темурбек от бошини Ҳиндувон сари бурди, икки хос ясовул икки ёнида муҳофаза этиб борарди. Амирлар Темурбек изидан йўл олдилар.

Соҳибқирон қалъани бирма-бир айланиб чиқди, яхшилаб назардан ўтказди. Қалъа ишини Амир Кайхусрав билан Амир Муайяд арлотга топширгани учун, уларга жойларни бирма-бир кўрсатиб, маслаҳатлар берди:

— Мардумни бугуноқ Эски шаҳарга кўчирингиз! — яна таъкидлади Темурбек. — Барчага кўмак берингиз, от-улову аробадан азият чекмасунлар! Зинҳор хор этмасунлар!

Амирлар бош ирғаб таъзим қилдилар.

Амир Ҳусайн Эски шаҳарнинг қарийиб ярим аҳолисини қалъага кўчиришга улгурган эди. Бундан элнинг норозилиги ортди. Соҳибқироннинг Эски шаҳарга қайтиш ҳақидаги фармони қалъа аҳлини бағоят шодлантириб юборди. Кишилар қувонганидан ўзларини кўйишга жой топишолмас, «Илоё, умрлари узоқ бўлсун!» деб Темурбекни дуо қилишдан тиллари бўшамасди.

Ўн беш мингга яқин навқар одамларни кўчиришда кўмак беришди, буюмларни аробага ортишиб, гоҳ отда, гоҳ эшақда, гоҳо эса ўзлари юкларини орқалашиб Эски шаҳарга қатнашда давом этдилар. Ҳатто ярим кечада ҳам қалъа ичида, йўлларда, шаҳарда катта машғала-лар ёруғида куймаланиб юрган, тобора сийраклашиб бораётган одамларни, турнақатор аробаларни кўриш мумкин эди.

Ҳиндувон қалъасини бузиш тонг-саҳардан бошланди. Қалъа бўшаб қолган эди. Даставвал Амир Ҳусайн

саройининг томи кўчириб ташланди, эшиклари қўпо-риб олинди. Бузиш осон, қуриш қийин, деган ақидага кўра, эллик мингга яқин навкар ишга баравар ёпиш-дилар ва қалъани кун боттунча чангини осмонга чи-қариб юбордилар. Турли ёқдан деворларнинг гурсил-лаган, ёғочларнинг қарсиллаган овозлари эшитиларди. Қалъани чанг-тўзон пардаси қоплаб олди.

Катта бинолар вайрон бўлиб, навбат қалъа девори-га етганда, Саттор шихна ташвишга туша бошлади. Навқарлар унинг дарвозасига ҳам яқинлашиб қолиш-ганди. У навқарларнинг тутумини ҳеч тушуна олмас, қалъанинг бузилаётганига ақли бовар қилмасди. Нав-карларга гапириб ҳам кўрди, аммо наф чиқмади. Бири «Кет!» дегандай қўл силтади, иккинчиси қулоқ солиб ҳам қўймади. Ҳамма томонда шовқин-сурон.. Саттор шихна тинчимас, гоҳ деворга манжаниқдан қарсилла-тиб тошлар отаётган сипоҳларга борар, гоҳ қайтиб дарвоза олдига келар, бир жойда туролмасди. Тош-лардан бири ногаҳон нақшинкор дарвозанинг ўнг қано-тига бориб тегди! Кейин чап томонига, яна ўнг томо-нига... Саттор шихна холи пайтларда дарвозанинг чи-ройли нақшларини, ислимий гириҳларини томоша қилишни ёқтирарди. Гириҳлар унга дунёнинг, ҳаёт-нинг чигал ва адоқсиз йўллари бўлиб туюларди. У ўша йўллар билан оламни неча бор айланиб кезиб чиққан... Шу пайт бир тош келиб яна ўнг қанотга тарақлаб урилди, ёғочни ўпириб, катта дарча очиб қўйди! Ҳар тош текканда дарвоза қарсиллаб, жони оғриганини билдиргандай, зорланиб ёрдамга чақир-гандай бўларди...

Саттор шихнанинг эси оғиб қолди! Манжаниқнинг тошлари дарвозага эмас, гўё унинг шўрлик пешонаси-га урилаётир эди! У шуурсиз гандираклаб дарвоза то-мон бора бошлади. Шу орада яна бир тош чап қанотга тегиб уни ҳам синдириб тушди. Дарвоза лиқиллаб қол-ди. Навқарлардан бири жон ҳолатда Саттор шихнага бақирди:

— Қоч! Дарвоза қулайди!.. Қоч!.. Ўласен!..

Саттор шихна қулоқ солмади, аниқроғи, эшитмади. Битта навкар чопиб бориб қўлидан тутди-да, йигирма қадам нарида девор тагига ўтқазиб қўйди. Бирдан дар-возанинг ўнг қаноти синиб, гурсиллаганча ерга қула-ди! Бироздан кейин дарвозанинг иккинчи қаноти ҳам ўприлиб тушди... Саттор шихна тикилиб ўлтирар экан,

талпиниб нимадир демоқчи бўлди. Ортиқ даражада ҳаяжондан карахт ва мажолсиз эди. Қулоғига қайдандир йироқдан қичқириқ овозлари кирар, аммо у қандай овозлигини идрок этолмасди. Навкарлар унга баъравар қичқирардилар:

— Тезроқ қоч!.. Девор тагида қоласен!..

— Ҳой, девор босиб қолади, гушна!

— Жинними бу?.. Ажалингдан беш кун бурун ўласен-ку!..

Энди у тагида ўлтирган деворни кўпармоқда эдилар. Саттор шихна дўқ-пўписаларга парвосиз ўлтиришда давом этар, жойидан жилишни хаёлига ҳам келтирмасди. Жаҳллари чиққан икки навкар югуриб келишди-да, уни қаттиқ туртишди:

— Э, қоч, деяптилар сенга!.. Ўликмисен, тирикмисен?..

Саттор шихна уларга маъносиз назар ташлади. Водариғо, бутун умрининг мазмунига айланган дарвозаси энди йўқ!.. Шўрликнинг дунёси қоронғу бўлди. Кўзларида нур кўринмас, ранги бўғриқиб қорайиб кетганди. Навкарларнинг вақтлари зиқ эди, шартта унинг икки қўлтиғидан кўтардилар-да, диконглатиб девордан узоқроққа олиб кета бошладилар. Саттор шихна қайсарлик қилиб қадам босмас, оёқлари ер чизиб судралиб борарди.

— Роса ўлигини ортволди-ку, занғарни боласи!.. — зорланди навкарлардан бири. — Гапирмайдиам!...

— Қўй ерга! — деди иккинчиси. — Қўй ерга! Ўзи юрсин!

Навкарлар ҳолсиз Саттор шихнани бир амаллаб оёққа турғиздилар-да, нари кетдилар. Саттор шихна бир қадам босиб, иккинчисига улгурмай гурс этиб ерга қулади. У баъдаликни бажо келтирган эди...

Жоме масжиди минорасидан янграган азондан кўп ўтмай, кўҳна шаҳар узра карнайнинг босиқ, руҳлантиргувчи ёқимли овози тарала бошлади. Бироздан кейин унга нўғора билан сурнай садолари эргашди. Бари хушнуд дамларга ишора эди. Чорсу майдонининг кенг саҳнига сувлар сепилиб, супуриб-сидирилганди. Кўчадан шу пайт жарчининг ўктам овози эшитилди:

— Одамлару одамлар, боғда битган бодомлар! Эшитмадим, деманглар! Бугун Абдулмузаффар Соҳибқирон Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийлари Мовароуннаҳр султони деб эълон этиладур! Ҳамма Чорсу майдонига-а-а-а!... Чорсуга-а-а!... Чорсуга-а-а-а...

Шаҳарнинг тўрт томонига юборилган жарчилар маҳаллама-маҳалла юриб, барчани юқоридаги сўзлар билан чорлаб чиқдилар. Одатда, кимгадир жазо берилмоқчи бўлса, ё кимнидир тавбасига таянтириш нияти устун турса, элни Чорсу майдонига йиғар эдилар. Кўҳна Балх бундай йиғинларни кўп кўрган. Аммо бугунги издаҳом мутлақо бошқача руҳда эканлигини одамлар яхши билишарди. Чорсудан эшитилётган даранг-дурунг садолар ҳам шундан далолат берарди. Амир Ҳусайннинг зулму тааддиларидан ҳориб-чарчаган, эзилган Балх халқи Темурбекка халоскор сифатида қарар, эҳтиром кўргизарди. Ҳиндувондан қайта кўчиб келганлар эса Темурбекни олқишлашдан, унга ҳамду санолар ўқишдан чарчашмасди. Балхликлар худди байрамга бораётгандай болаларини ҳам олишиб Чорсу майдони томон оқа бошладилар.

Темурбек саҳарликдан сўнг бомдод намозини пири муршид Мир Саййид Барака билан бирга адо этдилар. Сўнг жойнамоздан туришмай, ҳар бирлари ўз ҳолича саловот ўқидилар. Мир Саййид Барака соҳибқирон учун алоҳида дуо ўқиди, илоё Темурбекнинг манглайини ёруғ эт, умрини узоқ қил, жаҳон подшолари қаторидан кўркам жой ато айла, деб яратганнинг ўзига ёлворди...

Мир Саййид Барака Маккаи Мукаррама саййидларидан бўлиб, камтарона тирикчилик соҳиби, эл Тер-

миз ота деб атаб юборган машҳури офоқ шайх Ҳаким ат-Термизийнинг ғойибона мухлиси эди. Беш юз йиллар муқаддам яшаган Термиз отанинг муҳташам мақбараси бозор ичида жойлашган ва гавжум зиёратгоҳга айланганди. Чингизхон босқинида Термиз вайрон бўлди, ер билан яксон қилинди, обод бозор ўрнида хароба култепа қолди.

Термиз отанинг мақбараси ҳам бузилиб кетди. Шаҳар жанубга икки-уч чақирим ерга кўчди. Аммо эл бу табаррук жойдан қадамини узмади. Оллоҳ кўнглига солиб, Мир Саййид Барака мўъжазгина хонақоҳ қурдирди ва улуғ пирнинг руҳини шод этмоқ ниятида шу ерда иқомат айлашга аҳд қилди. Зиёратга келгувчилар ниҳоятда кўп эди.

Иттифоқо, бир кун пешиндан олдинроқ лаҳзагина кўзи илиниб қолибди. Одатда, шайх кундуз кунлари ухламасди, таҳорати синиб қолишдан чўчирди. Аммо, ҳамма нарса худодан... ухлаб, туш кўрибди. Умрида биринчи марта Термиз ота тушига кирибди. Термиз ота унга шундай насихат этибди: «Саййид! Сендан ризолигим беададур. Бир шогирднинг холис хизматини адо этдинг, илоҳо, кам бўлмағайсен. Шул сонияларгача нотинч эрдим. Эмди кўнгил сокин бўлди, иншоолло, мулку мамолик бўстони қулф уриб яшнағай, дину имоннинг зилол булоқлари қайнашдан тинмағай! Илло, Мовароуннаҳрга юртнинг ўз ўғли подшолиқ қилур. Сен ул зотнинг ёнида бўлғил, унинг дил оинасига ғубор тушишига йўл бермағил! Эмди борғил... Бутуноқ йўлни ихтиёр эт!..» Ҳаяжонланган Мир Саййид Барака улуғ пирдан, юртга подшолиқ қилаётган кимдур, дея сўрамоқчи эди, тили айланмади, ажабо, фурсат ҳам йўқ экан, уйғониб кетди... Турибоқ таҳорат олди, алақандай таважжух билан пешин намозини ўқиди. Кейин Термиз отанинг сўзларини идрок этишга тутинди...

Мир Саййид Бараканинг хонақоҳи йўл бўйида эди, Балхдан Самарқандга, Самарқанддан Термизга қатнайдиған кишилар, ҳар турли йўловчилар Термиз ота қабрини зиёрат этишга кириб ўтардилар. Ана шундай пайтларда юз берган узун-қисқа суҳбатлардан Мир Саййид Баракада юрт аҳволи, шаҳарлар, амирлару беклар, рунуду авбош ҳақида маълум тасаввур пайдо бўлганди. Амир Қозонхон ўлимидан кейин Мовароуннаҳрда юз берган ҳаражу

мараж¹, юрт ичида амирлар ўртасидаги бошбошдоқлик, шу туфайли Жета хони Туғлуқ Темурхоннинг икки марта мамлакатга бостириб кириши-ю Илёс-хўжахон босқинларидан бохабар эди. Ҳисори шодмон ҳокими Амир Баён сулдуз, Кеш ҳокими Амир Ҳожи барлос, Шибиргон ҳокими Муҳаммад Хожа опардий, Хўжанд ҳокими Амир Боязид жалойир, Хутталон ҳокими Амир Кайхусрав ва ҳоказолар тарихини оз-моз биларди. Амир Боязид жалойирнинг Туғлуқ Темурхон тарафидан қатл этилганлиги, Амир Ҳожи барлоснинг Хуросонда ўлдирилганлиги ҳам унга маълум эди. Ажабки, бу кишилар борасида гап кетганда Мир Саййид Барака сўзларга лоқайдгина қулоқ соларди. Унинг диққатини Мовароуннаҳр ҳукмдори Амир Ҳусайн ва амирлашкар Темурбек ҳақидаги ҳикоялар кўпроқ ўзига тортарди. Темурбек тўғрисидаги тасавури тўлиша борган сари, ўзи амирни сўраб-суриштирадиган бўлди. Шайхни кўрқмас, мард, ақли, инсофли, диёнат йўлини тутган Темурбек қаттиқ қизиқтириб қолди. Айниқса, зиёратга келган бир амир ўзи иштирок этган ва шоҳид бўлган қуйидаги воқеани айтиб берганида, Мир Саййид Бараканинг шахрисабзлик амир хусусидаги тасавури яна ҳам бойиди.

Темурбек жанглardan бирида Қарши шаҳрини олишга жазм қилди. Сал аввалроқ олти юз кишилик лашкарни жамлаб Хузор дарёсининг Жўйбори мавзе-сидаги бир чорбоққа келиб тушди, лашкарни ҳордиққа чорлаб, отларга дам беришга буюрди. Сўнг Хузор ёқдан шабгир қилиб Қаршини ҳалқадай қуршаб олдилар. Қаршида шаҳар ҳокими Амир Мусо навкарлари жам эди, улардан бир қисмини асир туширдилар. Амирнинг қариндошлари Ўрдушоҳ, Анонжак ва Кудохлар ўз қавмлари билан сичқоннинг ини минг танга бўлиб жуфтакни ростлаб қолдилар. Тасодифан шу кунларда Қарши карвонсаройида Кошғардан Бағдодга йўл олган савдогарлар яшаб турардилар. Темурбекнинг йигитлари Тамуқа қавчин билан Шодравон найманлар яхши разм солмай, уларни душман деб ўйлаб савашинишига киришдилар ва тўрт боғлам кимхоб билан бошқа қимматбаҳо буюмларини тортиб олишиб, ўлжа сифатида Темурбекка келтирдилар. Одатига кўра

¹ Ҳаражу мараж — анархия, маъносида.

синчиклаб тафтиш айлаган Темурбек ўлжанинг савдогарларники эканини билгач, барчасини бирон нарчасини камайтирмай-нетмай дарҳол ўз эгаларига қайтариб беришни буюрди... Бироқ савдогарлар хавфсирашиб алақачон Қаршини тарк этган эканлар. Темурбекнинг одамлари уларнинг изидан бориб, омонатларини ўз эгаларига топшириб қайтдилар.

Бу саховат ва инсоф доирасида тутилган иш эл оғзида дoston эди. Мир Саййид Барака ана шунга ҳам эътибор қилди, унинг шаҳрисабзлик амирга ихлоси кучайгандан кучайди...

Шундай бир пайтда, зиёратчилардан Темурбекнинг катта қўшин билан Амир Ҳусайн тарафга отлангани ва қаблал билод Балхни олмоққа бораётгани хабарини эшитди. Мир Саййид Барака улуғ пир Термиз ота башорат қилган фурсат етиб келганини ақлу идрок тарозисидан ўткарди ва «Мовароуннаҳрга юртнинг ўз ўғли подшолиқ қилур!» сўзлари Оллоҳнинг қудрати билан худди ана шу Темурбек ҳақида айтилганига имон келтирди... Мир Саййид Бараканинг Темурбек билан Бўйё мавзеида дийдорлашувлари ана шундай сирли ва ғаройиб тарихга эга...

Дўсту биродар бўлганларидан бери пири муршид Мир Саййид Барака Темурбекни турли ҳолатларда кузатди, хурсандчилик ва хафачиликларда ўзини қандай тутишига эътибор қилди. Пири муршидга шу нарса аён бўлдики, Темурбек улкан дарё экан, бутун долғалари тубида пинҳон, сиртидан эса лиммолим тўлиб оқаётган Жайхун сингари сокин... Унга биров тош отса, парво қилмайди, тош чўқади кетади. Биронта сой ёки анҳор келиб қўшилса, ғурур туйиб тўлқинланмайди. Тепасидан тақдир бўронлари елсалар, бўронларнинг туташини кутади, унга қарши жунбушга тушмайди, ўз йўлида оқаверади. Дарё ёнида бўлганлар унинг саховатидан баҳраманда... Унга тўсиқ қўймоқни, ғовлар ташламоқни ўйлаган кимсалар ҳолига вой, дарё йўлидаги ҳар қандай тўғонларни суриб кетади, чил-парчин этади! Ҳа, бу дарё ҳозир қудратга тўлган, камолга етган... Ҳиндувон қамали бунинг мисолидир, Амир Ҳусайн қисмати унинг исботи...

...Ниҳоят улар жойнамозни йиғиштириб, ўринларидан кўзғолдилар ва бир-бирларига салом бердиларда, қайта қучоқлашиб кўришдилар.

Темурбек ҳар қачонгидек хаёлчан, гўё бугун ҳеч қандай ҳодиса рўй бермайдигандай хотиржам бир ҳолатда эди. Унинг чехрасида Мовароуннаҳр султони бўлишдек улкан қувонч ва шодлик излари сезилмасди, чиндан ҳам ютуқлардан шодланмаслиги билиниб турарди. «Мовароуннаҳр султони бўлиш, Туркистонзаминга эгалик қилиш Темурбекнинг минг ниятидан бири холос. Оре, рост...» — деб қўйди ичида Мир Саййид Барака Темурбекка назар ташлаб, ўзи ҳам хаёл исканжасидан қутула олмай.

Ҳумоюн ўрду эшигида бирдан Муҳаммад Чуроға додхоҳ кўринди, салом бергач, ташқарида жой тайёр бўлганининг хабарини билдирди. Темурбек пири муршидни олдинга ўтказди. Улар ташқарига чиқдилар ва чапга — сарҳовуз бўйидаги заррин тўшаклар солинган, оқ парқу ёстиклар қўйилган панжара гулчин катта баланд сўри томон йўналдилар. Темурбек бошида заррин дубулға, эгнига тилла тутмали қора чорқабтўн ташлаган, чап сўфибармоғидаги олтин узукда «Рости-ю рус-ти» сўзлари ўйиб ёзилган эди. Пири муршид Мир Саййид Барака одатдагидек бир хил либосда: печи чап елкасига тушиб турадиган оқ дастор салла ўраган, устида оппоқ узун ридо... Баҳор офтобининг илк нурлари кишига хуш ёқар, қиш ичи жунжиккан вужудларга ором бағишларди. Чорсу ёқдан келаётган ногора-ю карнай садолари атрофни босиб кетмоқдайди.

Темурбек пири муршид билан сўрига ўлтириб, фотиҳа қилиб ҳам улгуришмай, кўча ёқдан шовқун эшитилди: ўн беш чоғлик одам ўйин-кулгу қилиб чақчақлашиб келишарди. Улар Темурбекни улуғ кун билан табриклашга шайланишган аркони давлат вакиллари, нўёнлару амирлар эди. Бири бирига гал беришмай, «Ҳаҳ!».. «Ҳаҳ!».. деганча қарсиллатиб қарсақ уришиб қичқирарди, ора-орада мана бундоқ ашула ҳам айтиб қўйишарди:

*Ас бўламен шу кеча!
Мас бўламен шу кеча!
Ас бўламен шу кеча, ҳаҳ!
Мас бўламен шу кеча!..*

Олдиндан кимдир, Амир Сайфиддин некўз бўлса керак, чарх уриб шох ташлаб ўйнаб келарди. Амирлар гўё келин олиб кетишга шайланишган куёвнавкарларга менгзардилар. Барчаси байрамга муносиб ясениб олишган, руҳлари кўтаринки, хийла баланд... Темурбек уларга назар солди: Амир Довуд дуғлат сақарлот чакмон кийган, Суюрғатмишхон эгнига авраси нилгун чин атласидан кимхоб қантара ташлаган, Амир Сайфиддин некўз зарбоп ёқали мовут чакмонда, бошидаги оқ салласи ўзига ярашган... Бирови, — Амир Муайяд арлот экан, — пашминага ўралибди, Тамуқа қавчинда кундузи пўстин, Зиндачашим опардийда танпўш, ана унисида — Аббос баҳодир экан, — ёргоқ деб аталадиган эчки терисидан қилинган енгсиз кийим, Шайх Муҳаммад Баён сулдузда олача ҳошияли тўн, Баҳром жалойирда сурра тўн... Бошларида эса минг бахяли шафтоли гулли тақия, қора барра тақиялиги ҳам учрайди, камчот бўрк дейсизми, дубулға қалпоқ, салла ё дўппи... баридан бор.

Амирлар сўридан ўн қадам нарида тўхтадилар.

— Соҳибқирон умрлари узоқ бўлсун! — гулдиради бирдан Амир Довуд дуғлат.

— Умрлари узоқ бўлсун!

— ... Бўлсун! — ўргатиб қўйилгандай бир овоздан сурон солишди амирлар. Барчаси худди акалари кўпкарида ютиб чиқиб, энг катта соврунни қўлга киритган ёш болалардай хурсанд эдилар.

— Салтанат муборак бўлсун! — қичқирди энди Амир Жоку барлос.

— Муборак, муборак!

— Муборак бўлсун!

— Бўлсун! — Яна қийқириқ авжига чиқди.

Сурон ичида Амир Муайяд арлотнинг бўғиқ, Амир Сорибуға жалойирнинг ингичка овозлари аниқ ажралиб турарди.

— Бугун муҳтарам амирларга ҳар нима қилса, эркалик этса, ярашадур... — деб қўйди пири муршид Мир Саййид Барака кулиб. — Ушбу тақдирга муносибдурлар...

Кап-катта, бола-чақали, набирали одамларнинг болалардай самимий қувончлари унга ҳам ўтди-ю Темурбек жилмайиб қўйди. У амирларни сўрига таклиф этди. Ҳамма сўрига жойлашди.

— Ҷумла оламдаги жаъми ишларнинг ихтиёри Ол-

лоҳнинг измида, оқибати Оллоҳнинг хоҳишидадур... — сўзланди Мир Саййид Барака фотиҳа ўқилгандан сўнг. — Қуръони мажидда дейилмишки, сен хоҳлаган кишингга мулк ато этгайсен, хоҳлаган кишингдан ул мулкни тортиб олгайсен... Оре, рост...

— Ҳа, парвардигоримнинг карами ҳам улуғ, қаҳри ҳам қаттиғ... Ўзи паноҳида асрасун! — деди Темурбек. — Ҳаллоқи безаволга салламно!

Барча пири муршиднинг сўзларига қулоқ тутди. Амирлар Темурбек билан Мир Саййид Барака ўртасида пайдо бўлган хуш инсоний муносабатни кузатиб, келишар, яқиндагина учрашиб, оз фурсатда бир-бирисиз туролмайдиган даражада иноқлашиб кетганларидан ҳам қувонишар, ҳам ҳайратга тушар эдилар. Амир соҳибқирон билан пири муршид орасида нозик ҳурмат пардаси бор эди, ҳеч ким ундан нарига ўтмасди. Амирлар буни ҳам англаб олдилар.

Мир Саййид Барака бўлажак мамлакат подшосига айтадиган бир неча сўзларини дилида асраб юрарди, бинобарин, унинг муриди, йўқ, мурид эмас, муҳиби, дўсту биродари соҳибқирон Темурбек Мовароуннаҳр тахтига минаётган экан, шу маслаҳатларини айтиб қўймоғи жоиз. Ҳар нарсанинг ўз вақти бор. Чунки мулк бўстонида бахту иқбол ниҳоли ўсмоғи, алал-оқибат ҳосил бермоғи учун толеи юришган султонлар сиёсати зарурдир. Сиёсат эса симобдай сирғалгувчи бир нарса...

— Зинҳор бу насиҳат эрмасдур... маслаҳат ўрнида қабул қилгайлар, Амир соҳибқирон!

— Насиҳат қилмакка ҳаққингиз бордур, пирим! Малол этмангиз! — пири муршиднинг сўзини бўлди Темурбек. У Мир Саййид Бараканинг муҳим гапи борлигини қалбан сезган эди.

Одатга кўра, бир четда ўлтирган муншийи хос бу сўзларни тарих дафтарига ёзиб борарди. Машшоқлар ҳам чалишдан тўхтадилар.

— Қуллуқ, Амир соҳибқирон! — пири муршид қўлидаги гулдор тасбиҳини айлантираркан, давом этди. — Парвардигор манглайини силаган банда фармон бермоқ иқболга эришгай, саодат тожигга муносиб кўрилгай. Иқболли султон ўз мамлакатада амри маъруф ва наҳйи мункар йўлларини қаттиқ тутгай. Фикри-зикри иллату залолатни йўқ қилишга йўналтирилгай. Бутун хаёли зулму ситамни қандоқ

даф этсам, деган қутлуғ ўйлар бирлан банд бўлғай. Фитна-фисқу фасод тиконларининг ўсишига эрк бермағай. Қудратини ўз фуқароларини ҳимоя этишга қаратғай. Бандалар ичида баланд мартабага эришгони бечораларга ғамхўрлик қилиш учун берилганини тушунғай. Салтанат шавкатини ҳолдан кетиб йиқилгонларга қўл чўзишда, деб билғай... Жумла мўминларни, эл-улусни бахтли этмакнинг ягона йўли шу эканини англағай!.. Оллоҳ бергон куч-қудратни адолатни юзага чиқаришга сарф этгўй, куч адолатда эрконини асло унутмағай!..

Мир Сайид Барака бўлажак салтанат ойини, тартиби, равиши ҳақида сўзларди. Темурбек билади, салтанатни юргизмак учун қоида русум лозим, Чингизхон ёсоти янглиғ бир тўра-тузук керак... Темурбек барчасини ўйлаб қўйган, фақат у тузукни саҳифага тушириш даркор... Вақт мусоида этса бас...

— Иншооллоҳ, — тасдиқ этди Темурбек ва беихтиёр чап қулидаги олтин узукка, ундаги «Рости-ю рус-ти» сўзларига қаради-да, аста силаб қўйди. — Куч адолатдадур! Ҳа, пирим! Дилимга тугмишменким, ҳар фурсат, ҳар масқанда дини исломни қувватласам, ривож берсам... Салтанат тарихини шарият ила безасам... адолатни қарор топтирсам...

— Оре, рост, Амир соҳибқирон! Дилингиз машриқидан чиққан ушбу сўзлар пири муршидингиз дилида ҳам садо топмишдур... — қувониб кетди Мир Сайид Барака. — Аммо баъд... Расулиллоҳнинг ҳижрат этгонларига етти юз йилдан ошмиш. Бандасининг ғамини егувчи яратганнинг ўзи. Шундоғ, бандаларини ўйлаб ҳар юз йилнинг бошида Оллоҳ тало дини исломияни умматларига ёйгувчи ва тарқатгувчи бир кишини хоҳиш этадур. Ул тақдирида сайланиш ва сийланиш насибаси бор мард динга ривож бергувчи шарафига сазовор бўлғай. Биз, Термизда, машойих мажлисида бу хусусда гурунглашгон эрдик. Аввалги олимлар назарига кўра, ҳижратдан сўнги биринчи юз йилликда халифа Умар ибн Абдулазиз жаноблари ислом динини янгилашга эришди. Бу вақтда ислом аҳли иттифоқига путур етиб, кўнгилларда бирлигу Оллоҳга муҳаббат ўрнини кина-ю адоватлар тўлдирмиш эди. Хорижийлар Ҳазрат Алига таъна тошларини ёғдирдилар, маломатга қўйдилар... Имом Ҳусайн бирлан ҳазрати Аббослар

хам ўринсиз лаънатлардан қочиб қутулолмадилар, мутаассибларнинг ошиғи олчи бўлди. Инчунин ислом заифланди... Халифа Умар барча низоларга чек қўйди!

— Хайрият!.. — муносабат билдирди Амир Сайфиддин некўз.

— Иккинчи асрда, вожабки, ягона ислом динида етмиш икки ботил мазҳаб пайдо бўлди! Ҳа, ҳа, етмиш икки мазҳаб! Халифа Маъмун ибн Хорунарашид жасорат ила бу ботилликларга чизик тортиди ва мазҳаби ҳақ таолога, аҳли суннат ва жамоага ривож берди. Ушбу важҳдин динга ривож бергувчи унвониға муносиб топилиш... Тавба, деб сўзламак лозим, учинчи аср бошида Маккаи Мукаррамага бало ёғилди: Абу Тоҳир қарматийлари Каъбатуллоҳни забт этиб, нақ арафа куни ҳажга боргон мусулмонларнинг ўттиз мингини шахид қилдилар. Оллоҳнинг қаҳридан қўрқмай, Ҳажар ал-асвадни, яъни ўша муқаддас қора тошни судратиб олиб кетдилар, кўп ислом мамлакатлари хароб бўлди, эли қатли омга учради. Аммо тангри хоҳиш этган халифа Муътадир биллоҳ Аббосий қарматийлар устига зафарли юриш қилди. Дини ислом ва шарият боз тараққий йўлини тутмиш...

Мир Сайид Барака тасбиҳини оҳиста ўтирар экан, бирпас тўхтаб тин олди. Пири муршиднинг ҳаяжонлангани кўриниб турарди. Темурбек Мир Сайид Бараканинг оғзига қараб қолган, у пирини янгидан кашф этмоқда эди. Тингларкан, хаёлида ўзини ўша халифалар ўрнига қўйиб кўрар, уларнинг ўрнида бўлса, у ҳам шундай йўл тутишини аниқ биларди. Амирлару баҳодирлар барчаси қаттиқ қизиқиб қолишди. Пири муршиднинг фасоҳату чечанлик билан айтган гаплари уларга мутлақо янгилик эди. Босқин уюштириш, мудофаа қилиш, саваш қуриш, ўлжа олиш, майдонларни жасорат гултожи ила безаш ва сурон тақиш ташвишида юрган, дунёнинг иши қилич ўйнатишдан иборат деб билган ялангтўш гушна амирлар сўз давомида: «Ия!..», «Ана холос!..», «Худобезорлар!» қабилида муносабат билдиришар, айниқса, қарматийларнинг Маккаи Мукаррамани оёқости қилганларига чидай олмасдилар.

— Тўртинчи аср бошида халифалик мамлакатларида фиску фасод авжига чиқмиш... — давом эт-

дирди суҳбатини Мир Саййид Барака. — Бидъат булутлари салтанатлар уфқини қопламиш, ношаърий ишлар урчиб кетмиш, жабр-зулм ортмиш... Ана шунда муҳтарам Изуддавла Дайлабий Бувайхий халифалик бошига келиб дини Муҳаммадийга юксалиш руҳини бағишламиш... Бешинчи юз йилликда Султон Санжари Мозий ислом динига шиддат бериб, баддинларни гумдон этмиш... Пайғамбар дини бағоят иқтидор даражасига эришмишим, бу замонда биронта ҳам шариатта хилоф иш рўй бермамиш... Олтинчи асрда дини исломга ривож қўшгон зот Ҳозонхон султон бўладур. Ислом дини заифлашган замон, — Оллоҳнинг иродасини кўрингиз! — Ҳозонхон султон юз минг аскар ила Лор саҳросида, Хуросонда, саромади замона, шайхул-машойих Иброҳим Ҳамавий этокини тутдилар ва «Ло илоҳа ил-лаллоҳу Муҳаммадун Расулиллоҳ!» калимасини айтиб, Тангри таолога имон келтирдилар, мусулмон бўдилар... Еттинчи асрда эса уламо Султон Муҳаммад Худобандага «Дину шариатта ривож бергувчи» дея фатво битдилар...

Мир Саййид Барака яна жим қолди, аммо қўллари тасбиҳ доналарини оҳиста саназдан тўхтамасди. Барчанинг диққати пири муршида бўлганидан қулоқларга бошқа нарса кирмасди. Сукунат чўккач, Чорсу ёқдан ҳануз давом этаётган сурнай-у ноғора садолари баралла эшитила бошланди. Темурбек ҳам, амирлар ҳам ҳали пири муршид гапи тугамаганини, у яна нимадир демоқчилигини, юқоридаги сўзлар ўша айтилмоқчи бўлган муҳим гапнинг дебчаси, даромади эканлигини ички шуур билан идрок этар эдилар. Ростдан ҳам шундай бўлиб чиқди. Пири муршид энди оғиз жуфламоққа чоьланганди, бироқ Амир Улжайту сабрсизланиб сўраб қолди:

— Тақсири олам... Дини исломга ривож бергувчиларнинг саккизинчиси ... ким экан?

Бу Мир Саййид Баракага айна муддао бўлди.

— Оре, рост... Жанобингиз ҳам бу хусусда хаёлларга бериладурмен... — Пири муршид Темурбекка қараб давом этди: — Алқисса, саккизинчи, яъни бизнинг асримизда дини исломга ривож бермак, юксалтирмак қай мўътабар зотга насиб этгай эркан? Оллоҳ таоло ҳар бандасига ҳаракатига қараб баракат ато айлайдур. Амир соҳибқирон, жанобларида ушбу қутлуф

вазифага иқтидор бордур, шижоат ҳам кучлик, ихлос ҳам етарлук... Парвардигори эгамдан умидвормен, сак-кизинчи юз йилликда ушбу шарафли рутбага, иншо-оллоҳ, ўзлари сазовор бўлғайлар, жаҳонгирлик русуми ила олам мамлакатларида дину шариатга адолат бирла ривож бағишлағайлар! Алҳамду лиллаҳи роббил оламин!

Мир Саййид Барака бу сўзларни фавқулодда бир таважжуҳ билан айтдики, уларнинг сеҳри беихтиёр Темурбек қалбини чулғаб олди. У хиёл бошини эгдида, ўнг қўли кўксига, эшитилар-эшитилмас «Қуллуқ!..» деб қўйди. Пири муршиднинг юзлари эҳтиросдан яна ҳам қизариб кетганди. Кўнглида ўйлаб юрган сўзларини Темурбекка айта олганидан, яна, бу шундай қутлуғ айёмда юз берганидан бахтиёр эди! У теран қанот ҳиссидан энтиқди. Кейин қўлларини очиб ҳақ таоло ҳақиға, Расулиллоҳ ҳазратлари руҳига, чорёру саҳобаларга саловот ўқиб, деди:

— Илоҳо, Амир соҳибқирон манглайларини ёруғ қил, адолату дини ислом хизмати йўлида ўзинг мададкор бўл! Омин!

Ҳамма суронли «Омин!» дея дуога қўл очди:

— Оллоҳу акбар!

— Амри маъруфни ҳам бошлаб бердилар, пирим... — лутф қилди Темурбек.

— Вазифамиздур, зеро вазифамиз, Амир соҳибқирон!.. — жавоб берди Мир Саййид Барака жилмайганча.

Пири муршиднинг сўзлари амирлар учун чиндан ҳам амри маъруф бўлди. Мутаассир амирлар ўйланишиб қолган эдилар.

— Хўш... — шивирлади Амир Сайфиддин некўз ёнида ўлтирган Суюрғатмишхонга, аста томоқ қириб қўяр экан. — Ажаб, Оллоҳ таолонинг дини шунчалик хорликларга дучор бўлса-я! Тавба...

— Ҳа, осон йўллар йўқ бу дунёда, амир жаноблари! — Суюрғатмишхон бошқалар диққатини жалб этмаслик учун қарийб пичирлаб гапирди...

Олдинда Темурбекнинг Чорсу майдонида бўладиган салтанат тахтига ўлтириш маросими кутарди. Пири муршид Мир Саййид Бараканинг сўзлари эса ушбу маросимнинг руҳий тасдиғи сифатида жаранглади. Кун тепага келиб қолган, лекин тушга ҳали вақт бор эди.

Бугунги маросимнинг назорати Амир Жоку барлос билан Аббос баҳодир қипчоққа юклатилганди. Тез орада фотиҳа бўлишини сезган Амир Жоку барлос секин сирғалиб сўридан тушди-да, мулозиму ғуломлар томон юрди.

— Шитоб рикобдорларга буюрингиз! Отларни тайёр этсунлар! Хос ясовулар шай бўлсунлар! Машшоқлар шу ердаму? Шай турсунлар! Аббос баҳодир! Сен мингбоши, юзбоши, ўнбошиларни, илғор навкарларни сафлашни буюр! Ҳозир қўзғалмоққа фармони олий берилгай! Жаҳонгир Мирзо билан кеча Шаҳрисабздан келган Умаршайх Мирзолар чодирига ҳам кўз ташлаб қўй! Аммо улар, биз соҳибқиронни Чорсу майдонида кутиб олурмиз, дейишганди... Уқдингму?

— Уқдим, эй амирул умаро! — жавоб берди Аббос баҳодир.

II

Ҳумоюн ўрдунинг олдида ҳам карнайнинг мардона садолари янгради.

Панжара гулчин сўрида Чорсу майдонига жўнашга фотиҳа ўқилгач, амирлар апил-тапил пастга тушиб, икки тарафда қўл қовуштириб турдилар. Темурбек пири муршидга йўл берди, аммо Мир Саййид Барака тасбиҳ тутган ўнг қўлини кўксига қўйиб, бир четга чиқди:

— Биз рози... Амир соҳибқирон! Юрсунлар!..

— Қулук! — деди Темурбек ва отларга қараб юрди.

Рикобдорлар жilовидан тутиб турган бедовлар, сувлуқ чайнаб сабрсиз ер тепинишарди. Аввал пири муршидни отга миндирдилар. Сўнг Суюрғатмишхон билан Амир Довуд дуглат Темурбекнинг қўлтиғидан олишиб минишга кўмаклашишди. Амир Жоку барлос ва Амир Сайфиддин некўзлар узангилардан ушлашди. Темурбек: «Ё пирим!» деганча нусрат нишонли узангига оёқ қўйди. Ажабо, ҳар гал отга чапдаст, енгил минадиган Темурбек ҳозир бу ишни қийналиброқ амалга оширди. Юганлари зарҳал, тилло ўмилдириқли, олтин эгар қўндирилган, ёпинчиғи яшил кимхобдан бўлган оқ от афсонавий аргумоқларни эслатар, офтобда ярақ-юруқ қиларди. Эгарга жойлашиб ўлтирар экан, Темурбек бунинг сабабини англагандай бўлди. Авваллари унинг ташвиши камроқ, юки енгилроқ эди, шу вайдан отта

ҳам сакраб осонгина миниб оларди. Ҳозир унинг юки оғир, юк бўлганда ҳам залворли юк... бедови эса ҳар галгидек от эмас, салтанат бедови! Энди унинг елкасига бутун Мовароуннаҳр, Туркистон ташвиши тушмоқда... Эгар, олтин эгар эмас, салтанат тахти! Ҳа, бу салтанат бедовига миниш осон кечмади. Агар Амир Довуд дуғлат, Суюрғатмишхон сингари дўстлари унинг қўлтиғидан олишмаса, Амир Жоку барлос билан Амир Сайфиддин некўзлар салтанат узангиларини тутиб туришмаса, тахтга миниш қийин кечарди, минганда ҳам узангиси тутилмаган эгардай оғиб кетиши ҳеч гап эмасди.

Энг аввал аробада машшоқлар йўлга тушдилар ва кета-кетгунча хизматда бўлдилар. Ёқимли карнай-сурнай, ногора садолари чор атрофга таралди. Машшоқлар билан изма-из отланган хос ясовулар — улар қирқ нафар чоғли эди — муҳофаза юзасидан йўл тараб боришарди. Элик қадамча орқада йўлнинг ўртасида олойи оқ отда Темурбек келар, икки чеккада иккитадан хос ясовулар бор эди. Йигирма қадамча ортада пири муршид Мир Саййид Барака, Амир Довуд дуғлат, Амир Сайфиддин некуз ва бошқа амирлар, мингбоши, юзбоши, ўнбошилар, баҳодирлар, фавжларнинг илғор навкарлари катта йўлни эгаллашганди. Осмон тиниқ, осуда, офтоб тепага келиб қолган, баҳорнинг ёқимли бир куни...

Чорсу майдонида одам гавжум эди. Балхнинг ҳамма маҳаллаларидан келган кишилар майдонни тўлдириб гуррас-гуррас кезиб юришарди. Майдоннинг ҳар жой-ҳар жойига қўйилган сўриларда машшоқлар соз чалиб ўлтиришар, қизиқчилар турфа хил томошаларни давом эттиришарди. Чап томонда тикилган дор атрофида кўп одамлар тўпланган, қундузлик дорбозлар жуда моҳир экан, айниқса, беш-олти яшар боланинг баланд дор устида кўркмай кўрсатган ўйинларидан ҳамма хайратда ёқа ушларди.

Ўнг томонда Жоме масжиди олдида эни йигирма қадам, бўйи ўттиз қадам келадиган ҳашаматли сўри қилинган, унга тўққиз зинадан чиқиларди. Ранг-баранг гиламлар тўшалган сўрининг ўртасида баланд олтин тахт савлат тўкиб турарди. Бу Туркистон тахти эди, у ўз соҳибини кутарди. Тахт орқасида тепада тўқ ҳаворанг байроқ ҳавода ҳилпирар, унда бир-бирига ёндош тасвирланган учта кулранг ҳалқа ярақлаб кўри-

нарди. Тахтнинг пойида каттагина ўроғлиқ оқ кигиз кўзга ташланарди.

Чорсу майдонини идора қилиш Амир Муайяд арлот билан Муҳаммад Чуроға додҳоқлар чекига тушганди. Муҳаммад Чуроға додҳоқ Темурбекнинг шахсан буйруғи билан Чорсуга келди. Темурбек ҳар бир йиғин, қурултойни ўз вақтида, рисоладагидек қилиб ўтказилишини яхши кўрар, ҳар ким ўз вазифасини ўринли адо этишини талаб қиларди. Бу маънода унинг инжиқлиги ўзига яраша эди. Чорсудаги маросимни ҳаётида шу дамгача кечган йиғинларнинг энг муҳими деб ҳисоблаган Темурбек, Муҳаммад Чуроға додҳоқга: «Мамат! Бор, ўзинг назорат қил! Подшоликнинг бошланиши улус ёдида қолсун!» деб тайинлади.

Амир Муайяд арлот фавжининг бир қисми тахт олдидаги катта саҳни чегаралаш билан банд. Чегара олингач, саҳн одамлардан ҳоли қолди. Темурбек келадиган йўлнинг майдонга кираверишида чап томонда уч карнайчи ва бошқа машшоқлар чолғу асбобларини соҳлаб хизматта шай туришибди.

Тахт томон юмушлар билан машғул Муҳаммад Чуроға додҳоқ ногаҳон Жаҳонгир Мирзо ва Умаршайх Мирзоларнинг ясовулар кузатувида майдонга кириб келаётганларини кўрди-ю ўша ёққа ошиқди. Айрим амирлар ундан, соҳибқирон олий тахтга сазовор бўлмоқдалар-ку, аммо нечун кейинги кунларда руҳсизроқ кўринадилар, деб сўраб қолдилар. Муҳаммад Чуроға додҳоқ, Амир соҳибқироннинг одатлари шундоқ, хурсанд бўлганликларини билдирмайдилар, деб жавоб берди ва амирларни тинчлантирди. Аммо, бу гапда жон бор: соҳибқироннинг чиндан ҳам кайфияти синикроқ... Сабаби — Жаҳонгир Мирзо! «Биласанми, Мамат, — деди бир куни Темурбек унга, улар ҳумоюн ўрдуда одатлари бўйича ёлғиз суҳбатлашиб ўлтирар эдилар. — Шу Жаҳонгир ўғлим захмдор бўлиб қолди-да... Бориб кўриб юрагим эзилди. Чақмоқдай йигитнинг ётишини қаргин! Тағин чидамли, жони овриганини билинтирмайди... Сен бориб кўриб келиб тур, мен борсам, ақлли йигит-да, азоб чекканимни кўриб ўзиям ичидан эзилади. Соҳибқирон давлат юмушлари билан овора бўлиб қолдилар, дегин...» Ўша-ўша, Муҳаммад Чуроға додҳоқ ҳар куни амирзода олдида боради, би-

роз ўлтириб, суҳбатлашиб қайтади. Жаҳонгир Мирзонинг ҳам оёғи соғайиб қолди, аммо ҳали босиб юра олмасди. Кеча Шаҳрисабздан Умаршайх Мирзо ҳам етиб келди. Шаҳрисабзда ҳоким қилиб қолдирилган Ики Темур соҳибқиронга мактуб йўллабди, эл тинч, юрт осуда, эмну омонлик экан. Бугун Чорсуга келишни ҳам Муҳаммад Чуроға додҳоҳ маслаҳат берди:

— Чорсуни томоша қиласиз, баҳри дилингиз очилади, амирзодам... Амир соҳибқирон сизни у ерда ёнмаён кўрсалар, у кишига мадад бўлади. Худо пошпо, деганлар...

Ҳамма Темурбекнинг худди эгизаклардай икки ўғлига ҳавас билан қарар, дунёда ҳозир улардан бахтлироқ одам бўлмаса керак, деб ўйларди. Майдонга кираверишда Жаҳонгир Мирзодан бошқа барча кишилар отдан тушдилар ва юганларни бу ерда турган сайисларга тутқаздилар. Отларни алоҳида отхонага олиб кетдилар. Ахий Жаббор амирзода тулпорини етаклаб келарди. Улар майдон марказига борганларида Муҳаммад Чуроға додҳоҳ қаршилади-да, «Кам бўлмангиз, паҳлавон!» дея Жаҳонгир Мирзони мақтаб қўйди ва тахтнинг орқасида ўнг томонда турасизлар, деб таъинлади. Изма-из ака-ука Абул Маолий ва Али Акбар Термизийлар ҳам етиб келдилар. Атрофдаги туғённи кўрган Абул Маолий Термизий ҳайратдан ёқа ушлаб, дамба-дам: «Ё Аҳад!», «Ё қудратингдан!» деб кўяр эди.

— Соҳибқирон Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийлари яқинлашиб қолдила-а-р! Соҳибқирон Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийлари қадам ранжида қилмоқдала-ар! — деб қичқирди шу пайт майдонга кириб келган Аббос баҳодир қипчоқ.

Амир Муайян арлот унинг истиқболига ошиқди.

— Ҳамма нарса шайму, амир жаноблари? — сўради Аббос баҳодир отдан тушаркан, у ҳаяжондан бўғриқиб кетганди. Сайислардан бири унинг отини ҳам отхонага етаклади.

— Ҳамма нарса соҳибқирон қадамларига мунтазир, баҳодир! — жавоб берди Амир Муайяд арлот.

Шимол ёқдан маҳобатли карнай овозлари яқинлашиб келарди. Майдондаги томошалар ҳам ниҳоясига етди шекилли, атроф бўшаб қолди. Ҳамма тараддудда, Мовароуннаҳр султонини кутиб олиш иштиёқида йўлга

тикиларди. Тахтнинг рўбарўсида турган халойиқ ичида Жоме масжиди имоми билан кўк саллали одам ҳам уриниб-суриниб юришарди.

Кўча оғзида машшоқлар аробаси пайдо бўлди. Аробадан тушган машшоқлар майдонга кираверишда чап томонда ўлтирган созандаларга бориб қўшилдилар. Кейин йўл тараб келган ясовулар отларини топширишиб, ўзлари кўча оғзидан то тахт жойлашган ҳашаматли сўригача бўлган оралиқнинг икки томонига ҳар беш қадам-ҳар беш қадамга сочилиб туриб олдилар. Ғоло-ғовур кучая бошлади.

Ниҳоят, Темурбекнинг безаклардан ярақлаган олойи оқ оти кўринди. Созандалар тантанали «Шодиёна» куйини бошлаб юбордилар. Майдон ёқимли бир жунбушга келди. Амир Муайяд арлот билан Муҳаммад Чуроға додхоҳ соҳибқирон оти юганининг икки томонидан тутдилар ва оҳиста олтин тахт сари етакладилар. Орқадан етиб келган аркони давлат соҳибқирон изидан тахт сари пиёда равона бўлдилар. Жаҳонгир Мирзони ҳисобга олмаса, майдонда ёлғиз Темурбекгина от устида эди. Бу пайт биров-бировга гапирмас, гапирса ҳам эшитмас, чунки карнай овозлари, муסיқа салоларидан қулоқлар қоматга келгудай эди.

Темурбек минган салтанат бедови олтин тахт олдида тўхтади. Изма-из келаётган давлат аёнлари орасида барлос, дуғлат, арлот, жалойир, сулдуз, найман, қипчоқ, некуз, қавчин сингари барча қавмларнинг сардорлари, нўёнлар, амирлар бор эди.

Амир Муайяд арлот ишораси билан карнайлар тўхтади, муסיқа овозлари тинди. Ғоло-ғовурлар ҳам пасайди. Пири муршид Мир Саййид Барака аста зинадан сўрига чиқди — уни узоқ-яқин барча аниқ кўра оларди, — халойиққа таважжуҳ айлаб деди:

— Эй машаралмуслимин! Муқаддас Қуръони карим нозил этилган муборак рамазон ойининг ўн иккинчиси, чаҳоршанбаи муродбахш, яъни ушбу кунга соғ-саломат етиб келдик, алҳамду лиллаҳи роббил оламин! Мана, бошимизга Оллоҳ ўз нурини ёғдириб турибди, кўнгилларимиз ҳам моҳи рамазон шарофатидан ёруғ ва обод, Кўнгилга тўсиқ йўқ... Оре, рост. Кимки Оллоҳга таваккал қилса, яратганнинг ўзи унга пушти-паноҳдир, деганлар жаноби пайғамбаримиз. Дини исломни устивор қилишда, мусулмончиликни йўлга қўйишда

фидойи жонлардурмиз. Бас, Туркистон салтанати жаҳон султонлари ичида ўзғир ва мумтоз Абулмансур Абулмузаффар соҳибқирони акбар Амир Темур ҳазрати олийларига муносиб кўрилгай, лойиқ топилгай! Ва биз аҳди саййид, то охир нафас соҳибқирон ҳазратларига садоқатда бўлғоймиз, деб онт ичурмиз!

— Онт ичурмиз! — қўллашди пири муршидни ака-ука Термизийлар. — Онт ичурмиз!

— Мағрур бошимизни соҳибқирон фармони чизигига кўюрмиз! — гулдиреди Амир Довуд дуғлат.— Фидокорлик ва итоаткорлик камарини белимизга қаттиқ боғлаб хизмат қилишга қасам ичурмиз! Аҳди байъат қилурмиз!

— Қасам ичурмиз! — қичқирди Амир Жоку барлос.

— Қасам ичурмиз! — қўшилди Амир Сайфиддин некуз.

— Қасамга қасам! — сас берди Амир Муайяд арлот...

— Қасам! — чинқирди Амир Сорибуга жалойир.

— Қасам!.. — ортда қолмасликка тиришди Суюр-фатмишхон.

Аббос баҳодир қипчоқ, Амир Кайхусрав, Амир Улжайту, Тамуқа Қавчин, Шодравон найман, Шайх Муҳаммад Баён сулдуз, Зиндачашм опардийлар ҳам «Соҳибқиронга хизмат этурмиз!» деб сурон солдилар! Изма-из Муҳаммад Чуроға додхоҳ, Жаҳонгир Мирзо, Умаршайх Мирзо, Ахий Жабборлар ҳам овозларига зўр бердилар. Мингбоши, юзбоши, ўнбоши, фавжларнинг илғор навкарлари ҳам арслондай наъра чекардилар. Ҳар ким шу палла ўзининг Туркистон султониغا хайрихоҳ эканлигини ҳоли қудрат нима биландир изҳор этишга, бир четда турмасликка ҳаракат қиларди.

Темурбек олойи оқ отда ўлтирар экан, майдонга қарар, юрт бошига келишдек иқбол унга фақатгина ўттиз тўрт ёшга кирганда насиб этганлигини ўйлар, бу подшо бўлмоқ учун хийла кеч эканлигини ҳис қилар эди. Искандар Зулқарнайн бу ёшда алақачон жаҳонни забт этиб бўлганди... Аммо, ҳар ошиққа беш кунлик давр, дейдилар. Ҳар кимнинг ҳам Оллоҳ буюрган вақти, фурсати бор, ҳар бир иш навбати билан ўз айёмида юз берадир...

— Соҳибқирон Абулмансур Амир Темур Кўрагон

ҳазрати олийлари оқ кигизга солинсун! — амирларга буюрди пири муршид Мир Саййид Барака...

Атрофдан:

— Оқ кигизга солинсун!

— Оқ кигизга! Оқ кигизга!..

— Оқ кигизга солинсун!.. — деган даъватлар янгради.

Нўёнлару амирлар энди турк султонларини тахтга ўтказиш, шарафлаш удумини адо этишга киришдилар. Амир Жоку барлос билан Амир Довуд дуғлат тахт пойида ўроғлиқ ётган оқ кигизни олиб келдилар ва салтанат бедовининг ёнига тўшадилар. Карнайлар тагин ишга тушди, мусиқа садолари авжга чиқди. Темурбек одан тўғри гулдор шокилани чиройли оқ кигизга қадам қўйди... Кигизнинг ўнг томонини барлос амирлари тутдилар, чап ёғини дуғлат, арлот баҳодирлари, қолган томонларини неқўз, жалойир, сулдуз, найман, қипчоқ, қавчин сардорлари ушладилар. Пири муршид Мир Саййид Барака, ака-ука Термизийлар, Муҳаммад Чуроға додхоҳ, Умаршайх Мирзо, Жаҳонгир Мирзонинг вакили Ахий Жабборлар ҳам мўътабар хонлик кигизининг бирон ерига қўл теккизиб қолиш умидида шошилдилар. Барча «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим!» дедида, кигизни ердан даст кўтардилар. Халойиқ унда ўлтирган Амир Темурга боқиб сурон солди, бунга зўриққан карнайларнинг ват-ғати яна ҳам мадад берди...

— Муборак бўлсун!

— Қутлуғ бўлсун!

— Буюрсун! Буюрсун!

— Сурон! Сурон!.. — садолари таралди майдон узра.

Нўёнлару амирлар шундай сўзларни такрорлаганча, шовқуну хитоб садолари остида Туркистон султони Амир Темурни оқ кигизда кўтариб майдон айланиб чиқдилар. Сўнг уни тўғри ҳашаматли сўрига туширдилар. Амир Темур чўғдек ёниб турган гиламлар устидан ўз одатига кўра оқсоқолигини билдирмаслик учун шошилмай олтин тахт томон юрди...

— Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим! — деди соҳибқирон ва салобат билан олтин тахтга бориб ўлтирди... Карнайлар тўққиз марта гуркираб садо берди. Аркони давлат, нўёнлар, амирлару баҳодирлар, мингбоши-ю ўнбошилар, барча қавмларнинг сардорлари Чигатой улуси султони Амир Темур ҳазрати олийларига тўққиз марта тиз букиб таъзим қилдилар.

Суронлардан майдон ларзага келди. Ахий Жаббор Жаҳонгир Мирзога «Муборак бўлсун! Муборак бўлсун, амирзодам!» дер, Муҳаммад Чурога додхоҳнинг эса кўзларидан ёш оқарди... Барча Амир Темур ўз мақсадига эришди, Мовароуннахрнинг ягона ҳукмдори бўлди, деб қувонарди. Бу эса, аслида буюк мақсад сари ташланган биринчи қадам эканлигини ёлғиз Амир Темургина ҳис қилар эди холос...

Алқисса, милодий бир минг уч юз етмишинчи йил тўққизинчи апрелдан эътиборан тарихда салкам беш юз йил ҳукм сурган, бу борада тенги йўқ сулола жаҳон майдонига кириб келди. Бу сулола соҳибқирон Амир Темур Кўрагон ҳазратлари номи билан бошланади.

Шу кунни оқшом янги салтанатга ис чиқариб юбориш маъносида Балх халқи учун Чорсу майдонида ифторлик берилди. Ифторликлар мамлакатнинг жами шаҳру қасабаларида ҳам ўтказилди.

Ушбу музаффарият ҳақида турли мамлакатларга элчилар юборилиб, муборак фатҳномалар¹ етказилди.

Ў Н И К К И Н Ч И Б О Б

I

Баҳор ўз сепини тўла-тўқис ёйган яйловлар ҳам ортда қолди.

Абулмансур ҳазрат соҳибқирон Амир Темур раҳнамолигидаги музаффар салтанат уғруқи Қарши шаҳрига етиб келди. Шаҳарга кираверишда чап томонда чорраҳа йўл кўринди. Йўллардан бири Самарқанд, Тошкент тарафларга кетар экан. Ахий Жаббор чапдаги йўлни кўрсатиб хушчақчақ келаётган Жаҳонгир Мирзога юзланди:

— Бу йўл Занжирсаройга боради, ундан Бухорога, кейин Хоразм мамлакатига ўтиб кетади...

У парвосизгина шундай дер экан, ўтган йили Хоразмга боргани, қизиқ сафар таассуротлари ёдига тушди. Ўшанда Ахий Жаббор худди шу йўл билан Хоразмга бориб келганди.

— О, амирзодам! Бу йўл кўп узоқ йўл... — давом

¹ Фатҳнома — зафар хабари битилган расмий мактуб.

этди Ахий Жаббор худди ундан биров буни сўраётгандай. — Хутталон ҳоқими Амир Кайхусрав аробасини гилдиратиб юрган кезларим, унинг мактубини хо-размшоҳга олиб боргандим, йўлларда кўп ҳоргандим...

Ахий Жаббор, агар Жаҳонгир мирзо рўйхушлик берса, Хоразм билан алоқадор қизиқ воқеалардан сўзламоқчи эди. У Хоразм билан боғлиқ хотираларини титкилашни яхши кўрарди. Шу маънода гапига секин Хоразмни қистириб ўтди. У амирзодага кўз ташлади, ташлади-ю ҳайрон бўлиб қолди. Жаҳонгир Мирзо чеҳрасида хушчақчақликдан асар ҳам йўқ, ўйчан бир қиёфага кирганди. Бу Ахий Жабборга таниш ҳолат. Амирзода атрофдаги хуррамликни ҳам сезмагандай; тикилиб турарди-ю, аммо ҳеч кимни кўрмасди, ўзи шу ерда-ю хаёли бошқа ерда юрарди. «Амирзода-нинг кайфлари чоғ эди-ку, нима бўлдикин? — ўйлади Ахий Жаббор ўзича. — Оёғидаги жароҳатданмикин, десам, битиб кетган, ҳатто Термизда қиличбозлик машқини бошлаб ҳам юбордилар... Ё бирон нарсадан ранжидиларму экан?...»

Падари бузруквори Турон мамлакатининг султони деб эълон қилингандан кейин Жаҳонгир Мирзо Ахий Жаббор назарида катта йигитга айланиб қолгандай бўлди. Бўйлари яна ҳам ўсиб, юзлари тағин ҳам тиниқлашиб кетгандай туюлди, сабза урган мўйлаби қалинлашгандай, кўзлари яна ҳам ёрқинлашгандай... «Давлат ҳам салобат беради-да кишига... — хаёлидан ўтказди Ахий Жаббор. — Аммо салобату ғурур ҳам ярашганга ярашади...»

Балх муҳорабасида баҳодирлик кўрсатгани ва фидойилиги, айниқса, азиз фарзанд, салтанат боғининг гули, Ҳазрат соҳибқирон дийдасининг нури валиаҳд Жаҳонгир Мирзони ҳимоя қилишдаги жасорати туфайли Ахий Жаббор ўнбошликка раво кўрилди. Салтанат пешвоси русумга кўра, унга чўмоқ,¹ уқпар ва қимматбаҳо тошлар қадалган ўтоға,² камар, турнабеллик қилич ва бир от инъом қилиш ҳақида фармон берди. Ахий Жаббор ўзида йўқ хурсанд эди, у умрида биринчи бор шундай мартабага эришиб турибди. Аммо нима иш қилиб қўйдик, уни шу қадар сийлаб юбордилар? Бу сийловни оқламоқ учун ҳам у кўп хиз-

¹ Чўмоқ — темир гурзи.

² Ўтоға — бош кийимга тақиладиган зийнатли белги.

матни ўринлатмоғи керак. Шубҳасиз, бу аввало Жаҳонгир Мирзонинг ҳиммати, унинг саъи ҳаракати билан воқе бўлди. Ҳа, Жаҳонгир Мирзога ҳар қанча фидойилик кўргизса оз, хизмат қилса кам. Ахий Жаббор ўн аскарга бош бўлиб амирзода қўшини сафидан жой эгаллади, ўзи аслида Жаҳонгир Мирзонинг энг яқин хос ясовули вазифасини адо эта бошлади. Улар доим бирга эдилар.

Жаҳонгир Мирзо саъжиясида чиндан ҳам ўзгариш рўй бермоқдайди. Болалик-ку алақачон ортда қолиб кетган, энди ўсмирлик йиллари ҳам унга хайр-хуш дейишмоқда. Энди у валиаҳд сифатида юрт тақдирини ўйламоғи, салтанат қудратини пойдор этиш ғамини емоғи керак. У Ҳазрат соҳибқирон Амир Темурнинг суянган тоғи, тоғдай тирағи, бебаҳо умиди... Укалари ҳали ёш, Мироншоҳ Мирзо бўлса эндигина тўртта кирди холос.

Балхдан Самарқандга қайтишда Жаҳонгир Мирзо давраси соҳибқирон ўрамидан кейинги ўринни банд қилди. Ҳумоюн уғруқ ортидан фозиллар, амирлар, нўёнлар, баҳодирлар жой олишганди. Энг охирида Балхдаги қутлуғ ғалабадан сўнг мамлакат султони Амир Темур қилган армонсиз тухфалару қимматбаҳо буюмлардан ошиб-тошган лашкар келарди. Ҳамиша Амир Темур қўшинида бўлгандек, тўрт фавж чопқунчилар ҳумоюн ўрдунинг тўрт томонида тўрт фарсах масофада юриб, ўз вазифаси — қўриқчиликни бажарар эди. Ҳумоюн уғруқ Термизда тўхтаб янги салтанат шаънига берилган ифторликда иштирок этди...

Жаҳонгир Мирзо отини ўз ҳолига қўйган, заррин эгар устида беҳол чайқалиб борар, хаёллари ҳам чайқалишда эди. Ўнбоши, мана бу йўл Бухородан Хоразмга ўтиб кетади, деб шунчаки бир гап сифатида айтди. Аммо бу Жаҳонгир Мирзога қаттиқ таъсир қилди. Амирзода фақат Жайхунга келганларида узоқдаги ёрини эслади. Унгача салтанат тантанаси билан боғлиқ воқеалар уни банд этиб ташлаганди. Кемалардан ясалган кўприкнинг устида, дарёни лим-лим тўлдириб Хоразм томонга оқётган баҳорги лойқа сувларга боқди-ю амирзоданинг юрағи орзиқди. Унинг кўнглидаги тўйғулар ҳам ана шу кўклам сувларидай шарқираб ётибди, аммо ўшалардай лойқа... Агар мумкин бўлса, кемалардан бирини шартта олса-ю дарёда Хоразм томонга йўл тутса!

Улуғ она дарё уни, албатта, муродига ошно қилади. У моҳпайкар дилдорини кемага солиб, сайру томоша қилдирса, Тўрўғлон билан Онабўрилар сингари меҳру муҳаббатнинг гаштин сурсалар...

Ҳозир ҳам йўл ҳақида эшитди-ю ғойибона дилдори хаёлида жамол кўргизди. Маҳбубаси сари қандай йўл топишни билмай лол бўлиб юрарди, мана, Хоразмга элтадиган йўллар ҳам бор экан... Ўнбоши Ахий Жаббор бу йўлдан бориб у диёрни кўриб ҳам келган экан. О, Хоразм! Сирли мамлакат! Қандай жойлар экан-а! Амирзода Хонзода хоним ҳақида энаси Қутлуғ Туркон оқага ёрилиши мумкин холос. Уни энаси тушунади. Бошқа ҳеч кимга айта олмайди. Аммо... ўнбошига бу гапнинг бир учини чиқарса-чи? Биринчидан, бу йигит унинг сирини худди ўзиники каби асрайди, бировга билдирмайди, иккинчидан, энг муҳими, Хоразмга бориб келган, у ерларни яхши билади. Хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфига Амир Кайхусравнинг мактубини элтган экан, демак саройга кирган, Хонзода хоним тўғрисида ҳам бирон нима эшитгандир? Қандай бўлмасин, маъшуқа ўлкасидан келган хабар ошиқ дилининг тутунини ёзади, дардига ярайди. Амирзода агар гап учини чиқарса, Ахий Жаббор ҳушёр йигит, дарров англаб олади, қўлидан келган ёрдамини аямайди албатта. Ўйлаб-ўйлаб йўлини топгандай бўлди... Жаҳонгир Мирзо ўнбошини гапга солиб, ўзини Хоразмга сира ҳам қизиқмаган бир кишидай кўрсатади-да, шаҳар, хон саройи, бозор ва бошқа нарсалар ҳақида ўсмоқчилаб саволлар беради, ғаройиб нарсалардан ҳикоя қилиб беринг, дейди...

— Амирзодам, не бўлди?.. Ё оёқларида дард кўзғолдиму?.. — сўради Ахий Жаббор. У Хоразм ҳақида гапириш бошқа вақтга қолганини сезиб афсусланди. Бу пайт уғруқ Қаршининг қалъасига яқинлашиб қолганди. Ўнбоши қалъанинг қалин деворини кўриб, унинг бундан ўн йиллар муқаддам Темурбек тарафидан бунёд этилганини эслади, тўғрироғи, шундай деб эшитган эди.

Жаҳонгир Мирзо Ахий Жабборнинг ўзи гап бошлаб қолганидан мамнун бўлди. Орқароқда келаётган ўнбоши етиб олсин, деган маънода йўрға отининг жилловини хиёл тортди.

— Йўқ, асло! Оёғим яхши, жароҳатдан асар йўқ, Оллоҳга шукр! — жавоб қилди амирзода. У қандай қилиб мақсадимга эришсам, яъни Ахий Жабборни Хо-

разм ҳақидаги суҳбатга бурсам, деган ўйда эди. — Ҳали чорраҳадаги йўлни айтдингиз... Наҳотки, ўша йўл Занжирсаройга борса?

Ахий Жаббор амирзоданинг йўл тўғрисида сўраганидан ичида суюнди. Шояд, Хоразм ёқлардан ҳам сўз очиб қолса...

— Ҳа, бу йўл Занжирсаройга олиб боради.

Амирзода Ахий Жабборнинг ўзи Хоразм томонлардан гапириб қолар, деб кутган эди, аммо у Занжирсаройдан нари ўтмади, ҳали орада Бухоро турибди, ундан кейин Хоразм...

— Бухорога неча кунлик йўл экан?

— Жадал юрилса, беш-олти кунда етиш мумкин... — Ахий Жаббор кейин кутилмаганда қўшиб қўйди: — Аммо Хоразмга йўл узоқ...

Жаҳонгир Мирзонинг юраги тез-тез ура бошлади. Ўзини бепарво кўрсатиш учун деди:

— Узоқ бўлса... бир ўн кунлик йўл бордир?... Ё кўпмикин?..

Ахий Жаббор қувониб кетди. Демак, амирзода Хоразм ҳақида сўраяптилар. Айни муддао! Фақат жавоб берганда, ҳушёр бўлиш керак, амирзоданинг қизиқиши сусайиб қолмасин. Амирзоданинг ўзлари сўрама-салар сўз очиш одобсизликдир. Сўраганларида эса шундай сўзлаш лозимки, унинг ҳаваси ортиб қайта-қайта саволлар берсин...

— Йўл узоқ, амирзодам... — яна аввалги гапини такрорлади Ахий Жаббор. — Занжирсаройдан Бухорогача йўл даштдан ўтади. Бухородан Амударёга қараб юрмак лозим. Дарё ёқалаб юрилса киши адашмайди. Бийдай чўлда ёлғиз юриш хатарли, дарё эса ҳамроҳ, доим ёнингизда. Омул шаҳридан кемага тушиб бориш энг мақбул йўл. Хеваққача ўн кун... Хевақ ва Котдан сўнг хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи пойтахти Гурганжгача камида бир ҳафта юрилади...

Ахий Жаббор амирзодага зимдан разм солди-ю унинг диққат-эътибор билан эшитаётганини кўрди. «Қизиқ гапни ҳали айтганим йўқ... — хаёлидан кечирди ўнбоши. — Агар хоразмшоҳ саройида бўлганим, саройдаги айрим воқеалар, айниқса, хоразмшоҳ биродари Оқ Сўфининг дунёда ягона қизи Хонзода хоним ҳақида сўзлаб берсам, амирзодани қизиқтириб қолиши турган гап. Аммо, Хонзода хоним борасида сўз очсинми, йўқми?..»

«Хайрият, — деди ичида амирзода. — Гап Гурганжга етиб келди. Энди гап бошқа ёққа кетиб қолмасин. Шунинг учун, у савол бериши керак. Аммо ҳушёр туриши лозим, саволлари фаройиб бўлсин, ўнбошини чулғаб ташласин!..»

— Бу Гурганж деганингиз қандай шаҳар экан ўзи?..

Амирзода билан ўнбоши суҳбатга алаҳсишиб, ҳумоюн уғруқнинг қалъага кирганини сезмай қолдилар. Соҳибқирон ўрами қалъа ичига ўрнашди. Бошқаларга шаҳарнинг турли даҳаларидан жой ҳозирланган эди. Жаҳонгир Мирзо тўпи шаҳар ташқарисидаги хушманзара бир чорбоққа йўналди. Ҳумоюн урғуқнинг Қаршида беш кун бўлиши, сўнг ота юрт Шаҳрисабзга жўнаши белгиланганди.

— Гурганж жуда кўҳна шаҳар, хоразмшоҳларнинг пойтахти экан. Хоразмшоҳ Отсиз, айниқса, Муҳаммад Хоразмшоҳ замонида гуркираб овозаси оламга кетган экан. Аммо Чингизхон муҳорабасида сув босиб кетибди...

— Сув босиб кетибди?... Қандай қилиб?..

Жаҳонгир Мирзо йўрғалай бошлаган отини секинлатди. У асли Хоразм, умуман Туркистон тарихини яхши биларди. Амир Темур хонадонида фарзандларига билим бериш, ҳарбий маҳоратни ошириш борасида ҳамиша қайғуриб келинардди, айниқса, мамлакат ва жаҳон тарихи теран ўрганиларди. Қисик кўзлари доим кулиб турадиган, чиройли юзли қиссахон Мавлоно Убайд қишнинг узоқ кечалари соҳибқиронга мозийдан ҳикоялар қилиб берганда, Амир Темур болакай амирзодани ҳам ўлтириб тинглашга ундар, ўзи ҳар турли саволлар ёғдириб ташларди. Ана шу суҳбатларда амирзода хийла саводини оширган, ҳатто бир марта Буюк Турк ҳоқони Истамий ҳақида қайта-қайта саволлар бериб отасини ҳам, қиссахонни ҳам ҳайрон қолдирган... Хоразмшоҳлар Такаш, Маъмун, Муҳаммад Хоразмшоҳ ўғли Султон Жалолиддин тақдирлари ҳам унга маълум. Аммо ҳозир у Ахий Жаббор гапларини Хоразм ҳақида биринчи марта эшитаётган ғофил бир одамдай берилиб тингларди.

— Ҳа! Гурганжни муҳорабада ола олмагач, Амударёнинг сувини тўсиб шаҳарга буриб юборибди-да...

— Афсус!... — Жаҳонгир Мирзо бош чайқади. — Демак, Гурганж сув босган ҳолда хароба бўлиб ётибди, денг?

Ахий Жаббор ҳозир шаҳарнинг ободу фаровон экани, унда гавжум бозор-расталар, карвонсаройлар, мадрасалар, масжидлар борлиги тўғрисида тўлқинланиб сўзлаб кетди.

— Ҳатто мен бир кун, амирзодам, Қайсария бозорига кириб оғзим очилиб қопти. Одамнинг тумонотлигидан на олдинга юра оламен, на ортга!.. Игна ташланса ерга тушмайди... Жума кунлари бозорларда одам сийрак тортиб қоларкан...

— Хоразмшоҳ Хусайн Сўфи қандай одам экан? — гапни кесишга мажбур бўлди Жаҳонгир Мирзо, қараса Ахий Жаббор «ўтлаб» кетмоқда. — Шундан сўйлангиз-чи.

— Маъкул, амирзодам... Хусайн Сўфи кўнғирот ўмоқидан Тангадойнинг ўғли бўлармиш... — жавоб берди Ахий Жаббор. — Уларнинг Амир Кайхусрав билан қалин оға-инилиги бор экан, мени яхши меҳмон этдириб сийлади, шундан билдим. Аммо иниси Юсуф Сўфи чўрткесар, ўжар бир одам экан. Жаҳли бурнининг учида турармиш... Хоразмшоҳ саройи жудаям муҳташам экан! Ана саройу мана сарой! Ўймакор устунлар, нақшинкор деворлар, сарбалаң дарвозалар... Тўрабика мақбараси... Ҳа, кекса-ю ёш бутун Хоразм аҳли бир одам ҳақида гапиришни яхши кўрар экан...

Жаҳонгир Мирзо, чамаси энди мақсадга эришдим, дилбари маҳлиқо Хонзода хоним таърифига навбат етди, деб ўйлади ва шоша-пиша сўради:

— Хўш? Хўш?.. Бутун Хоразм аҳли гапиришни яхши кўрадиган одам ким экан?

Ўнбоши мамнун томоқ қириб қўйди-да, деди:

— Шу денг, Чингизхон навкарлари Гурганжга чопкун қилганда, ўзларини фолиб билганда, шайхул-машоъих Нажмиддин Кубро етмиш ёшда эканлар. Сиз бормангиз, дейишларига, ялиниб-ёлворишларига қарамай, ўзларини аямай қўшин олдида салтанат туғини баланд кўтариб қаттол душманга юзма-юз чиқибдилар. Бешафқат ванимининг биринчи ўқи туғни маҳкам ушлаган шайхга тегиб нобуд қилибди!.. Қўлларидан туғни олмоқчи бўлсалар, қўллари ҳеч туғ дастасидан ажралмас эмиш. Дастан кесиб олибдилар, қарангиз! Ул зотнинг табаррук қабрларини зиёрат этдим... Қабрлари ҳам, шундоқ, Қайсария карвонсаройига яқин жойда...

Жаҳонгир Мирзо Ахий Жабборнинг биров лақма-

лигидан ичида ранжиди. Нажмиддин Кубро улуф зот, юртни деб жон фидо қилган, тўғри, аммо бунинг амирзодага нечоғлик дохиллиги бор? Керак бўлса, амирзоданинг ўзи ул шайхул-машойих ҳақида ўнлаб ҳикоялар айтиб бериши мумкин. «Яна йироқлаб кетди... — деди амирзода ўз-ўзига. — Асосий нарсани унутиб ҳали тоғда юради, хали боғда... Балки Хонзода хоним тўғрисида ҳеч нарса эшитмагандир?.. Ёки шартта шу ҳақда сўрасинму эркан?..»

Ахий Жаббор жимиб қолди. «Яна нима десин? Ҳаммасини гапириб бўлди. Энди... Хонзода хоним ҳақида гапирсинми йўқми? Борди-ю гапирса, буни нега айтмоқдасиз, деб сўраб қолсалар... унда нима дейди? Бировнинг ожизасидан гап очиш гуноҳи азимдир, бас қилингиз, десалар, нима деган одам бўлади?» Ахий Жаббор ўз-ўзига мана шундай саволлар берар эди.

Шундай пайтда Жаҳонгир Мирзо бирдан сўраб қолди:

— Хоразмшоҳнинг фарзандлари, ўғиллари кўпми?..

Ўнбоши ялт этиб амирзодага қаради: ёрқин кўзларда ним табассум ўйнарди. Ана энди бемалол гапирса бўлади. Чунки амирзоданинг ўзлари сўрамоқдалар.

— Бор, бор! — ошиққанча жавоб берди Ахий Жаббор. — Ўғилларини билмаймен... Аммо Ҳусайн Сўфи биродари Оқ Сўфининг дунёда ягона қизи бор экан, у ҳақда кўп эшитдим, амирзодам. Катта-ю кичик ўшал ожиза хусусида оғиз кўпиртиришни яхши кўрар эканлар...

Жаҳонгир Мирзо юзига қон тепди, вужудини қандайдир ҳаяжон чулғади.

— Оғиз кўпиртирар эканлар?.. Англамайроқ турибмен...

Ахий Жаббор энди ёйилиб кетди:

— Ҳа, амирзодам! Оғиз кўпиртириб гапирар эканлар, кўринган одамки бор, ўша ожиза тўғрисида оғиздан бол томиб гапиради! Ўзиям ўн тўрт кунлик ойдаи эмиш. Хоразм мамлакатада унинг баркамол ҳусни малоҳати ҳақида ҳофизлар қўшиқлар айтармиш, шоирлар ғазаллар битармиш... Қайсидир бир шоир гўё ўшал нозик адо шаънига ушмундоқ ашъор ҳам битган эмиш. Ёдлаб ҳам олгандим. Мана:

*Анингким, ол энгинга менг яратди,
Буйи бирлан сочини тенг яратди...*

Тагин ўшал ашъордан «Бўйунг сарву санобардек, белинг қил...», «Юзунгни нурина минг нур етмас...» деган сўзларни айтиб юрганлари қуловимга чалинди, амирзодам...

Жаҳонгир Мирзо индамай тинглар, агар савол бериб қўйса, узоқдаги ёри ҳақидаги гап узилиб қолади, деб қўрқар, айти пайтда ўзини бепарво кўрсатишга тиришарди. Отлар ҳам суҳбатнинг нозиклигини англагандай бир меърда йўргалаб борарди.

Сўзлари амирзодага маъқул келаётганини кўрган ўнбоши бамисли қанот пайдо қилди:

— Ўшал ожиза дилбанд бағоят донишманд эмишда... Ожиза бўлганлари билан ўзлари шаддоод эмишлар! Ҳатто падари бузрукворига, амакиларига кенгашлар берар эмиш. Ҳусайн Сўфи ҳам қизимизнинг қалини салтанатимга тенгдур, дер эмиш! Ўҳ-хў!.. Қаранг-а!.. Қалини бутун салтанатга тенг! Бошқа бирон мамлакатдан элчилар келса, машварат бўлса, ул ожиза хоразмшоҳга вазира қатори эмиш. Ҳа-ҳа, вазира қатори! Оқилона маслаҳатлар берар эмиш-да...

— Исми нима эркан ўшал ожизанинг?.. — ўсмоқчилади амирзода...

— О... таърифи билан бўлиб исмини айтишни ҳам ёддан чиқарибмен! — деди Ахий Жаббор, бу ҳақда гапириш унга хуш ёқиши кўриниб турарди. — Исми ҳам бағоят гўзал! Унинг исми Севинбика! Аммо Хонзода хоним деб машҳурдир. Ўзбекхоннинг набираси бўлар экан... Энг танг қоладиган жойи шуки... — Ахий Жаббор шу ерга келганда беихтиёр кулиб юборди. — Афу этингиз... Хонзода хонимга жуда кўп совчилар келар экан-да, аммо ақлли қиз ҳеч кимга тегишга рози бўлмас экан. Дашти Қипчоқнинг нуфузли нўёнлари, Мовароуннаҳр амирлари, Хоразм беклари ва бошқа узоқ-яқиндан ҳукмдорлар Хонзода хонимга оғиз солиб совчилар юборар эканлар...

— Ие! Нега?.. Ҳа... Ҳа... Хўш? Хўш?.. — каловланди амирзода... Шу палла Амир Ҳусайннинг ҳам совчи юборгани эсига тушди. Ахий Жаббор амирзода ҳолатини сезди-ю, бироз таажжубланди, аммо билдирмади, хотиржам сўзини давом этдирди:

— Олтин ўрда хони Урусхондан совчи келибди...

— Урусхондан?.. Ўша кекса подшодан-а?

— Ўшандан. Ҳусайн Сўфининг ҳам, Оқ Сўфининг ҳам кўнгли йўқ экан. Аммо нима деб жавоб қилишни

билмабдилар. Қизи бор уйга одам келади-да, дейишибди қўйибди. Шунда Хонзода хоним, унинг ақлига қаранг, «Эй падари бузуруквор, эй қодир амаки, ташвишга асло ўзингизни урмангизлар, совчиларга мен ўзим жавоб бергаймен!», деб Ҳусайн Сўфи-ю Оқ Сўфини тинчлантирибди.

— Совчиларга ўзи жавоб берибдими? — ҳайратланди амирзода.

— Ҳа... Ҳамма ана шуни гапиреди. Худди эртақдагидек, амирзодам. Эсласам ўзимни кулгидан тия олмаймен. Хонзода хоним совчилар билан кўришиб, Урусхоннинг ёшини, салтанатини сўраб-суриштирибди. Совчилар, Урусхон қалинга Олтин Ўрда мамлакатининг бир йиллик хирожини рамлаб қўйди, дейишибди. Яна қанча мол-дунё керак эса беради, бу томонидан кўнглингиз тўқ бўлаверсин, деб қўшиб қўйишибди. Хонзода хоним бундай жавоб қилибди: «Урусхон ҳазрати олийлари менга уйланмоқчи бўлсалар, шундай қалин юборсунлар...»

— Ие! Ҳали Хонзода хоним Урусхонга розилик бердиларми?.. — шошилиб Ахий Жаббор сўзларини кесди амирзода отнинг жиловини тортиб, унинг ёрқин кўзларида ташвиш учқунлари чакнади. — Қалин сўраган бўлсалар...

— Йўқ! — деди кулиб Ахий Жаббор. — Қизини шунда-да! Хонзода хоним, Урусхон менга қалин юборсунлар, дебди... «Менга мамлакатнинг бир йиллик хирожини ҳам, бошқа мол-дунёлар ҳам керакмас, — уқтирибди доно қиз. — Барчасини ўзига олсун. Менинг қалинимга эса ўнта қўзи, йигирмата бўри, ўтгизта йўлбарс, қирқта айғир, элликта нўхта, олтмишта ахта, етмишта зарғалдоқ, саксонта чақалоқ, тўқсонта тўрғай, юзта юмалоқ берса кифоя!» «Бор-йўғи сўраган қалиннингиз шулми?» дейишибди ҳайрон қолган совчилар. Улар, қиз туяларга ортилган той-той ипақлар, сандиқ-сандиқ зархарид моллар, тилло-ю зар буюмлар, кимхоб либослар буюради, деб кутишган экан. «Сўраган қалиним шу!» — жавоб қилибди Хонзода хоним. Урусхоннинг совчилари қайтиб кетишибди...

Жаҳонгир Мирзо бундоқ жумбоқ қалинни ҳеч эшитмаган эди, ҳайратга тушди. Қалинни топиш қийин эмаслигини кўриб, наҳотки севганим ўзимга насиб этмаса, дея қалбига титроқ кирди. Урусхондай подшога буларни топиш нима деган нарса?..

— Кейин нима бўлди? Урусхон... қалинни олиб келиб берибдими?..

— Гапнинг энг қизиқ жойига келдик... — жилмайди Ахий Жаббор, атрофга кўз югуртириб. Ҳали улар чорбоққа етмаган эдилар. — Айтишларича, совчилар боришиб Урусхонга қалин шартларини маълум қилганда, хон ўйланиб қолганмиш. Мамлакат фозилларини ҳузурига чорлаб, воқеани тушунтириб: «Эй аҳли фузало, бу қандай қалин бўлди?» — деб сўрабди. До-нишманда кишилар қизнинг ақлига қойил қолишибди, аммо қалин таъбирини хонга қандоқ қилиб тушунтирсак экан, дея бошлари қотибди. Бир фозилу оқил киши бор экан, оқибатни ўз устига олиб, минг узрлар билан хонга қалин таъбирини бундай таърифлаб берибди...

— Жуда ғаройиб...

— Қалиннинг таърифи бундай экан: «Ўнта қўзи — мен ҳозир ўн яшар қўзидайман, йигирмата бўри — хон йигирма яшарлиги вақтида бўридай шиддатли, олғир эди, ўттизга кирганда йўлбарсдай кучга тўлганди, қирқ ёшда айғирдай чопоғон эди, эллиқда нўхталанган отдай ақли расо бўлди, тўлишди, олтмишда ахталанган отдай қайтиб қолди, етмишда зарғалдоқдай тилда бору дилда ҳеч нарса бўлмайди, саксонда гўдак боладан фарқи қолмайди, тўқсонда тўрғайдай тили тутилиб қолади, юзда тухумдай чайқалиб ётиб қолади...» Шундан кейин Урусхон совчи ҳам, қалин ҳам юбормаган эмиш. Хоразмда бу воқеани ҳамма билар экан...

Жаҳонгир Мирзога бу таъриф шунчалар нашъа қилдики, қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборганини билмай қолди. Амирзоданинг бегубор кулгуси шаҳарнинг иссиқда ҳолсизланиб ётган тупроқ кўчасига безак бўлиб тақилди. Орқароқда келаётган амирлар, мулозимлар ҳам нима гаплагини билмасалар-да, уларга қараб ўзларича кулиб қўйдилар. Жаҳонгир Мирзо Хонзода хонимнинг бетимсол ҳусни жамоли ҳақида эшитган, унинг ишқида ўртаниб кун кечирар эди. Энди Хонзода хонимнинг фаросати, ақли, тиниқ идрокли эканини кўриб бир меҳрига ўн меҳр қўшилди. О, Хонзода хоним! Хонзода хоним! Сен қандай малақдурсенки, олисда туриб, ҳали ойдаи жамолингни кўришга муяссар этмай бағирни ўртайсен, борди-ю, насиб қилиб, ёнингда бўлмоқ толеига эришса, бечора амирзодани меҳринг офтобида бир йўла ёндириб юбора қолар

экансан-да!.. Майли, куйдириб кул қил, аммо бир ҳим-матинг билан такрор уни тирилтирғайсен, майли уни йўқ эт, бир табассуминг ила яна бор этғайсен!..

Ахий Жаббор Жаҳонгир Мирзо кайфиятида кутилмаганда ўзгариш рўй берганига таажжубланди. Унинг ҳикоясини жиддий тинглаб келаётган эди, нега бирдан қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди? Айниқса, Урус-хондан бошқа совчи келмаганини эшитганида хурсанд бўлиб кетди. Бу томони Ахий Жабборга қоронғу эди.

— Хонзода хоним ҳеч кимга тегмаймен, дейди денг? — хушчақчақ сўраб қолди Жаҳонгир Мирзо, унинг ёрқин кўзларида завқ-шавқ аломатлари кўри-ниб турарди. — Тегмаймен, дейди... Тегмаймен, дейди... Хо-хо-хо!..

— Ҳа, амирзодам! Ҳеч кимга тегмаймен, дер экан... — жавоб берди Ахий Жаббор. — Ўзимча ўйлайман-да, амирзодам, шундай маҳдиқо меҳри ҳам бирон инсон боласига насиб этарму экан? Шундай моҳпай-карнинг кўзларига тўйиб-тўйиб боққувчи бахти чопган ким экан? Ушмундоқ малаксиймонинг ҳам суйган ёри бормикин?..

Жаҳонгир Мирзо шартта кулгудан тўхтади. Унинг чиройли кўзлари катта-катта очилиб кетган эди. Ахий Жаббор бу кўзларга тикилди-ю уларда лим-лим изтироб кўрди. Балки изтироб эмас, роҳатларга қоришиқ дард, армонларни ичида яширган орзу, умидсизликка тўлиб-тошган умид кўрди. Нимадир демоқчи бўлди, аммо мажоли келмади. Отлар ҳам ўз-ўзидан тўхтаб қолишганди.

— Амирзодам... Сизга нима бўлди?..

— Бағрим ёнаётир... Бағримга ўт туташган... — ўртанди Жаҳонгир Мирзо... — Ўтнинг учи Хоразмда... Хоразмда...

Амирзода жавоб кутмай отини йўрттириб кетди. Ҳанг-манг бўлиб қолган Ахий Жаббор унинг ортидан отини тезлатар экан:

— Амирзодам! — дер эди холос. — Амирзодам!.. Амирзодам...

Шу асно орқадан чопар етиб келди.

— Соҳибқирон Амир Темур ҳазрати олийлари салтанат боғининг гули амирзода Жаҳонгирни ҳумоюн ўрдуга чорлайдилар!..

...Орадан беш кун ўтгач, ҳумоюн уғруқ Қаршидан Шаҳрисабзга қараб кўчди. Савдогарлар қиёфасидаги

ўттизтача одам ҳумоюн уғруқдан ажралиб чиқди ва Қаршининг кираверишидаги чорраҳадан Хоразмга йўл олди. Той-той ипақлар, турфа хил буюмлар ортилган карвоннинг бошида Алуфа тавочи борарди. Жаҳонгир Мирзонинг хос ясовули ўнбоши Ахий Жаббор ҳам ўн йигити билан шу карвонга қўшилиб жўнаб кетди.

Ў Н У Ч И Н Ч И Б О Б

I

Самарқанддан ўтиб Дизақни ортда қолдириб Тошкентда ҳам тўхтамаган Амир Мусо ўттиз кун деганда уриниб-суриниб Йангкетга етиб келди. Шаҳарда ҳам тургиси келмай яйлов томонларга ошиқди. Ниҳоят, Йангкентдан тўрт чақирим наридаги хушманзара адир устига чодир тикди. Ёнма-ён тепалиқда, сойлиқдан нарида Тармочуқ бошлиқ ўн йигит ҳам ўз олачуқларини ёздилар, чодирларини ўрнатдилар.

Ҳали йўлда эканлигидаёқ соҳибқирон Амир Темурнинг Балҳа қозонган зафари ҳақидаги хабар қулогига етди. Юрагига бамисли наштар санчилгандай бўлди. Бир душмани — Амир Ҳусайн — ўлибди-ю иккинчиси — Амир Темур — тирик қолибди! Устига устак, Темурбек Мовароуннаҳр султони бўлганмиш! Барча қавмларнинг сардорлари унга қўл бериб, аҳд-паймонни мустаҳкам қилган эмишлар! Бошқалар-ку майли, аммо Зиндачашм опардий қандоқ қилиб бунга рози бўлди экан? Шибирғон ҳокими Зиндачашм опардий Темурбек ҳақида яхшими, ёмонми, бирон гап чиқса, игнанинг устида ўлтиргандай бўлиб эшитарди. Муомаласи ҳам шундоқ, ўлганининг кунидан тишининг оқини кўрсатади, ичида нима бўлса бўлади, сиртига чиқармайди. Амир Мусо у билан сирдош эди. Темурбек Зиндачашм опардийга Амир Ҳусайннинг хотини Дилшод оқани ҳада этибди. Албатта, бу билан Зиндачашм опардийни қарздор этиб қўймоқчи бўлган, опардий олдига бир устихон ташлабди-да, устихон... Аммо қанақа устихон денг? Ўҳ-ҳў!.. Дилшод оқа келишган, хушбичим аёл эди, уни Амир Мусонинг икки суярди. Бир марта бу гўзалнинг мардлигига қойил қолган, тан берган; Туғлуқ Темурхон замонида, тангу торлик йиллари Темурбек билан Амир Ҳусайн паноҳ истаб Хе-

вақ ҳокими Тўкал ҳузурига йўл олдилар. Амир Мусо ҳам бирга эди. Кутилмаганда Тўкал уларни тутиб банди этмоқни ният қилди, яхшиямки амирлар бу макрни ўз вақтида сезиб қолдилар. Оқибат икки ўртада уруш чиқди. Тўкалнинг мингта яхши қуролланган лашкарига амирларнинг бор-йўғи олтмиш кишилик аскарлари рўбарў бўлди. Мурғоб дарёси этагида юз берган беомон савашидан сўнг Тўкалда эликта, амирларда еттита аскар қолибди! Жанг тугай деганда, душман ўқи Амир Ҳусайн отига тегиб қулатди. Шунда Дилшод оқа шавҳари Амир Ҳусайнга шартга отини бериб, ўзи пиёда қолди!..

Бас, нима қилмак лозим? Энди биргалашиб ҳаракат қиладиган, оғзи маҳкам, дили қаттиқ сафдошлар тошмак зарур. Темурбекнинг бошига бахт қуши, давлат қуши қўнганини ёқтирмайдиган кишиларни бир жойга қовуштирмак даркор... Бундоқ кишилар эса, улус ичида излаганга топилади.

Даставвал унинг кўз олдига Зиндачашм опардий келди. У отаси Муҳаммад хожа опардий вафотидан сўнг Шибирғон ҳокимлигини ўз зиммасига олган эди. Шибирғон кўп йиллардан бери опардий қавми тасарруфида бўлиб, эгилаверишни унча хуш кўрмайдиган шаҳарлар сирасига кирарди. Зиндачашм опардий ўзи ҳам биргина Шибирғон билан чекланмоқчи эмас аслида... Унинг нияти катгароқ... Амир Мусо буни сезади, аммо билдирмайди. Зиндачашм опардий отаси амалга оширолмаган орзуларнинг этагидан тутган... Майли, қарга «қар» этсун, ўз вақтини чоғ этсун, ўзини хурсанд қилсун, аммо бу ишга бош қўшиб берсун... Амир Мусога шуниси муҳим...

Амир Хизир Ясовурийнинг ўғли Абу Исҳоқ ҳам Зиндачашм опардийга ўхшаш, ғози йўқ хаёллардан бошини оғритиб юради. Қачон қарасанг, туриш-турмушидан нолигани нолиган. Унинг отаси бир вақтлар Тошкент вилояти ҳокими эди. Аммо Абу Исҳоқ Ясовурийда ҳозир ҳемири ҳам йўқ, шомирзаи қоққуруқнинг ўзгинаси. Отасидан қолган катта мол-мулкни совириб бўлди. Унинг амакиси Али Ясовурий барча ясовурийларни олиб куёви Бухоро ҳокими Маҳмудшоҳ Бухорий ҳузурига кетган. Ясовурийларнинг ҳам Темурбекдан ўзларига яраша гиналари бор... Бор эмас, кўп. Улардан ҳам маслаҳат олмоқ мумкин, бирон нарса ваъда қилинса, албатта, бош қўшишади. Амир Жоку

барлос бир айб топиб Маҳмудшоҳ Бухорийни эл олда да бир қирчанғи от думига боғлатиб чоптирган ва орқа-олдига савалатиб жазолаган эди. Бундай ишни Амир Жоку барлос ўз хоҳишича қиладирму? Албатта, Темурбекнинг ижозати, балки фармони билан адо этган. Жазо беришда Амир Темур қаттиқ тартиб ўрнатган: жазоларни ўзи белгилайди. Агар амирлару сардорлардан бири ўз билгича иш кўрса, ўзи жазоланади. Маҳмудшоҳ Бухорийнинг ҳам орқаси ҳали дарралардан ачишиб тургандир, бундай хорлик осонликча ёддан чиқмаса керак. Улус орасида афсона бўлиб кетган бу воқеа базму зиёфатларда ҳамиша эсланар, Бухоро ҳокимига ҳазил аралаш бир марта албатта исирға қилиб тақиб ўтиларди...

Амир Мусонинг умид боғлаган кишиларидан бири Хутталон ҳокими Амир Кайхусрав эди. Агар бу шиддатли, қўрқмас амирнинг дилига йўл топилса, уни мақтаб кўпиртирилса, у мақтов гадоси, муҳолифат устуни бўлиши муқаррар. Бироқ, тез одам, орқа-олдини ўйламай, шошилиброқ иш қилади, шу томони бор. Умуман, ундан фойдаланиш мумкин...

Шуларни ўйлар экан, Амир Мусо барини бир жойга йиғиб эмас, балки ҳар бири билан алоҳида-алоҳида машварат қуриш лозимлигини кўнгилга тутди. Ҳар бири билан холи гаплашади, чунки ҳар бирининг ўзига айтиладиган гап бор, айтилмайдиган гап бор...

Амир Мусо чодирининг ичи худди эртага бу ердан кўчиб кетадиган маззангнинг уйига ўхшар, нарсалар боғланган ҳолда ётар, агар ҳозир шитоб кетиш зарур бўлиб қолса, дарҳол йиғиштириниб йўлга чиқа оларди.

Неча йиллардирки, Амир Мусо хонадонида аҳвол шу: бир жойда кўним йўк, фароғат йўк, доим бесаранжомлик, қувди-қувди, чоп-чоп, бамисли ит ётиш, мирза туриш... Бу нарса, айниқса, завжаси Орзумулк оқага ёқмасди. Орзумулк оқа йигирма тўққиз ёшлардаги, қорамағиздан келган, сулув, кўзга яқин бир жувон эди. Амир Боязид жалойирни Туғлуқ Темурхон хоинликда айблаб қатл этдиргач, хотинлари-ю қизлари амирлару нўёнларга тортиқ қилинди. Амир Боязид жалойирнинг севимли қизи Орзумулк оқа Қаршининг нуфузли зодагонларидан Амир Мусога раво кўрилди. Амир Мусо ўн саккиз ёшли Орзумулк оқани кўриб худога шукрлар қилди, ёш дўндиқ нарса унга ёқиб қолди... Орзумулк оқа Амир Мусо ҳарамида катта хоним рутбасига эришди

ва аста-аста амирнинг суюкли ёстикдошига айланди. Амир Мусо қаерга бормасин, Орзумулк оқани бирга олиб кетади. Унинг устига тўрт йил аввал улар қизалоқли бўлдилар. Гўдаккинага Туман оқа деб от қўйдилар. Ҳозир қумридек чучут отиб, тили чиқиб, шириндан-ширин бўлган вақти... Амир Мусо ҳориб-чарчаганда Туман оқани қўлига олиб ўйнатади, қилиқларидан, шўхликларидан завқ олади, дунёнинг барча ташвишларини унутади. Фарзандларининг ичида Амир Мусо иккитасини — энг биринчи хотинидан туғилган ўғли Амир Муҳаммадбек билан мана шу мардаккина Туман оқани бошқача кўради.

Орзумулк оқа шаҳарда ўсган, дашту далани кўрмай вояга етган бир қиз эди. Амир Мусо қўлига келиб кўчманчи турмушга ўргангунча кўп азоб чекди. Дашту ёбонларда юрганларида ҳеч кимга билдирмай неча бор йиғлаб-йиғлаб ҳам олган. Кейин манглайга ёзилгани шу экан-да, деб тақдирга тан берди. От минишни, йўрттиришни ўрганди. Аммо кейинги вақтларда, қачон биз ҳам бундоқ шаҳарда яшаймиз, биёбонлардан кўрқамен, дея эрига инжиқлик қиладиган одат чиқарди. Орзумулк оқа ўзининг ҳар қанча эркаликлари, ноз-финоғларини Амир Мусо кўтаришини яхши биларди... Ақлли жувон бундан унумли ва ўз вақтида фойдаланар, меёридан оширмас, айниқса, Амир Мусонинг иши тушиб турганда устаси фаранг бўлиб кетарди...

II

Мағриб уфқи қорая бошлади, яйловга кечки салқин тушди.

Дунёнинг тубигача кетган яйловга тикиларкан, Амир Мусо яна бир марта Тармочуқлар чодирига бориб, қоровуликда ҳушёр туринглар, деб тайинлаб келмоқчи бўлди. Чунки кеча ҳар хил тушлар кўрибди, бугун кун бўйи кўнгли тинчимайди. Қаёққа юришни билмай бир жойда туриб қолсанг, юрмасанг ҳам тинканг қурийди. Кишини мужмалликдан ортиқ ҳоритадиган нарса йўқ...

Амир Мусо сойликдан ўтиб навкарлар чодирига яқинлашди. Юз қадам наридаги навкарлар чодирини Амир Мусоларникидан қарама-қарши томонда эди. Ичкаридан қаттиқ қаҳ-қаҳ овозлари эшитилди. «Мен нима деймену кўбизим нима дейдир, — ўзича навкар-

лардан ўпка қилди амир. — Оламни сув олса буларга нима! Тўпифига чиқармиди!.. Тушундик!..» Навкарлар эса амирларининг чодир ёнида турганларидан буткул беҳабар, ўзларини яйловдагина эмас, балки оламда ёлғиз санашиб йигитлар дунёсининг қизиқ ва бепарда гапларидан сўзлашар, оғизларидан боди кириб, шоди чиқиб, маза қилиб кулишарди. Бари йигирма — йигирма беш ёш атрофидаги гушна йигитлар эмасми.

— Секинроқ гапурайлик, гапимизни биров эшитиб қолмасун! — деди бир навкар эҳтиёт чорасини қилиб.

— Э, мунча бақирасизлар? Қулоқ ҳам керак...

— Аммо биров эшитиб қолсаям падарингга суф, дейди-да... — қўшимча қилди учинчи навкар.

Кимдир бунга кулди:

— Ким эшитади? Атроф дала-сахро! Амиримиз бўлсалар катта хоним ойим билан... Лекин катта хоним ойимлар ҳам хўп диркиллаб турган нарса эканлар-а...

«Ие! — ҳайратга тушди бутун вужуди қулоққа айланган Амир Мусо жойида беихтиёр тўхтаб. — Биз ҳақимизда гапиришяпти-ку! Қани, нима дейишаркин... Қани...»

— Бас қил! — Бу Тармочуқ эди. — Амиримизни тинч кўйайлик. Бошқа гап йўқма? Ўзимизнинг гаплардан қилаверайлик. Ҳа!..

— Мен нима деяпмен? — эътироз билдирди ҳалиги навкар, унинг гапларидан сўзамол ва ҳазилкаш эканлиги сезилиб турарди. — Бир нима деяпманма? Амиримиз катта хоним ойим билан дам оляптилар, деяпман холос... Катта хоним ойим хўп келишган нарса... амиримизнинг ҳам ҳеч армони бормикин, демокчиман... Шу ёмон гапма, айтинглари-чи, ёмон гапма? А?..

«Вой зангар-ей! Гапга тўн бичганини!..» — деб кўйди ғазаблана бошлаган Амир Мусо. У дадил киришга қарор қилди, аммо шу лаҳзадаёқ жойида тўхтаб қолди. «Йигитлар зерикишади-да, у-бу гапи деб қаттиқ тегиш яхшимас, — ўйлади ўзича. — Ахир мустарликда суянгани шулар-ку...» Амир Мусо авваллари ҳам тасодифан йигитларнинг шундоқ шалоқ гаплари устидан чиқиб қоларди. Улар нималарни гапирмайди, дейсиз. Эркагу аёл орасидаги яланғоч гаплар, беҳаё қилиқлар, бешарм воқеалар ҳақида сўз кетади...

— Ёмон гапма!... Ёмон гапма!.. Бас қил! — кесиб

ташлади Тармочук. — Бошқа гаплардан гапир! Билиб қолса нақ бошингни олади!..

— Хўп, хўп... Бошқасини айтамен... — рози бўлди сўзамол навкар ва сўзни шундай бошлади: — Бир одамнинг йигирма ёшли Бердикул деган ўғли бор экан. Унинг эси жойида эмас экан. Отаси эсвосни кўп табибларга кўрсатибди, ўқитибди. Бердикулнинг соғайган-соғаймаганини билиш учун отаси ўғлининг бир тенгқурига бундай дебди: «Қани, жўрангни бир синагин-чи. Отанг сени уйлаб қўйсам, хотин олиб берсам, Деяпти. Нима дейсан, дегин. Соғайган бўлса, тўй қиламиз...»

— Бердикул, — депти ўртоғи. — Отанг сени уйламоқчи... майлими?..

— Майли!.. — жавоб қилибди дарров Бердикул кўзлари ўйнаб.

— Уйлаб қўйса... нима қиласен? Масалан, келин билан чимилдиққа кирдинглар..

— Дарров келинни кучоқлаб оламан! — дебди ишшайиб Бердикул...

— Баракалла... Кейин-чи?..

— Жойга ётқизаман-да!..

— Жуда яхши... Кейин-чи?

— Кейин иштониға қўл юбораман...

— Ўҳ-ҳў!... Ёмонсан-ку! Кейин-чи?

— Кейин иштонбоғини ечаман...

— Ана-ана...

— Иштонбоғини суғуриб оламан-да, варрак учираман!..

Ҳамма қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

— Оббо, галварс-ей! — деди Тармочук. — Варрак учирармиш!.. Хо-хо-хо!.. Олдиндаги варракни парпиратмайсанма!.. Варраккина турибди-я, варраккина!..

Чодир беғубор кулгудан ёрилиб кетар даражага келди. Амир Мусога ҳам нашға қилди, аммо овоз чиқармади. Қараса, ҳали бу сўлақмонларнинг гапи тугамайдиган. У қаттиқ йўталди-да, чақирди:

— Тармочук! Ҳо, Тармочук!

— Лаббай, амирим! — чодирдан ташқарига отилди Тармочук. Ортидан бошқа навкарлар ҳам югуриб чиқдилар.

— Йангкент томонга иккита қоровул қўй! Шарпа сезишса, дарҳол билдиришсун! Тушундингму? Фафлатда қолма! Ҳозир борингиз!

— Ҳозир кетаётган эдик... ўзим қоровул турамен!..

Тармочуқ шу заҳотиёқ сўзамол навкарни олиб Йангкент йўлидаги тўрт юз қадам наридаги манзилга жўнади.

Амир Мусо навкарлар чодиридан қайтаркан, ўзини қандайдир енгил сезди. Йигитларнинг олди-қочди гаплари ҳам яхши бўлди, биров чалғиди. Кун бўйи кўнглини банд қилган хижиллик ҳам тарқаб кетганга ўхшади. Унинг ўрнида шиддатли иштиёқ пайдо бўлгандай бўлди. Чодирига келар экан, бутун сўлқиллаган хотини Орзумулк оқа билан гуфтугў қилишни дилга тугди. Икки-уч кундан бери ўзи билан ўзи бўлиб ёндошгани ҳам йўқ...

Амир Мусо бир йўталиб қўйди-да, чодирга кирди. Унинг келганини кўрган Орзумулк оқа ўрнидан туриб кутиб олди.

— Тинчликмикан? — сўради ташвишланган ҳолда Орзумулк оқа. — Ҳаяллаб кетдингиз, амирим...

Липилаб турган шамнинг ёруғида Орзумулк оқага амирнинг чехраси чиқиб кетганидан кўра очиқроқдек туюлди.

— Тинчлик, Орзу... Йигитларни қоровуликка ўзим жўнатиб келдим. Бормасам бўлмас экан... Билардим ўзим ҳам. Валақлашиб, оғзига нима келса гапиришиб ўтиришибди. Ваҳа-ваҳа... Ваҳа-ваҳадан бошқа гап йўқ.

Улар тик турган ҳолда гаплашмоқда эдилар.

— Узоқ қолиб кетдингиз-да... — Орзумулк оқа бирдан мавзуни ўзгартирди. — Бу дашту биёбонда жонингни ҳовучлаб яшайсан... Ишқилиб, худонинг ўзи асрасин...

— Орзу... Сен қийналиб кетдинг. Қаршидаги ҳовлимиз ҳам бизларни соғиниб қолди... — Амир Мусо бахмал кўрпачага ўлтирди. — Тушундик... Саргардонлигимиз сабабини биласен... Темурбек салтанатни эгаллабдур. Битта душманам кетди, аммо иккинчиси... Уни ҳам гумдон қиламен!

— Яхши дўстлар топишингиз керак, амирим! — деди Орзумулк оқа чиройли кўзларини чақнатиб. — Ҳаммага инонмангиз! Жалойирларга кўпроқ суянингиз! Ҳарқалай уларга куёвсиз.. Куёвни пайғамбарлар ҳам сийлаганлар... Уларни алдаб-сулдаб, ваъдалар берсангиз, гапга киришади. Ҳаммаси мол-дунёга ўч. Лақ-маликлари ҳам бор...

— Рост айтасан, Орзу... Баҳром жалойир билан

сўйлашамен. Унинг ўгли Одилшоҳ ҳам ишончли бола. Улар билан яқинлигимиз бор ўзи... Амир Сорибуво жалойирга одам юборамен. Унинг ҳам Шайх Нуриддин деган ўгли пишиққина, чайиргина... Баён сулдузнинг ўгли Шайх Муҳаммадга албатта хабар қиламен...

У ирғиб чиққан кўзларини Орзумулк оқага тиканча жим қолди. Чиройли хотини бор, ёш, дўндиққина... Қадди-қомати келишган... Орзумулк оқа меҳри товланган амирнинг бошқачароқ тикилаётганини сезди. Ичида: «Вой... Бугун менда юмушлари бор шекилли...» деб ўйлади ва алақандай ширин туйғудан чеҳрасига қон тепди...

Шу пайт чодирнинг чап томонида етти-саккиз қават кўрпача устида ётган тўрт яшар Туман оқанинг уйқуси қочиб, нимадандир безовта бўла бошлади. Орзумулк оқа ўрнидан турди-да, бориб қизчасининг устига эгилди ва уни юпатишга тутинди. Иттифоқо, хотин Амир Мусога орқа ўгириб қолди ва Туман оқа устига қаттиқ энгашиганидан, оппоқ шоҳи кўйлагининг этаги хийла кўтарилиб, қизил ипак лозими шам ёруғида ловуллаб кўринди... Орзумулк оқа буни атай қилдими ёки тасодиф ишими, Амир Мусо билолмади. У хотинининг шундоқ — оқ шоҳи кўйлагу қизил ипак лозим кийишини жуда ёқтирарди. Унинг завқи жўшиб кетди, тамшанганча аста билдирмай бориб, дўндиқ хотинининг орқасидан қучоқлади. Амирнинг нафаси-ю шиддатини сезган Орзумулк оқа ўзига ярашган нозистифно билан: «Зўрға ухлатдим қизингизни... Уйғотиб юборасиз...» деди пичирлаб ва бир қўли билан диркиллоқ сийнасида ўйнаб юрган Амир Мусонинг олғир қўлини нари сурди... Орзумулк оқа қараса, амирул замон шу туришдаёқ чавандозликни бошлаб юбормоқчилар...

— Шамни олиб кўяй... — Орзумулк оқа усталик билан эрининг қучоғидан сирғалиб чиқиб, ётишга ҳозирлана бошлади. Амир Мусо ечинди-да, юмшоққина ўринга чўзилди.

Чодир туйнугидан ғир-ғир баҳор шамоли эсарди.

Орзумулк оқа ёлғиз ички кийимда қолгач, шамни чодир эшигининг ёнига қўйди. Зарурат бўлмаса-да, қадди камолини намойиш этиб Амир Мусо кўзларини ўйнатиб у ёқдан бу ёққа юрди. Яна қизчаси ёнига борди, яна эрига орқа ўгириб энкайди, ёстиқ тўғрилаган, қизчаси устига кўрпача тортган бўлди... Ёнига кир-

ганда Амир Мусо уни худди илк марта кўраётгандай қаттиқ бағрига босди! Орзумулк оқанинг тирсиллаган кўкраги эрининг кўкрагига майингина ботди... Бундан ортиқ ташна бўлган Амир Мусо ютоққанча Орзумулк оқанинг дудоқларидан, томоқларидан ўпа бошлади. Хотин энтикар, нозланар, шавҳарининг кўнглини олиш учун ҳамма ҳаракатини қиларди... Амир Мусо шу палла дунёни унутган эди, амирлар ўртасидаги жанжал-низолар, мартаба талашишлар, тахту салтанат курашлари, саргардонликлар, барчаси қаердадир ортда қолиб кетди! Дакан хўроз қўндоққа чиқди, қанотларини ёзиб эндигина завқ-шавқ билан қичқиришга киришган ҳам эдики, ташқаридан ташвишли овоз эшитилди:

— Амирим! Амир ҳазратлари!..

Чақираётган Тармочуқ эди. «Ҳе, амирингга ҳам лаънат, ўзингга юз ҳазор! — ичида сўкинаркан, Амир Мусонинг ирғиб чиққан кўзларида ғазаб ўти чақнади. — Нима бало бўла қолди экан? Мунча шошилмаса? Ишнинг қоқ белига тепди-я!

Амир Мусо апил-тапил кийиниб ташқарига чиқди. Ўттиз қадамлар нарида безовталанган Тармочуқ турарди.

— Амирим! Амир Темур ҳазратларидан бир элчи келибдур! Зудлик билан жаноби амирни кўраманма, дейдир. Фурсатим зиқ, дейдур...

— Кўпми улар? — Амир Мусонинг биринчи сўрагани шу бўлди, агар Темурбек одамлари кўп эрса, ҳозироқ қочиб қолиш ғамини чекмақда эди.

— Беш-олти киши холос, — жавоб қилди Тармочуқ.

— Тушундик... — Ишнинг оқибати нима билан туғашини тахмин қилар экан, Амир Мусо ҳар эҳтимолини ўйлаб буюрди: — Тармочуқ! Йигитларни чақир! Аммо икки киши бу ерда қолсун.

Амир Мусо беш-олти йигити кузатувида қоровул манзилгоҳига йўл олди. Уйқуси чала қолган одамдай ланж бўлган Орзумулк оқа тездан турди-ю ўзича гудраниб, йиғиштиринишга киришди.

Манзилгоҳда Амир Мусони Темурбекнинг ишонган йигитларидан Аббос баҳодир кутиб турарди. Улар бир-бирларини яхши билишарди, турли пайтларда кўп бор дуч келишганлар. Амир Мусога, умуман бу ғайратли баҳодир ёқарди. Аббос баҳодир Арслонхон минорасидан сакраганда Амир Мусо айна ўша издаҳом-

да бор эди, бу фаройиб синовни ўз кўзи билан кўрган ва Аббос баҳодирга ичида тан берган...

— Ҳазрат соҳибқирон Амир Темурнинг муборак фармонларини бошимизга туғ этиб қошингизга келдик, амир жаноблари! — деди Аббос баҳодир саломалиқдан сўнг. — Амир соҳибқирон, саргардонлик ҳам Амир Мусонинг жонига теккандур, бирга олиб келингизлар, деб юбордилар...

— Ҳазрат соҳибқироннинг ўзлари ҳозир қаердалар? — айрим янгиликларни билиш мақсадида сўради Амир Мусо, жавобдан қочиб.

Аббос баҳодир ҳам интиқ бўлиб турган шекилли, кўп гапларни айтиб берди.

— Амир соҳибқирон Самарқандни салтанатларининг пойтахти деб эълон қилдилар. Жуда катта қурилишлар бошланмоқчи... Амир Довуд дуғлат жаноблари девонни бошқариш бирлан Самарқанд доруғалигини ҳам адо этадур...

— Амир Жоку барлос қайси мансабдадурлар эркан? — сўради Амир Мусо. — Амир Сайфиддин некўзчи?

— Ушбу амирларга, яна Алуфа қавчин бирлан Тамуқа қавчинларга лашкар амирлиги ва тавочилик раво кўрилди...

— Ўҳ-ҳў!..

— Ҳа!.. Амир Сорибуғо жалоийр, Ҳусайн барлос, Давлатшоҳ бахши уйғурлар девон амирлари бўлдилар. Кўп амирлар баҳодирлар сардори этиб тайинландилар. Барча туманларга сардорлар қўйилмиш...

Аббос баҳодир соҳибқироннинг Балхдаги улкан музаффариятдан сўнг тантана-ю дабдаба билан Шаҳрисабзга келгани, икки ой бу беҳиштдек жойда хешу ақраболар ўрамида роҳату фароғатда кун кечиргани, шундан кейин салтанат ва истиқлол таважжухини муборак маскан Самарқанд сари қаратмоқчи бўлгани ҳақида сўзлади. Аббос баҳодир яйраб гапирар, ҳар бир сўзи рўпарасида турган Амир Мусо қалбини тилиб кетаётганини етти ухлаб хаёлига ҳам келтирмас эди. Шаҳрисабз борасида сўз кетганда, олампаноҳ Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийларининг Қозон Султонхон қизи Сароймулкхонимга уйланганлари, етти кеча етти кундуз тўй-томоша давом этгани ҳақида завқ билан ҳикоя қилди, ўша тўй ошига кетадиган ўтинни тайёрлаш ўттиз баҳодир ичида унга топширилгани ва

элик аравадан зиёд тўнкани бир ўзи ёриб ташлаганини ҳам гап орасида қистириб ўтди. Сўнг кулиб деди:

— Энди Ҳазрат соҳибқиронга қариндош ҳам бўлиб қолдилар, амир жаноблари! Муборак бўлсун!

— Қуллуқ! Қуллуқ! Оллоҳнинг беадад илтифоти... Тушундик... — жавоб қилди Амир Мусо. У бўласи Сароймулкхонимнинг соҳибқирон ҳарами мартабасига эришгани ҳақида бошқа ҳеч нарса демади.

— Шитоб Самарқандга етиб боришимиз зарур... — уқтирди сўз охирида Аббос баҳодир. — Буюрилгон муддатдан кечика ётирмиз... Ваъдамыз жавзо бошлари эди. Жанобларини Йангкентдан топамиз, деб ўйлагон эрдик, аммо яйловда айланиб қолдик, фурсат кетди. Фурсат учар қушдир, ҳа... Иложи топилса, бутуноқ, ҳозироқ йўлга чиқсак, девдим...

Орага жимлик чўқди. Ҳамма гап от устида бўлмоқда эди. Аббос баҳодирнинг йигитлари ҳам, Амир Мусонинг йигитлари ҳам бир қўлларида жиллов, бир қўлларини қиличга тираб суҳбатга қулоқ солар эдилар. Фир-фир эсан қир шамоли баданларни жунжиктира бошлади. Амир Мусо нима жавоб қилсам экан, деб ўйга ботди.

— Тушундик... Амир соҳибқироннинг бизга кўрган илтифотлари учун бароят миннатдормен, бошимиз осмонга етди... Албатта, юртга қайтғоймиз, қайтмасак қайга борғоймиз?... Сўзларингиз тўғри, баҳодир! — Аббос баҳодир фикрини тасдиқлади Амир Мусо. — Тез йўлга чиқмоқ зарур! Аммо ҳозир қоқ ярим кеча, йигитлар ҳам толиққан... Салдан кейин тонг отади, саҳар йўлга чиқурмиз. Сизлар бу ерда ҳордиқ олингиз, бизлар кўч-кўронни шай қилайлик. Камбағал бўлсанг кўчиб кўр, деганлар, хе-хе-хе... Маъқулми, баҳодир жаноблари?

— Маъқул, амир жаноблари! — розилик билдирди Аббос баҳодир, чиндан ҳам улар бетиним йўл босиб ҳориб-толган эдилар. Пичагина бўлса ҳам оёқларни ёзиб нафасни ростлаб олиш истаги устунлик қилди. Тонг ёришиши билан йўлга чиқишга келишдилар.

...Аббос баҳодир кўзига кун нури тушганидан уйғониб кетди. Офтоб тиккага келиб қолган, йигитлар ҳам ҳали қаттиқ уйқуда эдилар. «Нас босибди-ку бизни!» — ўзидан ўзи ёжиниб деди Аббос баҳодир ва йигитларни бирма-бир уйғота бошлади. «Нечун амир жаноблари бизларни уйғотмадилар эркан? Узоқ йўлга

чиқамиз, яхши ҳордиқ олишсин, дептилар-да...» — деб ўйлади Амир Темур элчиси.

Аббос баҳодир атрофга боқди-ю, ажабо, атрофда биронта ҳам чодир кўринмаганига ҳайрон бўлди... Бийдай саҳрода ёлғиз ўзларидан бошқа ҳеч ким кўринмас, зор ҳам учмасди. Фақат тўрт юз қадамлар нарида бир-иккита кичиккина ўчоқ ва ундаги янги куллар бу ерда яқингинада ҳам одамлар истиқомат қилганини билдириб турарди. Амир Мусо ерда ҳам, осмонда ҳам йўқ эди. У тундаёқ кўч-кўронини олиб қаёққадир ғойиб бўлганди...

Ў Н Т Ў Р Т И Н Ч И Б О Б

I

— Пўшт! Пўшт! Йўлни холи кўйингиз! Пў-ў-ўшт!..

Кеш дарвозаси ёнида Самарқанд остонасида игна ташланса ерга тушмас тумонот одам тўпланган. Улар ичида Самарқанднинг казо-казолари, нуроний оқсоқоллар, кадхудолар, шунингдек, уч кундан сўнг бўладиган муаззам қурултойда иштирок этмоқ учун Тошкент, Хўжа, Дизақ, Андижон, Ахсикент, Балх ва бошқа туману қасабалардан келган амирлар, бекларни кўриш мумкин. Дарвозанинг олдига йўлга жуда катта оқ пояндоз ташланган. Карнай-сурнайлар одамларни бир-бирлари билан гаплашишга қўймайди. Оқ пояндоз пири муршид Мир Саййид Барақадан чиққан таклиф эди. Соҳибқирон Амир Темур Кўрагон мамлакат пойтахтига қадам ранжида қилмоқда. Илоё, босган қадами оқ бўлсин, йўли очилсин. Жаҳонда жумла мўъминларни бахтли этмакка бел боғлаган султоннинг ниятлари оқ, иншооллоҳ!..

Энг аввал пири муршид Мир Саййид Бараканинг отдан тушишига кўмаклашдилар. Амир Темур Кўрагон тулпорининг узангисини рикобдорлар қолиб, Амир Довуд дуглат, Амир Жоку барлос, Амир Сайфиддин некўз ва Амир Муайяд арлотлар ушлашга шошилдилар. Соҳибқирон султонларга хос виқор билан оҳиста отдан ерга тушди:

— Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим!..

Амир Темур шундай деди-да, карнайларнинг сурунлари остида пояндозга қараб юрди... Соҳибқирон

пояндоздан ўтиши биланок, амирлар ва бошқа кишилар қий-чув солишиб, ёпирилишиб пояндозга ўзларини отдилар. Барча Ҳазрат Соҳибқирон пойи қадамларидан табаррук бўлган матоҳдан бир парча бўлса ҳам олиб қолмоққа ошиқарди.

Амир Темур Самарқанд шахрига қадам қўйди...

Унинг болалиги шу қадимий шаҳарда ўтган, дейиш мумкин, кўп марта падари бузруквори Амир Тарагайга эргашиб, Самарқандга келган... Ўсмирлик, йигитлик чоғларида эса Самарқандда, Кониғилда бўлган кўпқари, кураш ёки бошқа шундай дил очар томошаларни бирон марта ҳам қолдирган эмас, улардаги совруну ҳадялар ҳаминша шахрисабзлик амирзодага ҳалводай гап эди. У Самарқандни беш қўлда биларди. Бирон нарсадан сиқилса, зерикиб қолса шартта Маматни олиб ўша ёққа жўнаб қоларди. Самарқандга борганда дунёнинг кенглигини англагандай бўлар, дили яйрарди. Ҳали болалигидаёқ жаҳонгирлик ҳавасида бетизгин хаёлларга берилар экан, Самарқандни пойтахт қилажаги хусусида орзуларга ғарқ бўларди. Бешинчи иқлимдаги гўзал шаҳарлардан бири Самарқанд мамлакатнинг марказида жойлашган. Темурбек Шаҳрисабз мадрасасига қатнаб юрган маҳаллар қайсидир бир китобда ўқигани эсида. Халифа Маъмун Самарқанд вилояти ҳақида сўраганида, унга шундай жавоб беришган экан: «Самарқанд бамисли ойқўрғоннинг ўзи. Дарёси фалак қасрининг дарёсига монанд, далалари эса осмон ёритқичларидай фусункордир...» Амир Темур назарида бу жуда ўринли таъриф. Чиндан ҳам, далалари серҳосил, боғлари ажабтовур тароватли, сувлари шарқироқ ва равон бу масканнинг файзи мутлақо ўзгача. Куз фаслида шаҳар ҳавоси бироз салқин бўлади. Шарқ тарафдаги тоғдан неча кунда бир қаттиқ ел эсиб туради. Қиш фасли совуқ, баъзан қор уч қаричгача ёғади. Ёзлари эса мўътадил, баҳори ниҳоятда гўзал. Тупроғи бамисли жаннат тупроғи, ғалланинг баридан учрайди. Меваларини айтсангиз! Соҳибқирон, айниқса, Самарқанднинг ношпоти, муруди ва анжирини ёқтирарди. Гуллари эса ажойиб! Амир Темурнинг бир одати бор: у қаерга борса, ўша ерда ўсадиган гуллар уруғини олдиради ва олиб келиб эктиришни яхши кўради. Бир куни у дўсти Мамат билан Самарқандда ўсадиган гулларни эринмай санаб чиқишди. Қизил гул, гули раъно, гули нафармон, шаббўй, савсан, ҳарам, гулхайри,

райҳон... Санок ўттиздан ошиб кетди! «Бу шаҳарнинг фариштаси бор!» дерди Амир Темур ва Самарқанднинг кўрку салобатидан ич-ичида қувониб кўярди...

Бироқ бу сафар, мамлакат султони сифатида шаҳарга қадам қўйганда Самарқанд нечундир соҳибқиронда авваллардагидек таассурот қолдирмади. Авваллари улкан ва фариштали туюлган шаҳар унга ҳозир оддий шаҳарлардан бири бўлиб кўринди. Кўчалари тор, катта шаҳарларга хос салобат сезилмайди. Шаҳарда, одатда, шоҳкўча бўлади. Самарқанднинг шоҳкўчаси йўқ, Чорсу майдони-ю унга келиб уланган катта-кичик кўчалар... Шаҳар кўркига кўрк қўшадиган маҳобатли бинолар йўқ даражада. Жоме масжиди, карвонсарой, Садр Сулаймон мадрасаси, кўҳна Арк... Арк мутлоқ таъмирга муҳтож, мадрасани бўлса қайтадан қурмоқ керак. Шаҳарнинг қалъаси бўлмаган. Чингизхон босқинида вайрон қилингандан бери атрофи девор билан ўралмаган, тўрт томондан эсан дайди шамоллар бемалол шаҳарга кириб кетаверади... Бу нарсалар Амир Темур дилини увиштирди, аммо ҳеч кимга ҳеч нарса демади.

Шаҳрисабзда амирларга мансаб улашилганда Амир Темурнинг поччаси Амир Довуд дуғлат ҳам амирлик, ҳам девонни бошқариш лавозимини эгаллаганди. Соҳибқирон унга Самарқанд доруғалигини¹ ҳам топширди, чунки пойтахтда амалга ошириладиган юмушлар кўп, раҳбарликка серғайрат одамлар керак. Бу мансабга Амир Довуд дуғлат муносибдир. Амир Жоку барлос мард инсон, садоқатли, чўрткесарлиги, қўполлиги ҳам майли, аммо Амир Темур назарида, унинг бир нуқси бор: у одам айиради, ўз қабиласига тортади. Агар Амир Жоку барлосга қолса, ҳамма олий мансаблар фақат барлосларга берилиши зарур, шаҳарлар ҳокимлари, амирликлар, туманбошилар бари барлослардан бўлса. Чунки барлослар салтанатни қўлга киритишда жон олиб, жон бериб фидойилик кўргиздилар, шунинг учун улар барча мансабларни эгаллашлари даркор... Соҳибқирон Балхдан жўнашдан олдин Амир Улжайту опардийни қаблал-билодни бошқаришга қолдирмоқчийди, Амир Улжайту опардийларнинг нуфузли амири, дунё кўрган оқил одам. Аммо у бу фикрни айтиб улгурмай, Амир Жоку барлос сўз очиб қолди ва Балх ҳокимлигига болалик дўсти Жўғон барлос-

¹ Д о р у ғ а — шаҳар ва вилоят ҳокими.

нинг ўгли Мурод барлосни таклиф этди. Тўғри, Амир Жоку барлос ҳам, Мурод барлос ҳам, Амир Темур ҳам Қорачар нўён авлодларидурлар... Амир Темур индамай рози бўлиб кўяқолди.

Самарқанд соҳибқирон ташрифига ўзгача бир таважжуҳ билан ҳозирлик кўрган эди. Табиатда эрка фасл — ёзнинг ҳукмронлиги бошланган. Кўёш кўк тоқидан ўзига муқим жой қилиб олган. Ҳумоюн уғруқ Амир Довуд дуғлат етагида Бозоркўча орқали Чорсу майдонига қараб юрди. Воқеа жума куни бўлиб ўтмоқда эди.

Чорсу майдони одамга тирбанд, шаҳар аҳли сайилга чиққан... Майдон четидаги савдо расталаридан харидорлар аримайди. Ҳар қадамда ширапазу кабобпаз, новвойлар ўз санъатларини намойиш этиб кўнгилларни яйратишади. Ҳар тарафда шодиёна садолари... Карнай-сурнайлар майдондаги ғало-ғовурни босиб кўйишмоқчи бўлгандай овозларига зўр беришар, аммо бунинг уддасидан чиқа олмасликларига кўзлари етиб, тиниб-тиниб қолишарди. Бу ерда раоёнинг¹ барча вакиллари кўриш мумкин: баҳодирлар ва сипойилар, уламо ва оқсоқоллар, косибу ҳунармандлар, хотинхалаж, бола-бақра... Оёқ остида ўраллашиб юрган болакайлардан тортиб мадрасанинг толиби илмлари-ю сипо мударрисларгача, барча-барча байрамдагидек ясашиб олишган. Ҳамма ўз иши билан банд, ҳар ким олам гўзаллигидан ўзича завқ олади... Ана, кўлидан акаси тутган беш ёшлардаги бир болакай, сўлакайини оқиздириб хўрозқанд сўрар экан, ҳайратланиб атрофга боқади. Кабобпазнинг олдида борганда, акасига кабоб жанжали ҳам қилиб кўяди.

— Ие! Қантти устига кабоб ейсанми? Қоннинг оғрийди, эси йўқ! — юпатади акаси. Осмону фалақда ўйин кўрсатаётган дорбозга яқинлашганларида бола хўрозқандни кўлига олганча, сўришни ҳам эздан чиқариб, анграйиб томоша қила бошлайди...

Амир Довуд дуғлатнинг одамлари ҳумоюн уғруқ ўтиши учун Чорсу майдонида эни ўттиз қадамдан кам бўлмаган «йўлка» очиб, муҳофаза этиб турар эдилар. Ҳумоюн уғруқ суронларга тўлиб-тошган майдонда тўхтаб ўтирмади, чапга Арк кўчаси томон бурилди. Сайил фақат Чорсу майдонидагина эмас, балки ша-

¹ Раоё - тобе халқ.

ҳарнинг турли депараларида ҳам авжида эди. Жума куни Самарқанднинг Жомеъ масжидларида хутба намози ўқилди, хушовоз хотибларнинг Оллоҳ таоло, Муҳаммад алайҳиссалом, ундан сўнг Суюрғатмишхон ва соҳибқирон Амир Темур Кўрагонлар муборак номларига бағишланган қутлуғ ваъзалари янгради, мўъмин-мусулмонлар имонларига имдод бўлиб хизмат этди.

II

Амир Темур эгачи Қутлуғ Туркон оқанинг кенг ва мўл ҳовлисига келиб тушди, бу Арқдан унча узоқ эмасди. Бодомқовоқ, хушрўй, онасидан кўра кўпроқ отасига тортган, юмалоқ юзли Қутлуғ Туркон оқа хурсандчиликдан ўзини қўйгани жой топа олмай қолди. У ҳали соҳибқирон Балхда экан, шавкатли амирни қандай кутиб олиш вამини ея бошлаганди. Худога шукр, шундай кунларга етди! Амир Довуд дуғлат, ҳумоюн уғруқ Шаҳрисабзда тўхтаб тургандаёқ, соҳибқирондан ижозат олиб, бир неча кун аввал Самарқандга жўнаб кетганди.

Нуфузли дуғлат амирининг ўғли Амир Довуд Темурбек эгачиси Қутлуғ Туркон оқага уйлангач, келиннинг пойқадами ёқибми, Самарқанднинг эътиборли кишиларидан бирига айланди. Кенг саҳнли ҳовли ҳамиша меҳмонлар билан гавжум. Мана, йигирма йилдирки, Амир Довуд дуғлат ва Қутлуғ Туркон оқа шу ҳовлида умргузаронлик қилишади, тўйлари ҳам шу ерда ўтган. Парвардигор тўрт йил уларни фарзанд йўлига қаратди. Биринчи фарзандлари Сулаймоншоҳ туғилганда катта тўй бўлиб кетди. Ўшанда Амир Тарағай билан Текина хотунлар набираларнинг кетмакет туғилганларидан шошилиб қолдилар. Битта гижинглаган тойни етаклаб, безатилган олтин бешикни олишиб, Самарқандга келишиб улгурмай, орқаларидан Шаҳрисабзда Темурбек хонадониде яратганининг инояти билан бир ўғил дунёга келганлиги, келини Турмиш оқа юкидан бўшаб олганлиги ҳақида хушхабар етди. Сулаймоншоҳ Жаҳонгир Мирзодан ойига катта эди холос.

Аввалги ҳаражу мараж замонларда Темурбек вақтбевақт, кўпинча кечаси, яшриниб бу ҳовлига кириб келар, дунё тор бўлиб қолганда шу ердан паноҳ то-

парди. Самарқанд деганда, Темурбек даставвал меҳрибон эгачисининг фариштали ҳовлисини кўз олдига келтирар, бундан кўнгли сув ичар, вужуди яйрарди. Чорпахилдан келган, бақувват, гулдираб, босиқ оҳангда гапирадиган Амир Довуд дуғлат қачон қай вақтда юз беришидан қатъи назар Темурбекнинг ташрифидан, шижоатли амир билан дийдорлашганидан мислсиз қувончларга ботарди. Ўлимдан тап тортмас дуғлат амирининг ўнг юзида билинар-билинемас қилич изи кўришиб турар, Темурбекнинг келажак кунлар ҳақидаги сўзларини эшитганда, қисик кўзлари мамнунликдан ўйнаб кетарди. Эгачи ҳам, почча ҳам ҳамиша суюкли иниларига кўмак кўлини чўзишга тайёр турардилар.

Олий мартабали меҳмон қўш табақа дарвозадан ичкари кириши билан, оёғига жонлиқ сўйдилар. Меҳмонни ҳовли ўртасидаги атрофига қалин толлар экилган, зилол сувлари лиммо-лим ҳовуз томон бошладилар. Ушбу ҳовуз бўйида ўлтириш Темурбекка азалдан хуш ёқарди. Ҳар сафар келганида тол тағидаги супада ипак тўшақда парқувга ёнбошлаб, зилол сувга термилганча хаёл суришни яхши кўрарди. Қутлуғ ташриф саратоннинг сариқ кунларидан бирида юз беришини, кун иссиқ бўлишини назарда тутиб, эгачи билан почча, соҳибқирон бироз роҳат қилиб ўлтирсин, дея ҳовуз устига атайлаб чиройли панжарагулчин сўри ясатдилар. Тўртга нақшин устунга ўрнатилган кўшксимон нилийранг том ҳавода муаллақ туриб қолгандек туюларди. Амир Темур кўшк унинг хурматига махсус бунёд этилганини билиб, эгачиси билан поччасига меҳри боз жўш урди...

Ҳовлининг ўнг томонидаги очиқ айвон тағидан дилтортар наволар тараларди. Машҳур найчи Султон Аҳмад, моҳир қонунчи Хожагин Жаъфарий, удни қийворадиган Султон Муҳаммадлар ўз шериклари билан қамишдан бел боғлаб хизматда эдилар.

Амир Темур даставвал пири муршид Мир Саййид Баракани сўрига таклиф этди:

— Марҳамат кўргузсинлар, пирим!

Мир Саййид Барака эҳтиромлари учун соҳибқиронга шукроналар келтириб, сўрига биринчи бўлиб чиқишдан ўзини тийди ва қўлларини кўксига қўйиб:

— Биз ризодурмиз! Биз ризодурмиз! Ўзлари бошлаб берсунлар, Амир соҳибқирон! Ўзлари!.. — дея мулозамат билдирди.

Навбатма-навбат Суюрғатмишхон, Амир Жоку бар-лос, Амир Сайфиддин некўз, Амир Муайяд арлот, Давлатшоҳ бахши уйғур, Амир Сорибуғо жалойир, Муҳаммад Чуроға додҳоҳ ва бошқа амирлару баҳодирлар ҳам сўридан жой олдилар. Аҳли салтанат жамулжам эди. Ёз неъматлари ила безанган дастурхонга бири-биридан мазали таомлар тортилди. Жамбилу райхонлар ҳиди анқиб турган умоч ошидан сўнг, титрама кабоб, унинг ортидан коваток буғлама келди. Ораорада хасип, каллапоча, яхна жигарлардан ҳам тановул айлаб кўярдилар.

Мамлакат пойтахти Самарқандга қадам кўйгандан кейин ҳам Амир Темур кайфиятида бирон бир ўзгариш сезилмади. У шаҳар, эл, раият аҳволини кўрибми, ҳар хил ўйлар оғушида қолгандек эди. Мамлакат хони Суюрғатмишхон ҳам Амир Темур ҳолати таъсиридами, ўз хаёллари билан банд, лом-мим демай ўлтирибди. Пири муршид эса соҳибқирон кайфиятидаги салқиликни Кеш дарвозаси ёнидаёқ пайқаганди, барини ўзича чарчоқликка йўйди. «Амир соҳибқирон ҳорибтолдилар, — хаёлга берилди Мир Саййид Барака. — Ахир анов-манов эмас, нақ салтанат юки, залвори унинг азамат елкасига тушиб турибди! Идрокли, фаросатли инсон бундай ҳолларда сўнгсиз ўйларга ботмоғи табиийдир!»

Пири муршиднинг фикрлари ҳақиқатта яқин чиқди. Бироз чарчоқлик бор эди аслида. Катта бир чўққига чиқиб, ортга, ўтилган йўлга завқ билан назар ташлаган сайёҳга ўхшарди соҳибқирон шу паллада!.. Сайёҳ, энг баланд чўққига чиқдим, мақсудимга етдим, дея мағрур бошини кўтариб атроф оламга боқади, боқади-ю забт этган чўққисининг кичиклигини, юксак чўққиларнинг эса олдинда савлат тўкиб турганлигини кўради... Қалбини ярим ғолиблик туйғуси билан ярим ўкинч ҳисси чулғаб олади. У чўққиларга чиқмоқ учун ҳали кўп тер тўкмоқ кераклигини англайди... Пойтахтта келганларидан бахтиёр амирлару баҳодирлар соҳибқирон хаёлларидан беҳабар яйраб ўлтиришар, шодлик майидан масту мустағриқ эдилар. Машшоқлар ҳам тин олишмасди, «Уззол» ва «Алёр»дан кейин уфор ҳаволари янгради. Энди Самарқандда яшаётган машҳури замон бастакор Махсумзода Хоразмийнинг дилхуш савту нақш оҳангарига навбат етди.

Шу пайт зарчўвали палов келтирилди.

— Кўп таомларни тановул этсак-да, таомлар пош-шосига ҳамиша жой топилур! — ҳазил аралаш сўзланди пири муршид. — Биз... бошладук! Олсунлар, Амир соҳибқирон!

Амир Темур фағфурий лаганга қўл юборди... Кейин ўзга амирлар ҳам хушбўй ҳиди таралиб турган олтиндай паловни иштаҳа билан тановул қилишга киришдилар.

— Эй, соҳиби шараф амирларим! Бизлар Турон ерининг болаларидурмиз. Фарзандларига мулк улашгонда Чингизхон юртимизни ўзининг иккинчи ўғли Чигагойхонга раво кўрмиш. Мағълумингизким, Чигагой улуси ушбу дамларда парокандадур...

Соҳибқирон кучли, ўктам овоз билан гапирар, шошилмас, овозида кишини ўзига ром этиб олгувчи қандайдир жозоба, сеҳр мужассам эди.

— Оре, рост... — деб қўйди пири муршид Мир Саййид Барака.

Бу пайт ош ейилиб, фағфурий лаганлар йиғиштириб олинганди. Офтоб тиккага келган бўлса-да, толлар орасидаги сўрида мўътадил ҳаво ҳукм сурарди. Шавкатли амирлару баҳодирлар ҳамон сукут сақлаб келаётган соҳибқироннинг ногаҳон сўз бошлаб юборганидан ҳушёр тортдилар. Суюрғатмишхон Амир Сайфиддин некўзга қаради, у одатдагидек томоқ қириб қўйди-да, рўбарўда тиз чўккан Амир Жоку барлосга кўз ташлади, Амир Жоку барлос — Амир Муайяд арлотга... Амир Темур сўзларди:

— Хоразм кўнғирот ўмоғидан Тангадой авлоди Сўфилар қўлидадур, Жета бўлса Қамариддин ва Анқо Тўра каби қайсар амирларга тобе... Улар улуснинг қўллари етган бўлақларини малолсиз ўз ҳукми қарорлари қабзасига киритиб, жаҳон яғонасимен, деган хаёл этагини тутмишлар... Оллоҳ инояти бирлан кўнглимизда улуғ мақсадлар, мулку миллат тамойиллари устивордир; бас, қадим юртни тикламоқ, синган косани бутламоқ лозимдур. Оллоҳ таоло биз суйган бандаларига қулай имкон ато этди, бундай чоғда фурсатни, келиб турган омадни қўлдан бермак — кечирилмас жиноятдур! Оллоҳ берган омад — Турон юртин тикламоқдур, фурсат ҳозирдур, ушбу лаҳзалардур!..

Салтанат акобирлари соҳибқирон сўзлари мағзини чақишга уриндилар. «Оллоҳ берган омад — Турон юртин тикламоқдур!» дея пичирларди ичида Амир До-

вуд дуғлат. Амир Сайфиддин некўз бир лаҳза ўзаро бош-бошдоқликлар тинган, дориломон Турон мамлакатини кўз олдига келтирди.

— Мақсудни ҳамиша катта қилмак керак... — Пири муршид бирдан ҳали соҳибқирон сўзлаш ҳавосида эканлигини англади-ю жим бўлди. Чиндан ҳам Амир Темур сўзида давом этди:

— Катта давлат машаққатлар эвазидур. Даставвал ўз уйимизни ўнглаб олайлик. Жаҳон элини бахтиёр қилмакка бел боғлагон султон иморати мустаҳкам собит бўлмоғи зарур. Давлатимиз туғининг марказига айланажак Самарқанд шухрати-ю доврўғи оламдаги барча макону манзилларга етиб борсун! Пойтахтда олиймақом бинолар, тиллақори саройлар бунёд этилсун!

«Иншооллоҳ!», «Бунёд этилсун!» деган сўзлар янгради. Амир Темур пойтахт Самарқанд, унда қурилажак иморатлар, хусусан, Кўксарой ва Бўстонсарой қасрлари, шаҳарни камар янглиғ ўраб оладиган девор, ўқдек кесиб ўтадиган кўчалар, улар бўйида маржондек тизиладиган икки ошёнали савдо расталари, масжиду мадрасалар ҳақида завқ-шавқ билан гапирди. Айниқса, шаҳар атрофида барпо этилажак ажиб хушманзара боғларни шундай таърифладики, ўлтирганлар ўзларини бу дилрабо боғларда кезиб юргандек, сарин ҳаволардан нафас олгандек ҳис қилдилар.

— Салтанатнинг зафар дарвозаси олислардан савлат тўкиб турсун! — давом этди ҳаяжонда Амир Темур. — Ушбу юмушларимиз бағоят хайрли ва эзгудир. Давлату салтанат кўшкени эзгу ва хайрли ишлар пойдевори устига бунёд этилса, унинг қадри-ю қудрати, иншооллоҳ, фалак кунгиралари қадар сарбаланд бўлғай!

— Барҳақ эгам ўз марҳаматидан дариф тутмасун! — кўлидаги садаф тасбиҳни айлантирар экан, Мир Саййид Барака тилак билдирди. — Зеро шаҳар қурмак, бунёд этмақдан ўзга хайрлироқ юмуш йўқдур. Алҳамду лиллаҳи роббил оламин!

— Рост сўзладилар, пирим! Рост сўзладилар! — пири муршидни қўллаб-қувватлади Амир Сайфиддин некўз. Атрофдан маъқулловчи овозлар эшитилди.

— Бас, фирдавсмонанд Самарқанд овозаси оламшумул Бағдод шаҳрини лол айласун, токи аламли кўз ёшлари Дажла бўлиб оқсун! Миср рашку ҳасаддан

ўзини дарёи Нилга отсун! Қўстантия эса дардини Шўр дарёга айтиб йиғласун!

— Айтганингиз келсун, илоё, соҳибқирон! — гулдиради Амир Довуд дуғлат овози. Амир Темурнинг сўзлари ҳаммадан ҳам Самарқанд доруғасини қувонтириб юборди.

— Айтганингиз келсун! Бағдод ҳам, Миср ҳам лол қолсун!

— Оллоҳ қўласун! Оллоҳ қўласун! — қабилада овозлар эшитилди.

Амир Темур кўзлари билан кимнидир қидира бошлади. Амирлару баҳодирларнинг ҳар бирида, соҳибқирон мени қидирмаётганмикинлар, деган тараддуудан глашилди. Пири муршид Мир Саййид Барака ҳам шундай ҳолатга тушди. Олийшон назар ҳаммадан ўтиб, қуйироқда тиз чўккан амирлардан бирида тўхтади.

— Амир Оқбуғо!

Хушёр турган Амир Оқбуғо найман шитоб ўрнидан қалқди ва қўл қовуштирганча деди:

— Амрингизга мунтазирмен, соҳибқирон ҳазратлари!

Амир Оқбуғо найман қирқларга борган баланд бўйли, товоқ юзли кетмонсоқол бир киши эди.

— Монанди йўқ пойтахтимизни обод этиш юмушларига бош қўшингиз! Барча харажатни хазинадан олурсиз. Харажатлар устидан мутасадди эурсиз, амир жаноблари!

— Бош устига, аълоҳазрат! Олий ҳимматлари учун қуллуқ!

Амир Темур мамлакатда ўзига иморат қургувчи фуқаролардан биринчи йил ҳечқандай хирож олинмаслигини Амир Довуд дуғлатга уқтирди. Сўнг Муҳаммад Чуроға додхоҳга юзланди:

— Мамаг!

— Қулоғим сизда, Амир соҳибқирон! — Муҳаммад Чуроға додхоҳ жойидан туриб таъзим бажо келтирди.

— Қурултойга барча амирлар қадамлари етдимۇ?

— Бепоен мамлакатимиздаги мавжуд туманлару қасабалар амирлари, каҳхудолари шай бўлиб интиқ турибдурлар...

Муҳаммад Чуроға додхоҳнинг жимиб қолганини кўрган Амир Темур унда қандайдир хижолатчилик шарпасини сезди:

— Нечун жимиб қолдинг, Мамат? Амир Мусодан дарак борму?

— Аббос баҳодирнинг кетганига хийла фурсат бўлди... Балки ҳали у Амир Мусо жанобларини топа олмагандир. Худо пошшо, деганлар. Топса, албатта келадур. Фақат...

— Хўш?..

— Фақат Шибирғон ҳокими Зиндачашм опардийдан ҳали дарак бўлмади...

Даврада шов-шув кўтарилди:

— Зиндачашм опардий келишдан бош тортибдурми?.. — хайрон сўради Суюрғатмишхон, ёнида ўлтирган Амир Муайяд арлотдан.

— Келмаганига яраша, хабар ҳам бермапти-я, қи... — бирдан ўзини тўхтатиб қолди Амир Муайяд арлот. — Қи... зиқ...

— Бу давлати қайтганлигидан нишонадур. Эҳ, афсус... — япасқи бурнини силаб қўйди Амир Жоку барлос.

— Юракнинг катталигини кўрингиз! Нақ отнинг қоптоли-я, отнинг қоптоли! — койинди Давлатшоҳ бахши уйғур.

— Бадбахтлик унга юз бурибдур... — сўз қўшди Амир Сайфиддин некўз. Амир Сорибуюғо жалоийр ҳам қараб турмади:

— Эсидан мосуво бўлганму?...

— Вос-восга қолибдир шўрлик... — деди яна Амир Жоку барлос.

— Унинг ўзбошимчаликлари ўзи бир талай... — газаблангани билиниб турарди Амир Муайяд арлотнинг.

— Бурнини ерга яхшилаб ишқаб қўйиш керак! Жазосини олсун! — Амир Оқбуюғо найманнинг гапи шу бўлди.

Хуллас, кутилмаган воқеага муносабат билдирмаган одам қолмади. Биров у, деди, биров бу. Амир Те-мурдай шон-шавкат эгаси сўзларини икки қилиш, салтанат қурултойига келмаслик ёки кечикиб қолиш чиндан ҳам оқил одамнинг иши эмас... Амирлару баҳодирлар ана шундан ҳайратда эдилар.

Пири муршид Мир Саййид Барака вазиятни чамалаб ўзида сўзлашга эҳтиёж сезди:

— Пайғамбар жанобларидан саҳобалар сўрди-ларки, борди-ю наби ва расул мақомида эрмаса эрдин-

гиз, қандай юмуш илгини тутар эрдингиз, дедилар. «Султонлар хизматини сидқидилдан адо этиб, Оллоҳнинг бандаларига наф етказур эрдим», — деб жавоб берибдилар расулиллоҳ!

Амир Темур бир нуқтага тикилганча хаёлга толди. Соҳибқироннинг, ҳамма нарсани билиб туриб ўзини билмаганга олиш салтанатни бошқаришда иложсиз усуллардан эканлигини англаганига кўп бўлди... Зеро билиб билмасликка олиш жувонмардлар одатларидандур.

Мана, Зиндачашм опардийга жазо бериш кераклигини айтишмоқда... Жазо бериш осон, Амир Темур фармон қилади, бориб айбдор бошини оладилар, вассалом... Йўқ, шошилмаслик жоиздир. Ҳатто турфа баололиқлар қилиб, қилич кўтариб қўйиб гуноҳкор бўлиб қолганлар ҳам оқибатда тавба-тазарру билан келсалар уларнинг бад қилмишларини унутмоқ зарурдир, ҳурматларини жойига қўймоқ фарз, токи улар ҳам ўз одамларингга айлансунлар!.. Шу палла икки йил аввал Бойсун тоғида Амир Ҳусайн билан жанг вақтида юз берган ҳодиса соҳибқирон ёдига тушди. Амир Темур томонида қилич тутган ясовурийлар васвасага тушибми, лашкарни танг қолдириб, майдонни ташлаб кетмоқчи бўлдилар. Буни кўрган хос ул-хос навкарлар, ясовурийлар амирларини банди қиламиз, деб туриб олдилар. Айниқса, Амир Жоку барлос, Баҳром жалойир ва Аббос баҳодирлар бу фикрда қоим эдилар. Амир Темурнинг раъйи бунга йўл бермади. «Эй олийжаноб амирларим! — деганди ўшанда Амир Темур. — Биз толе ва иқболимизнинг эрта тонгида турибмиз. Истиқлолимиз баҳорининг дастлабки паллаларини бошдан кечирмоқдамиз. Буни англаб етайлик! Агар биз ясовурийларни ҳибс айласак, ёвузлик белгиси шаънизмизга доғ бўлиб тушадур. Сўнг ўзгалар даргоҳимиздан паноҳ изламаслар, аксинча йўлни йироқдан олгайлар. Юртни сўрамоқ ҳам кўп оғир кечадир. Билингизким, иқбол ниҳоли адолат ва хайру эҳсон булоғидан сув ичмас экан, ул бахтиёрлик мевасини тугмас, саодат соясини бермас...»

Амирлар соҳибқирон сўзларининг мағзини чақиб кўриб, ўз фикрларидан қайтдилар. Ясовурийларга дашном беришдан нарига ўтилмади. Бир куни Амир Ҳусайн ҳам юрт амирларидан нолиб, бу ўзбошимчаларни фақат қилич билан бирлаштирмоқ керак, деганида, соҳибқирон: «Қилич бирлаштирмайди, Ҳусайн-

бек, қилич айиради» қабиладаги сўзлари билан ҳукмдорни ҳам ўйлантириб қўйган эди...

Кўпни кўрган қария Амир Улжайту опардий бошини қуйи солиб ўлтирар, шубҳасиз, соҳибқирон ҳазратлари ҳали ҳозир унга офиз очиб қолишлари мумкинлигини ҳис қилар, бир жиҳати буни кутар эди ҳам. Улар Зиндачашм билан бир қабиладан эдиларда. Қария адашмади:

— Инсон боласи яхши насихат ила вояга еттай... — Айни Амир Улжайтуга қараб гапирди Амир Темур. — Яхши сўз илонни инига киритар эмиш... Бориб бундоф қариндошингизни инсоф йўлига чорлангиз, уришиб койиб қўйингиз! Бу ерга келсун, имону эътиқод майдонининг шаҳсуворлари сафида бўлсун. Қатордан қолмасун. Ҳаёт ниҳоли қаҳру ғазаб шамолида хору харобликка юз тутмасун...

Барча жим бўлиб қолди.

Амир Улжайту опардий оҳиста ўрнидан қўзғолди, қариянинг чорасизлиги кўришиб турарди, у қўлларини кўксига қўйиб, узр тили билан деди:

— Фаҳму фаросат кишиларига зоҳиру ошкордир, Амир соҳибқирон... Зехну идрок эгалари ақл кўзлари ила кўриб турибдурлар... Ўзингиз билурсиз, сиз учун ҳамиша белим боғланғондур. Аммо... ушбу юмушга киришсам, ҳар қанча доно насихату ўғитим ҳам наф бермай, икки ўртада хижолатлик пардаси юзимга соя ташлаб қолмоғидан қўрқамен... Дон юмшоқ ерда унадур, афсуски, шу ёшга кириб тошдан униб чиққанини кўриш ҳали насиб этмади...

— У ҳолда қандай кенгаш қилинур? — сўради соҳибқирон кекса амир гапларидаги мантиққа тан берар экан.

— Амир соҳибқирон ижозат айласалар... — дадилланди энди Амир Улжайту опардий. — Бу юмушнинг адоси фарзанди дилбандим Хожа Юсуфга топширилса... Аввалан, улар Зиндачашм билан тенгқурдурлар, сониян, бир-бирларига қаттиқ гапирсалар ҳам ботмайди...

Шу куниёқ Хожа Юсуф билан Тобон баҳодирлар Зиндачашм опардийни инсофга чақириш учун Шибирғонга йўл олдилар.

Амир Темур Хоразмга кетган Алуфа тавочи ва Жетага пинҳона юборилган тинғичдан ҳам хабарлар кутарди.

III

Самарқанд доруғаси ҳовлисининг ичкараси ташқарисидан қолишмайдиган даражада гавжум бўлиб кетди. Бошига гулгун такана ташлаган, мовийранг ипак кўйлак устидан беқасам авра тўн кийиб олган Қутлуғ Туркон оқа чарчаш нималигини билмас, ҳовлида чарх уриб юрарди. Муштипар эгачининг ушбу воқеадан нечоғлик мамнуну масрур эканлигини муҳтарам ўқувчиларимиз тасаввур этсалар керак... Дунёда якка-ю ёлғиз инисининг балаңд мартабага эришганидан, ўзини ўтга-чўққа уриб тинмаган Темурбекнинг юрт бошига келганидан беадад бахтиёр эди у.

Қутлуғ Туркон оқа Амир Темурнинг аҳли аёлини эҳтиром ила кутиб олишга қаттиқ саъи ҳаракат кўргизди. Эгачи, айниқса, инисининг Сароймулкхоним билан бир ёстиққа бош қўйганидан кўп қувонди. У авваллари ҳам Сароймулкхонимга икки суюб қарарди. Қозон Султонхоннинг сужсурдай номдор қизи юриштириши, тутуми, одоби, ҳусни-малоҳати билан диққатни ўзига тортарди. Аммо ҳеч қачон уни кун келиб иниси Темурбекка ёстиқдош бўлади, деб хаёлига ҳам келтирмаган эди. Тақдир экан. Қудратли подшоларга гул юзли маликалар керак! Сароймулкхоним Темурбекка жуда муносиб малика. Темурбекнинг ўзи ҳам энди Чингизхон авлодига кўрагон бўлди, ҳа, Чингизхон авлодининг куёви! Эҳ-ҳе!.. Хон авлодидан эмасан, деб укасини ҳамиша камситиб келадилар, ҳар сафар шундай гапни эшитганда, Қутлуғ Туркон оқанинг бағри увалгандай бўлади. Энди гапириша олмайди ичи қоралар, ғаразғўйлар! Темурбек хон авлодидан бўлмас ҳам, хон куёви! Куёвни эса пайғамбаримизнинг ўзлари сийлаганлар!..

Эгачининг эсида, Шаҳрисабзда, уларнинг тўйида хурсандчиликдан кўз ёши ҳам қилиб олди. Ясаниб-безанган, мушку анбарларга кўмилган келинни чимилдиқ хонасига кузата ётиб, пешонасидан ўпаркан: «Илоё, Темурбек билан қўша-қариб, мункиллаб-сункиллаб юрингизлар!» деди, деди-ю кўнгли бўшашиб кетди, аммо кўзларига қалққан ёшни бировга кўргизмади... Мана ҳозир, келинлик саодатидан чиройи гул-гул очилиб кетган, тўпифигача оппоқ ипакка бурканган, латофати барқ уриб турган Сароймулкхоним билан кўришар экан, хаёлидан: «Ҳа, қизга бергисиз жувон бор,

тойга бергисиз ғунон!..» деган сўзлар кечди. Ёнида шукрчи¹ катта соябонни соя қилиб келарди. Келининг қирмизи оқ юзлари офтобданми ё ҳаяжондан яна ҳам ол ранг касб этган, жон офати бежирим ёқут лаблари қимтинган, чап юзидаги кичкина қора холи эса, нима бўлапти ўзи, дегандай атрофга ҳайрон боқарди. Сароймулкхоним дарвозадан киргани ҳамон:

— Ассалому алейкум, ватгузорим меҳрибоним эгачим! — дея таъзим бажо айлади ва ўзини Қутлуғ Туркон оқанинг кучоғига отди.

— Оллоҳга шукр! Оллоҳга шукр! — эгачи ардоқли келинини бағрига босганча, узоқ вақт кўйиб юбормади...

Эгачи-келин ушмундоқ дийдорлашишиб турганларида, машшоқлар эндигина «Уззол» куйини бошлаган эдилар, Сулаймоншоҳ тенгқурлари Жаҳонгир Мирзо, Умаршайх мирзо ва Жаҳоншоҳ ибн Жоқулар билан бирга ҳовлига кириб келдилар.

Ун беш ёш атрофидаги ўсмир йигитлар, катталар ўз-ўзлари билан бўлиб эътибор қилмаганларидан фойдаланишиб, бироз Арк кўчасида кезиб юришни ихтиёр этдилар.

— Валинеъмат соҳибқиронга жаҳон тахти муборак бўлсун! — Жаҳонгир Мирзо билан Умаршайх Мирзоларни кутлади Сулаймоншоҳ.

— Муборак бўлсун! — кўшилди Жаҳоншоҳ ибн Жоқу.

Жаҳонгир Мирзо «Қуллуқ!» дегандай таъзим қилди. Йигитларнинг катталарникига ўхшамаган ўз завқшавқлари, ташвиши-ю муаммолари, йиғилиб қолган турфа сирли гаплари бор эди, бир-бирлари билан тезроқ ўртоқлашмоқ истардилар. Ҳали уй кўрмаган салт йигитларнинг учрашганда илк гаплари, кўпинча муҳаббатдан, ёрдан бўлади. Кейин бошқасига навбат. Жаҳонгир Мирзо Сулаймоншоҳ билан Жаҳоншоҳларга кўнглидаги туйғуларидан, Хоразм ёқлардан сўз очмоққа, айна пайтда дўстларининг фикрларини билмоққа шошиларди. Аммо ёнгинада укаси Умаршайх Мирзо борлигидан истиҳола этиб, сир айтишни бошқа вақтга қолдирди. Дўриллоқ овозли, елкадор Сулаймоншоҳ билан бурни суйридан келган, ияги учли, шартаки Жаҳоншоҳлар буни сезишиб, бир-бирларига маъноли

¹ Шукрчи — соябон кўтариб юривчи хос хизматкор.

қараб қўйишди. Авваллари ҳам кўп бор оғаларининг сирли гапларидан бенасиб қолган табиатан бироз кўрс Умаршайх Мирзо, ярим ёш бўлса ҳам, ёш-ёш экан-да, дегандай ичида гижиниб қўйди.

Суюкли амирзода кўринавермаганидан кўнглининг бир чети хижил бўлиб турган Қутлуғ Туркон оқа дарвоза томонга назар ташлади-ю суюниб кетди. Темурбек салтанатининг келажаги бўлган амирзодалар келишмоқдайди. Жаҳонгир Мирзо! Фарзанди аржуманд, салтанат тожининг дури, подшоҳлик айвонининг устунни, иқбол бўстонининг гули! Тоза кўнгил Темурбек ва моҳичехра Турмиш оқа — икки гаройиб покиза тийнатнинг ошкору тансиқ меваси! Қутлуғ Туркон оқа Жаҳонгир Мирзонинг тиниқ юзларига, ёрқин кўзларига тикиларкан, бу кўзлар тубида қандайдир исмсиз бир мунг кўрарди, сабабини эса тушунолмасди. Балки волидаи муҳтарамаси Турмиш оқанинг вафот этганидандир? Турмиш оқа — Жаҳонгир Мирзо билан Оқа Беги хонимларнинг онаси — дунёдан эрта кетди. Она-сизлик изтироби амирзодани тинч қўймаётганмикин?.. Амирзода Қутлуғ Туркон оқага қаттиқ боғланиб қолган, сирларини айтар даражада яқин эди, тез-тез дилини ёриб турарди. Ўз навбатида соҳибқирон эгачиси ҳам амирзодани ўз фарзандидай, балки ундан ҳам ортиқроқ авайлаб ардоқлар, сўраб-суриштиришдан чарчамасди. Балх муҳорабасида оёғига ўқ текканини эшитиб, то аниқ хабар олгунча юраги така-пука бўлди. Шаҳрисабзда, Темурбек билан Сароймулкхоним тўйига борганда соғлом ва дуркун амирзодани кўриб Оллоҳга шукрлар қилди. Ушанда қизиқ бўлди. Югуриб келган Жаҳонгир Мирзо энаси билан саломлашиб ачомлашгач, негадир одатдагидек нари кетмади, эркалик қилибми суйкалиб тураверди, нур тўла жавдираган кўзларига қараганда, зарур гапи борга ўхшарди. Энаси ҳушёр тортди.

— Амирзодам, сихҳатингиз тузукми?.. — сўради у. Жаҳонгир Мирзо жилмайди.

— Оллоҳга шукур! Тузук-да!.. Сихҳатим тузук... эна...

У худди онасига суйканган қулундай ёндошди-да, энасининг қулоғига яқин келиб, ҳаяжон ичида нималарнидир шивирлай бошлади. Шивирлаш хийлагина чўзилди. Қутлуғ Туркон оқа эшитар экан, аввалига тушунмай ҳайрон бўлиб турди, кейин чирой-

ли юмалоқ юзларига табассум ёйилди-ю оғзининг таноби қочди:

— Вой!.. Вой ўзим гиргиттон! Ўзим гиргиттон! Бўйингиздан айланайин-а, бўйингиздан!.. Хоразмда-я, Хоразмда... Хонзода хоним... Эсимда, эсимда...

Юзлари қизариб кетган Жаҳонгир Мирзонинг ёрқин кўзларида бироз хижолат шарпаси сезиларди, бора-бора ўрнини табассум эгалади.

Қутлуғ Туркон оқа тушунди: Жаҳонгир Мирзо бу «юмуш»ни нуфузи кучли, сўзи тош босадиган энасининг зиммасига юкламоқчи... Бу ҳақда падари бузрукворимга айтингиз, демоқчи... Шу томонларини ўйлаб кўйингиз, дея яна эслатмоқчи... Ўйлайди, энаси ўйлайди. Нафсиламирини айтганда, энаси уринишни бошлаб юбордиям. Соҳибқирон билан кенгашиб ҳам кўрди. Амир Темур эшитиб эътироз билдирмади, фақат мийғида кулиб кўйди. Соҳибқироннинг фарзандлар тақдири, уларни уйли-жойли қилишда жуда инжиқ эканлигини Қутлуғ Туркон оқа яхши биларди. Қон тоза бўлиши лозим, дер эди Амир Темур очикчасига.

Шуларни хаёдан ўтказар экан, Қутлуғ Туркон оқа тили марҳабога безанди:

— Келингизлар, келингизлар!..

Дуркун амирзодаларнинг расида бўйларига қараб қувонган Қутлуғ Туркон оқа Жаҳонгир Мирзодан бошлаб барчаси билан кўришиб чиқди, ҳар бирининг пешонасидан ўпиб, елкасига уриб-уриб кўйди.

— Сулаймоншоҳ! — ўғлига буюрди Қутлуғ Туркон оқа. — Сизларга ана бу чекка хушманзара айвонда жой ҳозирланган. Борингизлар! Чақ-чақлашиб ўлтирингизлар!

Кенг ҳовлида «Уззол» оҳанглари янграрди.

Амир Темурнинг иккинчи хотини кўзлари қийиқ Улус оқа, Амир Баён сулдузнинг қизи, орқароқда соябон остида хиёл эгилганча одоб билан Қутлуғ Туркон оқанинг холи бўлишини кутарди. Сарик ипак матодан кўйлак кийган йигирма беш ёшлардаги Улус оқанинг бўйи Сароймулкхонимга қараганда пастроқ эди. Беш қадамча нарида соҳибқироннинг башанг кийинишган хурилиқо канизаклари кўринди. Умаршайх Мирзонинг онаси Тўлун оқа, Мироншоҳ Мирзонинг онаси Менгли бика ва Тоғай Туркон оқалар ним табассум ила муҳтарама эгачининг катта хоним билан кўришишаётганини кузатиб турардилар.

— Марҳабо, хонадонимизга хуш келибсизлар! — уйга таклиф этди эгачи қувончи чексиз, меҳмонлар билан кўришиб бўлгач.

Барча остонасига оқ пояндоз тўшалган уйга қараб юрди. Олдинда Сароймулкхоним, орқароқда Улус оқа ва канизаклар оҳиста қадам ташлаб, келишарди.

— Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим! — Сароймулкхоним опшоқ ипак кўйлаги барини хиёл тортиб назокат билан пояндозга қадам кўйди...

Хонадон соҳибаси муҳтарама меҳмонларни ичкарига чорлади. Деворларига лов-лов ёниб турган гиламлар осилган хона кенг ва чиройли. Бежирим тоқчаларда зарҳал идишлар, фаффурий коса ва пиёлалар, ироқий кўзалар териб қўйилган, у меҳмонхонадан кўра кўпроқ янги тушган келинчак хонасига ўхшарди. Маликалар шоҳона безатилган дастурхон атрофига тиз чўкишди. Дуои фотиҳа тортилди.

— Барчангизга подшолиқ қутлуғ бўлсун, ардоқли келинларим! — деди Қутлуғ Туркон оқа кўлларини кўксига кўйиб.

Келинлар ва канизаклар ўринларидан турдиларда, тавозе билан эгачига бош эгдилар:

— Ўзингизга ҳам қутлуғ бўлғай, эй бонуйи кубро¹ хазрати олиялари!

— Илоё кам бўлмангизлар! Ўлтирингизлар!

Дастурхондаги ноз-неъматлар нигоҳларни ўзига сирли имларди. Нон синдирилди. Бир неча «Олинг! Олинг!»лардан кейин Сароймулкхоним қимтинибгина дастурхонга қўл чўзди ва хиноли икки нозик бармоғи билан қатлама нондан жиндай ушатиб, оҳиста оғзига солди. Ўртадаги катта баркашда мева-чевалар — олма-ю мурут, ўригу гилос, узуму шафтоли — баридан бор эди. Моҳича деган хамири майда-майда кесилган суяқ овқатдан келтирдилар. Барча роҳат қилиб тановул айлади. Шўртаккина бу мазали таом Улус оқага айниқса жуда ёқди, яна ичкиси бор эди-ю, сўрашга ийманиб ўзини тийди.

Маликалар ўзларини хур ва малолсиз ҳис этсунлар, деган маънода соҳиббай хонадон Қутлуғ Туркон оқа шундай сўз деди:

— Ҳар банданинг манглайини Оллоҳ ёруғ қилсун! Бандасини ўзи сийласун! Темурбекдек бор саъи ҳара-

¹ Бонуйи кубро — энг улуғ аёл.

катини шариату миллатнинг равнақ топишига қаратган, дину давлатни ўйлаган инсон оламда камдир. Ана шундай бир инсонга сирдош бўлмак, унинг шабистонига маҳрамлик вазифасини адо қилмак сиз парирухсорларга буюрибдур... Бу Оллоҳнинг буюк илтифоти... — Эгачи бироз жим қолди. — Наргизга боқингиз: наргиз гули бедорлиги учун ҳам олтин тож сингари тилларанг кўринадур. Кўзга яқиндур! Хушёру бедор турингиз, соҳибқиронингиздан ҳамиша огоҳ бўлингиз!

— Қуллуқ, ғамгузор эгачи! — миннатдорчилик билдирди Сароймулкхоним. — Соҳибқирон ҳазратларининг сарварлик савдоси тушган азиз бошлари, илоё, тошдан бўлсун!

— Оллоҳнинг лутфи муҳофазаси, бемисол карами соясиди басаломат юрсунлар, илоё! — қўшилди қийик кўзлари чакнаб Улус оқа.

Канизаклар ҳам хусравона шахту шижоатлар соҳибии ҳақиқа дуо қилар эдилар.

Хонага жимлик чўқди. Ҳамма одоб сақлаб, ерга тикилган, кимса сўз демасди. Ҳовлида айвон тагидан таралаётган дилтортар наволар энди баралла эшитилар, кишида ёқимли туйғулар уйротарди. Шу пайт машшоқлар «Дилхирож» куйини чала бошладилар. Маҳди улё сайида Сароймулкхоним секин бошини кўтариб, нимтабассум билан Улус оқага боқди ва ерга қараб ҳарир кўйлагининг этагини ўйнаб ўлтирган Тоғай Туркон оқага ишора айлади. Улус оқа ширин жилмайди ва маъқул, дегандай оҳиста бош тебратди. Қопқора шаҳло кўзлари ёниб турадиган ўн тўққиз ёшли Тоғай Туркон оқа «Дилхирож»га жуда яхши рақс тушарди. Канизак хиром айлаганда ҳар сафар маликалар тўпланиб томоша қилишар, завқларга ботишар, мунглик кўнгилларини яйратишар эди. Канизакни қайта-қайта ўйинга тортишарди-да, рақс тугагач: «Ўйинни хўп қийворасиз, қаерда ўргангансиз?..» деб сўрашар, ҳатто «Ҳазрат соҳибқиронни ҳам ўйинингиз билан ром этиб олганмисиз? Валинеъмат ҳазратларига шундай ўйин тушиб... берасизми?..» қабилида тегажоелик қилишдан ҳам тап тортишмасди.

Аммо ҳозир ҳеч ким ҳеч нарса демади... «Дилхирож» эса бутун ҳовли-ю хонани ёқимли садоларга тўлдириб, дилларни қитиқлаганча жаранглашда давом этарди...

Аббос баҳодирни «тонгсаҳар йўлга чиқурмиз» деб тинчлантириб, ўзи ўша тундаёқ кўч-кўронини йиғиштириб жўнаб кетган Амир Мусо жавзонинг охирларида чўлу биёбонларни оралаб Амударёдан ўтиб, Шибирфонга етиб келди. Нафсиламрини айтганда, Туронзамин қанчалар улкан юрт бўлмасин, ҳозир Амир Мусонинг Шибирфондан бошқа борадиган ери, Зиндачашмдан ўзга сирини айтадиган одами ҳам йўқ эди ҳисоб. Йангкентда ҳам уни тинч қўймай топиб келдилар-ку ахир.

Балхнинг ғарб томонида жойлашган, тўртинчи иқлимнинг иссиқ музофотларидан бўлган Шибирфон ям-яшил боғлар ичра ғарқ эди. Банди Туркистон тизмаларидан оқиб келадиган Жузжон дарёси шаҳарга яқин келганда, гўёки Шибирфонни ўз оғушига олмоқчи бўлгандай икки ирмоқ ҳосил қилиб, икки ёнидан оқиб ўтарди. Шаҳарнинг кўркам қалъаси жуда мустаҳкам эди, Амир Мусо ҳар сафар келганда шунга диққат қиларди. Қалъа деворининг баландлиги унинг назарида йигирма газга бориб қолади. Ҳарқалай, Қарши қалъасидан паст эмас... Бир кун Тармочуққа қалъа атрофини қадамлаб чиқчи, деб буюрди. Тармочуқ шу заҳоти ишга киришди ва айланиб саккиз минг қадам санади. Тевараги сув тўла хандақ билан ўралган қалъа ўртасида маҳобатли Арк ва ҳоким саройи жойлашган, масжиду хонақоҳлар ҳам анчагина бор. Муҳаммад Хожа опардийнинг, кейин эса Зиндачашмнинг ҳокимлик маснадида хотиржам, эмин урқин ўлтиришларига ҳам сабаб, мана шу устивор қалъаи кўрғон эди, албатта.

Амир Мусонинг Шибирфонга келиб билган биринчи янгилиги Амир Темурнинг Зиндачашм опардийни Самарқандга қурултойга чақириб элчи юборганлиги бўлди. Бу бир ой олдин юз берибди. Элчи катта хурмату эъзоз билан кутиб олинбди, арқда зиёфат уюштирилибди.

— Фурсатимиз зикдур, — таъкидлабди элчи ўшанда зиёфат устида. — Ҳазрат соҳибқирон аввало Шибирфон ҳокими Зиндачашм опардийнинг сихҳатлари тузукми, деб сўрадилар. Сўнгра жанобларини муаззам қурултойга келсунлар, деб тайинладилар...

— Ҳазрат соҳибқироннинг фармонлари биз учун отилган ўқдек!.. — жавоб қилибди Зиндачашм опардий. — Рост сўрабдурлар, сихҳатимда узилиш бордур, бодим қўзиб, белимни ҳеч ола олмадим... Кел, дебдилар, борурмиз бешак-шубҳа... Битта жонимиз омода... Изингиздан кафанимни олиб, бўйнимга шамширимни илиб етиб борурмен!.. Қурултойда иштирок этурмен!..

Шибиргон ҳокими эски биродари Амир Мусонинг ногаҳоний ташрифидан қувониб кетди. Ўзи Амир Мусо қаерда экан, дея унинг мулоқотига интиқ бўлиб тургани, ҳатто қидириб киши юбормоқчи эди ҳам. Охири марта кўришганларига ҳам бир йилча бўлиб қолди.

— Ўша элчини таний олдингизму, полвон? Ким эркан? — сўради Амир Мусо. У Зиндачашмни кичиклигидан яхши биларди. Авваллари дўсти Муҳаммад Хожа опардий олдига келаркан, бўйи паст, тўлачадан келган болакайни кўриб, «Полвон!», «Полвон!» деб эркалар, бунинг билан дўстига хайрихоҳлигини таъкидлагандай бўларди. Зиндачашм ҳам, Амир Мусо ҳам бунга ўрганиб қолганлар, аммо энди паканабўй Шибиргон ҳокимини «Полвон» деб атаганларини кўрганлар ҳар гал истеҳзо аралаш мийиқда кулиб қўяр эдилар.

Тез-тез гапиришга одатланган Зиндачашм опардий айёрликда тулкини ҳам ортда қолдирадиганлар хилдан эди. Чайир, кўзлари йўқ даражада қисик, шунинг учун кўзидан бирон нарсани уқиб олиш ҳам қийин... Ўзи ҳам баъзан нимага ишониб, Амир Темурдай қудратли соҳиб уз-замон билан қадр талашинишига киришайтганини тушунмас, аммо бу ҳавосат унга хуш ёқарди. Амир Темурнинг нақ ўзи билан бўйлашмоқда ахир! Қулоқсизликнинг оқибати яхши бўлмаслигини кўнглининг қаеридадир сезар, тутумини ўзгартиришга эса қурби келмасди.

Ростдан ҳам нима учун Зиндачашм опардий, валламати замона, нақ етмиш бешта қишлоғу қасабага эга Шибиргон вилояти ҳокими ўзи ўзига бек бўлмай, кимгадир бўйсунмоғи керак? Аксинча, ўзгалар унга бўйсунунлар, бош эгиб юкуниб келсунлар! Ростдан ҳам нима учун у кимнингдир тааддиси захмини тортиши даркор, кимнингдир иддаосини қулоғига сирға қилиб тақиб олиши лозим? Йўқ, у бу вазифани ўзгаларга қўяди! Ўзи эса аста-аста Балхни, Дарагезу Дерзаб, Жузжону Андхойни бирин-бирин ўз тасарруфига олмоқни ният қилган. Олади ҳам! Иншооллоҳ!..

— Йўқ, таний олмадим, тағойи. Ёши қирқларда бир киши. Мўғулми...

— Чакки қўйиб юборибсиз! Зиндонга солиб чури-тиш лозим эди! Тушундик... Бош эгиш керак эмас... Қўрқиш керак эмас... — деди ҳар бир сўзини салмоқлаб Амир Мусо.

Қаршилиқ амирнинг Зиндачашм опардий отаси билан аввалдан борди-келдилари бор, яхши дўсту биродарлик рутбасини сақлар эдилар. У Зиндачашмни уйлашда Муҳаммад Хожа опардийга жўяли кенгаш берган ва эътиборли амирлардан Хутталон ҳокими Амир Кайхусрав иниси Кайқубод ожизаси сулув Хушқад оқага совчи бўлиб борган эди. Оқибатда юртнинг икки нуфузли хонадони хеш-ақраблиқ ришталари ила боғланиб қолди. Даставвал Кайқубоднинг опардийлар амири билан қуда бўлиш хоҳиши йўқ эди, аммо Амир Мусодай саромади замона ўртага тушганидан, бу таклифни рад эта олмади.

— Гапингиз галатироқ бўлдим, тағойи?..

Зиндачашм опардийнинг қисик кўзлари қисилгандан қисилиб, парқув ёстиққа ёнбошлаб олган Амир Мусога қаттиқ тикилди. Суҳбат ҳоким меҳмонхонасида кечмоқда эди.

— Қўрқиш керак эмас, дедингиз... Айтинг-чи... Агар Амир Темур ҳузурига бораётган амирларни меҳмон қилиб, алдаб, ярим йўлда қўйдек бўғизлатиб, у дунёга жўнаттирган бўлсам... Улар соҳибқирон одамлари бўлсалар... Хўш, бу қўрқишга кирадирму? А?..

Амир Мусо индамади.

— Балхда ҳам Абулмансур соҳибқирон, дея улуглашиб Амир Темурни оқ кигизга солдилар... Ҳамма калапатра бўлиб кигиз четини ушлашга отилди. Ит ҳам, бит ҳам... Мен атайлаб кигизга талпинмадим... Мен...

— Қўйсангиз-чи! Йўғ-е?.. — деб юборди бирдан Амир Мусо, ҳайратда, ирғиб чиққан кўзлари яна ҳам каттароқ очилиб. — «Кигиз солди»да шундай қилдингизму?.. О, полвон! Тушундик!..

— ... Мен Темурбекни бундоғ мартабага нолойиқ, деб ҳисоблаймен! Сиз аввалдан буни билурсиз... Хўш... бу қўрқишга кирадирму? Шунини бош эгиш деб аташ лозимму?.. А? Лозимму?..

Амир Мусо Зиндачашм опардийнинг офтобда қовжираб кетган яккам-дуккам майсалардай игна-игна

малларанг соқолига тикилиб қолди. У синамоққа га-
пирганди, Зиндачашм опардий чинакамига бобиллаб
берди. Бас, у Амир Мусо ўйлагандан ҳам кучлироқ
душман экан! «Маъқул... — деди ичида. — Лекин бу
ҳали кам. Уни бот-бот Амир Темурга гиж-гижлаш
керак, токи соҳибқирон ҳақида бирон сўзни эшитиши
биланоқ, жунуни кўзиб, ўзини қўйгани жой топма-
сун!»

— Пойтахти фирдавсмонанд Самарқандга қурул-
тойга чақиртирибдилар... — мазах аралаш сўзда давом
этди Зиндачашм опардий. — Қадам босмадим! Тушиб
қолғони йўқ! Яқинда Амир Темур атайлаб икки элчи
жўнатибдур...

— Яна-я? Жуда сизга кўз тикиб қолибди-ку, пол-
вон? Кимлар экан?

— Хожа Юсуф билан Тобон баҳодирлар...

— Ие! Қариндошларингиз-ку? Йўлга солсунлар, де-
ганда...

— Ҳа-а-а... — аламли тиржайди Шибирғон ҳоки-
ми. — Зиндачашм опардий оёғини қўлга олиб чопиб
келадур, деб ўйлаганлар соҳибқирон ҳазратлари... Эл-
чиларни худди бозорда хўржинларини йўқотган шўрлик
бозорчилардай қайтариб юборишим мумкин эди-ю...
Ха-ха-ха! Иккисини ҳам зиндонга тиқтириб қўйдим.
Бургага таланиб ётишибди. Буни бари сизнингча, бош
эгишга кирадирму? А, айтинг-чи, қўрқишга кирадир-
му? А?.. Тоға?..

Амир Мусонинг энди таслим бўлмай иложи йўқ
эди:

— Э, тутумингизга қойил! Гапнинг ўғил боласини
айтдингиз! — Амир Мусо ёстикдан тирсак узар экан
давом этди: — Сизни Амир Темурга бош эгадур, қўрқа-
дур, деб ноҳақ гапирибмен! Ростакामीга полвон экан-
лигингизни кўрсатиб қўйибсиз! Тушундик... Ахир сиз
«гах! деса, «парр» этиб қўлга қўниб турадиган беданаи
хокисор эмассиз! Сиз кўзи ўткир, баландпарвоз ло-
чиндурсиз, Балхдай улкан музофот узра чарх уриб
юрган сорлочин! Шибирғон лочини! Шибирғон лочи-
ни бош эгмайду, Шибирғон лочини қўрқув нима бил-
майду!

Амир Мусо шундай дер экан, ичида Шибирғон
ҳокимининг қатъиятидан мамнун бўлди. Энди жиддий
уринишлар палласи келди. Ўзини бутун Мовароун-
наҳр даъвогарии деб билган Амир Темурга қаратилган

ҳали қинидан чиқмаган ғазабу ғанимлик қиличининг тиғи айрим ҳада этилган Дилшод оқа сингари марҳамату сийловлар туфайли ўтмаслашиб қолгани аниқ. Айёр Амир Мусо ушбу суҳбатта ўша қилични чархлаб қўйишдек бир юмуш деб қаради.

Шибирғон ҳокими тағойини мот қилганидан ниҳоятда масрур эди, унинг юзларига табассум ёйилди, кўринар-кўринмас кўзлари ҳузурдан йўқ бўлибгина кетақолди.

— Аммо бир нарсани дил-дилигизда муқим тутингизким, полвон, Темурбек сизни кўкартирмайдур! Ҳа, кўкартирмайдур!

— Сизни ҳам, тағойи! Сизни ҳам кўкартирмайдур! Бу равшан!

— Ҳа, ҳеч кимни кўкартирмайдур...

Иккиси ҳам ўз хаёллари билан бўлишиб ерга тикилганча жим қолдилар.

II

Зиндачашм опардий отаси Муҳаммад Хожа опардий руҳини шод қилиш учун худойи ўтказишни ният қилди, турли жойларга чопарлар жўнатди. Қарши амири, насибаси қўшилган экан, маъракага етиб келди. Эртасига қолган меҳмонлар ҳам жам бўлдилар. Номии худойи бўлса ҳам, Шибирғон ҳокими бўлажак издаҳомга бир қурултойдай қарарди. Бухородан Маҳмудшоҳ Бухорий билан Абу Исҳоқ Ясовурий ўн беш кун олдин йўлга чиққан эканлар. Бухоро ҳокими Маҳмудшоҳ Бухорий Абу Исҳоқ Ясовурий амакиси Али Ясовурий қизига уйланганидан куёв сифатида Ясовурийларда катта ҳурмату эътиборга эга эди. Абул Маолий Термизий, уни худовандзода деб улуғлардилар, Шибирғонга жўнамоқчи бўлиб турганида Хутгалондан чопар келиб Амир Кайхусрав мактубини топширди. Мактубда Хутгалон ҳокими нақиблар нақибига сабр қилиш лозимлиги, Амир Кайхусрав Термизга етиб келгач, Шибирғонга эш-қўш бўлиб боришларини ўтинган эди. Шайхулислом Абулворис Самарқандий эса Шибирғонда Зиндачашм опардий олдида истиқомат қиларди. Шайхулислом сарбадорлардан азият чеккач, Самарқанддан кўнгли совида, Муҳаммад Хожа опардий билан эскидан қадрдонлиги боис Шибирғонга келиб туриб қолди.

Худойи баҳонасида Зиндачашм опардий ўзига яқин кишиларни бир жойга йиғиб, мавжуд вазиятда қандай йўл тутмоқ борасида бақамти бош қотирмоқчи эди. Маъраканинг эртаси туш вақти меҳмонларни шаҳар жанубига Жузжон дарёсининг бўлинган ерига олиб чиқди. Пастроқдаги улкан чархпалақдан ариққа сув қуйиларди. Ариқ атрофига гулу райхонлар экилган, шоҳи кўрпачалар тўшалиб, парқувлар қўйилган супани айланиб ўтиб яна дарёга қўшилиб кетарди. Чархпалак кўрачаларидан бир меёрда ариққа қуйилаётган сувнинг шовуллаши кишига хуш ёқарди.

— Қани, пирим, супага чиқсунлар!.. — қўл қовуш-тирганча таклиф этди худовандзодани Зиндачашм опардий.

— Қуллуқ! Қуллуқ! Ё, Аҳад! — Абул Маолий Термизий гавдасининг юмалоқлигига муносиб бўлмаган бир чаққонлик билан супага чиқди. Меҳмонлар ҳам бирин-кетин супага жойлашдилар. Қуръон ўқилди.

Шибиргон ҳокими даврага зимдан назар қилди. Ана термизлик саййид ёнларида шайхулислом Абулворис Самарқандий, кейин Амир Мусо, Амир Кайхусрав, Маҳмудшоҳ Бухорий, Абу Исҳоқ Ясовурий... Бўлажак Хуросон салтанатининг ақобиру аъёнлари...

— Олоҳға шукр! — деб қўйди Абул Маолий Термизий барра кабобдан тановул айлар экан; бошига катта дастор салла ўраб олганидан ўртадан пастроқ бўйи яна ҳам кичрайиб кетгандай туюлар, ингичка овозида ясамалик шундоққина сезилиб турарди. — Бизни ҳам сийлагувчиларни, бошида тутғувчиларни яратганинга шукр! Ўзингга шукр! Ҳа!..

Даврадагилар бу гапларга унча эътибор қилмадилар, аммо пойгақда тиз чўккан Зиндачашм опардий пирининг сўзларидаги яширин маънони илғаб олди. Гап шундаки, Абул Маолий Термизий дилининг тубтубида кўпдан Амир Темур марҳаматидан умидвор бўлиб юрарди. Соҳибқирон ана менинг этагимдан тутади, мана менинг этагимдан тутади, деб интиқ турганда, у Бўйё мавзеида Мир Саййид Бараканинг Темурбек олдига келгани, соҳибқироннинг пири муршидга қўл бергани, байъат қилингани воқеаларини тафсилотлари билан эшитди... Эшитди-ю ўша кунни кўзига уйқу илинмади. Мир Саййид Бараканинг чапсонлик кўргизиб улоқни олиб кетганидан, ўзининг эса ландовурларча фурсатни қўлдан бой бериб, оғзидаги

ошни олдириб ўлтирганидан қаттиқ изтироб чекди, иззатгалаб дили лат еганини яширолмаб қолди. Маккаи Мукаррамадан қачон келгани ҳам номаълум, Термиз ота хонақосида ивирсиниб истиқомат қилиб юрган Мир Саййид Бараканинг топқирлиги-ю ўзғирлиги уни бир куйдирса, Темурбекнинг уни кўпдан била туриб шундай олий эътибордан дариф тутгани, илтифотсиз қолдириб четлаб ўтгани икки куйдирар эди. Ё, тавба! «Алҳамду»ни айтиб юриб, куппа-кундузи Темурбекни Абул Маолий Термизийдан тортиб олиб ўзиники қилди қўйди-я!

Темурбек адашди, адашганда ҳам ёмон адашди. Бу аниқ. Ҳали унинг этагини тутмай, Мир Саййид Бараканга қўл берганига пушаймонлар ейди, аммо унда кеч бўлади. Майли, у бу ёғини худога солди... Худди шу нарса худовандзодани Зиндачашм опардийга яқин қилиб қўйди, дилида тинчлик бермаётган алам туйғусини аланга олдириди.

Худовандзода шошилиб қолди. У бир нарсага амин бўлдики, агар пирлик рутбаси учун курашмаса қуруқ қолавериши мумкин экан. Бас, Зиндачашм опардий, Амир Кайхусрав ва Амир Мусоларни энди ҳеч кимга бермаслиги, қандай йўл билан бўлса-да, ўзиники қилиб олиш керак, вассалом! У муридларига меҳрибончилик кўрсатиш маъносида совға-саломлар жўната бошлади. Муридлар ўз навбатида унинг зоти бобаракот эканлиги, бундай улуғ сиймонинг атроф-музофотларда учрамаслиги, шунингдек ҳар хил кароматлари ҳақида сўз юритардилар. Худовандзода Шибирғон ҳокими билан Хутталон ҳокимини, бир-бирларига билдирмай зиёрат қилди, уларнинг ҳар бирига давлату қудрат белгиси сифатида туғ ва турнабеллик қилич ҳадя этди.

Абул Маолий Термизийнинг тағин бир нияти бор: у нуфузли Қарши амири Амир Мусони ҳам ўзининг муриди қилиб олиши лозим. Худовандзода Амир Мусонинг Балхга келиб Темурбек билан учрашишдан ўзини олиб қочганини биларди, айна пайтда уни излаб Самарқанддан одам юборилганидан ҳам бохабар эди.

Амир Мусо хаёлга чўмганча сойдаги бежирим ишланган чархпалакка термилиб ўлтирар, қандай қилиб амирларнинг ҳар бири билан хуфия гаплашиш йўллари қидирарди. Чархпалак дунёнинг тимсоли эканлиги ҳақида у кўп эшитган. Ҳа, чархпалак — дунё, анави кўрачалар эса — дунёга ёпишиб олган одамлар.

Ҳов ана, энг тепага чиққан кўрача офтобда ялтираб, ўзини олам-жаҳонга кўз-кўз қилмоқда, бу — Темурбек... Анави сувга шўнғиб тўлиб чиқиш илинжида туб-тубга ботиб ғойиб бўлиб кетган эскирган кўрача — Амир Мусо... У ҳам юксакларга чиқади, чиқажак! Чархпалак айланиб турса, бас!

— Амир Мусо жаноблари, қаерлардан сўраймиз энди? — Қарши амири хаёлларини бўлиб жаранглади худовандзоданинг ингичкадан келган овози. — Замон ўзгариб, пароканда бўлиб кетдик чамаси... Балхда, Темурбекнинг тахтга миниш айёмларида кўринмадиларму?... Сўғин, Самарқанддаги қурултойга ҳам қадам ранжида этмадилар шекилли...

— Насибамиз ҳар турли ерларга сочилгон эркан... Ўшаларни териб еб юрибмиз-да, тақсири олам... — жавоб қилди Амир Мусо чархпалақдан кўз узиб. — Фақир киши панада деганларидай...

— Оре, рост... — ўзини Мир Саййид Баракага менгзаброқ давом этди худовандзода. — Аммо баъд, ҳар он, ҳар лаҳза кўзимиздан ўтиб турадурсиз. Инчунин, соғиниб қолғонимизни ҳам билдирмак жоиздур...

— Қулмуқ, ҳазрат, қулмуқ! Тушундик...

— Ва ё... Темурбек... нафас олдиргони қўймайдурларму?... — сўради маъноли жилмайиб кўяркан Абул Маолий Термизий.

Амир Кайхусрав, Абу Искоҳ Ясовурий ва Маҳмудшоҳ Бухорийлар ялт этиб бир-бирларига қараб олдилар. Нима дейишини билмай қолган Амир Мусо ирғиб чиққан кўзларини ёлворгандай Зиндачашм опардийга тикди. Бу унинг, ёрдамга кел, дегани эди.

— Ҳазрат, Темурбек кимга нафас олдиришга қўяётирки, Мусо тағойига йўл берадур? — Зиндачашм опардий бемалол суҳбатлашишга тўсиқ бўлиб турган пардани орадан кўтариб ташлади. — Амир жаноблари ҳам сизу биздек ноҳақ сиёсатдан азият чекиб юрибдурлар...

Суҳбатга бошқалар ҳам аралаша бошладилар:

— Ҳа... Юрт тепасига келганларига тўрт-беш ой бўлмай, вой-бў-ўй, Темурбек бизларни жуда қисиб қўйдилар... — қўрқа-писа сўз олди Маҳмудшоҳ Бухорий. У озғин, новча эркаксабзига ўхшаган, тепакал бир одам бўлиб, гапни секин гапирар, гапини тугатиб, бир лаҳза суҳбатдошининг кўзига тикилиб туриш унга одат эди. Қисик кўзлари доим кулиб турганга ўхшар-

ди. Сўзларкан, ичида: «Гап эгасига етиб бормасмикин ишқилиб?» деган ўй кечди. — Бурунлар хийла эркину хур эрдик, энди ҳаммамиз Самарқандга қараб қолдик...

— Самарқанд йўталса йўталамиз! Самарқанд йўталса йўталамиз! Самарқанд юр, деса, югуриб кетамиз, ўтир деса ётиб оламиз! Таомил шунақа! Таомил шунақа! Ҳа! — кимгадир кесатиб гапирди Амир Кайхусрав.

— Ҳали тўхтаб турингиз! — киноя қилди Абу Исҳоқ Ясовурий. — Буям ҳалво... Темурбекни биламен... Ҳали ҳаммамизни бурнимиздан ҳалқа ўтказиб, ҳўкиз қилиб қўшга қўшиб, салтанат ерларини ҳайдатадир... Ха-ха-ха!

Ясовурийлар Чингизхон замонидан бери Ҳисор ва Толиқон музофотларида ҳукмронлик қилар эдилар. Амир Хизр Ясовурий вафотидан сўнг, улардан путур кетди. Макондан, нуфуздан ажралиб қолган ўғил Абу Исҳоқ Ясовурий ва ука Али Ясовурийлар шунинг учун ҳам Амир Темур салтанатидан аламда эдилар.

— Биримизни ҳўкиз қиладур, бошқамизни ўша ҳўкизни уриб ҳайдайдиган қамчи!.. — Зиндачашм опардий заҳархандали деди. — Хўш, Темурбек ким бўпти ўзи? Хон авлодимики, ҳамма унга сажда қилади?..

— Ҳўкиз бўлиш ҳам ёмон эмас, ҳарқалай... — мазахсинди Амир Мусо. — Эшак қилиб минмасалар бўлди, эшак қилиб!.. Тушундик!..

— Эшакнинг гўшти ҳаром бўлсаям, кучи ҳалол! Кучи ҳалол-да! — аламини яширмай деди Амир Кайхусрав шокоса кўзларини чакчайтириб, оғзини дастрўмоли билан ёпар экан.

— Эшак ҳам эшак... — ёнаётган оловга ёғ сепди яна Абу Исҳоқ Ясовурий. — Бу аҳводда итнинг кейинги оёғи бўлиб юраверамиз, ҳа...

Даврани кузатиб ўлтирган Абул Маолий Термизий ичида мамнун бўлиб қўйди. Унинг чамаси бўйича, амирларнинг барчасини бешак-шубҳа соҳибқиронга муҳолифат эълон қилгувчилар сафига қўшса бўлади. Шу лаҳза кўнглидан кўп режалар кечди, уларни ошкор қилиш керакми, йўқми, айтиш фурсати етдими, етмадими — шуларни ўйларди. Аммо худовандзода биледи — ҳамиша қарорсиз замоннинг ўз режаси бўлур, бунга шак йўқ. Энди бу ёғи Оллоҳга таваккал. Абул Маолий Термизий «ҳаракатта баракат» ақидаси этаги-

дан тутиб, Зиндачашм опардий билан келишилган фикрларни очиб ташлашга аҳд қилди.

Шу пайт шаҳар ёқдан от чоптириб келган бир сипоҳ юз қадам нарида секинлаб, отидан тушди ва супага яқинлашиб кела бошлади. Чамаси вақти зик эди. Зиндачашм опардий орқа ўгириб ўлтирганидан, сипоҳ келганини кўрмади. Сипоҳ ясовул қулоғига нимадир шивирлади, ясовул эса бош чайқади: «Машварат кетмоқда. Бироз кутиб тур!» Айни шу палла Абул Маолий Термизий сўз бошлаб қолган эди:

— Абу Исҳоқ жаноблари бағоят рост айтдилар, — босиқ деди худовандозда. — Ахир сакнинг орқа оёғи бўлиб юриш банди мусулмонга нораво қисматдур. Сиздек валламатлар, биздек саййидлар ушмундоқ аҳволга тушиб турибдурмиз. Бас, кўнгиллар кўнгиллардан сув ичсун! Аҳдни бир жойга қўяйлуқ. Аҳду паймон белбоғини белимизга маҳкам боғлайлуқ. Масал борким, кўтоҳ қилич баҳодирлар қўли бирлан узун бўлур, давлат умри саййидларнинг сўзи бирлан фузун бўлур!..

Абул Маолий Термизий узоқ гапирди. У ўз гапида бўлажак Хуросон давлати ва бу давлат нуфузи, истиқболлари борасида тўхтади. Хусусан, Хуросон давлатининг пойтахти ҳам қулай жойлашиши, ҳам устивор Анжо қалъасига эга эканлиги, бу қалъанинг ҳатто «Шоҳнома»да эслаб ўтилганлиги, уни Фирдавсий Тусий «Сафиддиз» деб атаганлиги, шунингдек. Темурбек пойтахтидан йироқлиги эътиборга олиниб, Шибирғон бўлиши лозимлигини таъкидлади... Асли Зиндачашм дилидаги бу гапларни Шибирғон ҳокимининг ўзи айтганда, барчанинг ғашини келтирган бўларди. Абул Маолий Термизий эса юрт бошқариш даъвосидан йироқ, холис ва ҳалол одам, ҳамма амирлар пиридур, сўзларининг залвори барчага баробар тушади. Шунга қарамай, «Хуросон давлатининг пойтахти Шибирғон бўлса... подшо ким бўлади?..» деган савол ҳамманинг ичини кемирарди. Амир Мусо ўлтирган жойида безовталаниб қўйди. Амир Кайхусрав нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эди, у томондан келган қўланса ҳиддан худовандозанинг кўнгли ағдарилаёзди, аммо Хутталон ҳокимини атай сўзлашга қўймади:

— Асил мақсад юртни чегириб олишдадир! Як жузв ва як тан бўлиб Темурбек салтанатига муҳолифи муносиб тушмақдадур! Пайгамбаримиз ҳадисларида ай-

тиламишки, одам боласининг юраги қушчага ўхшаб бир кеча-кундузда етти мартаба ўзгариш қилар эмиш. Оре, рост. Азал-абад одам боласи шундоқдир. Аммо баъд, бизларнинг юракларимиз ушбу аснода қушчага эмас, шерга менгзасун ва етти бор ўзгариш у ёқда турсун, балки аҳдини ўзгартирмасликка етти бор қасам ичсун! Илло, ўшанда Оллоҳдан фатҳу зафар атосини сўрай олғаймиз! Ё, Аҳад!..

Абул Маолий Термизий сўзлари барчани сеҳрлаб қўйди. Гарчи Зиндачашм опардий худовандзодага тикилиб турган бўлса ҳам, унинг қисик кўзларидаги шодлик аломатларини илғаш қийин эди. Амир Мусо яккам-дуккам қошларини силаркан, ирғиб чиққан кўзларини ерга тикканча «Тушундик... Тушундик...»дан нари ўтмас, Амир Кайхусравнинг ҳамон бир нима демоқ илинжида тараддудда эканлиги сезиларди. Абулворис Самарқандий билан Маҳмудшоҳ Бухорийлар эса худовандзоданинг ҳар сўзига тан беришиб, бир-бирига қараб бош тебратиб ўлтирардилар. Фақат Абу Исҳоқ Ясовурийгина «Хўп аробани куруқ опқочяптилар-да, пирим!» дегандай юзларида истехзо аралаш бир илжайиш вайритабий равишда қотиб қолганди.

Сипоҳ безовталанар, аммо машваратни бузишга журъат этмасди.

Зиндачашм опардийга чархпалакнинг айланиши тезлашиб, кўрачалардаги сувнинг шовуллаши бир-бирига уланиб кетгандай туюлди. У кўзларини каттароқ очиб, пирига пинҳона қараш қилди. Худовандзода бу қарашда, даврада комил ишонч уйғотмоқ учун ҳали кўп вайрат талаб этиладур, пирим, тагин бир саъи ҳаракатингиз лозим бўлур, деган илтижони уқди. Абул Маолий Термизий одатда саботларга путур етган шундай ҳолларда ҳамиша қўллайдиган синалган усулни танлади:

— Каломуллоҳ — Қуръони каримнинг «Фатҳ» сураси бағоят улуғ ва муътабар суралардандур. Аззама қадроху¹. Ҳижрий олтинчи санада² жаноби пайғамбаримиз ва Макка мушриклари орасида Худайбия сулҳи воқе бўлмишдир. Мазкур сулҳ Макка мушриклари устидан қозонилган зафар ибтидосидур. Илло Мадинада нозил қилинган «Фатҳ» сураси шул ҳақиқадур. Муҳаммад алайҳиссалом: «Бу кеча менга дунё ва ундаги бор нар-

¹ Қадрини улуғ қилсун (араб).

² Милодий 627 йил.

салардан суюклироқ бўлган бир сура нозил қилинди», деб беадад шодлангон эканлар... — Абул Маолий Термизий ҳамманинг диққати бир жойга жам бўлганига ишонч ҳосил қилгач, давом этди: — Ушбу сурада мўъмин-муслмонларнинг дини ислом учун қилгон жиҳодлари, айрим имони заиф кимсалар ва мунофиқларнинг жиҳодда иштирок этмаслик баҳоналари хусусинда, саҳобаларнинг то охир нафас Оллоҳ йўлида курашда Расулиллоҳга боғлагон байъат-қасамёдлари тўғрисида хабар этилмишдур. Ё, Аҳад! Бизнинг юмушимиз ҳам бир жиҳоддур, ҳа-ҳа, жиҳоддур! Бас, эй жаноби амирлар, Оллоҳ дилимизга солгон йўлдан айру тушмайлик! Аён бўлсунким, имони заиф кимсалар, мунофиқлар шайтони лаъин этокини тутгон бандалар қаторидан жой олурлар! Ундозларнинг жойи, илло, тамуғдур¹. Оллоҳнинг ўзи ҳаммамизни мағфират айласун!..

Абул Маолий Термизий «гап тамом» дегандай, ўзини орқароқ тортиб жойлашиб олди-да, «Аъзу биллаҳиминаш шайтонир рожим, бисмиллаҳир роҳманир рожим», дея «Фатҳ» сурасидан тиловат қила бошлади... Худовандзода узоқ ўқиди, унинг қироати бағоят ширали бўлиб, кишининг юрак-юрагига етиб борарди. Кўрачалардаги сувнинг шовуллашини демаса, бутун олам сукунат ичра фарқ эди...

Шундан сўнг, ҳеч ким бирон нарса дейишга журъат этмади, зеро «имони заиф кимсалар ва мунофиқлар» қаторига кириб қолишни истамасди.

— Дастурхондаги ҳар бир нарса, егулик, ким менга қўл чўзаркин, дея маҳтал бўлиб турар эмиш... Қани, олингизлар!

Абул Маолий Термизий шундай деди-да, дастурхонга эгилиб, оқ фағфурий косадаги ақиқдай гилос шарбатидан тогинди. Меҳмонлар ҳам олдиларида дастурхон борлигини энди билгандай, бараварига қўл узатдилар. Ясовул бир четдаги сўрида ўлтирган машшоқларга ишора қилди. Савту наволар бошланиб кетди.

Зиндачашм опардий дилида мамнунлик ҳиссини туйди, аста дўстларини, — аслида эса муҳолифларини, у буни аниқ билади, — бир-бир кузатиб чиқди. «Барчангиз менга бўйинсунадурсиз ҳали, Хуросон давлатини тузиб, оламни ҳайратга солурмен, иншооллоҳ!» деб қўйди ичида у.

¹ Т а м у р — дўзах.

Шу пайт фурсат етганлигини кўрган ясовул Зиндачашм опардийга яқинлашди-да, оҳиста шивирлади:

— Чопар бор, давлатпаноҳ...

— Чопар? Қанақа чопар? Чопар бўлса кутиб турсун демабмидим? Жондан азиз дўст-биродарлар, мўътабар меҳмонлар ила бир лаҳза фароғат оғушида бўлайлик, оромимизни бузмасунлар, демабмидим?.. — ясовулга қийғир қараш қилди Шибирғон ҳокими.

Ясовул хижолат тортди:

— Битта жоним омода... Аммо, ошиғич хабар, давлатпаноҳ...

— Хўш?.. Қандай ошиғич хабар эркан?

Шу пайтгача ўзини игнанинг устида ўтиргандай ҳис қилган чопарга жон кирди, «бир қошиқ қонидан кечиш»ларини ўтинди-да, деди:

— Давлатпаноҳ!.. Балх тарафдан ошиғич хабар едиким, Амир Темур Кўрагон лак-лак қўшин бирлан Шибирғон сари юз бурибдур...

— Нима-нима? Нима дединг?.. — қулоқларига ишонмади Зиндачашм опардий, шу лаҳзадаёқ аъзон баданига муздек титроқ югурди.

— Ла ҳавла вало қуввата! — деб юборди Абулворис Самарқандий.

Чопар, сўзим англашиларли бўлмади шекилли, деб ўйлади ва яна такрорлади:

— Амир Темур Кўрагон лак-лак қўшин тортиб...

Чопарнинг сўзи оғзида қолди:

— Ясовул! Олиб бор бу фитначини! Чўби ясоққа еткурилсун! Фитна гапни қайдин топибдур? Топғонларни топингиз! Бу ғанимларнинг ишидур! Барчамизнинг дилимизга кутку солмакчилар! Темурбек Самарқандда салтанат юмушлари ила банддурлар! Самарқанд қаёқда-ю Шибирғон қаёқда!.. Орада тўқсон тош йўл турибдур. Хо-хо-хо! Қўшин тортиб келар эмиш... Хо-хо-хо!..

Зиндачашм опардийнинг кулгуси, кулгу эмас, кўпроқ қафасга тушиб қолган шер боласининг аламли нидосига ўхшаб кетди, унинг ўз гапига ўзида ҳам ишонч йўқлиги кўриниб турарди.

Ҳамма қотиб қолди. Ясовул сездирмай машшоқларга «Тўхтатингиз!» ишорасини қилди. Даврадан файз кўтарилган эди. Шибирғон ҳокими назарида сукунатни титратиб турган чархпалакнинг айланиши секинлашгандай туюлди, кўрачалар ҳам илгаригидай бир-

бирига уланиб эмас, айри-айрича «шалоп... шалоп...» этиб товуш чиқарар эди.

Сукунатни биринчи бўлиб Амир Мусо бузди:

— Зудлик билан Темурбекка элчи юбормак жоиз, токи Шибирғонга келиб юрмай, изига қайтсун!.. Тўғри йўл шулдир, полвон!.. Тушундик...

— Тўғри йўл шулдир, Зиндачашм жаноблари! Тўғри йўл шулдир! — Амир Кайхусрав ҳам Амир Темурнинг Шибирғонга бостириб келаётганига заррача шубҳа қилмасди. — Жаноблар! Камина ҳозирок Хутталонга отланурмен! Юрт ёлғиз қолди! Юрт ёлғиз қолди!..

— Агар соҳибқирон менинг бу ердалигимни билсалар, нақ теримга сомон тикадур! Бухорога шошилишим даркор! — тили ечилди безовталанган Маҳмудшоҳ Бухорийнинг, у қўрққанини яшириб ҳам ўлтирмади.

— Рост дедилар!.. Шошилишимиз даркор!.. — тасдиқлади Абу Исҳоқ.

Абул Маолий Термизий бало-қазодай келган бу янгиликдан ҳайратта мустағриқ бўлди. Эй буқаламуни кажрафтор дунё!.. Худовандзоданинг кўз олдида ҳаммиса бир хил либосда — оқ ридода, печи чап елкасига тушиб турадиган оқ дастор сала ўраган Мир Саййид Барака намоён бўлди. Мир Саййид Барака катта-катта кўзларини унга қадаб термулиб тургандай «Ҳазрат, нима қилмоқдалар? Бенаф оврагарчиликка берилубсиз, ҳали менга етишмагингизга жуда узоқ...» деяётгандай туюлиб кетди. Унинг юраги сиқилди. Бир қарорга келиш даркор эди.

— Замон фаниматдур, такалуфларга ҳожат йўқ, деган эканлар Шайх Нажмиддин Кубро... — гапни улуғлардан бошлади Абул Маолий Термизий. — Филҳақ, фурсат кам... Идрок кўзи билан қаралса, шу лаҳза Маҳмудшоҳ Бухорий ва Абу Исҳоқ Ясовурий жаноблари ўз юртларига қайтсунлар, дегимиз келадур... Алалхусус, Амир Кайхусрав ила бизларга ҳам ижозат... берилса, мақбул бўлур... Зиндачашм жаноблари! Биз Мир Саййид Барака бирлан бу ерда бақамти келиб қолсак ярашмас... Ҳали ул зот бирлан гурунгимиз узоқ бўлур... Ё, Аҳад!..

Зиндачашм опардий худовандзодани биринчи марта кўраётгандай унга тикилиб қолди. «Фатҳ» сура-сидан нақл қилганлари, ўқиганлари қаёқда қол-

ди-ю, ҳозирги гаплари қаёқда?.. Ўзгалар эса ичларида хурсанд бўлиб ўлтирсалар ҳам керак...

— Ичларингизда оташ йўғу, аммо ўзларингиз яхши қайнайсизлар... — қаттиқ узиб олган Зиндачашм опардий бошқа ҳеч нарса демади.

Шу куниёқ Амир Мусодан бошқа барча ўз юртларига жўнаб кетди.

Ў Н О Л Т И Н Ч И Б О Б

I

Хоразмшоҳлар пойтахти Гурганжнинг марказида жойлашган Қайсария карвонсаройи шаҳарга ўзгача кўрку салобат бахш этиб туради. У Қутлуғ Темур¹ минораси ёнгинасида. Минорадан хоразмшоҳ Султон Такаш мақбарасига қадар катта майдон Қайсария номи билан машҳур бўлиб, карвонсарой ва гавжум бозордан иборат эди. Бир ойдирки, Алуфа тавочи бошлиқ элчилар шу ерда истиқомат қилишади.

Алуфа тавочи келган кунлариёқ саройга чопар юбориб, Турон султони соҳибқирон Амир Темур Кўрагоннинг хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи жаноби олийларига муборак мактубларини олиб келганлиги хусусида маълум қилди ва илтифот кўргизиб қабул этишларини сўради. Лекин ҳалигача жавоб ола олган эмас. Ахий Жаббор ўнбоши билан Амир Кайхусрав ўғли Султон Маҳмудлар боришганда, ўн кундан сўнг келасизлар, деб тайинлашибди. Ҳа, яна хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи, элчилар бир шаҳримизни айланиб томоша қилсунлар, қудратимизни кўриб, қўйсунлар, ҳам деганмиш... Бу, айниқса, Ахий Жабборларга ёқиб тушди. Энди улар шаҳарда бемалол юриш имконига эга бўлдилар.

Амир Темур Кўрагоннинг элчиси савдогарларини Қайсария бозорига жойлади, ўзи эса азиз-авлиёларни зиёрат этди. Соҳибқироннинг раъйига кўра, салтанатда шундай одатга риоя қилинарди. Қайси юрт, ё шаҳарга борилса, даставвал азиз-авлиёлар қадамжолари зиёрат қилинсун, жонлиқ сўйилиб ис чиқарилсун, ўтганлар руҳига қуръон туширилсун... Шунга кўра,

¹ Қ у т л у г Т е м у р — XIV асрнинг биринчи ярмида Хоразм ноиб.

элчилар Гурганждан чиқаверишдаги зовияга¹ бордилар. Улуғ шайх Нажмиддин Кубро қабри устида бунёд этилган бу хонақоҳдан зиёратчилар қадами узилмас эди. Жонлиқ сўйилди. Жам бўлган дарвешлар ва мусофирлар ярим коса-ярим коса шўрва тотинишиб, ўтган азиз-авлиёлар ҳақиға тиловат қилдилар, Турон султони Амир Темур Кўрагон жаноби олийлари ҳақиға дуо қилдилар. Машҳур шайх Жамолиддин ас-Самарқандий зурёди, қирк ёшлардаги чиройли қироат соҳиб Киромиддин ас-Самарқандий зовияда шайхлик мартабасида экан.

Зиёратдан бошқа кунларда Алуфа тавочи бекор ўтирмади, либосини ўзгартириб, ватансиз бир дарвеш қиёфасида елкасига кашкулини осганча, ҳассасини дўқиллатиб шаҳар айланди, бозору мадрасаларга борди, катта-кичikka назар солди, эл орасида юрган ҳар турли гаплардан бирма-бир терди...

Алуфа тавочи эндигина аср намозини ўқиб бўлган эдики, эрталаб саройга кетган Ахий Жаббор билан Султон Маҳмудлар ҳужрага кириб келишди:

— Бўрим, тулки? — сўради Алуфа тавочи Ахий Жабборга чап кўзини қисиб. Бу унга одат бўлиб қолганди. Ўртача бўйли, айри соқол Алуфа тавочининг чап кўзи кўрмасди. Айтишларича, бир пайтлар Амир Ҳусайн жаҳди чиқиб унинг юз-бошига қарамай қамчи солиб юборган экан, чап кўзига қаттиқ тегиб кетиб, ногирон бўлиб қолибди.

— Бўри, иншооллоҳ! — қичқириб юборди Ахий Жаббор.

Султон Маҳмуд индамай қараб турар, унинг қувонган ёки қувонмаганини ҳам билиб бўлмасди. Ўн саккизларга кирган Султон Маҳмуднинг келбати худди отасига ўхшаб кетарди, баланд бўйли, шокоса кўз, шошилиб тупук сочиб гапиради, бир гапни икки марта такрорлайди, жуссаси чоғроқдан келган... Уни Амир Кайхусрав хизматида юрган пайтидан бошлаб биларди, бироз «ичимдагини топ»роқ, писмиқлиги ҳам йўқ эмас. Ҳусайн Сўфи саройида ҳам Ахий Жаббор кўзини шамғалат қилиб, кимлар биландир учрашиб, пичирлашиб юрди... Бу ерда кўп бўлган, танишлари ҳам бисёр...

— Хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи ҳазрати олийлари жума

¹ З о в и я — дарвешлар ва сўфийлар мусофирхонаси.

куни сизни саройда қабул айлайдилар, тавочи жаноблари!

Агар Алуфа тавочининг юмуши соҳибқирон мактубини хоразмшоҳга топширишдан иборат бўлса, ўнбошининг вазифаси бошқачароқ — очикроғи, Жаҳонгир Мирзонинг дардларига малҳам топиш... У амирзодага маҳлиқо Хонзода хоним ҳақида янги, дилни ёриштиргувчи муждалар олиб бормоғи даркор. Ва агар, иложи топилса, Турон мамлакати подшоси Амир Темур Кўрагон валади Жаҳонгир Мирзонинг ғойибона муҳаббатли дуои саломини ул Билқиси замона Хоразм маликасига пинҳон йўллар билан бўлса-да етказмоғи лозим. Чунки, малика менинг эр юзига қарашга тоқатим йўқ, дер эмиш. Совчиларни ўзи қайтарар эмиш... Ахий Жаббор ўнбошининг ақли қосири дерки, агар Хонзода хоним Турон мамлакати валиаҳди Жаҳонгир Мирзонинг кўнгил ўртанишлари ҳақида эшитса, шубҳасиз, унинг бебаҳо қалбида ҳам акс-садолар пайдо бўлур!.. Аммо буни қайсар маликага қандай етказилади, ким етказади — бу ёғи муаммо эди.

Келганларининг учинчи куни Ахий Жаббор ўн йигити билан Қайсария бозорига боришди. Жуда тикилинч бозор экан, қадам қўйгани жой топилмайди. Бозорнинг бир маромдаги аллаловчи сурони кун иссиғида кишида эринчоқлик кайфиятини туғдирар, аммо зеркиб турган йигитларга бозор кезиш Оллоҳнинг бир илтифоти эди.

— Бирам катта бозор эканки, дастингдан кетай! — деди барваста, юмалоқ юзли, дўриллоқ овозли Учқора деган йигит атрофга завқланиб кўз ташлар экан. Кейин эшитилар-эшитилмас минғирлади:

*Ер тўймайди ёмғирга,
Хотин — эрга... тўймайди.*

Бу унинг яхши кўрадиган қўшиғи эди. Учқора уни вақти-бевақт бўлар-бўлмасга ҳам такрорлаб юришни ёқтирарди.

— Бизнинг Қарши бозори бундан катта, иккита келади! — мақтанди Йаналтекин. Юзлари чўзинчоқдан келган бу йигит Учқорадан тикроқ эди.

— Лофинг ҳам бор бўсин-е!

— Катта дедим, катта! Агар эрталаб кирсанг, эртасига шомда зўрға айланиб чиқасен! Кўргансан-а,

Йўлқутлуғ? — йигитлардан бирига мурожаат қилди Йаналтекин.

— Кўрганмен, кўрганмен... — жавоб қилди панг овозда йигит, мийиғида кулимсирар экан. — Аммо... бизнинг Бухоро бозори олдида иш эшолмайди! Ўҳ-хў! Бариси ўтаверсин, Қарши бозориям, Гурганжиям!

— Ие! Ие! — деганча қолди Йаналтекин... — Вой туямижоз-ей!

Йигитлар бозорни кўтаргудай гуриллаб кулиб юбордилар, айниқса, маза қилиб кулаётган Учқоранинг дўриллоқ овози бошқалар ичида ажралиб турарди.

— Сайра, дастингдан кетай, сайра! — Йаналтекиннинг гашига тегиш учун Йўлқутлуғни атай мақтар эди Учқора. — Ҳа, овозингдан кетай-а!

Беғубор ҳазиллардан Ахий Жаббор ўнбоши қалбига нур киргандай бўлди.

Йигитлар атторлар, аллофлар ва қассоблар расталарини бир-бир кезиб чиқдилар. Бирон нарса олиш ниятлари бўлмаса ҳам, сурон солишиб, «Сирга неча пул?», «Бугдой неча пул?», «Гўшт қанчадан?» деб сўраб қўйишарди; бир-бирларига: «Анови балдоғни олиб қўй, келинпошшога!..» «Маржондан ол, маржондан!» дея тегажовлик қилишарди. Ёз пишиқчилик авжида бўлганидан, ҳамма томонда қовун-гарвузлар тоғ-тоғ бўлиб уюлиб ётар, турли-туман мевалардан бозор чаманзорга айланган эди. Қовун бозорини оралар экан, нимтўр гурвакларни кўрди-ю Ахий Жабборнинг оғзидан сув келиб кетди. Гурвакнинг бари хилдан бор экан, оқ, кўк, қора... «Йигитларни бир Хоразм қовунига тўйдирайин!» дея кўнглидан кечирди ўнбоши. Унга оқ гурвак кўпроқ ёқарди, шираси ўткир-да, айниқса, оқновоти... «Нони гўшт»дан бўлса тагин яхши.

— Йаналтекин, мана пул, қовунлардан иккитасини танла-чи! — буюрди Ахий Жаббор. — Ширинидан ол, ширинидан!

— Хўп бўлади, ўнбоши жаноблари!

Йаналтекин қовунларга яқинлашди. Ҳар бири бир кучоқни тўлдирадиган қовунларга боқиб, қайсисини танлашни билмай қолди, эгилиб уларни шапатилаб кўра бошлади. Бошқа йигитлар эса «Мана буни ол! Мана буниси яхши!» дея, Йаналтекиннинг бошини айлантиришгани айлантиришган эди.

Қовун сотаётган силкима телпақдаги деҳқон улар-

нинг мусофир эканликларини кўрди-да, ўзи иккита «нони гўшт» қовунидан танлаб берди:

— Ина! Иккиси-да дим яхши, ширин!

Дехқон қовунлардан яна битта олди ва кулимсираганча Йаналтекинга узатди:

— Пули геракмий. Миймон акансиз... «Нони гўшт» ҳам нон, ҳам гўшт...

— Бозорингизга барака! — дейишди йигитлар. Учқора, Йаналтекин ва Йўлқутлуғлар биттадан қовун кўтариб олдилар. Тиқилинча катта қовунни кўтариб юришдан ортиқ азоб йўқ экан, ҳарқалай, Учқорага шундай туюлди. Кимдир ўтаётиб билмай туртиб кетади, ўзгаси пўнғиллаб ўтади...

Қандолат бозорида қизиқ ҳодиса рўй берди.

Расталарга ҳар хил қанд-қурслар, новвоту пашмаклар, тутталқону майизлар, парварда-ю печаклар қўйилган. Ҳамма бозорларда бўлганидек, бу ерда ҳам ўралашгувчилар кўп... Ранг-баранг ноз-неъматларни кўрган Учқоранинг кўзлари ёнди, у ширинликлар гадоси эди. Қорамағиздан келган ўрта ёшлардаги хотин қанд-қурслар сотиб ўлтирарди. Учқора қўлидаги қовунни шеригига берди-да, растага яқинлашди, кейин индамай қўл узатиб чиройли қанддан бирини олди ва айлангириб томоша қила бошлади. Хотин бир хаёлда Учқоранинг қўлини тутиб, қандни қайтариб олмоқчи бўлганди, Учқора чаққонлик билан айлангириб қандни оғзига солар экан, деди:

— Ундай бўлса, сизгаям йўқ, менгаям!

Йигитлар қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборишди. Қандолатчи хотин ҳайрон жилмайиб қараб турарди:

— Ол! Яна бирисин ол, боломай! Тоқ бўмийди!.. Еганга пул йўқ... — деди хотин кулиб.

Ахий Жаббор қандолатчи хотиндан новвот сотиб олиб, қанднинг пулини бериб тинчитмоқчи эди, шу пайт ёнида кимдир унга шивирлаб қолди. Боқса, гунгурсдай бир ёшулли.

— Биласизми, ким бу хотин?.. Хоразмда машҳур Ражаббиби ширапаз деганлари шу бўлади. Ҳамма билади, — деди у. — Қанд-қурсиям зўр. Пошшо саройини ҳам Ражаббиби таъмин қилади. Айниқса, маликалар, хоразмшоҳ қизлари унинг парварда-ю новвотларини жуда яхши кўришади...

— Маликалар-а?..

— Ҳа, маликалар!

Ёшулли шундай дегач, йўлига равона бўлди. Жаҳонгир Мирзо ўнбошисининг миясида нимадир ярқ этди, аллақандай умидланиб, кўзларини катта-катта очганча растага яқинлаша бошлади...

II

Алуфа тавочи хоразмшоҳлар саройининг эшиковаси кузатувида барча соқчилардан ўтиб, ниҳоят Ҳусайн Сўфи кўринишхонасига қадам қўйди. Бу, тавочининг назарида, узунлиги ўттиз газ, эни йигирма газ келиши аниқ, шифти ҳам баланд кенг-мўлгина бир хона эди. Рўбарўда меҳроб олдида бироз баландликка жойлашган заррин тахтда хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи ўлтирар, ўнг томонда уламо-ю фузало, чап томонда амирул умаро ва нўёнлар саф тортиб туришарди. Саф тортганлар орасида хоразмшоҳнинг укалари Юсуф Сўфи билан Оқ Сўфилар ҳам бор эди.

— Турон султони соҳибқирон Амир Темур Кўрагон элчиси! Самарқанди фирдавсмонанддан ташриф буюрмиш! — остонада туриб овозини баланд кўтариб ошкор қилди эшиковаси.

Алуфа тавочи дадил қадамлар билан тахт пойи томон юрди. Беш қадамча қолганда тўхтаб таъзим бажо келтирди. Шу аснода бир лаҳза хоразмшоҳга назар ташлаб улгурди. Хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи қирқларга борган юмалоқ юзли, қора соқол, истараси иссиқ бир одам эди. Амир Темурнинг элчиси эгилганча тахт пойига яқинлашди ва қўлидаги найча қилиб ўралган муборак мактубни бир ўпиб тавозе билан Ҳусайн Сўфига тутқазди. Шу алпозда ортига чекиниб, аввалги жойига қайтди-да, қўл қовуштириб кутишда давом этди.

Ҳусайн Сўфи найчани олиб писандсизлик билан ёнидаги мулозимга узатди:

— Қани, ўқиб йибор-чи!

Атрофда ҳозир бўлган сарой аҳли диққат билан мулозимга тикилди. Жимлик чўқди. Мулозим оҳиста найча муҳрини оча бошлади. Кўринишхонада фақат қоғознинг шитир-шитир овози эшитиларди. Ниҳоят, мулозим икки тирсак узунликдаги мактубни ёзиб, баланд овозда ўқишга тутинди. Мактубда ҳукмдорларнинг номаларида бўладиган одатий даромаддан сўнг шундай сўзлар битилган эди:

«... Чигатой гастури измини тутуб, Туркистонзамин ерини барча гаъвогарлар иликидан халос этдукким, ушбу аввалроқ юборилгон фатҳномамиздан Сизга маълауму машҳурдир, иншооллоҳ. Баъд, Кот ила Хевақ Чигатой улуси ҳалқасиндагур. Туркистонзаминда ҳаражу мараж важҳидин Сиз аларга таадди¹ қўлини узотдингиз. Эмди фурсат етдиким, ўз эгасига тобшурғайсиз. Умид улдурким, бу ишга даҳл қилмағойсиз.

Соҳибқирон Амир Темур Кўрагон.
Самарқанд. Ҳижрий 772...»

Мулозим мактубни ўқиб бўлиб, таъзим қилганча ортга чекинди.

Кўринишхонага нохуш жимлик чўқди...

Бундан беш-олти йил аввал Ҳусайн Сўфи уddaбу-ронлик кўргизиб Гурганж шаҳрини эгаллаган ва хоҳиши изн берганча ҳукумат юргизиб келарди. Гурганж Жўчи улусига, Кот ила Хевақ Чигатой улусига боқарди, ҳар икки томондан ҳам ҳали ҳеч ким хоразмшоҳга эътироз билдирмаган эди. Ҳусайн Сўфи наздида, Хоразмга кимнингдир қўли етиши қийин, Оллоҳнинг ўзи бало-қазолардан асраб, уни икки саҳро орасига жойлаган. Шу нарса биров ҳаво бериб турганиданми, мулозим мактубни ўқиганда, хоразмшоҳ атрофдагиларга: «Бу қандай бедодли!» дегандай назар ташлади ва мийиғида пайдо бўлган мазахсимон кулгунни яширолмади. Аёнлар ҳам нима дейишларини билишмас, хоразмшоҳнинг ўзи сўз очишини кутардилар. Фақат Юсуф Сўфи безовталаниб, нимадир демоқчи бўлар, аммо оғиз очишга журъат этмасди.

Жимликни хоразмшоҳнинг салобатли овози бузди:

— Агар элчи бўлмаганинда, чирогим, бу мактубинг учун сени зиндоннинг энг қоронғу ҳужрасига ташлашим лозим эди-я, элчи деган номинг бор-да... — Ҳусайн Сўфи сўзларидаги заҳарханда оҳанг Алуфа тавочининг эт-этидан ўтиб кетди. — Соҳибқиронингга бориб айтасен: Кот билан Хевақни бериб қўядирган нодон ҳали дунёга келмапти, де! Ҳали ундоқ одам онасининг қорнида ётган экан, де!.. Англадингму, чирогим?..

— Англадим, англадим!.. — тасдиқлади қўл қовуш-тирганча Алуфа тавочи.

¹ Таадди — зўравонлик, маъносида.

Бирдан Хусайн Сўфининг юмалоқ юзидан мазахсимон кулгулар йўқолди, ўрнини қахру ғазаб эгаллади:

— Мен Хоразм вилоятини қиличимнинг кучи билан иликка киритдим... Кимки уни олмоқчи бўлса, қиличига суянишига тўғри келади...

III

Худди шу паллалар шаҳарнинг жануб томонида Қайсария карвонсаройидан кейинги муюлишда валати ҳодиса рўй берди...

Шаҳардан чиққандан сўнг кўп ўтмай хушманзара бир ўланзор бошланиб кетар, шаҳар аҳли у ерга чиқиб туришни хуш кўрарди. Хоразм маликалари ҳам вақти-вақти билан ўланзорга чиқиб мўъжазгина Зангори кўл бўйида гулгун чодир тикишиб ҳордиқ олишар эди. У ердан шаҳар ёққа термилсангиз, кўзингиз даставвал яғонаи фалак бўлиб турган Қутлуғ Темур минорасига тушарди.

Чоршанбаи муродбахш куни малика Хонзода хоним ўзининг бир неча дугоналари билан ўланзорни ихтиёр этмакни кўнгилга тутди ва сирдош канизак Оққизни ёнига чорлатди. Канизак малика чақиртирганидан қувониб кетди, чунки бугун Хонзода хонимга айтадиган муҳим гапи бор... У узун оқ кўйлагининг барлари шамолда елпинганча, ҳовлидаги гулзор ёнидан югуриб ўтиб саройнинг иккинчи ошёнасига чиқа бошлади.

Оққиз деганимиз ўн беш ёшлардаги қорачадан келган, дуркунгина, тикмачоққина, кулча юзли, кўзлари ўйноқ, хушрўй бир қиз. Мўнди қизалоқ туғилганда яхши ният билан Оққиз деб атаган эканлар. Худди бўяб қўйилгандай қоп-қора қошлари қорача рухсорни тагин ҳам кўҳлик қилиб юборган. Қора сочлари узун бўлмаса ҳам бутун орқасини эгаллаган...

Оққиз зинага энди бир-икки қадам қўйиб-қўймаган эдики, кимдир орқадан, гулзор ёқдан товуш берди:

— Мен бу ёқдамен, Оқ!..

Канизак шарт ортига қайтиб эшиқдан чиқди, останада тўхтаб, ҳовли этагида, ўтгиз қадамлар нарида лов-лов ёниб турган, одамнинг белидан келадиган чаман гулларга синчковлик билан тикилди. Ҳеч ким кўринмади. Канизак маликанинг яшириниб олганини билди. Хонзода хоним ҳамиша шундоқ, содда Оққизни лақиллатишни хуш кўради, бирон жойга яшриниб

олади-да, қидириб топа олмаганларидан роҳат қилади. Охири топгунларича сабри чидамасдан, кула-кула «Мана, мен!» дея яшринган жойидан ўзи чиқиб келади. Оққиз ҳам анойи эмас, ўзини маликани роса қидирганга солди, зиналарни қараб чиқди, эшиклар орқаларини кўрди, аммо гулзор томонга бормади... Бироздан кейин гуллар ичидан қаҳ-қаҳ отган Хонзода хонимнинг хушбичим бўй-бастии намоён бўлди. Маликанинг қадди камолдан латофат барқ уриб турарди.

— Бопладим-а, Оқ... Бопладим-а!.. — Шундай дер экан, маликанинг хиёл ёшланган жон офати кўзлари ҳузурдан чарақлаб ёнарди.

Оққиз Хонзода хонимга термилди, термилди-ю уни худди илк марта кўраётгандай маҳлиё бўлиб қолди. Ажабо, шу ўзининг маликасими?.. Аёл зотидан бўлатуриб унинг кўз узгиси келмай, шунчалар мафтун бўлиб турибди-ю, йигитларнинг албатта, беҳушу беқарор бўлишлари аниқ-да! Шундан маликанинг ғойибона ошиқу шайдолари кўп, довруғи бутун Туронзаминга таралган. Талабгорларнинг сон-саногии ҳадсиз...

Чиндан ҳам Хонзода хоним гўзалиқда табиатнинг дурри яктоси эди. Нур билан чайилгандай оқсариқдан келган тиниқ юзлари жозобага тўла, тим қора ҳилол қошлар чиройли, шахло кўзлари ўтли, юпқа ақиқ лаблари жон олади, иринининг ўнг томонидаги мўъжазгина қора ходдан бошқа бу тоза рухсорга даҳл этган бирон нимарса йўқ... Чиний нилгун кўйлагини хиёл туртиб турган кўкраклари ўзларида олам-жаҳон сеҳрни ниҳон этган эдилар. «Маликам нақ балои офатнинг ўзгинаси!» — деди суқии кириб Оққиз... Олтин Ўрда хонии Ўзбекхоннинг қизии Шакар бика билан хоразмшоҳ Хусайн Сўфии инисии Оқ Сўфиларнинг дилбандии Севинбика Хонзода хоним номида машҳури жаҳон бўлиб кетди. Хонзода хоним эндигина ўн тўрт ёшга кирди.

Малика билан канизак бир варакайига қаҳ-қаҳ отиб кулиб юбордилар.

— Намунча тикиласен?.. — сўради Хонзода хоним Оққизни енгилгина туртиб. — Одам кўрмаганмусен?

— Қанчалар чиройликсиз, маликам!

Оққиз Хонзода хонимни кучоқлаб олди.

— Суйкалишини кўрингиз...

Хушчақчақ қизлар саройга қараб юрдилар.

— Биласенму, Оқ... Нима демоқчимен? Қани, топчи?

Улар икинчи ошёна зинаси олдида тўхтадилар.

— Топсам... нима берасиз? — аймақликка ўтди Оққиз...

— Вуй, очкўз-е! Сенга нима керак?

— Шаҳар берасизми?

— Қайси шаҳарни истайсен?

— Кот керакмас...

— Ие!

— Хевақ керакмас...

— Ўлақолинг!..

— Марви Шоҳижаҳон керакмас...

— Вой-вуй! Ҳали мен сенга бердим, сен олмадинг...

— Ҳа-да!

Икки қиз хийла тортишдилар. Бухоро-ю Балх, Тошканду Саройлар ҳам иш бермади. Хонзода хоним қайси шаҳарни айтса, Оққиз, йўқ дерди. Ҳазил-ҳузул билан бошланган гап жиддий тус ола бошлади.

— Қайси шаҳарни истайсан, хўп, ўзинг айтақол! — ён беришга мажбур бўлди охири малика. — Хоҳлаганигни ол, майли!

— Оллоҳ тилагингизга етказсин, маликам!.. Менга... Самарқандни берингиз... — одатда сўралганда бўладиган хижолатдан ийманганча ўйноқи кўзларини Хонзода хонимга тикди канизак...

Хонзода хоним тагин қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборганини билмай қолди.

— Она шахрингни соғиндингму? Ўлақолинг... У кун ҳам Самарқанд деганда билдирмай кўз ёши қилиб олдинг-а!

Оққиз асли Самарқанддан, аниқроғи, Самарқанднинг кунчиқишидаги Кумушкент қишлоғидан. Канизакнинг отаси шайх Киромиддин ас-Самарқандийнинг муридларидан эди. Оққизни ўн ёшида шайхга назира қилиб бердилар. Шайх уни хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфига бағишлади. Саройда Оққиз одоби ва юриштириши билан маликага ёқиб қолди, уни бобоси Ҳусайн Сўфидан тилаб олди. Ўша-ўша, мана тўрт йилдирки, Хонзода хоним билан Оққиз бирга ётишади, бирга туришади. Оққиз ота-онасидан ҳам, беш опа-сингилларидан ҳам, — оилада олти қиз эдилар, — беҳабар яшайди. Фақат ҳар гал Самарқанд деганда юраги титраб қўяди, мунглуғ қизнинг бундан ортиғига қурби келмайди.

— Йўқ, ундор эмас... — деди Оққиз бироз маъюсланиб. Кейин ўзини ўнглади-да, деди: — Маликам, ижозат берсалар, бир сирни айтсам...

— Ҳа, ўлақолинг!.. Шаҳарни мен берсам, сирни сиз айтсангиз... Ҳечам-да! Шаҳар олдингму, энди менинг гапимни эшитиб қўй! Кейин сеникини эшитамен!.. — қайсарлик қилди атай Хонзода хоним.

— Бош устига, маликам!..

— Жума куни Зангорикўл бўйига борамиз, Оқ...

Хонзода хоним амакилари Ҳусайн Сўфи ва Юсуф Сўфи қизлари Иқбол бика ҳамда Сиймин бикалар билан бирга хушманзара ўланзорга боришлари, ҳақида айтмоқчи экан. Сарой баковули қозон-товоқларни аробага ортиб тонгсаҳардан чиқиб кетади. Маликалар эса чошгоҳга қолмай ўланзорда бўлишади, сўлим майсазор эрталаб ўзгача бир манзара касб этади.

— Қандоқ ақлисиз-а, маликам! — қувонганини яширмади Оққиз...

Тўрт томони қалин девор билан ўралган ҳайҳотдай саройда, у ер бу ерга чиқмай, диққинафас кун кечираётган қизлар учун хушманзара ўланзорда кезиш, Зангори кўл бўйида гулгун чодирларда дил яйратиб ҳордиқ олиш Оллоҳнинг бебаҳо бир инъоми эди. Оққиз ширингина энтиқди, ўланзорга боргунча бўладиган шаҳар сайри, ям-яшил майсалар, чексиз борлиқ, кўйлақларни нозик баданларга чиппа ёпиштириб фир-фир эсаётган ёқимли қир шамоли, осмонни тўлдириб бошлар узра гуриллаб учаётган турфа қушлар — бари, бари кўз олдидан бирма-бир ўтди. Маликалар севган мунозара, баҳс эса Оққизга жуда ҳам ёқарди...

Канизак кўзларида алақандай ўт чақнаб маликага яқинлашди:

— Қулоғингизни беринг, маликам, бир сир айтамен...

Малика яхши эштай дея, бежирим қулоқни бировга кўргазишга қизганиб яшириб турган қоп-қора сочларини қулоғининг ортига йиғиб қўйди. Улар ҳамон зина ёнида эдилар. Оққиз шивирлади:

— Маликам, бир қошиқ қонимдан кечасиз... Самарқанддан хабар бор...

— Ўлақолинг. Тағин Самарқанд, дейди... Қандай хабар? — чимрилди Хонзода хонимнинг қора ҳилол янглиғ қошлари.

— Турон султони соҳибқирон Амир Темур Кўра-

гон ҳазратларининг паҳлавон ўғли валиаҳд Жаҳонгир Мирзо ҳуснингизнинг ошиғу шайдоси эрмиш... Жаҳонгир Мирзо...

Хоразм маликаси кутилмаган янгиликдан ҳайратланганча, қулоғини оҳиста нари олди, юзларида-кўзларида ҳеч нарса билдирмайдиган бир ифода қотиб қолганди. У Оққизнинг жавдираб турган, минг бир сир яширин умидвор кўзларига шаҳло кўзларини қадади:

— Нима... дединг, Оқ?

Канизак сўзини давом этдирмоқчи бўлиб турганди, гап узилиб қолди. Ҳовлига шу пайт ўн олти ёшли Иқбол бика билан ўн беш ёшли Сиймин бикалар қувалашиб кириб келдилар. Оққиз Жаҳонгир Мирзонинг сифатлари, ҳусни-ю кўрки, шавкату шижоати ҳақида, Ражаббиби ширапаздан қандай эшитган бўлса, шундай гапириб бермоқчи эди. Нафсиламирини айтганда, канизак бу хушхабардан — ҳа, унинг назарида, бу ажойиб хушхабар! — бениҳоя шодмон бўлди. Ким билсин, насиб этиб малика Самарқандга келин бўлиб тушсалар, Оққизни ҳам олиб кетарлар?.. Шояд. Кумушкентта ҳам бориб-келиб турарди-я.

— Севин! Ҳой, Севин! Яхши, шу ерда экансан! — чопиб келди чўзинчоқ юзли шартаки Сиймин бика. — Билдингми, нима бўлди?

— Нима бўлди? — сўради хушламайгина Хонзода хоним... Оққиз дугоналарининг келишгани маликага ёқмаганини сезди.

— Иқболга совчи келди! Иқболга совчи келди! Иқбол эрга тегади!

— Совчи келди? Қаёқдан... совчи келди? — жон ҳолатда бирдан сўраганини билмай қолди Хонзода хоним. Оққиз маликасининг оқсарикдан келган юзларига қизиллик югурганини кўрди, бу маликани яна ҳам гўзал қилиб юборган эди.

— Ҳа, ўл! Дарров суюнчилайди-я! — хижолатдан ерга қаради Иқбол бика. — Ўлгангинанг тузук!.. Тегади, тегади эмиш!..

Сиймин бика қаҳ-қаҳ отиб кулар эди:

— Иқбол эрга тегади! Эрга тегади...

...Хоразм маликалари орзиқиб кутган жума куни ҳам етиб келди.

Кун кўтарилганда маликалар тушган, тепасига ҳаворанг ва заррин матолар ёпилган маофа саройдан чиқиб, қалқинганча жануб сари йўналди. Маофа ароба

устида бўлиб, унда Хонзода хоним, Иқбол бика, Сиймин бика ва Оққизлар ўлтиришарди. Икки соқчи қўриқлаб бораётган рангин маофани кўрганлар, дарров унинг кимга тегишли эканлигини фаҳмлашар ва кўзларини четга олишга тиришар эдилар.

Йўл Қайсария карвонсаройидан кейинги муюлишгача донғил ва равон эди, сарой олдида туриб йўлда нималар бўлаётганини бемалол кўра олиш мумкин. Муюлишдан кейин ўланзорга яқинлашган сари йўл хивлатлашиб борарди. Маофа муюлишдан ўнгга бурилиб бироз юрган эдики, юқорида биз эслатиб ўтган ғалати ҳодиса рўй берди...

Маликалар Зангорикўл ва хушманзара майсазор, унда кечажак дамлар ҳақида ширин суҳбат қуриб, бир-бирига гал бермай чуғурлашиб келишаётган бир пайтда, кутилмаганда: «Бос! Олдини тўсиб чиқ! Олдини!», «Аввал соқчини қури!» «Маликаларни олиб қочамиз!» деган даҳшат ва ваҳимага тўла сўзлар янгради. Қизлар қўрқиб кетганларидан беихтиёр: «Вой!..» деб юборганларини билмай қолдилар. Хонзода хоним маофадан қараб, тўртта ниқобли одамларни кўрди, уларнинг қароқчилар эканини дарров билди ва кўрқувдан вужудига титроқ кирди. Тўс-тўполонда икки соқчи икки ёнда қароқчилар билан саваш қуради, аравакаш ҳам қараб турмади, аммо уларнинг босқинчиларга бас келиши қийинлиги аниқ эди. Иқбол бика билан Сиймин бика қўрққанларидан дир-дир қалтирашар, Оққиз бўлса Хонзода хоним қўлларини маҳкам ушлаб олган, тили калимага келмас, қорача юзлари оқариб кетганди. Фақат унинг хаёлидан: «Куппа-қундузи Гурганжда Хоразм маликалари маофасига юрак ютиб хужум қилишга журъат этган ер юткурлар кимлар экан?» деган сўзлар кечар, қароқчилар ҳақида аввал эшитган турли ваҳимали воқеалар эсига тушар, худога ёлвориб, пичирлаб: «Ўзинг паноҳингда асра!» ни такрорлашдан чарчамас эди. Ташқаридан олатасир савашини аро «Их!», «Аҳ!» деган товушлар, қиличлар овози эшитилиб турарди.

Маликаларнинг ўз ғами ўзларига етиб турганда, яна бир ташвиш қўшилди. Қаттиқ кўрқувдан Сиймин бика ўзидан кетиб қолди, қизлар унинг билан овора бўлиб, ташқарини ҳам унутдилар. Иқбол бика Сиймин биканинг докадай оқариб кетган чўзинчоқ юзларига оҳиста-оҳиста шапатилаб: «Қўрқма! Қўрқма! Сиймин, кўзингни оч!» дер, Оққиз қизнинг сурх новдадай но-

зик қўлларини, жонсиз беҳол оёқларини уқалар, Хонзода хоним унга қўмаклашар эди.

— Вой, энди нима қиламиз-а!.. Сув сеп! Юзларига сув сеп! — ҳаприқарди Хонзода хоним.

— Сиймин! Кўзингни оч! Қўрқитма! — ёлворарди Иқбол бика...

— Бу қандай кўргилик! — ёзғирарди Оққиз...

Бечора қизлар пичир-пичир даражасида ана шундай чуғурлашар эдилар.

Ташқарида ҳали-ҳануз тўс-тўполон ҳукмрон, орада дўриллоқ овозли қароқчилар сардорининг «Маликаларни олиб қочамиз!», «Аробани бур!» қабилида сўзлари эшитилар, аммо қароқчилардан ҳеч ким дадил бир ҳаракат қилишга журъат этмасди. Буни соқчиларнинг мардона турганларига йўйган, ичида суюнган Хонзода хоним кутилмаганда узоқдан, шаҳар ёқдан яна алақандай бегона сипоҳларнинг таҳдидли қичқириқларини баралла эшитди:

— Аламон! Аламон!

— Ур-ҳо, ур! Ур-ҳо, ур!

— Тўхта!

— Ушла! Ушла!

Хонзода хоним жон ҳолатда маофа пардасини кўтариб овозлар келган томонга қаради! Не кўз билан кўрсинки, қилич яланғочлаган алақандай одамлар ҳайқириб от солиб келишарди. «Қароқчиларнинг шериклари! Ёрдамга келишмоқда!..» — деган фикр ўтди Хонзода хоним хаёлидан. Йўлнинг уйлар сийраклашиб, яйлов бошланаётган хилват ерида маликалару икки соқчи, — аравакаш ва гала-гала қароқчилардан бўлак ҳеч ким йўқ... Бу қандай бедодлик! Даставвал соқчиларнинг қароқчилар билан теппа-тенг жанг қилаётганларидан кўнгли тўқ Хонзода хонимнинг энди кўрқувдан бутун аъзои бадани жимирлаб кетди. Оқсарик юзлари оқаргандан оқарди, юпқа ақиқ лабларидан қон қочди: «Энди уларни ёт одамлар асиралардай олиб кетишади, энди Хоразм маликаларини олиб бориб чўри қилиб сотишади... энди... энди...» — Хонзода хоним у ёғини ўйлашдан кўрқарди.

— Худо урди! Яна қароқчилар келяпти! — деди Оққиз шўрлик...

— Қароқчилар?.. — жон ҳолатда сўради шу пайт ҳуши ўзига келган Сиймин бика чиройли кўзларини ола-кула қилиб, аммо тағин бехуд бўлди.

— Сиймин! Сиймин! — талпинди Иқбол бика. —
Қўрқитма!..

Хонзода хонимнинг тили бовланиб қолганди, Оққиз
ёрдамлашгани Иқбол бикага интилди.

Номаълум қароқчиларнинг сурони эса тобора яқин-
лашар, уларнинг нима мақсадда от бостириб келаётган-
ни соқчиларга ҳам, қароқчиларга ҳам, маликаларга ҳам
бирдай қоронғу эди.

— Тегма! Қоч деяпман сенга, худо қарғаган!

— Тўхта! Тўхта! Қаёққа қочасен? Думингни тутиб
қўямен, даюс!

— Гўштингни канорага иламен, пир урган!

Вазият шундай танг ва бетизгин бир пайтда, ку-
тилмаганда дўриллоқ овозли қароқчилар сардорининг
шерикларига буюргани эшитилди:

— Маликаларни олиб қочиш кейинга қолди! Улар
кўпчилик экан! Тўқнашсак ўламиз! Тез бўл, дастинг-
дан кетай!

— Ўлсак ўламиз, аммо маликаларни қўлдан бермас-
биз! Келсун ўшалар, бир ўзим барини тинчитамен! Кел-
сун! — кекиртагини чўзиб пинғилаганча эътироз бил-
дирди сардорга бошқа қароқчи. Аммо унинг пўк, панг
овози сардорнинг дўриллоқ овози остида қолиб кетди:

— Гапни чўзма! Кетдик!.. Лалайиб ҳамма ишни
расво қилдинг!..

Қароқчилар соқчилару маликаларни ҳайратта со-
либ «Кетдик!», «Кетдик!» деганларича тумтарақай қочиб
қолдилар.

Бўлиб ўтган воқеадан ҳеч нарса англашмаган ма-
ликалар умиднинг ғира-шира шарпаси билан қўрқув-
нинг ошкор дағдағаси орасида нима қилишни билмас
эдилар.

— Ўзимизнинг одамлар-а? — от чоптириб келаёт-
ган номаълум одамларга ишора қилиб сўради шоша-
пиша шеригидан соқчиларнинг ёшроғи. Унинг қилич
ялаб ўтган юзидан қон оқарди.

— Танимаяпман... — қувонишни ҳам, қувонмас-
ликни ҳам билмай сўзланди ёши улурроғи. У неча бор
маликаларни кузатиб бундоқ йўлтўсарларга дуч кел-
маганди. — Ўлай агар, ҳеч бирини танимайман! Шай
бўлиб турайлик-чи... Буларни ҳам гумдон қиламиз, ке-
рак бўлса!..

У шундай деди-да, олтмиш қадамлар нарида кела-
ётган одамларга ҳавосат қила бошлади:

— Яқинлашма! Жойингда тўхта! Тирик қоламан десанг, яқинлашма! Хоразмшоҳ навқарларига тенг келолмайсан!..

— Ҳа, тенг келолмайсан! — мададга келди иккинчиси.

Йигирма қадамча яқин келиб қолган номаълум қароқчилардан бири, афтидан сардор бўлса керак, негадир тўхтаб хотиржам деди:

— Яроғингни четта ол! Гапларимга қулоқ сол! Савашмоқ ниятимиз йўқ, бундан бўлсин кўнглинг тўқ! Бизлар шахрингга мусофирмиз. Йўлдан ўтиб борар эдик. Кўрдикки, рангоранг маофа қароқчиларга йўлиқмиш... Савоб излаб юрган йигитлармиз. Онамиз бизларни савобга туққан. Бир бечорани куппа-кундуз кўчада қақшатиб кетаберсинларму? Зинҳор! Илло...

— Оғзингга қараб гапир, эй мусофир! Нега булар бечоралар бўларкан? Ким айтди сенга, булар бечоралар деб?.. — Ёши улуғ соқчининг овози энди кўтарила бошлади.

— Ким айтди сенга, бечоралар деб?.. — қўшилди бошқаси...

— Ундай бўлса булар ким? — сўради ҳалиги овоз.

— Булар бечоралар эмас! Булар — Хоразм маликалари Хонзода хоним, Иқбол бика, Сиймин бика, Оққиз ойимлар... Зангорикўлга сайр эттали боришмоқда... Бизлар эса соқчилармиз.

Номаълум одамларнинг нияти тўғри эканлиги, ниқоб киймаганларидан ҳам кўриниб турарди, соқчи буни туйди, маликалар олдида бироз бўлса-да, хижолатдан қутилишга уринганлиги сезилди.

— Таваккалту алаллони деган эр, на талқону на қалқоннинг гамин ер! Олтинга бергисиз сўзларни дединг, эй соқчилар улуғи! Кимга кўмакка ошиққанимизни билганимиз кўп яхши бўлди. Оллоҳга шукр! Хўш... Кўрдингики, биз дўст кишилар, дўст демакки ўз кишилар! Дўстларга ҳам тиг кўтарадиларму, а? — соқчини уялтирган бўлди номаълум одамлар сардори. Бу Ахий Жаббор ўнбоши эди.

Сиймин биканинг оёқларини тинимсиз уқалаётган Оққизнинг юраги ҳаяжондан негадир бир қалқиб кетди. Нега шундоқ бўлганини қизгинанинг ўзи ҳам тушуна олмади. У оҳиста маофа пардасини кўтариб ташқарига мўраллади. Ниқобсиз номаълум одамларнинг олдида баланд бўйли, бараваста келбат, шоп мўйлов, жус-

садор бир йигит соқчиларга дарс берарди. Унинг мардона овози қулоққа хуш ёқарди.

Шу пайт Ахий Жабборнинг дайди нигоҳи беихтиёр маофа пардасини хиёл кўтариб турган Оққизга тушди. Аъзои бадани ногаҳон титраб кетганидан ўзининг олдида ўзи ўнғайсизланди. «Ажабо, ким экан бу хушсурат қора қиз... Хонзода хониммикин? Аммо маликани оқ юзли, деб таърифлардилар...» Оққиз тездан ўзини пардадан орқага олди.

— Ана, маликам! Халоскорларни худонинг ўзи етказди! Худога шукр! Қутулдик! Қутулдик! — пичирлади шоша-пиша Оққиз Хонзода хонимга.

— Айтганинг келсин-а, Оқ!.. — хўрсинганча деди малика...

— Худонинг ўзи асради!.. — йиғламсиради куёвга унашиб қўйилган Иқбол бика ҳар хил ҳаёлларни ўзидан нари қувиб.

Маликалар шивирлашиб гаплашар, қувончдан бир-бирларини қучишар, мунграшар эдилар.

Соқчи олижаноб мусофирларни кўриб қиличини пастга туширди. «Улар олтита экан, ҳаммаси норғул йигитлар. Жанг қилсак ҳам омон қолмасдик...» — деб қўйди ичида у, аммо сир бой бермасликка тиришди.

— Ким бўласизлар? Қаердансизлар?.. — сўради сўнг сўзларига имкон қадар вазмин тус бериб.

— Хўш, кимсизлар?.. — қўшилиб қўйди иккинчи соқчи. Аравакаш гапга аралашмасди.

Ахий Жаббор томоқ қириб қўйди-да, соқчиларга эмас, балки ҳозиргина жамол кўргизган хушсурат қора қиз ўтирган маофага қараб залворли сўз бошлади. Ахий Жабборнинг шериклари ўн беш қадам орқада ер тепинган отларда маофадан кўз узмай туришарди.

— Бизлар, билингизким, Турон султони соҳибқирон Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийларининг паҳлавон фарзанди, асал қанди, суянган тоғи, салтанат кўз қорачуғининг нури, иқбол чаманининг сурури шахзода Жаҳонгир Мирзо йигитларидурмиз. Самарқанд шаҳридан келғонмиз... Бизга савоб ишлар қилмоқни шижоатли шахзодамиз ўргатганлар. Бизга ташаккур айтмангиз, йўқ асло! Ташаккурингизни олам аҳдининг амирзодаси, жаҳондорлик боғининг гули, олийқадр сарвар шахзода валиаҳд Жаҳонгир Мирзога билдирингиз!

Ахий Жаббор бироз сукут қилди, сўнг қўшиб қўйди:

— Ўзимни Ахий Жаббор баҳодир дейдилар, бор-йўғи амирзодамнинг ўнбошиларидан биримен...

Маофа ичида эса шу палла бундай суҳбат бўлиб ўтмоқда эди:

— Вой, Оқ... Жаҳонгир Мирзо йигитларидурмиз, дейдирму?... — ҳайратда сўради Хонзода хоним. — Ўлақолгур... Ўша... Мирзому?..

— Шундоқ эмиш-ку... — қувончдан юрак-бағри увалган Оққизнинг ҳар доимги ўйноқи кўзлари ёшланиб маликага тикилди.

Жаҳонгир Мирзонинг йигитлари кетмоққа шайланар эдилар. Буни сезган қув Оққиз шартта маофа пардасини нечанчи бор кўтарди, Ахий Жабборга бир жиламайиб нозли боқди-ю сўз қотди:

— Олам аҳлининг амирзодаси, жаҳондорлик боғининг гули шаҳзода Жаҳонгир Мирзога ташаккуримизни еткурингиз, эй паҳлавон йигит!

Хонзода хоним ҳеч кимга билдирмай «Ўл-а!..» дедида, Оққизнинг чап биқинидан чимчилаб олди...

Кун тиккага келиб қолганди.

Ў Н Е Т Т И Н Ч И Б О Б

I

Жета ҳукмдори Кепак Темур сийратида буқаламунлик аломатлари, салтанатга ёғийлик¹ кайфиятлари пайдо бўлганлиги унга қарши қўшин тортилишига олиб келди. Қўшин сафига синашга лашкарбошилар Баҳром жалойир, Аббос баҳодир қипчоқлар, шунингдек, Шибиргон ҳокими Зиндачашм опардий лашкарлари киритилди. Амирул умаро Амир Жоку барлос дастлабки икки лашкарбошини қўллаб-қувватлади, аммо учинчисига келганда эътироз билдиришга журъат этди:

— Амир соҳибқирон, мўғул вилояти бағоят муҳим вилоятлардандур. Ишонимли саркардалар бормоғи лозим сарҳадимиз. Анқо Тўра, Қамариддин каби найрангбоз амирлар у ерларда хаёлнинг бўмбўш майдо-нида ҳавойи орзулар тўпини суриб юрибди... Чапдаст баҳодирлар керак. Зиндачашм опардий каби сабо ҳам

¹ Ёғий — душман.

суяна олмайдиган кишилар шу ерларда юра турсун-микинлар...

— Шибиргон ҳокими билан туз-қатиқ ялашқонсиз, яқинсиз... — пичингсиз, тўғри кўнгилда деди Амир Темур. Унинг кенг пешонасида бир чимдим тириш пайдо бўлди. — Аксинча, бундоқ қилғонимизга мамнун бўлурсиз, деб ўйлагон эрдик, амир жаноблари!..

Одатда маълум жанг, муҳобага иштирок этиш — ўша саркарда-ю сипоҳ учун шараф саналарди, чунки бу обрў-мартабага эришишнинг, гоҳо эса аввалги гуноҳларни ювишнинг бирдан-бир йўли, имкони эди.

— Амир соҳибқирон, туз-қатиқ ялашқоним учун ҳам, бу сўзни дейман. Шибиргон ҳокими эътиборингизга унчалар муносиб эрмасму, деб ташвишдамен...

— Қай бир подшоҳ ўз салтанатини ғаддорлик ва зулм асосига қурса, кишилар дилини ранжитишга қаратса, — деди Амир Темур, тахтдан тушиб амирул умаро ёнига оҳиста юриб келаркан, — давлати қарорсизликка рўбарў бўладир. Биз салтанатимизни кишиларга меҳру шафқат кўргизиш, уларни ҳимоя этиш заминига қурамиз!.. Одамларнинг кўнглини олиб хотиржам айлаймиз. Хотиржамликдан ортиқ бойлик йўқ. Агар одамлар бунинг қадрига етмасалар, нонкўрлик мақомига юз бурсалар, у ҳолда уларнинг ёмон қилмишлари ўзларига қайтадир. Ҳаллоқи безаволга салламно!

Орага бироз жимлик чўқди. Амир Темур давом этди:

— Йўқ, борсун, ўзини оқласун. Зиндачашм опардий шунга яраша анча-мунча иш қилиб қўйди. Имкон берайлук.

«Шибиргонда юриб фитна чиқаргондин кўра, бу ёқда кўз олдимизда бўлғони маъқул!» — кўнгиладан кечирди Амир Темур хаёл сурганча кўринишхона ичида у ёқдан бу ёққа юрар экан.

Амир Жоку барлос беихтиёр ўша «анча-мунча» ишларни эслаб кетди.

...Зиндачашм опардий қайсарлик аломатларини аён этиб, тир ойида Самарқандда бўлган олийшон қурултойга келмагач, Амир Темур унга бир неча марта элчи йўллаб инсофга чақирди. Охирги элчилар Тобон баҳодир билан Зиндачашм опардийнинг қариндоши, Амир Улжайтунинг ўғли Хожа Юсуфлар борганларида, ул бетавфиқ ҳар иккисини ҳам банди қилди. Зудлик би-

лан Шибирғонга отланиш ҳақида фармон берилди... Шаҳар дарвозасидан ташқарида кўр тўкиб турган гардунқудрат¹ лашкарни кўриб, Зиндачашм опардийнинг эс-хуши бошидан мосуво бўлди. Ялиниб-ёлвориб Амир Темурдан гуноҳидан ўтишини тилади, шамшир ва кафанимни олиб қутлуғ даргоҳ остонасига бош ургаймен, деб овиз кўпиртирди. Кафолат сифатида шу пайт қалъада бўлган Амир Мусога ўз укасини кўшиб ҳумоюн ўрдуга юборди. Изма-из Амир Улжайту ҳимоясида Самарқандга палос ўпишга шошилди. Амир Темур Зиндачашмнинг ҳам, Амир Мусонинг ҳам гуноҳларидан ўтди, уларни яна салтанат ишларига дохил қилди...

Орадан кўп ўтмай Зиндачашм опардий пири Абул Маолий Термизий билан тағин итоат йўлидан чекиниб, девғурур васвасага берилиб, Термизни ишғол этибди, вораг қилибди, деган хабар келди. Зиндачашм опардий-ку, хўп-хўп, худовандзода-чи, уни нима йўлдан оздирдийкин? Ахир у жўяли маслаҳат бериб такасалтанг Зиндачашмни тизгинлаши мумкин эди-ку? Дарҳол Термизни озода қилиш, фанимни баргараф этишга энди амирул умаро Амир Жоку барлоснинг ўзини юборди... Эҳ-ҳе, эсласа гап кўп...

Ўшанда Амир Жоку барлос жуфтакни ростлаб Термизни ташлаб қочган Зиндачашм опардийни Шибирғонгача қувиб келди. Бўлди саваш, бўлди саваш. Қалъага яшриниб олган Зиндачашм опардий чопар юбориб, кўришмоққа ижозат тилади. Қалъадан чиқиши биланок, югуриб келиб Амир Жоку барлос этагини ўпишга турди:

— Бад қилдим, адашдим! Қилмишимдан чандон пуншаймонмен! Мени Амир соҳибқирон олдида ҳимоянгизга олсангиз! Сиз ҳимоя қила оласиз, чунки мени яхши биласиз... Фақат сиз! — Зиндачашм опардий амирул умаронинг этагига маҳкам ёпишди.

Одамнинг юзи иссиқ экан, Шибирғон ҳокими илтмосига у йўқ дея олмади. Бирга Самарқандга келдилар. Амир Жоку барлос бошқа амирларни иттифоққа чақирди, баҳамжихат соҳибқирондан Зиндачашм опардийга афв сўраб, шафқат қилишга ундади. Амирул умаро ҳумоюн ўрдуга боришга борди, аммо энди бу гал шафқат бўлишига ҳеч ишонмасди. Бироқ! Амир Темурнинг саховатпеша подшоҳ эканлигини яна бир бор

¹ Гардунқудрат — буюк қудратли

ўз кўзи билан кўрди. Соҳибқирон илоҳий суннат йўлини тутиб, султонларга хос раҳму шафқат дарёсидан баҳраманд этиб, келган амирларнинг ҳурмати, бебош Зиндачашм опардийнинг қонидан кечганини билдирди! Тўй қилинсан, деган қутлуғ фармон бўлди. Зиндачашм опардийга хилъат, камар, туя, от ва қўйлардан бир кўп ҳадя этилди. Бадбахтнинг мартабаси кутилмаганда аввалгидан ҳам юксакка кўтарилди...

— Бир қошиқ қонимдан кечасиз, Амир соҳибқирон... — ўтинди Амир Жоку барлос. — Бағоят рост дедилар, ҳар кишига имкон берилмоғи лозим! Борсун, Сиз ҳақсиз, борсун, ўзини оқласун!

«Ишқилиб охири бахайр бўлсан, охири бахайр бўлсан! Касофатнинг касрига қолиб юрмасак, бас!» — деб қўйди ичида Амир Жоку барлос. Амирул умарода, тезлик билан Зиндачашм опардийни ҳузурига чақиртириб, бир-икки сўз айтиш нияти туғилди ва кетишга изн сўради...

Амир Темур мулозимни чорлатиб, шаҳар марказидаги шоҳқўча қурилишини бориб кўражагини билдирди ва Амир Довуд дуғлат билан Амир Оқбуғо найманларга шай бўлиб туришларини тайинлади.

* * *

Баҳром жалойир ва Аббос баҳодирлар лашкари йигирма кун деганда Кепак Темур вилоятига қадам қўйди. Олдиндан баланд тепалик уфқни тўсиб ётарди. Баҳром жалойир, шу ерда нафас ростлаб олайлик, бир киши бориб тепалик атрофини кўздан кечириб келсун, деган фикрни ўртага ташлади. Аббос баҳодир буни маъқуллади, бу яхши таклиф эди. Баҳром жалойирнинг ўғли Одилшоҳни юбордилар. Одилшоҳ бир дунё ваҳима олиб келди:

— Тепалик ортида ёмғир қатраларидек беҳисоб, дарахт баргларидек беадад қўшин еру кўкни тутиб ётибди!..

Баҳром жалойир эшитиб иккиланиб қолди.

— Ёғий кўпчилик бўлса...

Аббос баҳодир шартта унинг сўзини кесди:

— Жаноби амир! Ортта қайтиш мумкин эмас! Чора излаш даркор, ёв устига қандай от солиш йўлларини топиш зарур! Ҳали Амир соҳибқироннинг юзларига қараш бор!..

— Камина ҳам шундай демоқчийдим, ҳа-ҳа, шундай демоқчийдим... — Аббос баҳодир сўзини қувватлади Баҳром жалойир. — Ўзга ниятим йўқ! Не учун келдик ахир!..

Кепак Темур билан бўлажак жанг русуми-ю равиши икки лашкарбошининг эс-хаёлини тамоман банд қилиб қўйди. Сипоҳлар жойлашиши, баронғору жавонғор, қалбу чаноҳлар мавқеи, жанг бошланиш вақти, Зиндачашм опардий лашкари билан жўр бўлиб ҳаракат қилиш ва ҳоказолар хийлагина бош оғритадиган муаммолар эди. Шундай пайтда, Баҳром жалойир лашкарида айрим кишилар бевафолик қилиб, сотқинлик кайфиятига берилганлиги маълум бўлиб қолди. Кутилмаган янгиллик амирлар кўнглига хиралик солди. «Жалойир қабиласига хос одат бу беқарорлик! — гижиниб қўйди ичида Аббос баҳодир... Боязид жалойир ҳам шундай қилмиши учун Туғлуқ Темурхон ғазабига учраган эди...»

— Қандай бу сотқинликдан воқиф бўлдингиз, жаноби амир? — сўради Аббос баҳодир. — Хайриятки, билиб қолибсиз...

— Ивонинг ичида бўлганлардан биттаси шундай гапни эшитдим, деб келиб айтиб кетди...

— Ёраб, фитна қилгувчи ҳам ўзлари, айтгувчи ҳам! Бу қандай кўргилик! — ғойибона сотқинлардан ёзғирди Аббос баҳодир.

Танг вазият юзага келди. Амирларнинг бошлари қотди. Бир томондан, ёғий кўпчилик, унга бас келиш мушкул, иккинчи томондан, энг ёмони, ўз ичингдан ёв чиқиб турибди. Адолат кўзи билан қаралса, ҳозир жангга киришмаслик энг тўғри йўл бўлади. Демак, сулҳ тузмоқ керак. Сулҳ! Узоқ мушоҳадалардан сўнг амирлар қуйидаги қарорга келдилар. Вақтдан ютиш мақсадида душман билан сулҳ айласунлар ва Удан ота зиёратгоҳи тарафда жойлашган Зиндачашм опардий лашкари билан қовушиб, кучайиб душманга қайта юзма-юз бўлсунлар!

...Амир Темур Хоразмга юборилган Алуфа тавочидан хабар кутиб турар, элчининг қайтиши чўзилиб кетаётганидан кўнглининг бир чети хижил эди. Шундай пайтда Жета сарҳадидаги вазиятни билиб, ғазаб ўти аланга олди, унинг Баҳром жалойирдай, Аббос баҳодирдай, Зиндачашм опардий каби амирларини танг аҳволга солиб қўйган беадаб душманни бир кўриб

қўйгиси келди ва дарҳол йўлга чиқди. Шимолий сарҳадларни бир ёқли қилмай туриб, бошқа ишларга киришиш мумкин эмаслигини Амир Темур теран ҳис қиларди.

— Ҳеч жаҳонда жанг қилмакка бориб, майдонга қадам қўймай, сулҳ тузиб ортга қайтадиларму? Бу қайси рисолада битилгон?.. — сиёсат қилди Амир Темур Баҳром жалойир билан Аббос баҳодирга. Унинг кўришганда, амирларга биринчи айтган сўзи шу бўлди. Амирларнинг бошлари эгилиб қолди. Зиндачашм опардий эса офтобда қовжираб кетган яккам-дуккам майсалардай соқолини силаб-силаб қўяркан: «Ҳолингиз нечук?» дегандай амирларга зимдан қараб турарди.

Амир Темур тепалик ҳақида сўраб-суриштирди, тепаликнинг нариги ёғидаги Ойиша хотун сувида кўприклар борму йўқлигини аниқлади, от солса сақраб ўтиш мумкинлигини билиб мамнун бўлди. Сахармардондан уч лашкарни уч қисмга ажратди. Даставвал Баҳром жалойир тепаликка чапдан, бир палла ўтказиб Аббос баҳодир ўртадан, охирида эса Зиндачашм опардий ўнг ёқдан чиқиб бордилар. Бурғу ва карнайларнинг овозидан еру кўк қиёмат қойимга ўхшаб қолди. Кепак Темур лашкари сулҳ тузилгач, хотиржам эди. Сипоҳлар ким қайда — бирови ухлаётган, бирови овда, бирови эса овулма-овул кезиб юрарди... Тепаликни тутиб кетган Амир Темур аскарларини кўриб, барчаси ваҳима исканжасида: «Ал-фирор! Ал-фирор!» дея қочишга турдилар. Шунда «Ёғий лашкари изидан қувилсун!» деган олий фармон бўлди. Зафарнишон қўшин душманни нақомиший йўсинда Саккиз Ёғоч мавзеи томон қувиб кетди.

II

Вақт чошгоҳдан ўтиб қолди. Тепаликда қад ростлаган хумоюн ўрду чодирини подшо бошидаги тож мисоли атрофда ягона эди. Қуйироқда ёнбағирларда эса чодирлар кўп, чап томонда Мир Саййид Барака, Амир Жоку барлос, Муҳаммад Чуроға додхоҳ, Амир Сайфиддин некўз ва бошқа мулозимлар чодир тикишган. Ўнгу сўлда яна ҳам қуйироқда ҳар жой-ҳар жойда қоровуларнинг олачуқлари ёмғирдан сўнг бодраб чиққан қўзиқоринлардай сочилиб ётарди.

Ғир-ғир эсан қир шамоли елиб ўйнаётган яшил

саропарда олдида, олтин тахтада ўлтирган Амир Темур шимол ёқдан кўз узмасди. Кепак Темур лашкари ортидан от солган сипоҳлар аста-аста уфқ қаърида юйиб бўлдилар. Шимол ёқдан элас-элас келаётган жанг сурони демаса, борлиққа жимлик чўккандай эди.

Амир Темур жанг юмушлари билан банд бўлиб теварак-атрофга яхшироқ назар солмаган экан. Парвардигор бепоен чўлни жуда фусункор қилиб яратибди! Чўлнинг қоқ ўртасида жойлашган тепалиқдан тўрт томон яққол кўзга ташланиб туради. Кунботиш ёқда бир текис уфққача ястаниб ётган, қалин лолақизғалдоқлардан нимпушти ранг касб этган ям-яшил майсазорлар... Кунчиқишда кумуш тасмадай биланглаб оқаётган Ойиша хотун сувидан нари йироқ-йироқларда янги майсазорлар янги чиройли қирларга тутшиб кетган... Сув бўйида яқингинада, нари борса уч юз қадамча масофадаги кичик тепалик буткул лолалар билан қопланиб, ажабтовур лов-лов ёниб кўзни олади. Жануб томонда майсазорлар охирида қишлоқлар кўринадди. Қанчалар кенглик, ажойиб манзара!.. Қани энди ўша майсазорларда юмалаб-юмалаб ётсанг! Димоғингга турли хил кўкатлару гуллар, ёввойи йўнғичқа-ю лолаларнинг қоришиқ ачқимтир ширин ҳиди гуп этиб урилса! Тўйиб-тўйиб нафас олсанг! Эсида бор, Жаҳонгир Мирзо туғилганда, хурсанд бўлганидан ҳеч қаерга сиғмай, от чоптириб Қамашининг чўлига чиқиб кетган, худди шундай белга урган кўм-кўк ўтлар устида юмалаб ётган эди!.. Ҳайхот! Энди амирзодани уйлайман, деб юрибди, дарров шунча йиллар ўтиб кетдими? Замон югуриқдир, югурик! Амир Темурнинг юраги орзиқди, негадир чуқур хўрсиниб қўйди.

Бирдан у ўзини дунёда танҳо сезди! Бундай ҳолат тез-тез такрорланиб турадиган бўлиб қолди сўнги пайтларда... Водарифо... Ота-онадан бир ўғилу икки қиз дунёга келдилар. У — ёлғиз ўғил, танҳо. Йўқ, танҳо эмас, мана эгачи-сингиллар — Қутлуғ Туркон оқа билан Ширин бикалар бор. Ҳамиша ёнида оқил пири муршид Мир Саййид Барақа, шижоатли амирлари бор, Муҳаммад Чуроға додхоҳ бор... Ўғиллари Жаҳонгир Мирзо, Умаршайх мирзо, Мироншоҳ Мирзолар, қизлари Оқа Беги хоним ва Султон Бахт бегимлар бор, худога шукур... Аммо у ўзини барибир танҳо сезади. Балки салатанатнинг баланд мартабаси, давроннинг юксак чўққисида турганлиги боис — у

ерда эса жой фақат битта! — ёнида ҳеч ким кўринмас? Балки, жаҳонгирликни ният этгани сабаб у танҳоликни тез-тез ҳис қиладиган, ўйлайдиган бўлиб қолгандир? Ахир жаҳонгирлик шерикчиликни ёқтирмайди. Жаҳонгирлик — танҳолик деганидир.

Шу пайт орқадан бир аёл кишининг журъатсизги-на товуши эшитилди:

— Амир соҳибқирон ҳазратлари...

Амир Темур оҳиста айтилган ширали, ботинан кучли бу овозни кўрмай туриб ҳам, ўнлаб-юзлаб овозлар ичидан ажрата олади. У шимол ёқдан кўз узмай маҳди улё Сароймулкхоним келганини билди. Сароймулкхоним Амир Темурга қарашга ботинмай таъзим бажо қилди-да, назокат билан тахт пойидаги ловулаган гилламга тиз чўқди, узун қирмизи кўйлагининг кенг бароқ-бароқ барлари буткул тахт пойини эгаллаб олди. Эшитилар-эшитилмас, ўз-ўзига айтгандек:

— Энди... ҳеч кимга йўл йўқ... — деб қўйди.

Ноз билан айтилган самимий сўзлар, гўё «Танҳолик оламининг ягона соҳиббаси мендурман!» деган маънони англаштиргандай эди. Малика хиноли нозик бармоқлари билан Амир Темурнинг ногирон оёғини майин уқалай бошлади.

Шундагина Амир Темур шимол ёққа миҳланиб қолган нигоҳини узди ва Сароймулкхонимга тикилди. Ажабо, унинг ўзини танҳо ҳис қилган вақтларини маҳди улё, ҳали янги келинчак Сароймулкхоним дарҳол сезиб олади ва танҳолик балосига балагардон бўлишга шошилади. Ҳозир ҳам, малика саропарда ичида экан, Амир Темур ҳолатидаги ўзгаришларни пайқади-ю чиқиб келди ва ҳеч қандай сўз қўшмай, соҳибининг олий фармонига мунтазир жория мисоли сокин ўлтирди.

— Биби...

Сароймулкхоним энди аста бош кўтарди ва нимтабассум ила Амир Темурнинг катта-катта кўзларига киё боқишга журъат этди:

— Ҳазратим... — деди маҳди улё, тағин ўз ишига машғул бўлди.

Амир Темур Сароймулкхонимнинг келинчақлик ма-лоҳатидан гул-гул очилиб кетган кўрку жамолига, қирмизи оқ юзига, икки чеккасидаги икки зулфига, бежирим ёқут лаблари, бурни-ю қошларига завқ-шавқ ила термилди. Чап юзидаги чиройли ягона холидан неча бор ютоқиб-ютоқиб бўсалар олган экан, — сә-

наб ўлтирмаган... Қора хол, мени унутиб қўйдингизку, дегандай хафа, аччиғидан яна ҳам қорайиб кетгандек кўриңди...

Амир Темур билан Сароймулкхоним куёв-келиндик давронида масту мустағриқ эдилар. Уларнинг тўйи олти ой аввал Шаҳрисабзда бўлиб ўтди. Етти кеча етти кундуз карнай-сурнай овозлари юрт осмонини тутиб ётди. Қозонлар ўчоқлардан тушмади, майдонлар улоқчи отлардан бўшамади. Тўйнинг еттинчи куни қалапатра бўлиб елиб-югурган янгалар заррин либосларга бурканган келин-куёвни ёр-ёрлар жаранголари остида чимиддиқ хонасига олиб кирдилар ва саккиз қават ипак кўрпаларга киритиб қўйдилар. Бир пайт хонадан ҳамманинг чиқиб кетгани сезилди... Амир Темур қараса, қайлиғи катта шоҳона жойнинг у четида мусичадеккина бўлиб ётиб олибди. Худди бегоналардек. Амир Темур Сароймулкхоним томон қўл юборди... Қайлиғи бутун вужудига титроқ кириб ожизгина унинг қўлларини ўзидан нари итарган бўлди, куёв иддаосини қўймади. Бироз ўтмай Сароймулкхонимнинг муаттар бўйларга кўмилган хушбичим қомаги Амир Темурнинг фароғатга ташна саҳродай кенг бағрига синғиди кетди...

Амир Темур тонг отар-отмас хонани тарк этди. Одамлар айтишмасин тағин, куёв жуда ҳам ўлиб турган эканда, деган андиша ўртада турарди. Кўчада уни куёвжўралар Амир Сайфиддин некўз, Амир Сорибуго жалойир ва Муҳаммад Чуроға додхоҳлар кутиб олишди. Амир Темур яқинлашар экан, амирларнинг девор ортидаги ўзаро пичир-пичир гаплари қулоғига чалинди:

— Амир соҳибқирон кечаси билан қўш ҳайдаб чиққан бўлсалар ҳам чехралари тиниқ, қадамлари илдам... — деди ингичка овозли шартаки Амир Сорибуго жалойир.

— Ҳа, худо ярлақабди куёвимизни... — жавоб қилди Амир Сайфиддин некўз. — Кўнгил тортар ёр бўлса, шундоқ бўлади...

Амир Темур мийиғида кулиб қўйди.

Куёвни Амир Сайфиддин некўз ҳовлисига олиб кетдилар. Таом ейилгач уни ҳордиқ олсин дея, салқин холи хонага киритиб юбордилар. Амир Темур бутун шомда офатижон келинчак билан тағин дийдорлашувнинг қандоқ бўлишини ўйлай-ўйлай ухлаб қолди...

Ҳаш-паш дегунча бир ой ўтиб кетди.

Амир Темур умр лаззатидан сархуш эди, Сарой-

мулкхонимнинг ҳусни малоҳати, меҳру муҳаббати, қайноқ оғуши, нозу таманноси, жон олар эркаланишларидан таърифи йўқ роҳат-фароғатларга чўмар экан, ушмуңдоқ бир нозик адони яратиб, унинг илтифотиға мушарраф этган парвардигорға ҳар сафар шукроналар айтарди. Энди у ўзини ёлғиз, танҳо сезганида сулув Сароймулкхоним чодиридан паноҳ излайдиган бўлиб қолди. Шу ерда у дунё ташвишларини унут айлар, ўзлигини бутунлай унинг қўлиға топшириб қўйган пок насабли гўзал маликаға соҳибу ҳамхоналик туйғуси қонини боз-боз кўпиртирар эди.

Амир Темур ҳозир ҳам оёғини уқалаётган Сароймулкхонимнинг чап юзидаги ягона қора холидан кўз узолмай қолди...

Бирдан Мовароуннаҳр султони ўрнидан турди. Маликани лол қолдириб «Юринг!» дегандек, қўлидан ушлади, кейин дарров қўйиб юборди ва уч юз қадамча наридаги, буткул лолалар билан қопланиб, лов-лов ёниб кўзни олаётган кичик тепаликка қараб туша бошлади. Шу лаҳза унда Сароймулкхоним билан ёлғиз майсазорлар аро кезиш истаги ғолиб келди. Самарқандда ҳам баҳор фасли эди, бир кун султон билан малика сайр этиб жануб томонга Сиёб бўйига бордилар. Амир Темур аввалдан ёқтириб юрган каттагина майдонда тўхтаб, айланишиб юрдилар. Кейин шу ерга дарахт ўтқазмоқчи бўлишди, Амир Темур уя қазиди, Сароймулкхоним бақувват ниҳолни тутиб турди. Султонун малика яхши ният билан икки туп чинор эқдилар. «Бу ер боғимиз бўладир, Биби, иншооллоҳ, Боғи Чинор бўладир», — деди Амир Темур ўшанда. Расида чинор кўчатларига боқар экан, Сароймулкхоним хаёлидан бир нарса ўтгандай бўлди: «Ниҳол — фарзандға ўхшайди-я. Оллоҳ ўзларига ҳам шу чинорлардай азамат фарзандлар ато қилсун! Ноумид шайтон!..»

Улар тепаликка етай деб қолдилар. Олдинма-кетин пастга тушиб боришаётган султонун малика узоқдан худди дунё ташвишларидан холи чопқилашиб, ўйнашиб юрган болакай билан қизалоққа ўхшардилар. Амир Темурнинг олтиндай товланаётган зар чопони, Сароймулкхонимнинг қирмизи қўйлаги ям-яшил майсазорлар ичра яққол ажралиб турарди.

Амир Темур тепаликка чиқди, малика сал қуйироқда тўхтади. Ақиқдай қип-қизил лолалар уларни ҳар томондан ўраб олишди. Осмон тип-тиниқ, по-

ёнсиз майсазор, гўё оламда Оллоҳу иккиси холос, бошқа ҳеч ким йўқ эди соҳибқирон назарида. У лолалардан бир нечасини узмоқчи бўлиб атрофга аланглади. Лолалар: «Мени ол!», «мени уз!» дегандай талашшиб уни шошириб қўйишди. Бири-биридан гўзал, бири-биридан нафис... Амир Темур иккита лола танлади ва соҳибқироннинг бебадал меҳру ҳимматидан бахтиёр Сароймулкхоним ёнига келиб икки зулфининг тепасига тақиб қўйди. Маликанинг қирмизи оқ юзи, лолаларнинг ранги урди шекилли, яна оловланди, чап юзидаги хол эса бадтар қорайди. Амир Темур Сароймулкхонимни уялтириб, унинг дилрабо чехрасига бир дам тикилиб турди, аммо ҳеч нарса демади. Аксинча, Сароймулкхоним чидаб туролмади, ёқимтой кўзларини қадаб:

— Ҳазратим... нима бўлди? — деб сўради кулимсираганча, аммо саволига жавоб ололмади.

Амир Темур энди тез-тез лолалардан уза бошлади. Бир даста бўлгач, келиб Сароймулкхонимнинг қўлларига тутқазди. Маликанинг қучоғи лолаларга тўлиб кетди. Умри бино бўлиб ҳалигача, ажабо, шунча лолани кўрмаганди. Лолалар бири-бирига гал бермай Сароймулкхонимнинг ҳаяжондан кўтарилиб тушаётган нафис кўкрагига бош қўяр эдилар. Тепалиқдаги лолалар эса Амир Темур билан Сароймулкхонимлар атрофида қувончдан ўзларини қўйгани жой топа олмай майин чайқалишда давом этардилар...

III

Шом маҳали Муҳаммад Чуроға додхоҳ кириб, Амир Сайфиддин некуз зудлик билан қабул қилишларини сўраганини маълум қилди. Мамлакат ва раъият вазири амир Сайфиддин некуз соҳибқироннинг ишонган устунларидан, ҳумоюн ўрдуга истаган вақтда кира олиши мумкин. Аммо у одоб доирасида юришни яхши кўрарди.

Амир Темур некузлар қабиласининг бошлиғида бироз ташвиш аломатлари борлигини сизди. Соҳибқирон пири муршид Мир Саййид Барака, қиссахон Мавлоно Убайдлар билан суҳбатлашиб ўлтирарди.

— Тинчликми, вазир жаноблари? — қуюқ қошлари бир-бирига интилди Амир Темурнинг.

— Хўш... — одатдагидек томоқ қириб қўйди Амир

Сайфиддин некуз салом-алиқдан сўнг. — Иншооллоҳ, тинчлик... Тинчлик...

— Саваш майдонидан чопар келдиму?

— Йўқ, Амир Соҳибқирон... Ҳали чопар йўқ... Аммо бошқа ёқимсиз бир гап эшитдим. Илонлар пўст ташлайдир.

Амир Темур унга энди ҳайрат билан боқди:

— Ёқимсиз бир гап эшитдим?..

Қиссахон Мавлоно Убайд ўзини ошиқча сезди-ю кетишга ижозат сўради ва оҳиста сирғалиб саропардадан ташқари чиқди.

— Ҳа... Бир қошиқ қонимдан кечасиз, Амир соҳибқирон. Муборак хотирингизни безовта айлаб, тагин ул бадният борасинда сўз қотмакка мажбурмен... Хўш... айтмасам дилим куядир, айтсам тилим...

— Қайси бирлари борасинда сўз қотмоқчилар, амир жаноблари? — кинояли сўради Амир Темур. — Улар бир нечта... бор...

Мир Саййид Барака унга маъноли қараб қўйди, аммо сўз қўшмади.

— Хўш... Шибирғон ҳокими Зиндачашм опардий, Амир Мусо ва Абу Исҳоқ Ясовурийлар шум ният этагидан тутмишлар. Худовандзода Абул Маолий Термизий ила шайх Абулворис Самарқандийлар уларга қўл бермишлар... Қаросмон¹ деган жойда шикор қилаётган чоғингизда, худонинг ўзи асрасун, Сизни, Амир соҳибқирон ҳазратлари, тузоққа туширмакка аҳду паймон этмишлар, бахти қаролар... — куйиниб гапираркан Амир Сайфиддин неқўз очикдан-очик «Жонингизга қасд қилмоқчи эканлар», дея олмади, аммо Амир Темур бунини тушуниб етди.

— Ла ҳавла вала қуввата, илла-биллаҳ! — деб юборди пири муршид муҳолифатчилар ичида Абул Маолий Термизий ҳам борлигини билиб.

Амир Темур чиндан ҳам бу ерга келган куни ақо-биру аъёнлар орасида, Қаросмонга овга чиқиш нияти борлигини ошкор қилганди. Умуман, у овни жонидан яхши кўрарди. Дунёда ов қиладиган жой иккита бўлса, бири Қаросмон, битта бўлса шунинг ўзи, деб ҳисобларди соҳибқирон.

— Бу хабар қайдин етибдур? — хотиржам сўради Амир Темур, чеҳрасида ҳеч қандай ўзгариш сезилма-

¹ Қ а р о с м о н — Ўтрор яқинидаги бир мавзе.

ди. Аммо Амир Сайфиддин некўз, унинг соқол учини икки бармоғи орасида қаттиқ эзфилаётганини кўрди.

— Хўш... Абу Исҳоқ Ясовурий, воқиф эрурлар, заифамизнинг биродари турур. Шу ҳақда аҳду паймон қилинғоч, ўзини ҳавосат босиб, жанобингизни огоҳ этиб қўйди... Хизрнинг валади...

Саропарда ичига жимлик чўқди. Ташқарини қоронғулиқ қоплаган, очиқ эшиқдан шимол ёқда олис-олисларда ловуллаб ёнаётган қоровуларнинг гулханлари кўзга ташланади.

Амир Темур гулханларга тикилар экан:

— Халлоқи безаволга салламно! — ўзининг яхши кўрадиган сўзларини такрорлади. — Балоба ўзи рўбарў айлаб, чорасини ҳам ўзи етказадир...

Сўнг «бунга нима дейдилар?...» дегандек пири муршида қаради. Мир Саййид Барака ҳам фурсат пойлаб турган эди, дарров сўз бошлади:

— Амир соҳибқирон, куфрони неъмат ила ношукурлик бандасига берилгон туғма табиатдур, вовайлолар бўлсун! Кўрнамаклик ва фирибгарлик анинг безаклари... Шибиргон ҳокими ва ҳамтабақлари ҳаққинда нима ҳам дейин? Авваллари ҳам ушмундоқ адабсизлик зоҳир этгонларида ҳимматингиздан кўп гуноҳларини тилаб олдук. Мана, жанобингиз Зиндачашм опардий билан ҳудовандзода — шунга бир йил ҳам бўлмади ҳали, — Термизни ғорат қилгонларида шу тийиқсиз тилим бирлан, шайтони лаъин буларни йўлдан оздирибдур, бу сафар ҳам хатоликларини афв этсунлар, деб сиздан ўтиндим... Ҳа, ҳа, ўтиндим... Аммо тадбири тақдирига мос келмагон ул бадхоҳларнинг қора ниятини билиб, қоним қайнаб кетди, астағфуриллоҳи ал-азим! Энди тилим бирон калимага келмай турур, Амир соҳибқирон...

Амир Темур соқол учини эзфилашда давом этарди.

...Салтанат қўшинлари Жета ёқдан ғолибона қайтишгач, ҳумоюн ўрдудан, бир ой музаффарият нашидасини суриб, ҳордиқ олинсун, деган олий фармон бўлди. Амир Темур Баҳром жалойирнинг жангда ҳалок бўлганини эшитиб, афсус чекди. «Жалойирлар ичида инсофлиси шу эди, начора, Оллоҳнинг хоҳиши, ўрнига ўғли бор-ку!» дея ўзини юпатди ичида Амир Темур. Савашда қаҳрамонлик намоён этган амирлару баҳодирлар жасорати ҳамманинг оғзида. Хусусан, Зиндачашм опардий лашкари илғорлик кўргизиб, жуда кат-

та ўлжаларни қўлга киритибди. Опардийнинг ўзи ганим тўпини ёриб, тугини йиқитибди, оқибатда Жета қўшини қочишга юз тутибди. Манаман, деб керилиб юрган Аббос баҳодир ҳам, Одишох жалоийр ҳам унинг соясида қолиб кетишганмиш... Ҳамма, айниқса, Зиндачашм опардийнинг ўзи катта сийловлардан умидвор эканлигини яширмас эмиш...

Бир ҳафтадан сўнг, Абулмансур соҳибқирон Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийлари шикорга азму қарор қилдилар ва фалон куни Қаросмонга йўл оладилар, деган овоза тарқалди. Шибиргон ҳокими, Амир Мусо, Абул Маолий Термизий, Абу Исҳоқ Ясовурий ва Абулворис Самарқандийлар, қачон шундай кун келаркин, дея пойлаб юришарди. Ўша куни саҳар улар асъаса-ю дабдаба билан Қаросмонга отландилар. Қаросмон бир томони баланд-чақир чўл, бир томони хилват чангалзорлардан иборат шикорбоп жойлардан саналарди. Катта ов иштиёқида отларга қамчи урган Зиндачашм опардийлар Қаросмонга етиб келганларида ҳали Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийларидан дарак йўқ эди. «Хайрият, ҳаммадан аввал келибмиз...» — хурсанд бўлиб қўйди ичида Зиндачашм опардий. Бирон хилватдан маъқулароқ жой топиш ниятида йўлни чангалзор ёққа буришди. Шу пайт рўбарўдан чангалзордан бир бўри отилиб чиқди, отлиқларни кўрди-ю ўнг томонга бурилиб чўл томонга қочди. Чамаси кимлардир уни кувиб келмоқдайди. Зиндачашм опардий бўри овини жуда яхши кўрарди. У бўри изидан от солмоқчи эди, Амир Мусо бунга йўл бермади:

— Полвон, шер турганда... алақандай бўрига вақт сарфлаш на ҳожат? Бунчалар паст кетмангиз, ҳоқим жаноблари!

— Аммо бир лаҳзада тутардим-да!.. Майли, қўймадингиз... — Зиндачашм опардий бўри овини кейинга қолдирди.

Улар бамайлихотир чангалзорга яқинлашган ҳам эдиларки, етти ухлаб тушга кирмаган ҳодиса рўй берди. Рўбарўдаги бир тўп қора чангал ортидан Аббос баҳодир бошлиқ ўтгизга яқин паҳлавон сипоҳлар ўқдай отилиб чиқдилар-да, ҳе йўқ, бе йўқ, уларга ташландилар ва қўлларини орқага қилиб боғладилар. Аббос баҳодир зудлик билан ҳумоюн ўрдуга муҳолифатчилар қўлга олинганлиги ҳақида чопар жўнатди. Ҳеч нарса ни хаёлига келтиришмай орқароқда қолишган Зинда-

чашм опардий сипоҳларидан беш киши, улар ичида Амир Мусонинг йигити Тармочуқ ҳам бор эди, амирлар тутилганини кўришиб, қўрқувдан тумтарақай қочиб қолишди.

Воқеа кўз очиб юмгунча бўлиб ўтди. Хайрат ичида лол қолган Зиндачашм опардий, нима гап, деб сўраб ҳам улгурмади. Албатта унда, Аббос баҳодирлар хато қилдилар, бироздан сўнг танишиб: «Э, билмабмиз, сизларни фалончилар, деб ўйлабмиз!» дейдилар-да, қўллари ечиб юборадилар, деган ишонч устивор эди. Бироқ Аббос баҳодирнинг хотиржам эканлигини кўрган Зиндачашм опардий вазиятнинг у ўйлагандан кўра жиддийроқлигини фаҳмлай бошлади.

— Не қилмақдасиз, баҳодир?.. Танимадингиз чоғи... Бошқа деб ўйладингизму? Ҳеч қиси йўқ... Адашувчилик, хато шунақа, бўлиб туради ҳаммада ҳам... Қўллари ечингиз, баҳодир! — Зиндачашм опардийнинг қисик кўзлари катта-катта очилиб кетган, офтобда қовжираган яккам-дуккам майсалардек малларанг соқоли чорасиз тикрайиб турарди. — Амир соҳибқирон ҳазрати олийларининг ишонган амирини, унинг дўстларини ҳибсга олмак, аёндурки, салтанатга қарши фитнадур! Ҳали, иншооллох, жазонгизни олурсиз!

— Тушундик... Бизга фитна қилинган... — деди Амир Мусо секин.

— Овга чиққанларнинг ўзлари овландилар... — сўзга қўшилди Абу Исҳоқ Ясовурий. Зиндачашм опардийга бу гап қизиқ туюлди, унинг самимий айтилгани ёки киноя, кесатиқми эканини тушуна олмай қолди, ўйлаб кўришга фурсат йўқ эди. Бошқаларнинг эса бошлари эгилган, лом-мим дейишмасди.

Уларга дарҳол қоп кийгиздилар ва аробага орқа-орқа ўтқазиб қўйдилар. Чайқалиб бораётган Зиндачашм опардийни бир ўй кемирарди, у ҳамманинг ҳам кўнглидан шу палла ўхшаш хаёллар кечаётганини сезарди: «Амир Темурни ўлдирмоқчи бўлганимиз ҳақидаги сирни ким... ҳумоюн ўрдуга етказди экан?.. Ким? Ким?.. Амир Мусоми? Йўғ-е! У доим ёнимда бўлди-ку! Абу Исҳоқ Ясовурийми? Асло! У Амир Темурнинг ашаддий душмани-ку! Абулворис Самарқандийми?.. Абул Маолий Термизийми? Пиру муршид ва шайх...» Аробага қўшилиб унинг хаёллари ҳам чайқала бошлади. Ким?.. Ким?.. Қани энди иложи бўлса-ю Зинда-

чашм опардий ҳар бирининг кўзига узоқ-узоқ тикилса, бор сир-асрорни билиб, билиб олса! Кошки эди!..

— Гуноҳимиз недур?.. — бўғилиб деди Зиндачашм опардий яна тили калимага келиб. Унинг овози қоп ичидан қовоғари гўнғиллашидай эшитилди. — Гуноҳимиз не? Кечани кеча, кундузни кундуз демай, қон кечиб, майдонда от суриб, Амир соҳибқирон деб, салтанат деб жонимизни фидо қилишга тайёр турронимизми айбимиз?.. Ёраб, бу қандай сийлов бўлди?..

Амир Мусо ҳам ўзича нималарнидир гудраб борарди.

Аббос баҳодир ҳеч қайсисига жавоб бермади. Унинг одамлари худди оғизларига толқон солиб олгандай чурқ этмасдилар.

Ароба ҳумоюн ўрдудан тўрт юз қадамлар берида жойлашган Аббос баҳодир чодирни олдида тўхтади. Бу ерда Амир Темур ҳузурига юборилган чопар муҳим топшириқ билан қайтиб келиб, Аббос баҳодирни кутиб турган экан. Аббос баҳодир шошилинч, тутқунлар олдидаёқ сўзламоқчи бўлган чопарга: «Тўхта!» ишорасини қилди. Сўнг бир чеккага тортиб секин гапириш лозимлигини уқтирди. Чопар дона-дона қилиб деди:

— Амир соҳибқирон ҳазрати олийлари фармон қилдилар: фақат Амир Мусони олиб ҳумоюн ўрдуга етиб борар эмишсиз!..

IV

Қаросмон мавзеида Зиндачашм опардий бошлиқ муҳолифатчилар қўлга олингани, уларнинг ичида Амир Мусонинг ҳам борлиги Сароймулкхонимни қаттиқ ташвишга солиб қўйди. Нима қилса ҳам қариндош, жигар ахир. Қандай чора бўлиши мумкинлигини ўйлаб ўйига етолмай турганда, кўз ёши дарё Орзумулк оқа кириб келди-ю ўзини унинг оёғига ташлади ва кўйлаги барларини ўпганча ялиниб-ёлвора бошлади:

— Ёрдам берингиз, маликам! Хонам куйди! Ёрдам берингиз! Войдод! Хонам куйди, куйди-и-и!.. — Орзумулк оқанинг қорамағиз чиройли юзлари кўз ёшларида чўмилар эди.

Сароймулкхоним Орзумулк оқани дарҳол ўрнидан турғизди. Нима гап деб, сўраб ўлтормади. Сўраса, бекорга келинининг бағрини ўяди. Аксинча, юпатадиган сўзлар қидириши, топиши керак... Улар бир-бирлари-

га яқин, ёшлари ҳам тенг, сирдош дугона эдилар. Бундай яқинлик Сароймулкхонимнинг ҳали Амир Ҳусайн ҳарамидалик пайтидан, балки ундан ҳам олдинроқ бошланган, ҳозиргача давом этиб келади. Бир-бирлари номларини аташмай, хурматан «Қиз!» деб чақирадилар. Эрлар ўртасидаги муносабатлар қандай даражада эканлиги хотинларнинг тотувликларига ҳеч таъсир қила олмасди. Ҳарқалай, шу пайтгача биронта шундай бўлган ҳодисани эслай олмайдилар.

— Амиримни фитначилар йўлдан урибдур, йўлдан урибдур! — деди Орзумулк оқа. — Унинг айби йўқ, қиз, унинг айби йўқ! Амир соҳибқирондан бўлангизнинг қонини сўраб берингиз! Илоё, дунё тургунча турингиз!

Сароймулкхоним бўласи Амир Мусонинг беқарор феъл-атворли эканлигини билар, унинг Амир соҳибқирон ҳазратларига ҳамиша душманнамо кайфиятда юришини ич-ичидан ёқтирмас эди. Учрашганларида, уни неча бор инсофга чақирди, Орзумулк оқага доим: «Бўламларни йўлга солингиз, ҳой қиз!» деб тайинлади. Аслида у соҳибқиронга дўст, аммо шу мақомда барқарор тура олмайди... Начора, ҳамма нарса Оллоҳдан...

... Муҳаммад Чуроға додхоҳ саропардага яқин келиб, мурожаат қилди:

— Маҳди улё жаноби олиялари! Амир Темур Кўрагон ҳазратлари арзадоштингизни эшитишга тайёрдурлар!

Сароймулкхоним хос саропардадан чиқиб учрашувга шошилди. Бу пайт соҳибқирон тахтдан тушиб, ҳумоюн ўрду олдидаги ям-яшил майдонда хаёлга чўмганча кезиб юрарди. У маликага пешвоз чиқди, ҳаяжондан қирмизи оқ юзлари қонталашган, бундан боз ҳусни ортган Сароймулкхонимни чап ёқдаги саропардага олиб кириб кетди...

... Ҳумоюн ўрдуда Мир Саййид Барака, Амир Сайфиддин некўз ва Одилшоҳ жалойирлар ўлтиришар эди. Шу палла Аббос баҳодир бошига қоп солинган Амир Мусони етаклаб кирди. Қопни олганларида юзлари шувит Амир Мусо уятдан ирғиб чиққан кўзларини ерга қадади. Яна ҳам дўнграйиб кетган манглайи ўзини яширгани жой тополмасди.

Ҳеч ким сўз қотмас, ҳамма Амир Темур оғзини пойларди. Сукунат бироз чўзилди.

— Бағоят улуғ гуноҳ содир бўлди... Улуғ гуноҳ...

Аммо орамизда қариндошлиқ ришталари бўлғони учун сени авф этдим, соқолингни оқи ҳурмати, муҳолифат мақомини тутсанг-да, гуноҳингдан ўтдим... — деди ниҳоят Амир Темур. У, маликанинг хешу ақрабоси бўлурсан, демакчи эди, айтгиси келмади. — Ҳар бандага Оллоҳнинг ўзи инсоф берсун!

Барча Соҳибқирон қарорини олқишладилар. Амир Мусо қўллари ечилгач, эмаклаб бориб амир Темур чопонининг этакларини ўпиб кўзларига сурта бошладди:

— Энди кўзим очилди, Амир соҳибқирон! Тушундик!.. Ортиқ муҳолифат отини атамасмен! Бу қовоқ калла энди тушунди! Энди тушунди!..

Амир Сайфиддин некўз бу сўзларни эшитар экан, беихтиёр ўтган йил Амир Темур чорбоғида, Шаҳрисабзда бўлган ҳодисани эслади. Ўшанда ҳам, ажабо, Амир Мусо: «Мендан ўтган бўлса бир қошиқ қонимдан кечасиз деганди». Амир Довуд дуғлат: «Кечадургон қони қолдиму эркан ўзи?..» деб шивирлаганди унга. Бундан кейин қанча алдоқчи сувлар оқиб ўтиб кетди-ю...

Амир Темур давом этди:

— Худовандзода Абул Маолий Термизийнинг муҳолифатга қўшилиб қолғони, афсуслар бўлсунким, кундуз кунидай равшан. Кўз юммоқ мушкул. Аммо ҳазрат рисолатпаноҳнинг¹ табаррук зурёдларидан бўлғони сабаб сабру тоқат этагидан тутаман ва унга ёмонлиқни раво кўрмаймен. Шайх Абулворис Самарқандий билан иккиси муборак Ҳижоз сафарига равона бўлсунлар. Хизрнинг валади... — Соҳибқирон унинг номини атагиси келмади, буни ҳамма сизди. — Амир Сайфиддин некўз шафоатликка ўтгонларидан сўнг унинг қонидан кечдук...

Амирлар энгил сўлиш олдилар ва қўллаб-қуватладилар:

— Адолатли ҳукм бўлди!

— Одил ҳукм! Одил ҳукм!

Ҳамма муҳолифат бошлиғи ҳақида қандай фармон бўлар экан, деб интиқ эди.

Амир Темур хаёлидан, агар амирул умаро Амир Жоку барлос ҳозир бўлганда, дарҳол Зиндачашм опардийнинг қонини сўраб олар эди, деган фикр кечди.

¹ Яъни, пайғамбарнинг, маъносида.

Унинг бебошвоқ, қилар ишини билмас Шибирғон ҳокими билан оғайничилиги бор... Аммо амирул умаро пойтахт Самарқандга кетган... Бошқа ҳеч ким юрак ютиб Шибирғон ҳокимининг ёнига туша олмайди.

Амир Темур бу гал ҳам ўзбошимча амир гуноҳини кечиришни истарди. У кимгадир жазо бериб, ўзи ҳам руҳан жазоланишини, кўнгли эзилишини биларди, аксинча, бировни сийласа эл олдида, худо олдида ўзи ҳам сийланадир. Бандасига умрни, жонни Оллоҳ берадир, нега энди у олиши керак? Ёш Турон султони бир эътиқодга боғланиб қолган. У, кечира билиш мардликдур, кечира билмаслик номардлик саналур, деб ҳисоблайди. Кошки, подшонинг умри сийлаш, ҳадялар айлаш билангина ўтса!.. Кошки эди!.. Аммо, Хорун ар-Рашидга эди шекилли, соҳибқирон яхши эслай олмайди, бир донишманд шундай деган экан: «Қайси фуқароки, подшоҳнинг сийлов-марҳаматини кўрса, раҳм-шафқатидан баҳраманд бўлса, шуни била туриб, душманлик аён этаверса — у чиндан-да шайтоннинг нақ ўзидир. Қайси подшоки, ана шундай шайтоннинг қилмишларини кўриб, қаҳр-ғазаб отига минса, бироқ шижоатсизлик мақомига юз буриб, бепарволик кўргизса — у ростдан ҳам эшак ва ҳўкиз сановидадир». Табиатан раҳм-шафқатли Хорун ар-Рашид ҳўкиз ва эшак сановига тушиб қолмаслик чорасини кўришга мажбур бўлган экан. Амир Темур шуни эсларкан, истехзо аралаш жилмайиб кўйди. «Шайтоннинг жазосини бермаган подшо, шубҳасиз, эшак ва ҳўкиз сановидадир!» — деди ўзига ўзи қатъий:

— Сўғин... Шибирғон ҳокими Зиндачашм опардийни ортиқ менинг олдимга йўлатмангизлар, қорасини кўзимга кўрсатмангизлар! — Соҳибқироннинг ғазаблангани билинди. — Енг ичида илонни тарбият этиш инсофдан бўлмаганидек, душманни дўст деб билиш — ақл-идроқдан эмас. Ҳа, ҳар ким ўз қилмишига яраша насибасин олур!

Бу палла муҳолифатчилар Аббос баҳодирнинг чодирида, уларни қандай қисмат кутаётганини билолмай, бошларида қоп, ич-этини еб ўлтирар эдилар.

Аббос баҳодир муҳолифатчиларга фармони олийни етказиш учун шошилди.

Бонуйи кубро Қутлуғ Туркон оқа, Амир Темурнинг эгачиси Хоразмга кетган элчиларнинг ошиқлари олчи бўлиб қайтишларига асло шубҳа қилмасди. Шу сабабдан элчиларнинг қайтиб келганларини шавҳари Амир Довуд дуғлатдан эшитганида, бепарвогина:

— Элчиларнинг зиёратлари қабул бўлибдирми? — деб сўради.

— Иншоолло, шундай бўлса керак... — деди Амир Довуд дуғлат кутилмаганда совуққина қилиб, чиндан ҳам у элчиларнинг қандай янгилик билан қайтишганидан беҳабар эди. Дарвоза олдида сайис гижинглаган эгарловлик отнинг жиловидан ушлаб турарди. — Амир соҳибқирон Жетадан қайтганларида биламиз-да янгиликни...

Самарқанд доруғаси бутун шаҳар қурилишлари мутасаддиси Амир Оқбуғо найман билан Кўксарой кошонасини кўришлари лозим. Тўртинчи ошёна бўй чўзиб қолган, кошона тез кунларда битмоғи керак. Пойтахтнинг жанубидан шимолга Тошкентга қараб эса катта шоҳйўл тушаётир, йўлнинг бўйида икки ошёнали савдо расталари маржондай тизилади. Амир Довуд дуғлатнинг умри шу ерда ўтмоқда эди.

— Ие! Нима экан, Сулаймоншоҳ, айтақолсангизчи! — Эр-хотин бир-бирларига болаларининг отини айтиб мурожаат қилишарди.

Амир Довуд дуғлат ўнг юзида қолган билинар-билинемас қилич изини силаб кўяр экан:

— Чоғимда... Алуфа тавочининг қадам олиши сустлигидан ноумид қайтишган кўринади... — деди-да, дарвозага йўналди.

— Ноумидликдан худо асрасун, илоё!.. — деб кўйди Қутлуғ Туркон оқа юраги «булк» этганча, аммо бошқа сўзга оғиз очмади.

У ҳовуз устидаги салқин сўрига чиқди-да, оҳиста парқувга ёнбошлади. Кенг ҳовлида жимлик ҳукм сурарди. Мулозим ўз иши билан банд дарвозахонада, ичкаридаги жорияларнинг ҳам овозлари эшитилмайди.

Қутлуғ Туркон оқанинг ташвишланадиган жойи бор, элчиларнинг қандай янгилик билан қайтиши жуда ҳам муҳим. Жаҳонгир Мирзо билан Хонзода хоним муам-

моси бир чеккаси шунга боғлиқ. Ахир икки томон бир-бирига кўз олайтиришиб турса, қандай қилиб қуандачилиқ, қариндош-уруғчилик ҳақида сўз бўлиши мумкин?..

Шу палла дарвозадан чақ-чақлашганча Сулаймоншоҳ билан Жаҳонгир Мирзолар кириб келишди. Салом бериб сўрига чиқишар экан, хурсандликларини яширишмасди. Амирзодалар ўлтирган жойларида бир-бирларига сирли қараб-қараб қўйишар, ишоралар қилишар, гўё алланарсанидир айтмоққа чоғланишарди. Ҳамиша маъжосланиб юрадиган амирзода Жаҳонгирни шундай ҳолда кўриб ҳайрон бўлди, бир чеккаси қувонди ҳам. «Ҳали булар ёш-да, бола-да, бола... — хаёлидан кечирди Қутлуғ Туркон оқа. — Оламнинг қаердан ўтаётганини билишармиди-я. Амир соҳибқироннинг Хоразмдан интиқ хабар кутаётгани эгачига аён. У юртни тикламоқчи, асил ҳолига келтирмоқчи. Иккинчи томондан, Жаҳонгир Мирзо билан Хонзода хоним тўйини ҳам шунга боғлаб юбормоқчи, ўртада қариндош-уруғчиликни йўлга қўймоқчи... Мана, Жета ёқдан хушхабарлар келиб турибди. Кепак Темур тавбасига таяниб, ўз иддаоларидан воз кечганмиш. Хоразмни ҳам тинчитиб олсайди, бирозгина хотиржам, роҳат-фароғатда умр кечирарди жони ором билмаган укажонгинаси... Аммо болалар буни қаёқдан билсун? Элчиларнинг олиб келган хабарларини билишмайди шекилли...»

Сулаймоншоҳ зимдан Жаҳонгир Мирзога қараб имо қилди-да, мен ҳозир уйга кириб чиқамен, эна, дея ўрнидан турди ва сўридан узоқлашди.

— Энажон, эна... — сўзланди оҳиста Жаҳонгир Мирзо гўё истар-истамас... Амирзоданинг ҳаяжонланаётгани кўриниб турарди.

— Энангиз бўйингиздан, амирзодам... Нима бўлди?.. Сихҳатингиз тузукми?..

— Оллоҳга шукр... Хоразмдан элчилар қайтиб келишди, эна...

— Ҳа... Эшитдингизму? Энди, амирзодам...

Қутлуғ Туркон оқа ичида Жаҳонгир Мирзони юпатадиган, дилига малҳам бўладиган сўзлар қидира кетди. У оғиз очиб улгурмади. Жаҳонгир Мирзо бирдан, худди эркаланиб онасининг пинжига қисинган қулундай Қутлуғ Туркон оқага ёндошиб қулоғига нималанидир шивирлай бошлади... Амирзода ҳар доим ҳам

энасига гапни шундоқ қулоғига айтишни ёқтирарди, кўз ҳам кўздан нари, ахир тикилиб туриб, айниқса, Жаҳонгир Мирзонинг гапидай гапни айтиш жуда қийин-да...

Қутлуғ Туркон оқанинг ўзи ҳам амирзода тутумидан гап нимадалигини фаҳмлаб турганди. Унинг чеҳрасига табассум ёйилди:

— Вой... Ана, ана... — дер эди у. — Йигитларингиз ҳам боришибди-да...

Қутлуғ Туркон оқа ҳалигина, бола-да, деб ўйлаган амирзоданинг катталардай иш тутганига, ақлу фаросатига қойил қолди: унинг йигитлари салтанат элчиларига кўриқчилар сафида боришибди, сониян, Хонзода хоним хабарини, ташаккурини олиб келишибди! Сайрга чиққан Хонзода хоним маофасига «хужум» қилганлар ҳам, қутқарганлар ҳам амирзоданинг топқир йигитлари экан, шоввозлар.

— Бас, Хоразм мамлакатини забт этибмиз, амирзодам! Ўзим ўргилай бўйингиздан! — Қутлуғ Туркон оқа Жаҳонгир Мирзонинг манглайдан суюб ўпиб, елкасига қоқиб-қоқиб кўйди. Эна-бола мамнун эдилар.

II

Кўп ўтмай соҳибқироннинг Жетадан волибона қайтиб келаётгани ҳақида қутлуғ мужда етди. Бу Амир Темурнинг Турон тахтига минганидан сўнг хорижга биринчи ҳарбий юриши ва биринчи бор музаффарият туғини балад кўтариши эди. Аркони давлат, аёну ақобирлар Абулмансур Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийларини муносибу мустаҳиқ кутиб олишга шайландилар. Жаҳонгир Мирзо укалари Умаршайх ва Мироншоҳлар билан бирга Амир Муайяд арлот кузатувида йўлга чиқди. Сулаймоншоҳ, Суюрратмишхон ўғли Султон Маҳмуд, Жаҳоншоҳ ибн Жоқулар изма-из юрдилар. Жаҳонгир Мирзонинг ўнбошиси Ахий Жаббор баҳодир ўз йигитлари билан амирзода муҳофазасини қилар, у энди Хоразм сафаридан кейин хос кўриқчилар сардори этиб тайинланганди.

Соҳибқирон қизлари Оқа Беги хоним, Султон Бахт бегимлар Қутлуғ Туркон оқа билан Ширин бика маофасида эдилар, икки ожизанинг ҳам волидаи муҳтарамалари оламдан ўтган, опа-сингиллар уларни жуда авайлардилар. Оқа Беги хоним эндигина ўн иккига

кирган, ҳалим табиат, юмшоқ кўнгил, тортинчоқ кўҳликкина бир қиз эди, секин гапирар, баъзан ёнидаги одам ҳам эшитмасди. У ҳам оғаси Жаҳонгир Мирзодек ҳамиша маънос юрар, қоп-қора чиройли кўзлари подшо қизларига хос бўлмаган ҳолда мунгли боқар, нимага шундоқ эканлигини Қутлуғ Туркон оқа ҳеч тушуна олмасди. Амир Темур Оқа Беги хонимни жуда суярди, бирон ёқдан Самарқандга қайтса ёки сафардалиқ чоғида даставвал сўрайдиганлари ичида, албатта, ёқимтой қизининг исми бўлар, «Менинг момо қизим яхши юрибдими?» деб қўярди. Тўққиз ёшга кирган Султон Бахт бегим эса бус-бутун унинг акси: тиниб-тинчимас, ерга урсанг осмонга сапчийди, бир жойда ўлтириш йўқ, қиз боламан демайди, ўғлонлардек питрак. Қувонган эгачи унинг тутумини кўриб, инисига: «Амир соҳибқирон, шу қизингиз ўғил бола бўлиб қўя қолмаган экан-да, а!..», деб ҳазиллашгани ҳазиллашган эди. Бирор нарсани сўраб, жавобини кутиб ўтқир кўзларини тикиб турган қизалоққа боқар экан, Қутлуғ Туркон оқа кўнгли ийиб, уни бағрига босганини билмай қолар, худойи таоло бизга бир қиз ато этмади-да, дея ўксиниб қўярди... Улар ортидан соҳибқироннинг завжаси Улус оқа ва канизаклар Тўлуқ оқа, Менгли бика, Тоғай Туркон оқалар маофалари бир-бирларига уланиб кетди.

Карвоннинг олди Суюртғатмишхон бошлиқ аркони давлат қадами эса Кониғил ўтлоғига етиб қолди.

Турли музофотлару вилоятлардан чақирилган нўёну амирлар, бекларбеги, улусбеги, доруға ва оқсоқоллар, калонтару кадхудолар, хулмас, салтанат гуллари бу ерда жамулжам эдилар. Аркони давлат Дизакдан беридаги хушманзара дарада, Темир дарвоза деб аталган сўлим масканда Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийларига пешвоз чиқмакка, палос ўпиш шарафига муяссар бўлмакка қарор қилди. Бу масканни соҳибқирон азалдан хуш кўрарди, йўл тушганда ҳар сафар бу ерда бир кеча қолиб ҳордиқ олиб ўтарди.

Самарқандда эканликларидаёқ Хутталон ҳокими Амир Кайхусрав дўсти Маҳмудшоҳ Бухорий билан гаплашиш имконини қидирди, аммо одам кўплигидан қулай фурсат учрамади. У жуда ташвишли кўринарди. Бухоро ҳокими Амир Кайхусравдаги таважжухни сезди-ю эҳтиёткорлик қилибми, рағбат кўргизмади. Дарага етиб келганларидан сўнг пайт топилгандай бўлди. Барча,

йўлга интизорликдан бошқа иш йўқ, атрофни томоша қилишга киришди. Суюрғатмишхон Амир Довуд дуғлат девонбеги иккиси сойнинг бўйига тушиб кетдилар. Амирул умаро амир Жоку барлос ва Амир Сорибуго жалойир рўбарўдаги қояни яқинроқдан томоша қилмоқчи бўлиб, ўша ёққа юрдилар. Даромад ва давлат идоралари харажатлари билан шуғулланувчи вазир Амир Улжайту опардий Амир Оқбуго найман билан Кўксарой қасри чиқимлари ҳақида гаплашмоқчи бўлиб юрарди, шу фурсатдан фойдаланиб уни ёнига чорлади... Амир Кайхусрав билан Маҳмудшоҳ Бухорийлар ҳам четроққа чиқдилар.

Шибирғонда кўришганларидан бери улар учрашмадилар. Аммо орада чопарлар қатнайвериб беш-олти чориқлари узилди. Амир Кайхусравнинг хоразмшоҳ Хусайн Сўфи билан дўстлиги орқасида Маҳмудшоҳ Бухорий, Абу Исҳоқ Ясовурий, Зиндачашм опардийлар ҳам Хоразмга серқатнов бўлиб қолишганди.

Бухоро ҳокими дўстининг бироз тўлишганини пайқади. Маҳмудшоҳ Бухорий, шундай кишиларни кўрганда, ичида: «Тавба, одамлар этни қаердан олишаркин-а?..» деб қўярди. У озгин, новча, эркаксабзига ўхшаган, тепакал бир одам бўлиб, гапни секин гапирар, гапини тугатиб, бир лаҳза суҳбатдошининг кўзига тикилиб туриш унга одат эди. Қисик кўзлари доим кулиб турганга ўхшарди.

— Хоразмшоҳ Хусайн Сўфига мен сўраган чопарни юборғон эдингизму, ҳоким жаноблари? — шивирлади Амир Кайхусрав, гарчи яқинларида бирон кимса бўлмаса ҳам. — Жанобингиз бундан беҳабармен.

Маҳмудшоҳ Бухорий дубулғасини қўлига олиб, дастрўмоли билан терлаган тепакал бошини артди. Салқин тоғ шамоли текканидан миясининг қоққоғи очилиб қолгандай, роҳат қилди.

— Чопар юборғоним йўқ...

— Ие, ие! Нимага энди? Нимага энди?..

— Чопар юборғоним йўқ... — такрорлади хотиржам Маҳмудшоҳ Бухорий Хутгалон ҳокимининг фикринини сезмагандек. У суҳбатдошидан қўланса ҳид келиб кетганидан четга ўтрилиб давом этди: — Чопар юборғоним йўқ... ўзим бориб зиёрат қилиб кела қолдим...

— Бундоқ демайсизму? Бундоқ демайсизму? Ҳаҳа!..

— Алуфа тавочи қандоқ қайтиб келганларидан хабарлари борму? — сўради энди Маҳмудшоҳ Бухорий, бир муддат шеригига тикилиб.

— Йў-ўқ... — ўсмоқчилади Амир Кайхусрав, гарчи ўгли Султон Маҳмуддан элчилар сафари ҳақида бор гапни сўраб билиб олган бўлса ҳам.

— Билурсиз... тез фурсатда... — Амир Темур келадиган томонга ишора қилди Бухоро ҳокими. Кейин дубулғасини кийди ва мавзунни ўзгартиришга тиришди: — Омон-эсонликми? Соҳибқирон ҳазрати олийлари музаффарона қайтиб келаётирлар... Хутталон ҳокими хурсанд эмасга ўхшайдиларму...

Шу пайт Тошкент томондан бурғу ва нақоранинг олис садолари аниқ эшитила бошлади. Дара оғзида даставвал Турон султонининг хос кўриқчилари кўринди. Амир Кайхусрав соҳибқироннинг хос мулозими Муҳаммад Чуроға додхоҳни таниди. Ҳа, Муҳаммад Чуроға додхоҳ онҳазратни кутиб олиш тайёргарлиги қандай аҳволдалигини билмоқ, лозим бўлса бошқармоқ ниятида аввалроқ келганди. Бир ой олдин ҳали Тошкентда эканликларида Амир Довуд дуғлат унга чопар юбориб, ҳумоюн ўраунинг бу хусусдаги хоҳиш-иродаси билан қизиққан, айни пайтда Муҳаммад Чуроға додхоҳ фикрини сўраганди. Узоқдан келар экан, хос мулозимнинг ўткир кўзи қоя тепасида мағрур ҳилпираб турган салтанатнинг тўқ ҳаворанг байроғига тушди. Унда бир-бирига ёндош тасвирланган учта халқа ярақлаб турарди. Байроқ ўтган йили Амир Темурнинг фармонида кўра ўрнатилганди.

— Жуда хурсандмиз, жуда хурсандмиз! — аламли деди Амир Кайхусрав. Унга Маҳмудшоҳ Бухорий жўртгага сўраётгандай туюлиб кетди. — Ҳа, дарвоқе, Жетада қандай ҳодиса юз берганидан хабарингиз борму?

— Йўқ... — энди ўз навбатида ўсмоқчилади Маҳмудшоҳ Бухорий, аслида Амир Сайфиддин некўз шафотликка ўтганидан омон қолган Абу Исҳоқ Ясовурий Бухорога бориб бутун тафсилотни айтиб берганди.

— Билурсиз сиз ҳам... Тез фурсатда... — Амир Темур келадиган томонга ишора қилди Амир Кайхусрав. Даставвал Зиндачашм опардийларнинг аччиқ қиссасини айтиб бермоқчи бўлган Хутталон ҳокими, бундан ҳозир нима фойда, дея фикридан воз кечди. Кину

адоват дарёсининг наҳанг балиғи Зиндачашм опардий ўша дарёнинг ўзида фарқ бўлди. У бир лаҳза думи хўржунда қабилида тутаган Шибирғон машваратини эслади...

Аслида Жетадаги савашинга Амир Кайхусравнинг ҳам ўз лашкари билан иштирок этиши белгиланганди. Хутталон ҳокими Шибирғон ҳокими Зиндачашм опардий билан гапни бир жойга қўйиб, ўша ерда кўпдан ўйлаб юрган ниятларини амалга оширишни дилга туғишди. Улар Амир Темур Кўрагонни панҳона тузоққа илинтиришиб саранжом қилишади, дарҳол лашкар-бошиларнинг ҳам барчасини тигдан ўтказишади ва Туронзамин тахтини қўлга киритишади. Кейин бир кечада кимдир Зиндачашм опардийнинг чодирига бос-тириб киради ва у дунёга жўнатади.Ва Турон тахтининг янги соҳиби ўша ерда эълон этилади, турли мамлакатларга фатҳномалар юборилади. Турон султони Амир Кайхусрав Кўрагон!.. Бутун хазина, мол-мулк, айниқса, ҳарам унинг қўлига ўтади. Ҳарам! У азалдан душмани Амир Ҳусайнни ўлдириб, унинг ҳарамига эга бўлмоқ, биринчи навбатда Сароймулкхоним илгидан тутмоқни ният қилган... Нозик адо малика тўшагига кирмоқ орзусида! У аввалдан Қозон Султонхоннинг гўзал қизини суюб қолган, аммо ичида, буни бировга айтмайди... Ҳа, душманнинг хотинини ўпмоқ, отини минмоқдан ўзга буюк фароғат йўқ бу оламда! Ким айтса ҳам, билиб айтган!.. Мана шундай ширин орзуларга мустағриқ Хутталон ҳокими эртасига тонгда лашкарни бошлаб Жетага отланаман, деб турганда хумоюн ўрдудан, Хутталон қўшини Жетага юборилмасун, юрт муҳофазасида бўлсун, деган олий фармон келиб қолса бўладими! Эҳ, афсус! Яна не-не режалар барбод бўлди. Йўқ эса Темир дарвозада бугун Амир Темурни эмас, Амир Кайхусравни кутиб олардилар! Бу қутлуғ издиҳом, аркони давлат Хутталон ҳокими шаънига салламнолар айтаётган бўларди!..

Амир Кайхусрав атрофга назар ташлаб, соҳибқиронни кутиб олиш маросими жуда юксак мақомда ўтишига имон келтирди. Боқди-ю ҳайратдан бармоғини тишлаб қолди! Ростдан ҳам киши кўз ўнгида ажойиб манзара намоён эди. Шарқироқ сойнинг бўйидаги ёниб турган гиламлар тўшалган катта майдон ўртасида, супада, маҳобатли яшил саропарда олдида тўрт зинали олтин тахт соҳибини кутиб турибди. Ўнг томонда ар-

кони давлатта, чаш томонда эса аҳли қарамга рангоранг чодирлар тикилган. Самарқанд тарафдаги сайхонликда томошалар бўлмоқда эди. Бир четда дор тикилган, муаллақчилар, масхарабозлар ҳурматда, вақти-вақти билан одамларнинг гурр этиб кулганлари эшитилади. Кимдир чинни ўйин намойиш қилмоқда, бошқаси илон ўйнатмоқда. Ўзини Рустами дostonдан кам кўрмайдиган полвонлар куштигирлик иддаоси билан майдон кезади. Беданасини енгининг ичида сақлаб, хўрозини қўлтиқлаб, итини етаклаб юрган «боз-боз»лар дунёнинг гашти нимадалигини билмай, шундай роҳатижон ўйинларга бепарво атрофда ивирсиб юрган ана бу одамларга боқиб чин дилдан ачинишади, эсиз, умрлари беҳуда ўтаётир-да, деб қўйишади. Берирокда ўнлаб жаҳонгир қозонлар осилган ўчоқлар худди маъжусийлар маконини эслатади. Атрофни доғ қилинган пиёзнинг ачқимтир ёқимли ҳиди тутиб кетган. Қозонлар тагидан қочган тутунлар, гўё бу гўзал манзарани тезроқ тепадан томоша қилай дея кўкка ўрлаётгандай туюлади. Сув бўйида сўрида жойлашган машшоқлар созидан ёқимли наволар таралмоқда, аммо улуғ зот қадамига интизор одамларнинг эшитишга тоқатлари йўқ, ғало-ғовур ичида ўз-ўзлари билан андармон, оворалар...

— Амир Кайхусрав жаноблари! Амир Кайхусрав жаноблари! — унинг қўлидан ушлаб силкитди секин Маҳмудшоҳ Бухорий. — Бундоқ хаёлни жамласунлар!

Хутталон ҳокими ҳушёр тортиди:

— Ҳа-ҳа, қулоғим сизда!.. — деди шоша-пиша дайди хаёллардан ҳамон қутула олмаган Амир Кайхусрав.

— Хабарлари борму?.. Соҳибқирон нури-дийдаси Жаҳонгир Мирзога Хонзода хоним қўлини сўрамоқчи эмишлар... Қариндош-уруғ бўлмоқчи эмишлар...

Бир пайтлар Мовароуннаҳр ҳукмдори Амир Ҳусайн ҳам Хоразмнинг номдор қизига овиз очиб овора бўлган эди; ўшанда Амир Кайхусравнинг гаши келган ва бир борганда Ҳусайн Сўфига бунинг учини чиқарган эди ҳам. Иккинчидан, Тошкентда Амир Кайхусравнинг қизи Руқия хоника туғилганда, Амир Темур дастурхон устида унинг нон-тузини еб туриб, ўз оғзи билан Жаҳонгир Мирзога сўраган эди-ку? Аҳд-паймон қаттиқ эди-ку? Хонзода хоним Ўзбекхон набираси бўлса, Руқия хоника ҳам Чингизхон палаги... Энди Руқия хоника қолиб Хонзодага рағбатму? Бу қадар қарорсиз-

лик! Амир Кайхусравнинг худди эски яраси шилингандай бўлиб кетди, шокоса кўзлари қисилганча ихраб юборди:

— Оҳ-ҳо, ҳо-ҳо-о-о!.. Нотавон кўнгилга кўтир жомашов, денг?

— Секин-секин!.. — тинчлантирди Бухоро ҳокими. У Амир Кайхусрав оғзидан сачраган тупукни бурнининг учидан аста артиб ташлади-да, пичирлаб давом этди: — Буни айтишдан мақсад сизнинг вашингизга тегиш ёки вазабингизни кўзга эмасдир. Амин бўлингиз! Бошқа тақлим бор. Агар хоҳиш билдирсалар... Паҳлавон фарзандингиз Султон Маҳмуд кўрганлар ҳавас қиладургон бир йигит бўлиб вояга етди. Агар Султон Маҳмудга Хонзоданинг қўлини сўраб совчи юборсангиз, икки куёни бир кесак билан урган бўламиз. Ҳа! Амир Темур Кўрагоннинг нияти амалга ошмай қоладир, бир. Хоразмшоҳ билан дўстлик ёнига қариндошлик шавкати ҳам қўшиладир, икки. Биз хоразмшоҳ Хусайн Сўфи билан ялакат мағиздай бир бўлмагунимизча, икки жаҳонда ҳам Амир Темурга бас кела олмаймиз, бу кундай равшан! Хоразмшоҳ эса сиз сўрасангиз йўқ демайдур, йўқ дея олмайдур...

Бухоро ҳокими аламдан ўзини қўйгани жой топа олмаётган Амир Кайхусрав қўлтиғига ана шундай сув пуркарди. Хутгалон ҳокими жавоб бериб улгурмади:

— Ҳумоюн ўрду жарчилари! Ҳумоюн ўрду жарчилари-и!.. — деган сўзлар эшитилди шу пайт. Уларнинг хаёллари бўлиниб, овоз келган томонга қарадилар.

Дара оғзида учта отлик пайдо бўлди. Битгаси келган жойида тўхтади, қолган иккитаси икки томонга қараб йўналди. Кўп фурсат ўтмади:

— Одамлару одамлар, эшитмадим, деманглар! Абулмузаффар соҳибқирон Амир Темур Кураго-о-о-он Ҳазрати олийлари-и-и-и ...ташриф буюрадила-а-а-ар!

Биринчи жарчининг жаранглаган ёқимли ўткир овози дарани бир айланиб чиқди.

Бироздан кейин ўнг ва чап томонлардан ҳам жарчиларнинг ана шундай ўктам овозлари эшитилди.

Бурғулар чалинди. Карнайлар ўзларининг мардонвор «ғат-ғат»ларини бошлаб юбордилар. Осмонда тўмиқдай ҳам булут йўқ, куёш чарақлаб турса-да, дара ҳавоси мўътадил, ғир-ғир эсан шабада кишига хуш ёқарди.

Ниҳоят, йўл бошида Амир Темурнинг ярақлаган

оппоқ, оқ тулпори кўринди. Олтин эгарда савлат тўкиб ўлтирган соҳибқирон тилло узангиларга оёқ қўйган эди. Бу пайт сайхонликлардаги томошалар ҳам тўхтаган, ҳамманинг диққати шимол ёққа қадалганди, шимол ёққа... Ўттиз қадамча олдинда, икки ёнда ва орқадан ҳам шундай масофада тўрттадан хос ясовул Турон султони муҳофаза қилиб келишарди. Амирул умаро Амир Жоку барлос билан мамлакат ва раъият вазири Амир Сайфиддин некўз оқ тулпорнинг тилло юганини икки томондан тутиб етаклаш шарафига муяссар бўлдилар. Барча дара оғзида отдан тушиб, соҳибқирон изидан пиёда йўналди. Ловуллаб турган гиламлар тўшалган майдонга етганда, Аббос баҳодир ўнг узангидан ушлади, Муҳаммад Чуроға додоҳ чап узангини соҳибқирон оёғига тўғрилади... Амир Темур шошилмай оппоқ поёндоз солинган тўрт зинали олтин тахтга қараб юрди. Соҳибқирон, одатда, саройда кўпроқ қора ва кўк барқутдан тикилган зар ёқали енгиларга калта тўн кияр, бошига йирик Яман ёкути қадалган оқ салла ўрар, бу унинг салобатига салобат қўшарди. Авра қора барқут тўн кийган, оқ салла Амир Темур поёндозга қадам босиб, зинадан бир-бир чиқа бошлаганда дардан қийқириқ, сурон авж олди.

— Амир соҳибқирон умрлари узоқ бўлсун!

— Оллоҳ ўз паноҳида асрасун!

— Давлатлари пойидор бўлсу-у-ун!

— Дунё тургунча турсун!

— Амир соҳибқирон! Амир соҳибқиро-о-он! Амир соҳибқиро-о-он!..

Энди авж навбати созларга ўтди. Бурғу тўққиз марта сас берди. Сурнай тўққиз бор нола қилди. Карнай тўққиз карра наъра тортди... Юраклар ларзага келди. Кўзлари ёшланган Муҳаммад Чуроға додхоҳ назарида салтанат байроғи ҳилпираб турган ана бу чўнг қоя ҳам суронлардан ларзага тушмоқда эди.

Пири муршид Мир Саййид Барака катта эҳтиром ила тахтнинг ўнг томонидан муносиб жой олганидан сўнг, соҳибқиронни зиёрат қилиш бошланди. Муҳаммад Чуроға додхоҳ овозини баланд қўйиб эълон қилди:

— Туронзамин хони Суюрғатмишхон жаноблари!

Суюрғатмишхон тахт пойида тўққиз марта тиз чўкиб Амир Темурга таъзим этди:

— Бебадал зафар муборак бўлсун, Амир соҳибқи-

рон! — У шундай дегач, бориб баркут тўннинг пеши-ни ўпиб кўзларига суртди. Амир Довуд дувлат шоҳона либосга лаб босиб тавоф қилар экан, меҳри жўшиб кетди. Гарчи сўз айтиш шарт бўлмаса-да, ўзини тиял-мади:

— Толеимизга омон бўлингиз, илоё! — деди гулди-раб.

Бухоро ҳокими Маҳмудшоҳ Бухорий соҳибқирон-ни зиёрат қилаётганда, Хутталон ҳокими Амир Кай-хусрав навбат кутарди. У қандай қилиб тиз чўкишни удалаш ҳақида бош қотирарди. Гап шундаки, амир-нинг оёғида боди бор бўлиб, вақти-вақти билан кўзиб турарди. Боя Бухоро ҳокими билан оёқда тик туриб сўзлашишди, шунда даранинг салқин шабадаси таъ-сир қилдими ёки елвизақданми, билмайди, икки оёғига, сон, тизза ва болдир аралаш қаттиқ оғриқ кириб, азоб бера бошлади. Тиз букиш у ёқда турсин, юриш ҳам мушкуллашиб борарди. Бундай пайтларда у дарров жой-га чўзилар, оёғига шўр пахта боғлатиб, иссиқ тутар, уқалатар, шунда жони бироз ором оларди. Аммо унга ҳозир имкон қаёқда?..

У секин орқасига қаради. Ортида Ҳисори шодмон ҳокими Шайх Муҳаммад Баён сулдуз турибди, ундан кейин Андижон ҳокими, кейин Тошкент ҳокими, улус-бегилар, мингбошилар, кадҳудолар... Бу бир занжир эди, уни узиш ёки ундан узилиш асло мумкин эмас. Узаман деган ўзи узилиб кетади... Амир Кайхусрав тиз чўкишнинг еттинчисига борганда бутун аъзои бадани-да қалтироқ сезди, афти буришиб кетишига оз қолди! Худо бир сақлади, агар шундай бўлганда борми, беш қадам нарида тахтда ўлтирган соҳибқироннинг назари тушиши турган гап эди! У тишини тишига босди... Саккизинчисида, унда ҳамма нарсани унутиб, ерга чўзилиб ётиб олиш истаги туғилди, аммо ён бермади. Охирги марта тиз чўкиб ўрнидан турар экан, пешона-сидан совуқ тер чиқиб кетди! Амир Темур Амир Кай-хусрав чехрасини зўраки табассумга ўралган изтироб-лар беаганини кўрди ва буни ўзича Хутталон ҳоки-мининг азалий иддаоларига йўйиб қўяқолди...

Навбат соҳибқироннинг фарзандларига етди.

— Ассалому алейкум, валинеъмат! — деди Жаҳон-гир Мирзо ўнг қўлини кўксига қўйиб эгилар экан.

Амир Темур хиёл бош тебратиб алик олди. Дуркун қоматли шаҳзода маросимни ўринлата ётганда, Амир

Темур ўтган уч ой мобайнида ўғлининг яна ҳам бўй тортиб қолганини кўрди, сабза урган мўйлаби тиниқ юзига жуда ярашган, кўзлари бирам ёрқин... Ҳа, фарзанд жигарпоранг, суянчинг, қувончинг, умринг, давомчинг! Иншооллоҳ, кўнгилдаги ниятларнинг жиллакурса ярмини рўёбга чиқаргач, тахтни Жаҳонгир Мирзога беради, шаҳзода унинг мақсадини байроқ қилиб олиб салтанат шукуҳига шукуҳ қўшади, кейин набираси даврон тахтига минади, кейин чевараси, эвараси... Амир Темур туриб ўғлини бағрига босгиси, ҳаммага кўз-кўз қилгиси келди, аммо ўзини тийди. Қутлуғ Туркон оқа билан Ширин бикалар Оқа Беги хоним ва Султон Бахт бегимларни етаклаб келишди. Опасингиллар соҳибқироннинг елкасидан олиб зиёрат қилдилар. Амир Темур қўғирчоқлардай ясанган икки қизини суюб пешоналаридан ўпди, бошларини силаб қўйдиди, ҳар иккисига аталган ҳадясини тутқазди. Сўнг Улус оқа, канизақларга навбат етди...

Зиёрат маросими тамом бўлгач, мулозимлар тахтнинг рўпарасида қип-қизил гиламлар устида жой ҳозирладилар. Фурсат фароватга мойил эди. Амир Темур, аҳли давра ўзларини эркин сезсунлар, деган маънода тахтдан тушиб, юмшоқ заррин тўшакларга ўлтирди-да, чап тирсагини юмшоқ ёстиқларга тиради. Сирқираб турган ўнг оёғи бироз роҳатлангандек бўлди. Чап томонда пири муршид Мир Саййид Барака, ўнг томонда Суюрватмишхон чўк тушмиш эдилар. Салтанат пешволари даврани кенг олдилар. Пири муршид фотиҳага қўл очишдан олдин бир оғиз сўз айтмакни ўзига фарз деб билди:

— Ҳазрат саййиди олам пайғамбари расулиллоҳ дерларки: «Шоҳларнинг умридин бир соатким, ақл ва дод бирлан кечкай, олтмиш йиллик тоат-ибодатдан яхшироқ турур...» Боқингиз, толе ва салтанат чашмаси шамшир сувидан жилолар олар эрмиш. Саодату омонлик боғи подшоҳлар қиличидан, шаън-шавкатидан фаровон ва обод эрмиш... Фақат ушбу қиличлар ёлғиз адолат йўлини тутғон подшоҳларгагина тегишлидур. Кучни адолатдан излаган Амир соҳибқирон умрлари пойдор, қиличлари обдор бўлсун! Алҳамду лиллаҳи роббил оламин! Омин, Оллоҳу акбар!

— О-о-мин! Оллоҳу акбар! — садолари янгаркан шамшир янглиғ кўтарилган қўллар қутлуғ фотиҳага тортилди.

Шундан кейин ёзилган шоҳона дастурхон беҳисоб турфа хил таомлар билан безалди. Машшоқлар со­ларини қайтадан со­лашга киришдилар ва «Шодиёна»ни бошлаб юбордилар. Замонанинг машхури офоқ ҳофизлари овозларидан хушманзара дара оғуши обод бўлди. Сайлу сафо кечгача давом этди.

Алуфа тавочи Амир Довуд дуғлат девонбегига, яқинда сафардан қайтганлиги ва хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфидан соҳибқиронга мактуб олиб келганлигини бил­дирди. Бу ҳақда Муҳаммад Чуроға додхоҳга айтиб қўйди. У ҳумоюн ўрдуга чорлашларини интизорлик билан кутар, еган-ичгани ҳам ичига тушмас эди.

Бирдан Муҳаммад Чуроға додхоҳнинг чорлови эши­тилди:

— Алуфа тавочи жаноблари! Ҳумоюн ўрдуга! Ҳумо­юн ўрдуга!..

Ў Н Т Ў Қ Қ И З И Н Ч И Б О Б

I

Самарқанд тонги серфайз ва сўлим эди.

Соҳибқирон мамлакат ва раъият вазири Амир Сай­фиддин некўз ҳамда амирул умаро Амир Жоку бар­лосларни зудлик билан ҳумоюн ўрдуга чорлатди.

Амир Темур, доимо бир ишга киришмай туриб, ундан қутилиш йўлларини излаб қўй, деган ақида эта­гидан тутати. Алуфа тавочини Хоразмга юборар экан, элчи қандай жавоб олиб келишини олдиндан тахмин қиларди. «Наҳотки, ўз юртимда ўзимга ўзим қилич ўқталсам — Хоразмга юриш қилишга мажбур бўл­сам?...» деган ўй унга тинчлик бермасди. Жумла жа­ҳонга аёнки, Хоразм Чигатой улусига киради, Амир Темур салтанати эса ўзини Чигатой улусининг вориси ҳисоблайди, инчунин Хоразм салтанатнинг Андижон­дек, Тошкентдек, Шибирғондек, Термиздек бир вилоя­ти бўлмоғи керак. Наҳотки, кенгаш билан ушбу муам­мони ҳал этиш мумкин эмас? Наҳотки, муаммони адо­латли, тўғри ечиш учун эгри қиличга суянмоқ даркор? Ҳарнечук, Хоразмни бир ёқли қилмай, салтанат бутун­лиги ва равнақи ҳақида сўз юритиши номуносиб бир юмушдир. Амир Темурнинг бунга имони комил.

У Самарқанд марказидаги тепалиқда яқингинада

қад кўтарган ҳашаматли Кўксаройнинг чиройли кўринишхонасида — ичкихона ҳам дердилар, — тахтда ўлтирар эди. Иккинчи ошёнада ўнг томонни банд этган кўринишхона узунлиги юз қадам, эни элик қадам келадиган шифти баланд барҳаво бир хона бўлиб, ипак пардалар тутилган ўнга кенг деразаси Чорсу майдонига қарарди. Кўксарой майдонга худди узукка кўз қўйгандай ярашиб тушди. Деворларига Ғозғоннинг кўк мрамаридан қопланган, икки ёнида иккита минора бўй чўзган, офтобда шишадай ярақлаб турадиган тўрт ошёнали маҳобатли саройнинг биринчи ошёнасида хазинаи омира¹ ва қўрхона қарор топди. Қозиюл қуззот, қози аскар, аҳдос² қозиси, шунингдек вақф ерлари, вақф мол-мулклар ҳисобини олиб тургувчи садри аъзам, қурчибоши, ясовулбоши, хирож ҳажмини белгилувчи амалдор, уни калакчи деб аташарди, солиқ ва ўлпон йиғувчи муҳассил ва бошқа мансабдорлар биринчи ошёнани банд этдилар.

Иккинчи ошёнада кўринишхона, ички хонадан ташқари, чап томонда девонбеги, бош вазир, амирул умаро ва вазирлар хоналари мавжуд. Учинчи ошёнада ҳарам жойлашган. Ҳарам аҳли учун саройнинг ўнг томонига хос дарбозадан алоҳида йўл қилинган... Кўксарой атрофига кўп дарахтлар экилгач, у бамисли ям-яшил боғ ичида бино қилинганга ўхшаб қолди. Сўнг боғ девор билан ўраб олинди.

Соҳибқирон мулозимга деразалар пардасини кўтариб қўйишни буюрди. Ўлтирган жойидан унга шаҳарнинг шимол тарафидаги улкан қурилишлар манзараси баралла кўриниб турарди. Шу пайт Муҳаммад Чуроға додхоҳ кириб, амирлар ҳозир эканликларини маълум қилди.

— Киришсун, айт! — деган ижозат бўлди.

Амир Темур амирларга тахтнинг ўнг томонидан жой кўрсатди ва ўлтиришга таклиф этди.

Ҳар галгидек Амир Темур хотиржам ва босиқ деди:

— Рақибнинг ҳурмати, унинг олдидан бир ўтиб қўймак жавонмардлик белгисидур, жаноблар!

Амирлар дарров гапнинг нимадалигини фаҳмлашиб бир-бирларига қараб қўйдилар.

¹ Давлат хазинаси.

² Урф-одатлар ва қундалиқ ишлар бажарилишини назорат қилувчи қози.

— Бешак-шубҳа, Амир соҳибқирон! — тасдиқ этди Амир Сайфиддин некўз.

— Муслмончилигу диёнат этагидан тутуб, душманни инсофу адолат йўлига чақирмак ва қилич қайрамакнинг нохуш оқибатларидан асрамак марднинг ишидур, — давом этди Амир Темур. — Борди-ю душман оқил кенгашга қулоқ бермаса ва ўз билганидан қолмаса, барча гуноҳ ўшал қулоқсизнинг йўғон бўйнига тушадур...

— Бағоят ҳақ гапирдилар! Малҳам наф бермаса, ярага тиф урилмай илож йўқ... — Буни Амир Жоку барлос айтди.

— Биз хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфига яхши сўзларимизни раво кўрдик. Ажабки, ул қиличини ўртага солибдур, худди эгри қилич биргина унинг илгида бордек... Биз огоҳ этдик, узримиз қабул қилинди!

Кўринишхонага жимлик чўқди.

Амир Темур: «Биз огоҳ этдик, узримиз қабул қилинди...» деди-ю ўзининг тутумини оқлагандек бўлди. У буни сезди. Бу ерда Туркистон султони ҳақми? Унинг даъволари тўғрими, ўринлими?.. Шу палла бир лаҳза ўзини хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи ўрнига қўйиб кўрди. Хўш, қўшни мамлакатдан унга шундай мазмунда мактуб келиб қолди, дейлик. Амир Темур нима деб жавоб берарди экан? Юртни осонгина топширишга рози бўлармиди? Албатта, йўқ! Ҳеч қачон, асло! Шундай қилганда, тавқи лаънатни бўйнига илган бўларди!

Демак, хоразмшоҳни ҳам қайсарликда ёки писандасизликда айблаш ножоиз, у ҳам мамлакатининг посбони, у ҳам элнинг қаршишига қолмоқчи эмас. «Пичоқни ўзингга ур, оғримаса бировга ур!» дейдилар-ку.

Аммо бу ерда Туркистон султони кўнглига қувват бериб турган бир нарса бор — Амир Темур юрт босиб олмоқчи эмас, юрт тикламоқчи, пора-пора мамлакатни бутунламоқчи! Ҳа-ҳа, бутунламоқчи! Устига устак, у дабудурустан бостириб бораётгани йўқ, балки одил подшолар йўлидан юриб, кенгаш измини тутиб, келишиб иш қилиш ниятида. Буни Олоҳнинг ўзи кўриб турибди...

Амир Темур кўринишхонада у ёқдан бу ёққа юрар экан, ана шуларни хаёлидан ўтказар эди.

— Амирул умаро жаноблари! — деди бирдан Амир

Темур. — Ҳозир барча сипоҳлар ўз уйларида, бола-бақралар олдидадурлар. Қиш кириб қолди. Лашкар бошлиқларига фармон қилингким, йўллар қуриган пайтга шайланиб турсунлар. Наврўздан кейин қўшинлар йиғилсун, лашкаргоҳга чорлансун! Барчага совут-дубулға, анжомлар мўл тарқатилсун!

— Бош устига, Амир соҳибқирон!

Амир Темур тахтга ўлтирди ва дераза томонга боққанча, ўзига ўзи айтгандек, деди:

— Наҳотки Хоразмга бориладур? Наҳотки тўғри ишни бажариш учун кунимиз эгри қиличга қолса?..

II

Ҳамал охирларида Хоразмда катта тўй бошланиб кетди. Хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи қизи Иқбол бикани нуфузли амирлардан Хожа Шохнинг паҳлавон ўғли Жаҳон Маликка узатмоқда эди. Подшо саройидан ҳар кун эрталаб карнай-сурнай садолари таралар, пойтахт аҳли, мадрасалар талабалари ва Қайсария карвонсаройи мусофирларини тўйхонага чорларди. Дастурхондан меҳмонлар аримас, ўйин-кулгу тинмасди. Мамлакат ҳаётнинг тўкис тантанаси бўлган тўйнинг беғубор шодиёнасига чулганган.

Хонзода хоним, Сиймин бика ва Оққизлар дугоналари атрофида парвона... Келинлик либосига бурканган, сулув бўлиб кетган Иқбол бикага ҳавас билан қарашар, куёв ҳақида саволлар отишиб ҳазиллашишар, жигига тегишар, кайвонилардай кенгаш ҳам бериб қўйишарди. Иқбол бика буларга хафа бўлмас, «Ҳаммангизнинг ҳам бошингизга тушсун, илоё!», «Бу маслаҳатингизни ўзингизга олиб қўйингиз, керак бўладур!» қабилда жавоб қайтарарди. Тўй бошланишидан бир кун аввал маликалар ўзлари севган хушманзара Зангорикўл бўйига отландилар.

Маликалар маофаси муюлишдан ўтганда Иқбол бика хаёлларга кўмилиб келаётган Хонзода хонимга қаради-да, ҳаммага эшиттириб: «Севин, Жаҳонгир Мирзодан хабар борми?..» деб сўраб қолди. Хонзода хоним қизариб кетди: «Вой, бу нима деганинг?.. Нега хабар бўлиши керак экан? Билмасам...» «Бўлиб қолар, бўлиб қолар...» қўшилди сўзга Оққиз. Шундан сўнг маофа то Зангорикўл бўйига келгунча ҳеч ким лом-мим демади. Ҳамма ўз ўйи билан банд эди.

Маликалар барра майсалар билан нимтатир қопланган яйловда, кўл бўйида кечгача қолиб кетишди.

* * *

Тўйнинг олтинчи куни аср намози вақтида Гурлан тарафдан бир отлиқ терга пишган тўриғини елдирганча шаҳар дарвозасига етиб келди. Узоқ йўл юриб ҳориган отлиқ шаҳар ёқдаги шодиёна, карнай-сурнай овозларидан ҳайрон бўлди.

— Ҳой, ким бор? — қичқирди у. — Дарвозани очингиз! Тез очингиз!

Иттифоқо, шаҳарнинг кутволи¹ Бекхожа дарвоза тепасида эди, пастга ҳайратланиб қаради:

— Менглихожа? Гурлан амири?..

Шитоб дарвозани очдилар. Менглихожа отдан тушиб, бироз нафас ростлади. У ўттиз бешлардаги ўрта бўйли, япалоқ юзли, биткўз, довжорак бир киши эди.

— Офат келди, ёшулли! — Гурлан амири ҳорғин кўзларини каттароқ очиб Бекхожага тикилди. — Офат келди, офат!.. Самарқанд султони Амир Темурнинг лашкари юртимизни талон-торож этди. Улар Жайхун бўйидаги Сепоя мавзесидан ўтиб Кот ҳисорини олдилар... Душман шамолдай тез, бешафқат ва беандиша. Гурланга келишганда, мен дарвозани маҳкам бекиттирдим, аррода ва тири чархларни² шай қилдирдим. Ҳисор олдидаги ҳандақ эса чуқур, ундан ўтишлари маҳол деб хотиржам эдим... Аммо Амир Темур хас-хашак тўпланиб ҳандақни тўлдиришларини буюрди. Шунча хас-хашакни қайдин топибдур?... Учрагани тутиб тигдан ўтказдилар... Ҳамма ер ўликка тўлиб кетди, ёшулли! Жаҳаннамнинг нақ ўзи! Мен зўрға қочиб қутулдим, заифаларим, қизларим бари ёғий кўлида қолди. Ёғий лашкари ҳар ён тарқалиб форат қилаётир. Хоразмшоҳни огоҳ этай деб шошилдим...

Менглихожа оғир сўлиш олди.

— Аҳволни Ҳусайн Сўфи ҳазрати олийларига тез билдириш лозим! Тез!

— Ҳозир мумкин эмас! — кутвол кескин деди. — Биронта чибин ҳам мени безовта қилмасун, деб буюр-

¹ Комендант, маъносида.

² Аррода — филдирак устига ўрнатилган, катта тошларни отишга мосланган махсус қурилма. Тири чарх — айланиб ўзи ўқ отувчи ҳарбий қурилма.

гонлар... Шундоқ хурсандчилик пайти қандоқ қилиб нохуш хабарни айтамыз? Бироз кутайлик...

Қизиқ устида шундай деди-ю Бекхожа сўнги гапидан ўзи ҳам ҳайрон бўлиб қолди. Тўй қирқ кечакундуз давом этади, энди олти кун ўтди... «Бироз куттиш» чиндан ҳам қанча бўлиши мумкин?..

У шитоб тўйхонага бориш зарурлигини англади.

Сарой майдонида тумонот одам, игна ташланса ерга тушмайди. Кўчада одамлар оқими тўхтамайди. Меҳмонлар дастурхон атрофида ўлтиришиб, майдон ўртасида чарх уриб рақс тушаётган ўйинчиларни томоша қилишади. Хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи саҳнанинг тўр томонида катта сўрида Юсуф Сўфи, Оқ Сўфи, Хожа Шайхзода ва бошқа аъёну ақобирлар орасида савлат тўкканча, хушчақчақ даврани бошқаради. Яқинлашишнинг иложи бўлмаганидан, Бекхожа амаллаб мулозимни топиб, унга нималарнидир уқтирди. Мулозим хоразмшоҳ томон шошилди. Одамлар тўсиб қолишди-ю мулозимнинг бу гапни хоразмшоҳга қандай айтганини Бекхожа ҳам, Менглихожа ҳам узоқдан кўришолмади.

Менглихожа қорни қаттиқ очқанлигини энди сизди. Улар дастурхонга қўл чўзган эдилар ҳамки, ҳалиги мулозим қайтиб келиб, ҳозир у билан шитоб ҳумоюннишон саройга боришлари зарурлигини билдирди. Сарой кўринишхонасида хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи билан Юсуф Сўфи асабий у ёқдан бу ёққа бориб келишарди. Юсуф Сўфи нуқул тишларини фикрлатарди.

Гурлан амири тиз чўкиб таъзим бажо келтиргач, даҳшатли воқеани қўшмай-чатмай баён қилди...

Хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфининг бирдан нафаси қиса бошлади ва ранги оқарганча ўлтириб қолди. Сувга югурдилар. Хос табиб, хоразмшоҳ ҳазрати олийлари толиқибдилар, ёстиққа бош қўйиб ҳордиқ олишлари лозим, у кишига осойишталик керак, деди. Уни хос хонага олиб кириб ётқиздилар.

Юсуф Сўфи шитоб бекларбеги Хожа Шайхзодани олдиртириб келди. Бекларбеги суяги бузуқ, барваста, шунга қарамай чаққон ҳаракат қиладиган қирқлардаги одам эди. Улар мавжуд нозик вазиятда қандай йўл тутмоқ кераклиги ҳақида фикрлашдилар. Лашкар аҳволи, сипоҳ йиғишни тез амалга ошириш, мудофаа чораларини кўриш тўғрисида сўз кетди. Асосан, Юсуф

Сўфи гапирди, бекларбеги тинглади. Тундаёқ барча лашкарбошилар саройда машваратга тўпландилар.

— Зангорикўл атрофидаги яйлов лашкаргоҳ қилиб белгиланур! — эълон қилди Юсуф Сўфи. У юзи япалоқдан келган, тишини тез-тез вижирлатиб турадиган ўттиз бешлардаги бир одам эди. — Қўшинлар ўша ерда саф тортсунлар! Бош эгиш йўқ, падари бузрукворимиз бизларни бунга ўргатмаганлар. Оқсоқ Темур билан фақат қилич тилида сўйлашамиз! Фақат қилич тилида! Билсунларким, бирон бир кишида бошқача ўй бўлиши мумкин эмас!

— Мумкин эмас! — тасдиқлади кутвол Бекхожа ҳаммадан олдин.

— Мумкин эмас! — Бу Гурлан амири Менглихожанинг овози эди.

— Бош эгиш йўқ!

— Қонга-қон!

— Душманни ер тишлатамиз! — қабилида Юсуф Сўфининг сўзларини қўллаб-қувватлагувчи бошқа овозлар ҳам янгради. Хожа Шайхзода нимадир демоқчи бўлди, аммо овоз чиқармади. Чунки рўбарўдан сурон солиб чопиб келаётган оломонга бирон гапни тушунтиришга уриниш фойдасиз эканлигини кўп марта бошидан кечирган...

Машваратдан сўнг Юсуф Сўфи бекларбегини олиб, саройнинг у томонига, хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфининг хос хонасига йўналди. Хоразмшоҳ анчагина алаҳсираб ётгач, ниҳоят яқиндагина кўзи илинибди. Унинг ёнидан жилмаган хос табиб, шивирлаб, тонг-эртангача безовта қилмасликларини ўғиниб сўради...

Ҳусайн Сўфи эрталаб ҳеч нарса бўлмагандай уйқудан тиниқиб уйғонди. Бошининг орқасидаги енгил салқи оғриқни демаса, уни безовта қиладиган сабаб йўқ эди. Хос табибнинг тинимсиз муолажалари зое кетмади.

— Баъзан юрагимда қувват бўлмай қоладир... — тушунтирди ўз аҳволи руҳиясини хоразмшоҳ Юсуф Сўфига.

— Нима сабабдан, оға?

— Сабабини Оллоҳ биладир, Шоҳ Юсуф!

Хоразмшоҳ инисини ҳурматлаб шундай деб атарди.

Юсуф Сўфи нохуш хабардан сўнг тунда машварат чақирилгани, лашкаргоҳ белгиланганини билдириб ўтди.

Хоразмшоҳ хурсанд бўлди, «Шоҳ Юсуф»нинг «Оқсоқ Темур билан фақат қилич тилида сўзлашамиз!» деган сўзлари хуш ёққанлигини айтди.

— Ҳа, биз бу ерларни қилич билан қўлга киритганмиз! — Ҳусайн Сўфи ўзининг яхши кўрган сўзларини такрорлади. — Кимки олмоқчи бўлса, уни қилич билан олишга тўғри келади! Бизга оқсоқ ким бўлибди?..

Тўй кеча тутаган, ҳаммада қандайдир палағда бир кайфият ҳукм сурарди. Қош қорая бошлади.

Худди шу пайт Гурганждан икки фарсах жанубдан оқиб ўтадиган Жўйи Қовун сойи томондан чопар етди:

— Ҳазрати олийлари! Ҳазрати олийлари! — энтиқди чопар, бу йигирма-йигирма бешлардаги ўрта бўйли йигит эди. — Қоровулардан хабар етдиким, сон-саноксиз қўшин бостириб келмоқда экан! Навқар қумдан ҳам кўп эмиш, қўшин бошида Оқсоқ Темур деган баджаҳл бир саркарда келармиш. Ҳеч нарса унга бас кела олмас экан!

Кутилмаган бу янгиликдан Ҳусайн Сўфи энди рост-такамига ташвишга тушди. Хоразмшоҳ ўз қўшинларини яхши билади. Лекин Амир Темурнинг лашкарига тенг келиши маҳол. Кўп — кўп-да. Шунини юрагининг тубида сезиб турибди. Таваккал майдонга от солиб бўлмайди, мағлублик жандасини кийгандан ўлим афзалроқ! Қандай йўл тутиш керак? Нима қилиш керак? Нима?.. Юсуф Сўфи, Хожа Шайхзода ва бошқа салтанат пешволари машваратга келгунларигача, уни шундай саволлар эзиб ташлади.

— Фақат қилич иш берадур! Қилич! Қилич! — овозини кўтариб қатъий деди Юсуф Сўфи.

Хоразмшоҳ, сизнинг фикрингиз қалай дегандай, бекларбеги Хожа Шайхзодага қаради. Бекларбеги бироз ўйланган бўлди:

— Ҳазрати олийлари! Бостириб келгон душманни қилич билан кутиб олмоқ бу фарз ҳам суннатдир, — дея сўз бошлади Хожа Шайхзода. — Мен бутун лашкаргоҳда қўшинимизни тафтиш айладим. Нима десам... Қўшиннинг чўғи озроқ... Ақли қосирим дейдирки, бу қўшин билан Амир Темурга бас келиб бўлмас. Қўшинни кўпайтмоқда эса вақт бевафолик этиб турибдур...

— Нима демоқчилар бу бирлан, ёшулли?.. — бирдан сўзни кесиб унга ўдағайлади Юсуф Сўфи. — Душманнинг олдига, сиз улугсиз, қўшинингиз лак-лак, дея

бош эгиб бор, демоқчимисиз? Бориб Оқсоқ Темурнинг оёғини ялайликму? Юртимизни бўшатиб берайликму? Ўзимиз қул, хотинларимиз чўри бўлсинларму? А, ёшулли? Шундай демоқчимилар?..

— Маъзур тутсунлар... Ҳали гапимнинг «берди»-сини айтғоним йўқ... Нима десам... — деди оғир Хожа Шайхзода, у гап топилмай қолган пайтларда «Нима десам...» сўзларини ишлатишни яхши кўрарди. Яна унинг гапи оғзида қолди.

— Йўқ, сиз айтинг-чи! — Юсуф Сўфи қизишиб кетди. — Боболарнинг юзига оёқ кўяйликму? Душман отини етаклаб боғларимизга олиб кирайликму? Ўзимиз пайхон этайликму, а? Бу қўшин билан Амир Темурга бас келиб бўлмас, дейсиз? Кишилар кўнглига гумон тухмини сочасиз? Балки чўғирмани ташлармизда, ёшулли, бошларимизга рўмол ўраб олармиз? А?..

— Юсуфбек жаноблари, маъзур тутсунлар...

— Шоҳ Юсуф! — Хоразмшоҳ бироз ранжиганини яширмади. — Жанжал учун йиғинмадик. Буни душманга кўяйлик. Вазият оғир ва мужмал... Вазмин бўлайлик. Кенгашиб олайлик, деб чорладим сизларни... Давом этсунлар, муҳтарам бекларбеги!

Юсуф Сўфи тишларини бир гижирлатиб қўйди, лекин гапирмади.

— Юртимизнинг бир гардини ҳам ванимларга раво кўрмасмен! — деди Хожа Шайхзода. — Бу тонг отганда чиққан куёшдай равшан. Подшойи олам, бағоят тўғри дедилар, вазият оғир ва мужмал... Нима десам... Вазият ойини деган гап борки, уни четлаб ўтиш мушкул. Унга қараб тарозига тош қўймоқ зарур. Ҳозир оқсоқ Темур қўшинига тенг кела олмаймиз, афсуски, бу шундоқ. Шу сабабдан элчи юбориб, сулҳ таклиф этмоғимиз керак, токи у ўша келган жойидан ортига қайтсун... Душман отининг туёғи шаҳримизга етмасун. Биз эса шу аснода нафас ростлаб оламиз, қўшни шаҳру қасабалардан аскар йиғамиз, машқимизни чиниқтирамиз. Нима десам... Қиличимиз қинида турибдур, ана. Уни истаган вақтда қинидан чиқара оламиз, подшоҳ ҳазрати олийлари...

Хоразмшоҳ Хусайн Сўфи бекларбегининг куйиниб айтган сўзларида катта ҳақиқат борлигини тан олди. Бугуннинг манзараси тўғри чизилган эди уларда.

— Эй салтанат пешволари! Бостириб келаётган ёғий билан сулҳ тузмоқ — бу ҳали енгилмоқ деган сўз

эмас! — деди хоразмшоҳ. — Салтанатлар ўртасида кўҳна муомала йўли, мураса-ю мадора йўли... бу... Кутвол жаноблари! Сиз тонгдаёқ Амир Темур қошига сулҳ таклиф этгали отланингиз! Турон султонининг қандай талаб-сўрови бўлса, билингиз. Аммо шарт: не бўлса ҳам у ўша жойидан ортига қайтиб кетсун!

— Бош устига, олампадох! — деди Бекхожа, туриб келиб хоразмшоҳнинг қўлини ўпди.

— Бекларбеги жаноблари! Сулҳ ўз йўлига. Ўзингиз айтгандек, сулҳ — нафас ростламоқ холос... Сиз қўшинни қурчлашга қандай киришган бўлсангиз, шундоқ давом этдиригиз! Не йўсинда кўмак тиласангиз, олингиз! Хазинаи омира эшиги сизга очиқ!

— Хонумонимни фидо этмакка тайёрмен, подшоҳ ҳазрати олийлари!

Барваста Хожа Шайхзода чаққон юриб келиб хоразмшоҳни тавоф этди.

Юсуф Сўфи барча гапларга индамай қулоқ солиб турар, аммо тишларини ортиқ вижирлатмас эди.

Салтанат боргоҳида режалар ана шундай белгила-ниб турган бир пайтда кутилмаганда юз берган воқеа ҳамма нарсани остин-устин қилиб юборди!

Машварат тугашига сал қолган эди, эшикова кириб бир элчи келганлигини маълум қилди:

— Подшойи олам! Хутталон ҳокими Амир Кайхусравдан шошили-нч элчи сарой остонасида турибди!

Шошили-нч элчи — гоҳи Амир Мусонинг хизмати-ни қилган, гоҳи Хутталон ҳокимининг ишонган ода-мига айланган Тармочуқ эди. Чўтирма кийиб олган элчи шиддат билан юриб келиб, тахтга ўн қадамча қолганда, тиз чўкиб ерни ўпди ва қўйнидан найча қилиб ўралган мактубни икки қўллаб хоразмшоҳга тут-ди. Унда қуйидаги сўзлар ёзилган эди:

«Мўмин-мусулмонлар қутби, жаҳон султонларининг аълоси Хоразм мамлакати подшоси хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи ҳазрати олийларига... Аввали маърур бошимиз ерга етгунча таъзим ва эҳтиром мақомида бўлгон дўстингиздурмиз... Вақт бағоят тивиз ва бешафқат-дур. Билдурмагимиз лозимдурки, Турон султони Амир Темур Кўрағони бадқайсар Хоразмга юриш қилиш иг-даосидан қутула олмади. Қайтармакка биз томони-миздан қўп саъи-ҳаракатлар кўргизилди, аммо барчаси тошга ёққан ёмғирдек нафсиз кетди... Кот, Хевақ,

Гурлан Амир Темур тасарруфига ўтмиш. Яна икки кунлик йўл босилса, Гурганжга етулар... Алҳосил, кенгаш бермакка ошиқадурмиз. Аввалан, зинҳор унга инонмангиз, дўстлик эшигини оча кўрмангиз. Сўнг сулҳ тузишни асло ўйламангиз. Ҳозир Турон қўшини пароканда, Гурланни олгач, илғорлик кўргизиб, ҳар тарафга тарқалиб кетган, юртни талон-торож этиб ётибди... Қулайликка мойил фурсатда, ҳазрати олийлари, собитқадам ва саркаш Хоразм қўшинини бошлаб Жўйи Қовун бўйига келсалар, жанг қизиган чоғда биз бу ёқдан тўпсиздирар навкарларимиз бирлан Турон қўшинидан ажраб чиқиб, иншоолоҳ, сафингизга қўшилғоймиз. Лашкар узра оқ байроқ қиллираб кўринадир, бу бизнинг шижоатимизга ишоратдур... Икки қўшин Амир Темурни ер билан яксон этғоймиз! Даҳшатли душманимиздан бирданига қутулғоймиз!

Боқий салом ила ағдои дўстингиз ва фидойингиз Амир Кайхусрав Кўрагон Хутталоний. Ҳижрий 773 йил жумода аввал ойининг 5 кунини. Кот шаҳри».

Нома ўқилиши билан саройни қийқириқ босиб кетди. Биров бировнинг сўзини эшитмас, аммо ҳар ким нимадир дея мактубга муносабат билдирарди.

— Қўшинимиз чўғи кам, деб тургандик... Худо қўшинни ҳам бут қилди! — қувонганини яширмади Юсуф Сўфи. — Энди оқсоқ Темурнинг додини берамиз! Энди оқсоқ кунини кўрадир, ҳа!

— Кунини кўрадир! — қичқирди гурлан амири.

Хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи ҳам мамнун бўлиб кўнгли ёришди. Амир Кайхусрав, аввало, синашта дўсти, қолаверса Мовароуннаҳрда донғи чиққан амир, қўшини ҳам шиддатли. Кейин балки Маҳмудшоҳ Бухорий ҳам бизга қўшиладир. Зиндачашм опардий, афсуски, Самарқандда ёсоққа етказилибди. Шибирғон амири бўлганда-ю хоразмшоҳнинг ошиғи олчи эди-я.

Хоразмшоҳ, бу ёғига нима дейсиз, дегандай Хожа Шайхзодага қаради. Барча жим қолди.

— Вазият ойини ўзгарди, подшо ҳазрати олийлари! Нима десам... Энди душманга юзма-юз борсак бўладир! Ёғийнинг ўз ичидан ўт чиқиб, Амир Кайхусрав Хутталоний биз томонга ўтадиган бўлибдир. Бу бешак Оллоҳнинг бизга кўргизган илтифоти, подшойи олам!

Тармочуқ шу пайт кетишга ижозат сўради.

Хоразмшоҳ дарҳол котибни чақиртириб, Амир Кайхусравга жавоб номаси ёзишни буюрди ва «Ёз!» деди. Котиб қўлига қалам олди:

«...Қиёматлик дўстимиз Амир Кайхусрав Кўрагон Хутталоний жанобларига. Қаттол душман хуружи олдида Сизнинг мактубингиз дилимизга мадад, белимизга қувват бўлди. Қутлуғ кенгашингизни қабул айладук. Жўйи Қовун бўйида жанобларининг лашкар билан Турон сафини тарк этиб, Хоразм қаторига ўтишингиз, иншооллоҳ, Амир Темур тақдирини ҳал қилгай! Кўнглингиз тўқ бўлсун: Сиз айтқондек, биз душманга дўст эшигини очмасбиз, сулҳ отини атамасбиз! Жўйи Қовун узра Сизнинг ҳилпираган оқ санжовингизни тезроқ кўришга орзуманддурмиз.

Дуои салом, бағъаз калом.

Хоразмшоҳ Хусайн Сўфи. Ҳижрий 773 йил жумодил аввал ойининг 13-куни. Гурганж шаҳри».

Тармочуқ зар попукли найча номани олиб кўзларига суртди-да, қўйнига жойлади, таъзим билан тисарилганча саройдан чиқди. Гурганж кутволи Бекхожа тонг отганда сулҳ тузишга элчиликка борадими, йўқми — билолмай қолди...

III

Душманни Жўйи Қовундан нарига ўтказмасликка аҳд қилган хоразмшоҳ Хусайн Сўфи бекларбеги Хожа Шайхзодага ногора-ю бурғулар садоси остида қўшинни дадил қалъадан ташқарига олиб чиқилсун, деб фармон берди. Майдонталаб Хоразм қўшини сурон солиб Жўйи Қовун бўйига йўл олди.

Амир Темурнинг лашкари чиндан ҳам хотиржамлик этагидан тутиб, ўлжа излаб ҳар томонга тарқалиб кетганди. Амир Кайхусрав бунни тўғри ёзганди. Соҳибқирон Хоразм шаҳрига боришни сал кейинроққа режалаштирди, яна бир бор элчи жўнатиб кенгаш билан орани очиқ қилмоқчи бўлди, у қон тўкилишини истамасди. Шундай хаёллар билан банд бўлиб турган вақтда, қўлига Амир Кайхусрав мулозими Тармочуқдан тортиб олинган номани тутқаздилар...

...Жаҳонгир Мирзо ўнбошиси Ахий Жаббор баҳодир ўз йигитлари билан сарҳадда тунда қоровуликда эдилар, Хоразм ёқдан чўгирма кийган бир одам писиб йўлдан ўта бошлади. Бу Учқорага шубҳали кўринди. «Ер тўймайди ёмғирга, хотин эрга... тўймайди...» дея минғирлаб хиргойи қилаётган Учқора ашуласини тўхтатди-да, ҳалиги одамни кузата бошлади. Чўгирмали одам ниманидир қидирар, тимирскиланарди. Учқоранинг хаёлига келган биринчи фикр шу бўлдики, бу одам — хоразмшоҳ жосуси! Ҳумоюн ўрдудан, душман ёқдан бир «тил» олиб келиш ҳақида буйруқ ҳам бўлган эди-я! Парвардигорнинг ўзи етказди-қўйди! Сал нарида чодирда ўлтиришган Ахий Жаббор баҳодир, Йаналтекин, Йўлқутлуғларга билдирмай битиради бу ишни.

Чўгирмали одам ғира-шира қоронғида, жануб ёқда минг қадамлар нарида ёниб турган гулханлар томонга ўтмоқчи шекилли, беихтиёр Учқоранинг олдига келиб қолди. Ҳалитдан бери Учқоранинг томоғи қичир, қаттиқ йўталгиси келарди. У биларди, йўталиб юборса, иш расво бўлади.

Учқора пайт пойлаб бамисли қоплон ҳалиги одам устига ташланди ва бутун залвори билан босиб тушди. Шу билан баробар қаттиқ йўталиб ҳам олди. Чўгирмали одам чайир экан, Учқорани писанд қилмас, пишилаганча унинг тагидан чиқиб олишга тиришарди. Учқора ишни осонликча тинчитиш мушқуллигини пайқади. Қоронғида тусмолдан бошланиб кетган олатасир муштлашув кутилгандек натижа бермас, биттага битта жавоб келиб турар эди. Шу пайт чап биқинида нимадир жизилади, пичоқ санчилганини у кейин билди. Ҳазабланган Учқора биқинини пайпаслаб ҳам ўлтирмади, бир кучига икки куч қўшилиб, рақибини шарт ерга юзтубан ағдарди-да, икки қўлини орқасига қайирди. Чўгирмали инграб юборди, ҳолсизланган қўлидан пичоқ ерга тушди. Учқора тиззасини чўгирмалининг белига қаттиқ тирар экан:

— Чигирткадай бошингни узиб ташлардим, отангни арвойи! — деди пишқириб. Бизга «тил» керак-да! Амир соҳибқироннинг изин ўп, сенинг жонингни тилаб олган экан, худога айтганинг бор экан, валад!..

Қўққис йўтал овозини эшитган Ахий Жаббор баҳодир билан Йаналтекин чодирдан чиқиб келдилар. Улар дарҳол «тил»нинг қўл-оёғини боғладилар. Жа-

нуб ёқдаги уч чақиримлар наридаги қишлоқдан хўроз қичқиргани эшитилди. Тонг ёриша бошлаган эди.

Ёруғ тушгач, Ахий Жаббор баҳодир «тил»ни таниб қолди: у аввал Амир Кайхусрав хизматида бўлганда, бир неча марта Хоразмга бирга бориб келган Тармочуқ мулозим эди! Кўрди-ю ижирғаниб қўйди. Бу каламуш башара билан боғлиқ ҳодисаларни эслагиси ҳам келмади, ахир мунтазам Амир Кайхусравга уни чилпиган, сасиган, ичи қора, сотқин... шу-да! Аммо у кейинги вақтларда Амир Мусо хизматини қиларди.

— Хоразм ёқда нима қилиб юрибсен? Ёки Амир Мусонинг бир чодирини ўша ёқдаму?.. — тешиб юборгудек тикилди Ахий Жаббор баҳодир салом йўқ, алик йўқ, Тармочуққа.

«Нега бу ёққа юрдим-а? — деди ичида Тармочуқ афсусланиб. — Ўзимдан ўтди.. Яна Ахий Жабборга дуч келиб қолганимни! Аввалги сирдошингдан кўра ёмонроқ душман бўлмаслигини билардим-ку!..»

— Адашиб қолдим... йўл йўқотиб қўйдим, қоронғида... — каловланди Тармочуқ.

— Хоразмда адашиб қолдингму? Сен-а?..

— Менга қара, Ахий Жаббор! — деди бирдан Тармочуқ юзини сидириб. — Бир нарса бераман... Гавҳар! Тоза гавҳар! Қўнжимда... Олу мени қўйиб юбор! Сендан нима кетди... Гавҳарни ол-у мени қўйиб юбор!

Қўли боғлиқ Тармочуқ ётган жойида ёнбошламоқчи бўлар, худди қўйнида нимадир бор-у уни авайлаётгандай ҳаракат қиларди. Бу Ахий Жаббор баҳодир назаридан қочмади.

— Йаналтекин! — буюрди у. — Чап қўйинини қара!

— Яқинлашма! Яқинлашма, деяпман сенга! — бирдан кўзлари ола-кула бўлиб кетди Тармочуқнинг. У бошини сарак-сарак қиларди. — Қоч, ҳозир калла ейсан!

Йаналтекин Тармочуқнинг соқол босган юзи аралаш бир мушт туширди. Тармочуқнинг лаблари қонаб кетди.

— Бу Учқорага пичоқ урганинг ҳаққи...

— Ёндошма, деяпман! Яқинлашсанг ўласан!!! Қоч!!! — дерди ҳамон Тармочуқ, ётган жойида Йаналтекинга дағдаға қилиб.

— Жуфт бўлсин, а? Қўймадинг... — Йаналтекин хотиржам яна муштини ишга солди. Иккинчи муштан кейин Тармочуқ тақдирига тан берди, оғзида тўпла-

ниб қолган қонни бир четта туфлар экан, лом-мим демай ғазабдан қисилган кўзларини Йаналтекинга тикди. Алам қиладиган жойи бор — агар Амир Кайхусрав тошширигини адо этса, Тармочуқ Хутталонда ўзи ёқтирган бир қишлоқ эгаси бўларди. Гоҳ бир амир хўржунини кўтариш, гоҳ ўзга амирнинг отини етаклаш унинг жонига текқанди. Ўз қишлоғига эга бўлиб — ўзича ўша қишлоқни белгилаб ҳам қўйганди — фароғатда умргузаронлик қилиш унинг энг ардоқлаган орзуси эди. Афсус, барчаси адои тамом бўлди...

Йаналтекин Тармочуқнинг кўзларини ўйнатиб, унинг қўйнидан зар попукли найча мактубни олди. Ахий Жаббор баҳодир дарров таниди: бу хоразмшоҳ Хусайн Сўфи номаси эди!

Номани соҳибқиронга етказганларида, у амирзода Жаҳонгир билан бирга қиссахон Мавлоно Убайднинг хоразмшоҳ Жалолиддин Мангуберди ҳақидаги ҳикоясини мароқ билан тинглаб ўлтирарди. Амир Темур юртнинг мард ўғиллари тўғрисидаги қиссаларни жуда ёқтирарди. Туминхон, Алп Арслон, Султон Санжари Мозий, Жалолиддин Мангуберди...

— Қиссаларни тинглаганда улуғ зотларнинг ёруғ ва қора кунлари сабабларини англашга уринингиз, амирзодам! Барчаси сизу бизга сабоқдир — уқтирди соҳибқирон...

Жаҳонгир Мирзо: «Маъқул!» дегандай бош тебратди.

Амир Темур Мавлоно Убайдга номани ўқишни буюрди. Ўрта бўйли, чиройли юзли, патак соқол қиссахон «Валлоҳи алам биссавоб!» деб қўйди-да, ингичка овозда дона-дона қилиб ўқишга тутинди... Нома ўқилган сари Амир Темурнинг куюқ қора қошлари чимирилди, катта-катта кўзларида ҳайрат учқунлари пайдо бўлди, кейин ғазаб ўти чақнади, беихтиёр икки бармоғи билан қоп-қора соқолининг учини эзғилашга турди... Ҳа, бир ҳадисда айтилмишки, қайси одам рўзи азалдан ёмон бўлса асло тузалмагай. У яхшилик қилган одамга ёмонлик билан жавоб бермагунча, кўнгли ўрнига тушмас, бу дунёдан кетмас... Нечоғлиқ улуғ ҳикмат! Амир Кайхусравнинг қилмишидан соҳибқироннинг қаҳру ғазаб томирлари кўзғолди. Аммо ўзини босди. Амирул умаро Амир Жоку барлосга шундай буйруқ қилди:

— Хутталон ҳокими чодирига бориб, дарҳол уни

хонабанд қилдирингиз! Бир мучасига тегилмасун! Ким-са билмасун! Унинг қўшинини еттига бўлингиз ва етти лашкарга қўшиб юборингиз! Хоразмдан сўнг унинг аҳволотин инсоф назаридан ўтказиб, тафтиш айлаб, бир қарорга келурбиз... Хутталон ҳокими Хоразмга отланайлук, деб бир йилдан бери ҳол-жонимизга қўймайдур эрди... Гап бу ёқда экан-да...

Амир Жоку барлос фармон ижросига отланди. Амир Темур хотиржам ўлтиролмаё саропардадан чиқди. У қўшинларнинг шу ерда ҳозирларини ўз кўзи билан кўрмоқчи эди. Соҳибқиронга Жаҳонгир Мирзо билан Суюрғатмишхон ҳамроҳ бўлдилар. Отларни келтирдилар. Хос ясовуллар кузатувида улар чодирма-чодир айландилар, лашкарга тартиб бериб, шу куннинг ўзидаёқ ёғий томон жўнадилар. Тарқалиб кетган қўшин бошлиқларига, Жўйи Қовун бўйига борилсун, деган яшиндан тез фармонлар юбориди.

... Турон лашкари манзилга етиб келганида, Жўйи Қовуннинг нариги ёғида маҳобатли Хоразм қўшинининг саф тортиб турганини кўрдилар. Амир Темур лашкарнинг маймана ва майсара бўлагини ораста қилди. Ҳеч бир томон жангга биринчи бўлиб киришишга ботинмасди. Лекин икки тарафнинг новора ва бурғулари алақачон жангни бошлаб юборган эдилар, уларнинг садоларидан қулоқлар қовматта келай дер, қуёш ҳам ҳайратда тепада қаққайиб туриб қолганди...

Амир Темур Суюрғатмишхонга бир қараб қўйди. Подшоҳ Суюрғатмишхон бутун лашкарнинг олдида сув бўйига келди-да, ўз қўли билан ўқ отиб, Хоразм кутволи Бекхожани изига қайтарди. Бу навкарларни руҳлантириб юборди. Жўйи Қовун эни ўттиз қадамлар келадиган тез оқар ва чуқур анҳор эди. Амир Сорибуғо жалоийр, Амир Муайяд арлот, Ахий Жаббор баҳодирлар кўрқмай сувга от солдилар. Қирғоққа чиқишар-чиқишмас хоразмлик мард йигитлар уларга ташландилар. Жанг бошланиб кетди. Амир Довуд дуғлат билан Аббос баҳодирлар бир ҳамлада бекларбеги Хожа Шайхзодани чекинишга мажбур қилишди. Менглихожа билан Амир Муайяд арлот қаттиқ савшишарди. Бир пайт қалқонини пана қилган Гурлан амири чапдастлик билан Амир Муайяд арлотни айланиб ўтиб қилич солди ва биқинидан айириб қўйди! Амир Муайяд арлот «Қизивар!..» деди-ю гурс этиб отдан ерга қулади... Буни кўриб турган Амир Темурнинг бағрини қилич ялаб ўтгандай

бўлди, синглизининг тул қолганини тасаввур этиш ба-
воят оғир эди соҳибқиронга!.. Ҳай, аттанг! Ёш кетди...
Элчи баҳодирнинг ҳам умри қисқа экан, сувга шўнғи-
ди-ю сув бетига чиқмади... Турон навкарлари энди ёпри-
лишиб ўзларини сувга отишар, чиқишибоқ, душман
билан савашинишига киришиб кетишарди. «Ур-ҳо, ур!»,
«Оҳ!», «Иҳ!» каби овозлар, қилчларнинг кескин қар-
силлашлари борлиқни тутган эди.

Амир Темур кичик тепалиқда от устида жангни
кузатиб турар экан, ортиқ сабри чидамади. Ўзини май-
донга ургиси, жонфидо навкарлари ёнида бўлгиси кел-
ди. Муҳаммад Чуроға додхоҳнинг ёлворганига ҳам
қарамай, отиниб Жўйи Қовуннинг совуқ ва нишаб
сувига солмоққа шайланди. Шу пайт пайдо бўлган шаҳ-
зода Жаҳонгир Мирзо соҳибқироннинг оёғини ўпиб,
гижинглаган тулпорнинг жиловидан тутди:

— Бир қошиқ қонимиздан кечсунлар, валинеъмат
соҳибқирон! Бизга шафқат қилсунлар! Сувга от сол-
масунлар! Бироз ўз иззатгоҳларида қарор топиб тур-
сунлар! Иншооллоҳ, сувдан ўтмоққа ҳам фурсат кел-
гувсидур!

Амир Темур ўғлининг ёрқин кўзларига тикилар
экан, уларда илтижоларга тўла қаъғият кўрди ва сўзи-
ни қайтара олмади. Жаҳонгир Мирзо шу заҳоти ўз
отини сувга солди ва шиддат билан кечиб ўтиб, пада-
ри бузрукворининг юрагини увалтириб, савашларга
қўшилиб кетди... Унинг ўрнига ўзи жангга кирса тинч-
роқ бўлар эди-я!..

Жанг сурони кучайиб борарди. Хоразмшоҳ Хусайн
Сўфининг қароргоҳи анҳордан нарироқдаги бошқа бир
тепалиқда жойлашганди. Жанг русумини кузатгани са-
йин, хоразмшоҳ кўнглида хижиллик булути қуюқлашар-
ди. Юсуф Сўфи, Хожа Шайхзода, Бекхожа, Менглихо-
жа ва бошқа амирлар майдонда чарх уриб юришибди,
аммо қўшинда тартиб, қурчлик йўқлиги гоҳ-гоҳда би-
линиб қолмоқда. Хоразмшоҳ ўз қўшинидан ҳам кўра
душман лашкари сафларига қарар, уфқда «аддои дўсти
ва фидойи»си Амир Кайхусрав Хутталонийнинг оқ бай-
роғи қачон ҳилпирар экан, дея умидвор кўзларини уз-
масди. Аммо тикилган қозон қайнамас, деганларидай
кутилган оқ байроқдан ҳамон дарак йўқ...

Аспр палласи ҳансираганча Юсуф Сўфи келиб қол-
ди. Унинг авзон бузуқ эди, япалоқ юзи оқариб кетган,
манглайи ҳам қашқа бўлибди. У тахтда ёйилиб ўлтир-

ган хоразмшоҳга хижолатдан тикила олмай алам ичи-
да деди:

— Аҳвол оғир, оға! Дарҳол чекинмоқ керак, йўқ эса шу ерда яксон бўламиз! Тезроқ қалъага етиб олайлик ва дарвозани қаттиқ беркитайлик! Оқсоқ Темурнинг қўшини бир балойи азим, ҳеч нарсадан қайтмайду! Бас келиш қийин... Ҳа!..

— Амир Кайхусравдан хабар бўлиб қолар, Шоҳ Юсуф...

Ҳусайн Сўфининг овози шу қадар синиқ чиқдики, бу Юсуф Сўфига бадтар таъсир қилди:

— Энди кутишдан наф йўқ, оважон! — кескин деди Юсуф Сўфи тишларини гижирлатиб. — Қўшин хароб бўлди, майдонда ўлганларнинг ўндан саккизи бизнинг навкарлар... Оқсоқ Темурга эса ҳар томондан мадад келиб турибди. Тез фармон қилингиз, қалъага чекинмоқ керак! Қалъа қўлдан кетмасун!

— Бекларбеги... Хожа Шайхзодани чорлангиз... — ҳолсизгина буюрди хос ясовулга хоразмшоҳ...

Унинг овози зўрға эшитилганидан Юсуф Сўфи таажжубланди ва «Оға, нима бўлди?» деб сўраш ниятида хоразмшоҳга боқди-ю кўрқиб кетди! Ҳусайн Сўфини бирдан қалтироқ босди, чиройли юзи, пешонасидан бодраб чиқиб кетган йирик-йирик терлар текис қирқилган қора соқолига тушиб пастга тома бошлади. У нимадир демоқчи бўлар, аммо нафас етишмасди.

— Сув! Сув! — қичқирди Юсуф Сўфи мулозимга. — Тез табибни чақирингиз!

Шу пайт Хожа Шайхзода, шайхулислом Киромиддин ас-Самарқандий ва хос табиб изма-из кириб келишди. Хос табиб дарҳол хоразмшоҳнинг томирини кўрди. Бемор ипак кўрпачада ўзини билмай ётарди. Бирдан «Ҳиқ!», «Ҳиқ!» деган қандайдир гайритабиий саслар эшитила бошланди. Юсуф Сўфининг аъзой бадани музлаб кетди: хоразмшоҳ бу дунё эмас, бошқа дунё ташвишларини чекаётган бўлса-я?! Наҳотки?.. Шайхулислом Ҳусайн Сўфи бошида куръон тиловат қилишга тушди. Хос табибнинг шошилишча муолажалари бу сафар ёрдам бермади. Хоразмшоҳ кўп ўтмай бандаликни бажо этди.

Хоразмшоҳ ўрдусида мужмал ва танг вазият юзага келди. Юсуф Сўфининг боши қотди.

— Оллоҳнинг хоҳиши шундай эркан, на чора... Кўнгилни чўктирмангиз! — деди Хожа Шайхзода боши эгик Юсуф Сўфига. — Ёнингиздамиз...

— Хоразмшоҳнинг оламдан ўтгани ҳақидаги хабар қароргоҳдан четга чиқмасун! — қатъий фармон қилди Юсуф Сўфи, у энди хоразмшоҳ рутбасида эди. — Ҳеч кимса билмасун, айниқса, душман қулоғига тушмасун! Фақат қалъага боргандан сўнг ошкор қилинур!

Бекларбеги Хожа Шайхзодага туни билан сездирмай чекинилсун, дея фармон берилди. Даставвал хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи жасадини маофага солиб жўнатдилар, кейин қўшиннинг қолган-қутгани йўлга тушди. Қалъа дарвозасидан киришлари билан, шоҳ ўлиmidан юракларга тўлиб-тошган ғам-ғусса тилларга кўчди, нола бўлиб Хоразм осмонини тутди...

Қалъа деворининг тагигача келган Турон лашкари бир неча кун шу ерда туриб қолди. Ҳисордан ҳеч ким чиқмади. Амир Темурнинг юборган одамлари дарвозадан ўта олмай қайтишарди. Ниҳоят, бир элчи хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи оламдан ўтганлиги, шаҳарда неча кундирки, мотам тутилаётганлиги ҳақида нохуш хабар келтирди.

— Ҳусайн Сўфи ўзи яхши одам эди, аммо маслаҳатчиларни саралай олмасди... — Амир Темур фотиҳага қўл очди. — Жойи жаннатдан бўлсун.

Юсуф Сўфи, хоразмшоҳнинг етгисини ўтказган куни, Амир Темурдан мактуб олди. Одатий даромадлар билан бошланган бу мактубни ўқир экан, Юсуф Сўфи дамба-дам тишларини гижирлатар эди:

«... Жумла мўмин-мусулмонларга ризку насибасини қисмат қилиб бергувчи вазири йўқ султон — Оллоҳнинг ўзидур. Ҳусайн Сўфи подшоҳ раҳматлик воқеасидин кўп озурда бўлдук, таассуфимиз шояд сизга етиб боргай. Алқисса. Ародаги ваҳшат ўрнини роҳату фароғат, унсу улфат¹ олсун, хусумат хешлик бирлан алмашсун... Бас, энди душман эрмас, дўст-қариндош бўлайлук. Мурод — ҳурмати сарбаланд амир Оқ Сўфининг суюкли жигарпораси Хонзода хонимни нури дийгамиз улуғ амирзода валиаҳд Жаҳонгир Мирзога тиламоқдур. Муборак ушбу никоҳни анжомига еткурсалар эрди... Умид улким, арода адоват ҳам йўқолур, икки улуғ хонадон бир-бирларига жон ришталари ила боғланурлар...»

¹ У н с у у л ф а т — яқинлик, чин дўстлик маъносидаги ибора.

Танг аҳволда қолган Юсуф Сўфига, бу таклифни рад қилиш урушни давом этдиранман, дейиш билан баробар эди. Хоразмшоҳ рози бўлиб, миннатдорчилик изҳор этди, ушбу ақди никоҳга шубҳасиз рағбат кўргизажагини билдирди. Ўртада элчилар қатнови тезлашди...

Қутлуғ хабарни Хонзода хонимга айтганларида, кутилмаганда, хурсанд бўлиш ўрнига, қовоқ уюб волидаи муҳтарамаси Шакар бикани ҳайратга солди. Шакар бика тўладан келган, чиройли юзли, гавдалиққина аёл эди:

— Мен эрга тегмоқчи эмасмен, онажон... Мен...

— Вой! Бу нима деганинг экан, тентагим? Эрга тегмоқчи эмасмен, эмиш... — койинди Шакар бика.

— Тегмаймен, дедим, тегмаймен!

— Маликам! Ундай демангиз! — инсофга чақирарди Оққиз...

— Йўқ! Йўқ!..

— Ие, овозингни чиқарма! Дим тур! Айб бўлади! Бошинга бахт қуши кўниб турибди. Кимсен, Амир Темур Кўрагонга, Турон султониға келин бўласен, бобонг Ўзбекхоннинг ҳам арвоҳи шод бўладур. Ахир қачонгача совчиларга йўқ деймиз? — вазмин сўзлади Шакар бика. — Кейин, хоразмшоҳ Юсуф Сўфи амак келган совчиларга розилик бериб юборибдилар. Унинг юзини ерга қаратиш керак эмас... Ҳай-ҳай, подшо сўзи-я! Юртга ҳам тинчлик инади...

— Ана Сийминни берсунлар... ундай бўлса...

Хонзода хоним шундай деди-ю ўзини онасининг бағрига отиб йиғлаб юборди. У негадир ўксиб-ўксиб йиғларди. Унга энди Оққизнинг пиқиллагани ҳам кўшилди.

Шакар бика шунча ёшга кириб ҳалигача қувонгандаги йиғи билан қайғудаги йиғини ажрата олмайди. Лекин ҳар иккиси ҳам кўнгилнинг туб-тубидан чиқшини аниқ билади...

— Вой тентагим-ей, тентаккинам! — Онаизор бағридаги қизининг сочларини силаб юпатар экан, ўзи ҳам кўзларига тўлиб келган ёшни тўхтатолмай қолди...

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

I

Боғи Чинордаги маҳобатли тўрт ошёнали қаср битмасдан аввал ҳам Соҳибқирон билан Сароймулкхоним бу боғни сайр этишга тез-тез келиб турардилар. Эни беш юз, узунлиги минг қадамлар чиқадиган боғнинг нақшин нигор дарвозасига етганда султонун малика ҳар гал маофадан тушишади. Боғнинг тевараги баланд девор билан ўралган, девордан тўрт қадам ичкаридан айланма ариқ оқиб ўтади. Ариқ лабидаги тўрт йил аввал ўтқазилган тераклар бўй чўзиб, шовуллайдиган ҳам бўлиб қолишди. Чиройли қилиб экилган гуллар ёни эса — йўл. Тош терилган йўлдан ичкарига юрилса, ўрик, шафтоли ва узумларнинг яшнаб ётганини кўриш мумкин. Чорчаман жуда ажойиб! Тўрт чаман — анорзор, шафтолизор, нокзор, беҳизорлар боғнинг чиройини яна ҳам очиб юборган.

Боғ ўртасидаги қаср рўпарасида тағи феруза лаппакчалар билан қопланган, ҳамиша зилол сувга лимлим тўлиб турадиган каттагина ҳовуз кўзга ташланади. Ундан наридаги яшнаган гулбоғчалар бир-бирига тутшиб ранг-баранг мусамман юлдуз шакли ҳосил қилган. Бунда ҳамма гуллардан топилади: биринчи гулбоғчада тоғ доласи, гулихайри, наргис, оқ савсан, чаман акруз, оддий шақойиқ гуллари экилган. Иккинчисида — атиргул, бинафша, лолайи дутабақа, саҳройи, хашхошлар бир-бирлари билан кўрк талашади. Учинчисида насрин, оқ ёсуман, гули шашмоға, сариқ арғун, Бағдодий қазғолар бошқа гулларга ранг улашади. Тўртинчисида — дарди кокилий, намозшомгул, нилуфар, райҳон, сариқ ёсуман, гултожикўроз, бешинчисида — гули раъно, сафсар, қаранфангул, саҳро доласи, заъфаронгул, хатми хитойи, садбарг, олтинчисида... еттинчисида... Гуллар худди аҳдлашиб олишгандек биринма-кетин очилишиб кишини танг қолдиришарди.

Сароймулкхонимнинг энг суйган дарахтлари қасрнинг икки ёнида бўй чўзган расида чинорлар эди. Ҳали боғ ўрни тақир ер эканлигидаёқ, соҳибқирон иккиси яхши ниятлар билан экишганиданми, уларга меҳри қандайдир бошқача товланарди. Қасрнинг ўнг томонидаги чинор, ажабо, жуда тез ўсиб кетди, ҳали

ёшлигига қарамай, шох суриб тарвақайлай бошлади, аммо иккинчисининг ривожи суст эди. Бу нарса Сароймулкхонимни ҳайрон қолдирарди. Жаҳонгир Мирзо бу чинорларни яхши кўрар, ўнг томондагиси валинеъ-мат соҳибқирон, чапдагиси унинг боласи, деб кўярди, Сароймулкхоним бу ўхшатишдан завқланарди. У боғ-бонга чинорлар тагини чошиб, тез-тез сув қуйиб туришни тайинлаган. Бутунлай Боғи Чинорга кўчиб ўтгандан кейин маҳди улё чинорлар парваришини ўз зиммасига олди. Баҳор охирларида унинг ташвишига ташвиш қўшилди: бу боққа яқин кунларда Хоразм маликаси Хонзода хоним келиб кўниши керак...

Бундан бир ой аввал Хоразм мамлакатидан қутлуғ хабар келди. Хоразмшоҳ Юсуф Сўфи малика Хонзода хонимни подшоҳларга муносиб сепу яроғ¹ билан безаб, тўй тортиб Самарқандга юборибди. Кўпдан кутилган бу мужда ҳаммага қувонч бағишлади.

Сароймулкхонимнинг маслаҳати билан Қайдухоннинг келини Қуртуға хотунни Хоразм маликасини кутиб олишга жўнатдилар. Таомили шу-да, Чингизхон авлодини Чингизхон авлоди кутиб олсин. Қуртуға хотун бир неча нуфузли беку амирларнинг заифалари қуршовида йўлга чиқди. Изма-из саййидлару қозилар, уламо-ю машойихлар боришарди. Мурод, Хоразм маликасини Кот шаҳрида қаршилаб, олиймақом ҳурмат даражасида тантана-ю дабдаба билан пойтахт Самарқандга олиб келишдан иборат...

Аммо бу кунгача Хоразмшоҳ Юсуф Сўфи неча бор турланиб, неча бор ўзгарди. Хонзода хонимни Жаҳонгир Мирзога раво кўришдан воз кечиб, Котга қўшин тортиб, хароб қилиб қайтди. Бунинг тарихи Хутталон ҳокими Амир Кайхусравга бориб тақаларди. Соҳибқирон Хоразмдан қайтгач, бекларга Хутталон ҳокимини келтириб, тафтишдан ўтказишларини буюрди. Амир Кайхусравнинг хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфига ёзган бузғунчиликка бошлаган мактубининг ўзиёқ тўппа-тўғри ёсоққа олиб борадиган рад қилиб бўлмас далил эди. Шу паллада Амир Ҳусайн давлатида Ҳиндувон қалъаси кутволи мансабида хизмат қилган Амир Халил ўзини соҳибқирон оёғига ташлади:

— Амир соҳибқирон! Амир Кайхусрав бағоят фитначи, у Амир Ҳусайнни укам хунини оламан, деб қатл

¹ Я р оғ — бу ерда: сеп, маъносида.

этфон. Уни шариат ҳукмига кўра жазо олишини талаб қиладурбиз. Амир Кайхусравни бизнинг ихтиёримизга тобшурсунлар, нима қилишни ўзимиз билурбиз, Амир Ҳусайннинг хуни унинг бўйнида турибди!

Амир Темур, бир пайтлар Амир Кайхусравнинг шокоса кўзларини лўқ қилиб, Амир Ҳусайнга жазо беришни сўраганини эслади. Қасосли дунё бу! Ҳар бир қадамни ўйлаб босмоқ керак...

— Амир Кайхусравнинг аҳволи руҳиясини билингиз, ёрғусини¹ сўрангиз! — буюрди Амир Темур. — Адолат кўзи бирлан қаралсун!

Тафтишда Хутталон ҳокимининг кўз юмиб бўлмас гуноҳлар қилгани қалқиб юзага чиқди. Шариат ҳукмига кўра, Амир Ҳусайн навкарлари Амир Кайхусравни Самарқандда ёсоққа етказдилар. Соҳибқирон Хутталон ҳокимлигини Шер Баҳром деган дўстининг ўғли Муҳаммад Миракка топширди. Бир жиҳати Муҳаммад Миракнинг Амир Кайхусравга қариндошчилиги ҳам бор бўлиб, улар бўла эдилар.

Ушбу воқеадан сўнг Амир Кайхусравнинг ўғли Султон Маҳмуд, Абу Исҳоқ Ясовурий ҳамда Маҳмудшоҳ Бухорийлар ваҳимага тушишиб Хоразмга қочиб кетдилар ва Юсуф Сўфини фитналарга ундаб, эс-ҳушини олдилар. Юсуф Сўфининг Котга юриши важи ана шундай эди.

Сароймулкхоним Хоразм маликасига ажратилган бўлмаларни яна бир бор кўздан кечирмоқ учун иккинчи ошёнага чиқа бошлади. Уч бўлманинг бири — хийлагина каттаси — Хонзода хонимга, иккинчиси — янга-ю дугоналарга, учинчиси эса келиннинг сепу яроғига аталган. Хуллас, бу Хонзода хонимнинг «уй»и. Келин шу ердан чиқарилиши мўлжалланган. Аммо ёз фасли эканлиги ҳисобга олиниб, боғ ичида чаманлар орасида гулгун чодирлар тикиш лозим кўриди. Келин учун эса ясатилган маҳобатли яшил уй бунёд этилди. Тўй Боғи Чинорда бошланиб Кониғилда давом этади. Бу ерда ҳам ададсиз ранг-баранг чодирлар қад кўтарди. Келин-куёвлар учун бўй чўзган улкан оқ уй бами-соли бутун ўланзорни тўлдириб турар, уй ичини безаган лаълу дур, зару забаржадлар ловуллаб кўзни оларди.

Соҳибқироннинг Жаҳонгир Мирзони ниҳоятда ардоқлашини кузатган Сароймулкхоним ҳам фарзандга

¹ Ё р ф у — тафтиш, муҳокама қилиш, ҳукм чиқариш.

ташна эканлигиданми, ҳарамга келган кунданоқ ҳарқалай амирзодага қайишиб қарайдиган бўлиб қолди. Жаҳонгир Мирзонинг ўзи ҳам яхши бола-да! Баланд бўйли, дуркун, юмшоқ кўнгил, юзларига боқсанг тиник, мўйлаби эндигина сабза урган, кўзлари ёрқин... Қараган қараб қолади. Маҳди улё унга худди ўз ўғлига талпингандай талпинар, бу билан кимга берилишини билмай ётган оналик меҳри қаноат топгандай бўларди. Онасиз ўсаётган, она меҳрига зор Жаҳонгир Мирзо ҳам Сароймулкхонимга худди онасига боғлангандай боғланиб қолди. Уларни бамисли она-боладай эканликларини кўрган Амир Темур ичида доно ва зукко маҳди улёдан қувониб кўярди.

Самарқандда шов-шув бўлиб кетди: «Эмиш... Ҳазрат соҳибқирон Хоразмдан моҳиталъат келин олибдилар! Келгуси ҳафта тўй эмиш!..» «Келин Чингизхон авлодидан эмиш, Ўзбекхоннинг набираси бўлармиш. Жаҳонгир Мирзо — Кўрагон бўлар эмишлар...» «Хоразм маликасининг сепу яроғи беадад эмиш. Қирқта тевадан ташқари, бир неча оту аробаларда ҳам сеп, гавҳару зумуррад, зару забаржадлар келаётганмиш...»

Ушбу қутлуғ хабар яшин тезлигида уйдан уйга ўтди, ҳовлидан ҳовлига... Самарқанд аҳли тўй кунини интиқлик билан кутар, қариялар бўлса: «Илоё, ҳаммани ҳам шундай тўйларга етказсин!» дея дуо қилардилар.

II

Боғи Чинорнинг нақшинкор дарвозасидан ичкарига қараб юрган Хоразм маликаси маофаси қаср олдида тўхтади. Хоразм маликаси, Иқбол бика ва Оққизлар кўмагида ерга тўшалган қирмизи гиламга оҳиста қадам кўяркан, ёзнинг қайноқ кучоғида ёнаётган ям-яшил боққа бир назар ташлаб улгурди. Бир лаҳзага қасрнинг икки тарафида бўй чўзган чинорлар ҳам унинг диққатини ўзига тортди. Қаср олдида саф тортиб туришган анвойи либосларга бурканишган бири биридан гўзал қизу жувонларнинг барчаси ҳаяжонда... Улар Амир Темурнинг ҳарами — хотинлари ва канизақлари. Энг олдинда оппоқ либосли, истараси иссиқ, хушбичим бир аёл турар, икки чеккасидаги гажак, икки қора зулфи, чап юзидаги кичкина қора холи яққол кўзга ташланарди. Хонзода хоним гарчи аввал кўрмаган бўлса-да, рўбарўсидаги хонимнинг со-

ҳибқирон ҳарамида энг суюкли ва эътиборли саналган Сароймулкхоним эканлигини дарров фаҳмлади. Эшитишича, Сароймулкхоним Жаҳонгир Мирзога она ўрнида эъзозли эмиш.

Чингизхон наслининг икки зурёди бир-бирлари томон кела бошладилар. Сароймулкхоним нур билан чайилгандай оқ-сарик юзли, шаҳло кўзли, лаблари юпқа, иринининг ўнг томонида муъжазгина қора холи бор, кулдиргичи ўзига ярашган гулчеҳра Хонзода хонимга назар ташлаб, қошида табиатнинг дурри яктоларидан бири турганлигига имон келтирди. Хонзода хоним чиройли таъзим бажо қилганча икки қадам нарида тўхтади. Маҳди улё яқинлашди-да, Хонзода хонимнинг манглайдан озор бериб қўймай, дегандай назокат билан оҳиста ўпди ва деди:

— Қадамингиз қутлуғ бўлсун, маликам!

...Кониғилда тўй тантаналари охирлаб қолди. Тўйдан сўнг келин-куёвлар Чўпон ота адири этагида шаҳзода Жаҳонгир Мирзога атаб барпо этилган «Боғи Нақши Жаҳон» боғида, маҳобатли қасрда яшашади.

Еттинчи кун эканлигига қарамай Кониғилда одамлар оқими тўхтамайди. Вилоятлар ҳокимлари, турли шаҳру қасабаларнинг кадхудолари тўйхона дарвозаси олдида узоқ-яқиндан келган меҳмонларни қўл қовуштирганча кутиб олишар, уларнинг иззатларини жойига қўйишга тиришар эдилар. Боғи Чинорда ҳам, Кониғилда ҳам катта зиёфатлар берилди, дош қозонлар осилиб юртга ошлар тортилди. Кўпқарида моҳир улоқчиларнинг куни тугди — улар беҳисоб соврун-саломлар тагида қолиб кетдилар. Машшоқчиларга ўз санъатларини намойиш этишга беадад имконлар яратилган эди. Етти кундан бери Самарқанд осмонини ўз тасарруфига олган савту наво авжидан тушмасди.

Жаҳонгир Мирзо яхши эслай олмайди. У гўё эртакларда юргандай ҳис қиларди ўзини... Ҳа, бари тушдай бўлиб ўтди. Бирдан уйғонади-ю авваллари неча бор юз берганидай, кўриб турганлари кўз олдидан гойиб бўлади... Ҳаяжондан энтикиб турган куёв ойлар, йиллар интизор кутган маъшуқасининг шу ерда, унинг билан бир шаҳарда эканлигидан ва ҳали замон — ҳагго! — бир гўшага киришидан, висол завқи-шавқи хаёлидан сархуш эди. Ё фалак, шу ростмикин?..

Хонзода хонимнинг Самарқандга қараб йўлга чиққани аниқ бўлгач, Жаҳонгир Мирзо ўзини кўйрага жой

топа олмай қолди. У Хонзода хоним карвонининг чўли маликлар оша, қум тепаларни ортда қолдириб машаққатлар билан келаётганини тасаввур қилишга уринди. Қайлигининг азиз жони йўл азобида қийналиб азиат чекаётганидан юрагининг аллақаеридир беҳол ачишар, Ахий Жаббор баҳодирдан дамба-дам Хоразм йўллари-нинг текисми — нотекис эканлигини сўраб-суриштирар эди. Дўстлари Сулаймоншоҳ билан Жаҳоншоҳ ибн Жоку эдан бурун «Қутлуғ бўлсин»га шошилдилар. Улар амирзоданинг шундай бир маликаи даврон висолига етишаётганидан хурсанд эдилар, айна пайтда номдор маликага бир назар ташлаб қўйишга ҳам қизиқардилар.

Дўриллоқ овозли, елкадор Сулаймоншоҳ Жаҳонгир Мирзонинг тиниқ юзларига, қуюқлашиб қолган сабза мўйлабига, нимагадир интиқ бўлаётган ёрқин кўзларига тикиларкан, уни ҳар хил нарсалар билан чалғитиб туриш лозимлигини англади. Нафсиламири-ни айтганда, буни унга Қутлуғ Туркон оқа уқтирди. Шу маънода улар даставвал Конирилга чиқдилар. Етиб боришлари биланоқ эски одатларини қилиб, отларини сайисга топширдилар-да, ҳеч ким йўқ жойга, кўздан четроққа йўл олдилар. Ям-яшил ўланзор, майса-гиёҳлар ранги тип-тиниқ беғубор эканлигидан улкан гилам ташланган майдонни эслатарди. Тоғ тарафдан эсган шабада юзларга майин урилади. Амирзодалар суҳбатида тизгин йўқ, гап боши оққан томонга бурилиб кетаверади... Аслида мақсад ҳам шу, ёр ҳажрида ўртана ётган Жаҳонгир Мирзо чалғиса, бас. Ургут сафари ҳам мақбул бўлди, бориб келгунча тўрт кун вақт кетди. Уларни Ахий Жаббор баҳодир ўз йигитлари билан кузатиб борди.

Ахий Жаббор баҳодир ниҳоят Жаҳонгир Мирзонинг беғубор орзулари ушала ётганидан беадад хурсанд эди. Бу дунёда ҳар ким ўз мурод-мақсадига етсин! Амирзоданинг ушбу қувончида озроқ ўзининг ҳам ҳиссаси борлигини ўйлаганда, ўнбоши ғурурланиб кетади. Бу ғурур қувонч билан қоришиқ. Сабаби, Хоразм маликасининг ёнида унинг садоқатли канизаги, ажралмас дутонаси, қорачадан келган ўйноқи кўзли Оққиз ҳам бор экан! Ана шуниси Ахий Жаббор баҳодир юрагини ўйнатади...

Еттинчи куни аср намозига яқин пайтда Жаҳонгир Мирзо куёвжўралари билан Боғи Чинорга отлан-

ди. Сулаймоншоҳ, Жаҳоншоҳ ибн Жоку, Умаршайх Мирзо, Сулгон Маҳмуд ибн Суюрғатмишхон, Одилшоҳ жалойир, Муҳаммад Мирак ва бошқа амирзодалар куёвгўра атрофини ўраб келишар, Ахий Жаббор баҳодир ҳам шу ерда у-бу хизмат қилиб ўралашиб юрарди.

Йўлга чиқишлари билан уларни кузатиб келаётган машшоқлар ишга тушиб кетдилар. Карнай-сурнай овозлари дамба-дам ўрин алмашар эди. Куёвжўралар ёр-ёрни бошлаб юбордилар. Рақсга чорлайдиган куйлар янгради. Бошига зарбофт тўн ташланган куёв олдинда чарх уриб ўйнаб бораётган бахтиёр жўраларидан кўз узмасди.

Боғи Чинорнинг ўртасида, келиннинг сепу яроғи билан чамандай безатилган яшил уйда куёв ва куёвжўралар учун алвон хонтахталар қўйилиб, башанг дастурхон ёзилди. Таомларнинг кети узилмас, куёвжўралар кайфияти баланд, нақ арши аълода эди. Улар ҳатто куёвни бошқа хонага чақирганлари ва у ерда никоҳ ўқитилганини ҳам сезмай қолдилар.

Шаҳар узра оқшом ўзининг ҳарир қора пардасини ёя бошлаганда келин катта машғалалар ёруғида даб-даба-ю асъаса билан Кониғил томон йўлга чиқди. Йигирмага яқин безатилган аробалар карвони маржондай тизилган, тўрт томондан машғалалар билан ўралган энг катта аробада Хонзода хоним ўз канизаклари билан борар, қолганларига келиннинг сепу яроғи ортилган эди. Кўнгилни беҳол увалтирадиган ёр-ёр садолари Самарқанд осмонини ажабтовур файзли қилиб юборди.

Кониғилдаги оқ уй олди одам билан тўлиб кетган, ҳамма қадами қутлуғ келин ташрифига мунтазир. Ўртада катта гулхан гуриллаб ёнади. Ўнг томонда Амир Темури ва бутун аркони давлат жамулжам, бу ерда Суюрғатмишхон, Амир Довуд дувлат, Амир Сайфиддин некўз, Амир Жоку барлос, Шайх Муҳаммад Баён сулдуз Хонзода хонимни кузатиб келган Хожа Шайхзода, Гурганж кутволи Бекхожа ва бошқа кўп амирларни кўриш мумкин. Ҳамиша бир хил кийим — оқ ридода юрадиган Мир Саййид Барака ҳам Амир Темури ёнида.

Чап томонни қизу аёллар эгаллаган, улар орасида Қутлуғ Туркон оқа, Сароймулкхоним, Қуртуға хотун ажралиб туришибди. Ҳарам маликалари минг бир хо-

тира оғушида, қачон келин келаркин, дейишиб тоқат-сизланишади. Ўсмиру болалар эса ҳар ёқни тутиб кетишган... Сайхонлик ўртасида гуриллаб ёнган катта гулхан шуъласи одамлар чеҳрасида ўйнайди.

— Келинни кўтариб олсун! Куёв келинни кўтариб олсун! — деган овозлар янгради.

Жаҳонгир Мирзо Хонзода хоним ўлтирган аробага яқинлашди ва дўндиқ қайлиғини опичди-да, даст кўтариб ерга қўйди. Бироз ҳаллослаганини ҳам сезди... Юраги гурс-гурс тепар эди. Келинни ороста қилган бўйи муанбарданми, ё неча йиллар орзиқиб кутган ёрининг висолига етишаётганданми, балки бемисли бахт ҳиссидан маст бўлиб ўзидан кетишига оз қолди, юраги бўшашгандай бўлди. Жаҳонгир Мирзонинг бир тебраниб кетганини кўрган сезгир Сулаймоншоҳ дарров куёв қўлтиғига кирди, атрофни тутиб кетган қийқириқлар остида қулоғига шивирлаб деди:

— Ўзингизни қўлга олингиз, амирзодам! Муборак бўлсун! Муборак бўлсун!

Амир Темур барини кузатиб турарди, у ҳам ўғлида бир лаҳза юз берган тағайюрни сезди. Сулаймоншоҳ Жаҳонгир Мирзо қўлтиғига кириб тўғри қилди. Ҳа, Жаҳонгир Мирзонинг Хонзода хоним ишқида мажнун бўлиб юрганини падари бузруквори кўздан биларди. Бу ҳақда эгачиси Қутлуғ Туркон оқа билан неча-неча бор суҳбат қурганлар. Холисанилло айтганда, у икки навниҳолни бир-бирига қовуштириб қўйишни, тўйларини тантана билан ўтказишни чунон истади, худо шоҳид, саъи ҳаракатлар кўргизди. Аммо хоразмшоҳ Юсуф Сўфининг кажбаҳслиги бунга йўл бермади. Амирзода куёв маст бўлса арзийди, Хонзода хонимни не-не талабгорлар орасидан ажратиб олди. Ўзбекхоннинг набираси энди Амир Темур хонадони аъзосига айланди. Иншооллоҳ, бу ақду никоҳдан ажойиб фарзандлар дунёга келади, улар буюк тахт ворислари бўладилар. Чингизхон хонадонига уланган Амир Темур хонадони ер юзида барқарор бўлиб давру даврон суради ва Жаҳонгир Мирзо билан Хонзода хонимлар, уларнинг оқилу доно фарзандлари узоқ йиллар салтанат шукуҳига шукуҳ қўшадилар...

Атрофидан келган меҳмонлар Амир Темурни муборакбод этишиб, фотиҳа ўқишиб ортта чекинишарди:

— Муборак бўлсун!

— Қутлуғ бўлсун, Амир соҳибқирон!

— Ували-жували бўлсунлар!

— Қуллуқ! Қуллуқ! — деб жавоб берар эди барчасига Амир Темур ўнг қўлини кўксига қўйиб.

Келинни ёр-ёр садолари остида гулхан атрофида айлантира бошладилар. Уч марта айланилгач, келин атрофга бамисли нур таратиб турган оқ уй сари йўл олди. Келин уйга қадам қўйиши билан, остонага тўшалган бахмал поёндоз қизу жувонлар, янгалар ўртасида талаш бўлиб кетди.

Эни ўн беш, узунлиги йигирма қадам келадиган, шамлар қўйилган оқ уйда бир тўп қизлару янгалар чарх уришиб сепу яроғларни деворга осиб, уйни безатиш билан машғул эдилар. Тўрда ўнг томонда барқут парда тутилган бўлиб, бу номининг ўзиёқ кўнгиллари титратиб юборадиган чимилдиқ дегани эди. Икки янга чимилдиқ атрофида куймаланиб юришарди.

— Дунёда бор матоҳ, илоё, чимилдиқ бўлай, деб орзу қилар экан, жоним гиргиттон сизга! — деди биринчи янга ёнидаги шеригига,

— Ҳа-да! Чимилдиқ бўлсам, дейди ҳаммаси, айланай! — тасдиқлади иккинчиси.

Хонзода хоним келинлик либосига бурканганидан бир ҳуснига ўн ҳусн қўшилиб ойдайд балқиб кўринар, Иқбол бика, Сиймин бика, Оққизлар унинг атрофида парвона эдилар. Шакар бика ҳам шу ерда, ҳамма нарсани назорат этиб турарди. Ҳали Боғи Чинорда имом Чингизхон авлоди билан Амир Темур авлодини бири-бирига ақди никоҳ қилаётганида, Хонзода хоним ёрининг яқингинада, шундоқ эшикнинг орқасида турганлигини илк бор туйган эди. Жаҳонгир Мирзо уни аробадан даст кўтариб олганида эса бутун борлиғи титрагандан титраб кетди! У илк бор эркак зотини, вужудини ҳис қилди, бу жуфти ҳалоли Жаҳонгир Мирзонинг вужуди, уни суюб даст кўтариб олган ўзининг куёви Жаҳонгир Мирзонинг кучли қўллари! Бу бахт, бундай бахтни худои таоло суйган бандасига беради!

Амир Темурнинг эгачиси, бодомқовоқ, хушрўй Қутлуғ Туркон оқа келиб чимилдиқни кўтариб, оппоқ либосда фариштадай, ҳур қизлардай бўлиб, хиёл эгилиб турган Хонзода хонимга яқинлашди ва манглайдан оҳиста ўпаркан, деди:

— Бўйингиздан айланай, маликам! Оллоҳ бахтларингизни берсун! — Кейин буюрди: — Ҳой янгалар! Жойни ҳозирлангиз! Қани, омин! Оллоҳу акбар!

Шакар бика, Сароймулкхоним, Қуртуға хотун, жаъ-ми қизу жувонлар барчаси фотиҳага қўл очдилар:

— Оллоҳу акбар!

Икки янга худди шуни кутиб туришган эканми, чаққон ишга тушиб кетдилар. Бир пасда қатма-қат ипак тўшаклар, шоҳи кўрпалар одам бўйига етди. Кўрпалар устига шоҳи рўйжо ташланди. Ҳамма хона ўртасида савлат тўкиб турган ораста шоҳона ўринга ҳавас билан қарар, ҳамманинг ҳам кўнглида ажабтовур туйғулар уйғонар, ўрин ҳамманинг ҳам эсига ширин хотираларни солар эди.

— Куёв келди! Куёв келди-и-и!.. — деган сўзлар эшитилди.

Қизу жувонлар қий-чув ичида бир четга тисарилишиб, куёвга йўл бердилар. Энди оҳиста ерга қараб юриб келаётган куёвга назар соламиз. Куёв узун оқ зарбофт авра тўн кийганидан бўйи яна ҳам чўзилгандек, туюлади, бошида заррин куёвлик тожи... Шам ёруғида юзидаги ифодани, ҳолатни илваш қийин, ҳарқалай юзи ҳаяжондан қизариниб кетгандек...

Шу палла янгалардан бири жойга чиқиб ўраниб ётиб олди:

— Келин қутулиб олди! Ўғил туғди, ўғил! Суюнчи беринг, суюнчи, куёвжон, суюнчи! Ирими-да, ирими, айланай! — дерди иккинчиси. Жаҳонгир Мирзонинг қулоғи яхшигина пишитиб қўйилган эди. У ёнчиғини олиб янгаларга қараб ирғитди:

— Хуш келибсиз, куёвтўражон! Келингиз! — янгалар энди шоша-пиша куёвни чимилдиқ томон бошладилар. Сулаймоншоҳ билан Жаҳоншоҳ, ибн Жоку куёвнинг икки ёнида келишарди, аммо янгалар фақат Жаҳонгир Мирзони чимилдиқ пардасидан ўтказдилар.

Улуғ амирзода чимилдиқ ичига қадам қўйди-ю, беихтиёр қайлиғига қаради... Умрида илк марта мана шундоқ дилдорига яқин келиб турибди, илк марта ёри жамолини кўриши мумкин! Аммо, бахтга қарши, Хонзода хоним бошини қуйи эккан ҳолда ерга боқиб турар эди, чехрасини кўриш насиб этмади. У юриб келди-да, шарт келинни кўтариб олиб одам бўйи келадиган жойга ўтқазиб қўйди.

Биринчи янга дарҳол шоҳона ўрин устида чўкка тушиб ўлтиришган келин билан куёв олдига чиройли заррин гардишли тош ойна келтириб қўйди. Ойна ке-

лин-куёвни баравар кўрсата олар даражада тиниқ ва катта эди.

— Ойми, кун, жоним гиргитгон сизга? — сўради янга Жаҳонгир Мирзодан.

Хонзода хоним ҳам, Жаҳонгир Мирзо ҳам ойнага қарадилар... Уларнинг чеҳралари ёрқин, шамни хира қилар эди. Хонзода хоним ойнага бир қаради-ю дарров бошини ерга эгиб олди. Жаҳонгир Мирзо чуқур энтиқди. Ла ҳавла вала қуввата! Ана, нур билан чайилгандай оқ-сарик юзлари, шаҳло кўзлари, юпқа лаблари, иринининг ўнг томонида мўжазгина қора холи бор, кулдиргичи ўзига ярашган, тим қора ҳилол қошлари беми-сол! Оламнинг дурри яктоси, гўзаллар гўзали, зеболар зебоси! Энди шу санам — уники! Жаҳонгир Мирзоники! Жаҳонгир Мирзонинг хаёли узоқ йилларга, Хонзода хоним таърифини йироқдан эшитиб, ғойибона ошиқ бўлиб юрган паллаларга кетди, воҳ, суйгани у ўйлаган-дан ҳам ортиқроқ сулув, моху маҳлиқо экан!..

— Ойми, кун?..

Жаҳонгир Мирзо ўзига келди ва жавоб бериш лозимлигини англади:

— Ой!..

Янга энди Хонзода хоним томонга ўтди ва саволи-ни такрорлади:

— Ойми, кун, жоним гиргитгон сизга?..

Хонзода хоним хиёл эгилган бошини кўтариб ойнага бир қарашга журъат этди... «Амирзода шу йигит эканлар-да... Жаҳонгир Мирзо!.. Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийларининг паҳлавон фарзанди, олам аҳлининг амирзодаси, салтанат кўз қорачуғининг нури, иқбол чаманининг сурури шаҳзода Жаҳонгир Мирзо... Баюят хуш сурат эканлар! Ёринг борму, деса дегудек. Энди у — Хонзода хонимнинг амирзодаси. Энди Хонзода хоним ҳам, жаҳоннинг турфа юртларидан келган совчиларни ноумид қолдирган, не-не паҳлавон амирларнинг қўлини қайтарган соҳибжамол Хонзода хоним, мана шу йигитнинг хасми бўлади... Хоразмдан келаётганида онаси Шакар бика уни ёнига ўтқазиб, айтган сўзларини эслади: «Нуридийдам, бу Оллоҳ таолонинг биз аёлларга ато этган насибаси. Момо Ҳаво онамиздан мерос... Гапимни уқиб ол. Сен нотаниш бир хонадонга келин бўлиб бораётирсан, кўрмаган кишингга йўлдош бўлаётирсан. Йўлдошинг сен учун осмон эрса, сен ер бўлмоғинг лозим. Ердай бўл, ардоқли

тўшак бўл! Сўзингни ширин қил, аччиқ сўзларни асло тилингга олма! Очиқ чеҳрали бўл, қиёфангни марғуб эт! Зинҳор синиққан чеҳрада-ю уринган либосда унга кўринма!..» Кўрмаган кишингга йўлдош бўлмоқдасан, дедилар онаси. Хонзода амирзодасини кўрмаган бўлса ҳам, юрагининг, қалбининг кўзи билан кўрган, жамолини кўнгил кўзгусига муҳрлаб қўйган!.. Агар Жаҳонгир Мирзо осмон бўлса, Хонзода хоним ўша осмонга интилган, ундан баҳра олган меҳри билан яшнаган ер бўлмакка рози! Ҳали ердай бўлиш экан-ку, ҳатто бутун вужудини борлигини, ёш умрини, жонини, ҳаётини беришга, фидо қилишга тайёр! Ардоқли тўшак бўлибгина қолмай, ёрининг босган изи, гарди пойи бўлишга рози! Аччиқ сўзларни тилингга олма, дедилар... Хонзода хоним аччиқ сўзни тилга олиш эмас, йўқ, асло ундай қилмайди, балки ёрига тилининг учидан новвот беради, жонига жон бўлади!..

Кеча ҳаммомга борганларида қизиқ ҳодиса юз берди. Жуда ҳам ораста ва покиза подшо ҳаммомида аруسخонада Хонзода хоним, Иқбол бика, Сиймин бика, Оққиздан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Ҳаммомчи хотин уларни жомахонага олиб кирди. Қизлар чуғурлашиб бир-бир либосларидан қутула бошладилар... Оқ лунгидан бошқа либоси қолмаган қизлар худди олтиндан ясалган ҳайкаллар каби бир-бирига қарашар, уялишганидан қўллари билан анор сийналарини яширишга уринардилар. Бири биридан гўзал ва бекусур сиймин баданлар ҳаммомни ёритиб юборгандай бўлди. Иқбол бика Хонзода хонимнинг гўзал қадди-қоматига, хушбичим аъзоларига боқиб ҳайратланди, ёнига келди-да, дугонасини алақандай завқ билан кучоқлади:

— Оҳ, мен йигит бўлганимдами... Сени ўзим олардим!

— Сенмас, мен олардим! Мен!.. — чопиб келди Сиймин бика.

— Йўқ... Маликамни ўзим олиб қочиб кетардим! Узоқ-узоқларга... Биронтангизга бериб қўймасдим!.. — Оққиз ҳам бир четда қараб турмади.

Уч қиз ҳам Хонзода хонимни ўз бағрига босишни истарди.

— Вой, вой... — Хонзода хоним сўз қотган бўлди. — Ўлақолинглар!

— Ойми, кун? Кун деб айтинг, жоним гиргиттон сизга! А, кун? Кун, а?

Янганинг овози жуда узоқлардан эшитилди. Савол такрорланди. Хонзода хоним ҳаяжон оғушида жавоб бериш ҳолатида эмасди, янганинг «Кун, а, кун?...» деган сўзларига, «ҳа» маъносида беихтиёр бош тебратиб қўйди холос...

Расмана сочқиларга энди навбат етди. Куёвтўранинг чўнтаклари сочқиларга тўла эди. Амирзода бир неча бор сиқимлаб чўнтагидан олтину кумуш, лаълу жавоҳирлар олди ва қизу жувонлар, янгалар устига сочиб-социб юборди. Куёвтўра шунчалар сахийлик намоен этдики, агар уни ўз кўзи билан кўрган одам бўлса, жуда кўп кишилар сочқи остида қолди, дея бемалол айта оларди! Қий-чув ичида қизлар, жувонлар, янгалар юмалашиб танга қидиришга тушиб кетдилар. Кўплар қатори Хонзода хонимнинг дутоналари Иқбол бика, Сиймин бика, Оққиз, амирзоданинг сингиллари Оқа Беги хоним ва Султон Бахт бегимлар ҳам чўккалашишиб ўз насибаларини излаш билан овора эдилар.

Куёв этигини ечиш янгалар учун жуда қувончли юмушлардан биридир, чунки этик қўнжида жуда кўп олтин тангалар бўлади, улар янгаларнинг лўқмаи ҳалолли саналади. Янгалар бу юмушни ҳам уддаладилар-да, келин-куёвни ипак кўрпаларга киритиб қўйдилар... Ҳамма аста-секин ташқарига чиқа бошлади. Янгалар уйга кираверишда ўзларига ажратилган жойда қўним топдилар. Жимлик чўқди. Шоҳона ўриннинг икки четиде бегуноҳ қўзичоқлардай омонатгина ётишган Хонзода хоним билан Жаҳонгир Мирзонинг юраклари гурс-гурс тепар, вужудлари ҳаяжон оғушида титрарди. Гарчи янга келиб куёвнинг қулоғига секингина: «Келинни кучоғингизга тортингиз, жоним гиргиттон сизга!» деган бўлса-да, унда сўз айтишга ҳам, бирон ҳаракат қилишга ҳам журъат етишмасди...

Тонг бўзара бошлади. Ҳали ер ёришмай туриб Сулаймоншоҳ, Султон Маҳмуд, Жаҳоншоҳ ибн Жокуллар Кониғилдаги оқ уй ёнида пайдо бўлдилар. Сулаймоншоҳларникида хилват жой ҳозирланган, куёв истироҳати учун шарт-шароит муҳайё эди.

Куёв чиқиб кетиши билан Иқбол бика, Сиймин бика ва Оққизлар Хонзода хоним ёнига кириб келишди. Энди «Юз очди» маросими бўлади.

III

...Ниҳоят, Жаҳонгир Мирзо билан Хонзода хоним, икки бир-бирига интиқ диллар орзиқиб кутган висол онлари етиб келди. Кечанинг қоронғуси ошиқ аҳволининг пардасидур, деганларидай, оқшом борлиққа ўз қора тўрини ёя бошлади. Кониғилдан одамларнинг оёғи тортилиб қолди. Оқшом бағоят сеҳрли... Куёв либосида амирзода қасрга кириб келаётганда эшик олдида уни фақат икки янга қаршилади. Ичкарида унга жон офати дилдори интизор эди. Янгалар шоҳона жойни созлашар экан, «қизим сенга айтаман, келиним, сен эшит!» қабилда ўзаро шундай суҳбат қурадилар:

— Оллоҳнинг бандасига берган улуғ инояти қовушмоқдир! — дерди биринчиси. — Келин-куёв қовушганда фаришталар улар тепасида қувончдан чарх уриб учиб юришар эмиш, жоним гиргиттон сизга!

— Умрнинг лаззати ҳам шунда-да, айланай, қовушмоқда...

Янгалар секин гапиришсалар ҳам, уларнинг гаплари чимилдиқ ичида ўлтиришган келин-куёв қулоқларини динг қилар, усиз ҳам ҳаяжондан титраб турган вужудларига қутқу соларди. Бурчақдаги шам бу гапларни тасдиқлагандай бош тебратиб турарди.

Шу пайт биринчи янга хонага ёш болани кўтариб кирди-да, ўрин ўртасига ўтқазиб қўйди.

— Ўғил бўлсин, илоё, ўғил бўлсин, жоним гиргиттон сизга!

— Ўғил бўлсин, айланайлар! — қўшилди иккинчиси.

Келин-куёвларнинг юзларига қон тепди, кўкракларида юраклари қафасдаги қушдай потрар эди.

Биринчи янга болакайни кўтариб олар экан, келин-куёвларга қарата бутургандай деди:

— Фурсат етди энди... Энди жойга кирингизлар. Оллоҳ хоҳиш-иродаси билан бир-бирингизга эш бўлдингиз. Бир-бирингизга ҳалолсизлар. Энди яйрангиз, айшингизни суригиз, жоним гиргиттон сизларга.

— Жонингизга жон бўлингиз, айланайлар!..

Янгалар келин-куёвларни жойга киритиб қўйишгач, аста чиқиб кетдилар. Ҳаяжонларга чулганган Жаҳонгир Мирзо «Улар сизларнинг либосингиз, сизлар улар учун либоссиз!» оятини¹ эслади ва энди Хонзода

¹ Куръони карим. «Бақара» сураси. 187-оят.

хоним батамом ўзиники эканлигига ишонди. Жойга киришлари билан, фурсат ўтказмай қайлиги томон сурилди, ўнг қўли билан келин қўлини қидира бошлади. Кейин яна ҳам яқинроқ сурилди, энтикаркан, биргина ошпоқ ҳарир кўйлакка чулганган Хонзода хонимнинг нозик белидан тутиб бамисли жон қучоғига тортди! Шакар дудоқларига ютоққанча лаб босиб, қаттиқ бўса олди, бир қўли келиннинг кумушдай сийнасида, бир қўли ипак пойжомасида ўйнар эди. Аввалига бироз саркашлик қилган Хонзода хоним энди қаршилик кўрсатмас, у ҳам ишқнинг сеҳрли ўйинига берилган, ошпоқ билаклари Жаҳонгир Мирзо бўйнига чирмашган, ўт олиб ёнаётган вужудини не қилишни билмай, ёрининг жон-жонига кириб кетгудай, пинжигга қисиниб паноҳ тиларди. Жаҳонгир Мирзонинг тоқатлари тоқ, сабри селобу жигари сув бўлди... Рағбати зиёда бўлиб, шавқи галаба қилиб ханжари обдорни филофи нигорга олиб борди, улуф иштиёқда маҳлиқо гавҳари ганжинаси қулфини очмоққа шайланди... Юзидан шарм пардасини олиб ташлаб, дилдор сийнасига сийнасини босди!.. Бамисли аъзои бадани ларзага келгандай бўлди. Тўлғанаётган Хонзода хонимнинг нозик ингранишлари Жаҳонгир Мирзога ортиқ қувват ва шиддат бахш этарди. Амирзода кўнглида ғужғон урган туйғулардан маст, қувончдан ўзини қўйгани жой тополмас, қучоғида ётган бемисл бахтдан боши осмонда... Мана шу паллалар, хушнуд онлар, Оллоҳ берган бахт-саодат, унинг назарида, мангута шундай бўлиб қолар, бу ҳолат узоқ йиллар айни шу йўсинда давом этаверадигандай туюларди...

Шам хижолатдан ўзини бурчакка урганини билмай қолди...

Амир Темур кўнглида эъозлаб юрган эзгу ниятнинг рўёбга чиққанидан мамнун, «Шундай кунларга етдим!», дея Оллоҳ таолога шукроналар келтирди. Энди унинг суюкли дилбанди Жаҳонгир Мирзо қайноқ қонида тегиб турган шиддатни Чингизхон наслининг гули зебоси қадди камолида мужассам шижоатта эш қилиб юборади, сулолани сулолага улайди, аждодлар руҳини шод этади, янги жаҳонгирлар дунёга келади... Бу эса, шубҳасиз, Оллоҳга ҳам, бандасига ҳам хуш ёқадиган қутлуғ юмушдир.

Ана шундай хаёлларга гарқ бўлиб турганида, Қут-

луф Туркон оқа Амир Темурнинг ёнига келиб пешона-сидан беозоргина ўпиб қўйди. Одатда, она ўрнида она-дек бўлиб қолган бодомқовоқ эгачи доим шундай қила-ди. Амир Темур бирон сафардан қайтганда, узоқ ай-рилиқдан сўнг кўришганларида ёки ҳаддан зиёд қувониб кетганда, эгачи келиб инисини худди ёш болани эркалагандай суюб манглайдан ўпиб қўярди.

— Келин муборак бўлсун энди, Амир соҳибқирон!
Амир Темур «Қуллуқ!» дегандай бош эгиб қўйди.
Конирил оқшоми файзли эди.

Й И Г И Р М А Б И Р И Н Ч И Б О Б

I

Келин-куёвлар Конирилдаги оқ уйда ўн кун бўлиш-гач, ўз уйлари — Боғи Нақши жаҳондаги қасрга кўчиб ўтдилар.

Ўн бешинчи куни, чошттоҳ бўлиб-бўлмаи устига дуру гавҳар, зару забаржад, харвор-харвор¹ ипак ор-тилган бир неча хачиру тева Боғи Нақши жаҳон дарво-заси олдига келиб тўхтади. Бу Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийларининг суюкли келинига кўрманалари эди. Амир Довуд дуғлат билан Амир Жоку барлослар-нинг ҳадялари ҳам уч-тўрт тева бўлди. Ахий Жаббор баҳодир чаққонлик билан ҳаракат қиларди, Учқора, Йаналтекин, Йўлқутлуғларнинг қўли-қўлига тегмасди. Улар тевалардан кўрманаларни туширишиб ичкарига ташир эдилар. Учқора иш орасида эшитилар-эшитил-мас ўзининг суйган қўшиғини минғирлаб қўярди:

*Ер тўймайди ёмғирга,
Хотин — эрга... тўймайди...*

Орадан кўп фурсат ўтмади. Чопар келиб, мамлакат султони Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийлари таш-риф буюраётганларини маълум қилди. Жаҳонгир Мир-зо Ахий Жаббор баҳодирлар кузатувида дарвозага чи-қиб падари бузруквори истиқболига ошиқди. Узоқдан Амир Темурнинг оқ оти кўринди, от жilовини Му-ҳаммад Чуроға додхоҳ тутиб олган эди. Бироз орқа-

¹ Х а р в о р - х а р в о р — оғирлик ўлчови, тахминан юз кг. атрофида.

роқда Амир Жоку барлос, Амир Довуд дуғлат ҳамда Сулаймоншоҳ, Жаҳоншоҳ ибн Жокулар кўринишди. Яна ҳам орқароқда Сароймулкхоним, канизаклар Улус оқа, Тағай Туркон оқа, Менгли бика, Тўлун оқалар келишарди. Улар ичида Амир Темур синглиси Ширинбика, қизлари Оқа Беги хоним ва Султон Бахт бегимларни кўрамиз.

Амир Темурнинг Жаҳонгир Мирзо уйига қилажак ташрифи Қутлуғ Туркон оқага маълум эди, шу сабабдан аввалроқ келиб, амирзодани ёнига олиб меҳмонларни зўр иззат-икром ила қаршилаш тадорикини кўрди. Шакар бика иккиси келин-куёвларга ўзларини қандоқ тутишлари лозимлиги ҳамда олийшон зотлар хурматини ўрнига қўйиш борасида жўяли маслаҳатлар берди.

Карнай-сурнай садолари авжга чиқа бошлади. Меҳмонларни яшил уй рўбарўсида кутиб олдилар. Бир томондан Муҳаммад Чуроға додхоҳ, иккинчи томондан Ахий Жаббор баҳодир олтин узангиларни ушлаб Амир Темурга отдан тушишга кўмаклашдилар. Шу палла Жаҳонгир Мирзо илдам юриб келди-да, ўнг кўлини кўксига қўйиб:

— Хуш келибсиз, валинъмат соҳибқирон! — дея таъзим қилди, тиз чўкиб падари бузрукворининг оппоқ яктаги пешига лаб босди, кейин қайта-қайта кўзларига суртди.

— Балли, амирзодам, балли! — Амир Темур ўғлини эркалаб бағрига босди ва пешонасидан ўпди. — Қайлифингиз қутлуғ бўлмай! Баракалло!

Атрофдан «Қутлуғ бўлмай!», «Баракалло!» деган овозлар эшитилди.

Қутлуғ Туркон оқа бировга сездирмай Хонзода хонимга имо қилди. Оппоқ ипакка чулганган, юзларига оқ ҳарир парда ташланган, келинлик бахтидан зеболаниб бир чиройига ўн чирой кўшилган гўзал Хонзода хоним фаришталардай хиром айлаб Амир Темур истиқболига қараб юрди. Тўпигигача тушган оппоқ ҳарир кўйлагининг этаклари ерга бош урар, Хонзода хоним худди юзиб бораётгандай таассурот қолдирарди. Мана, у Амир Темур рўбарўсида тўхтади ва назокат билан уч бор таъзим бажо қилди. Сўнг яқинроқ келиб, унга айтилгандек, куёвигача ўхшаб тиз чўқди-да, тавоф айлаб Амир Темур яктаги пешини ўпди ва кўзларига уч бор суртди... Хонзода хонимнинг ҳаракатлари

ўзига жуда ярашиб турарди. Ҳамма зебойи моҳиталь-
ат келинчақдан кўз узмасди.

— Қадамингиз қутлуғ келгай, эй меҳрибон падари
бузрукворимиз!.. — шикаста овозда деди Хонзода хо-
ним оҳиста бошини экканча. — Сизни Оллоҳнинг ўзи
паноҳида асрағай!

— Балли, балли! Бахтингизни Оллоҳнинг ўзи бер-
син! — Хонзода хонимнинг одобу тутумидан кўнгли
сув ичган Амир Темур суюкли келинини тиз чўккан
жойидан турғазиб, манглайдан ўпди: — Сиз келиним
эмас, қизимсиз! Қизим!..

Амир Темурнинг «Қизим!..» деб суйганлари Хон-
зода хонимга жуда ёқиб тушди. У бошини кўтармай
ўн беш қадамлар нарида туришган Амир Довуд дуғ-
лат билан Амир Жоку барлосларга ҳам таъзим бажо
келтирди. Амирлар: «Умрингиздан барака топингиз!»,
«Кам бўлмангиз!» деган сўзлар билан муносабат бил-
дирдилар.

Навбат маҳди улё Сароймулкхоним билан кўри-
шишга етди. Хонзода хоним шоҳона кийинган маҳди
улё олдида, унинг ипак кўйлаги пешини ўпмоққа эгил-
ди... Аммо Сароймулкхоним Хонзода хонимни эгилишга
қўймади, «Керакмас! Керакмас!» дея кучоқлаб кўришди
ва кўнглида алақандай жўш урган оналик меҳри би-
лан манглайдан ўпди. Қучоғидан қўйгач, бир лаҳза
беихтиёр Хонзода хонимга ёрқин кўзларини тикди ва
ҳайратдан лол қолди! Хонзода хоним аввалгидан ҳам
ортиқроқ гўзал, сулув бўлиб кетган эди! Ҳарир парда
ичида нур билан чайилгандай оқ-сарик юзлари бе-
тимсол кўринади, иринининг ўнг томонида жойлаш-
ган мўъжазгина қора холи қуйиб қўйгандай ярашиб-
ди... Куддиргичи офатижон, тим қора ҳилол қошлари
тутаб ётибди...

— Оллоҳ сизни ҳеч нарсадан кам қилмасун, мали-
кам! — деди Сароймулкхоним. — Илоё, ували-жували
бўлингиз, ўзингиздан кўпайингиз!

Хонзода хоним сўз қотмоққа журъат этмади, фа-
қат: «Қуллуқ!» дегандай хиёл табассум ила бошини
эгди.

Амирларга боғ ўртасидаги зилол сувли ҳовуз бўйида
катта сўрига жой қилинганди, Жаҳонгир Мирзо меҳ-
монларни ўша ерга бошлади. Хожа Шайхзода билан
Гурганж кутволи Бекхожа меҳмонларни кутиб олишда
қатнашдилар. Қутлуғ Туркон оқа ва Шакар бикалар

маликаларни безатилган оқ уйга таклиф қилдилар. Бир неча лаҳза олдин гавжум бўлиб турган Боғи Нақши жаҳон ҳовлиси бўшаб қолди...

— Юқорига чиқсунлар, Амир соҳибқирон! — илтифот кўргизди Амир Довуд дуғлат. У Амир Темурнинг Сеистонда оёғидан ўқ еганини ҳамиша ёдда тутарди. Бир кун соҳибқироннинг ўзи тан олиб: «Ўша Сеистондаги жароҳатим битиб кетган бўлса-да, ҳануз сирқираб оғриб турадир...» деганини эшитганди, аммо кейин бирон ерда Амир Темурнинг шу ҳақда нолиганини билмайди.

— Мана бу ёққа!.. Бемалол оёқ ёзиб ўлтирадилар...

— Чиқсунлар! Чиқсунлар!

Сўрининг бир ёғини Амир Темур эгалади, бошқа томонларига амирлар жойлашишди. Чап тарафда баланд чинор тагидаги сўрида Жаҳонгир Мирзо дўстлари давра қурдилар. Ахий Жаббор баҳодир ўз йигитлари билан, қўллари қўлларига тегмас, хизматда чарх уриб юришарди. Дастурхонларга анвойи таомлар тортилди. Боғ ҳовлисига кираверишда ўлтиришган машшоқлар аллақачон савту навони бошлаб юборишган, ёқимли мусиқа-ю жонон ашулалар бир-бирлари билан навбат талашарди. Соҳир наволардан безанган боғ бағоят сўлим эди.

— Халлоқи безаволга салламно! — деб қўйди шу пайтгача хаёлларга чўмиб ўлтирган Амир Темур. Муҳаммад Чуроға додхоҳ машшоқларга: «Астароқ чалингизлар!» ишорасини қилди. — ... Бизлар салтанатда подшоҳона хайлу ҳашам чекмоқни хуш кўрурмиз, мурад улким, парвардигорнинг ўз бандасига нимани буюргани-ю нимани маън этгани элга ошкор бўлсун... Баски, пайғамбаримиз раббоний илҳомдан қувват олиб, умматларига бўлинмакни маън қилдилар, билъакс, бирлашмак туғини баланд тутмакни уқтирдилар. Хоразм ўз юртимиздур. Мўғул қадамидан юрт пароканда бўлиб, ҳар бир пучмоғ ёлғизлик азобини тортди. Бас, юрт ўз бўй-бастини тиклади. Жаҳонгир Мирзо билан Хонзода хонимлар тўйи қутлуғ тўйдир, Ватан, улус бирлигига асос бўлгувчи, муҳрловчи ақди никоҳдур, салтанат ҳужжатидур...

— Рост сўзладингиз, Амир соҳибқирон!.. — қўлаб-қувватлади амир Жоку барлос. У ҳам набира келин кўриш насиб этганидан жуда хурсанд эди. — Юрт бирлигини қойим этгувчи олийшон ҳужжатдур!

Атрофдан маъқуловчи овозлар эшитилди. Жаҳонгир Мирзо падари бузруквори сўзларидан нақ боши осмонга етди. Ҳайҳот! Амирзоданинг Хоразм малика-сига муҳаббати юрт бирлигини мустаҳкам этишга хизмат қилғувсидир! Агар буни қайлиғи Хонзода хонимга айтса, малика қандай аҳволга тушар экан? Бу икки ёш кўнгилга, қолаверса, улар ўртасидаги ўтлиғ муҳаббатта берилган юксак баҳо эди.

Амир Темур дастурхонга қўйилган минг бир хил таомлардан чимхўрлик билан тановул қиларди. Қўлини гоҳ-гоҳ таомга чўзар эди-ю, хаёли бошқа ёқларда юрарди. Ҳа, Хоразм муаммосини ҳал этди, Оллоҳга шукур, кўп қон тўкилмади. Амир Темурнинг нияти ҳам қон тўкмаслик эди, у ҳамиша шунга интилади — давлат юмушларининг тўққизини кенгашга қўяди, биринигина қиличга қолдиради... Энди юрт тинчлиги учун зарур бўлган яна бир юмуш бор. Бу, шимолдаги қўшни Жета мамлакати билан муносабат... Жета ҳукмдори қайсар Қамариддин билан орани очиқ қилиб олиш... Юртни Жета қароқчиларидан муҳофаза айлаш, уларни босқинчилик қилиш имконидан маҳрум этиш... Бир сўз билан айтганда, шимол ёқдаги душман қанотини қайириш, токи ул ортиқ парвоз эта олмасун! Бу юриш Жета мамлакатига учинчи юриш бўлади!

Амир Темур олисларга тикиларкан, беихтиёр икки бармоғи иягига чўзилди.

II

Жаҳонгир Мирзо ўз қайлиғини ёруғликка олиб чиқмоққа бел боғлаганда орадан бир ой вақт ўтган эди. Хонзода хоним шу кунгача Боғи Нақши жаҳондаги уйларида ташқарига чиқмади. Дугоналари Иқбол бика, Сиймин бика, Оққизлар унинг ёнидан бир қадам ҳам нари жилишмас, парвоналардай ўраб олган эдилар. Оқа Беги хоним билан Султон Бахт бегимлар ҳар куни хонойимларини йўқлашар, зериктирмасликка ҳаракат қилишарди. Хонзода хонимнинг бахти онаизори Шакар биканинг шу ерда, унинг ёнида эканлигида эди. Хурсандлигидан ичига сиғмас, кенгликларга чиқишни яхши кўрганидан, Жаҳонгир Мирзо таклифи айни муддао бўлди. Эсида, Хоразмда ҳам дугоналари билан Зангорикўл бўйига бориб туришарди. Шу палла лимиллаб турган зилол сувли Зангорикўл, кўл бўйида тикилган

гулгун чодирлар... уфққача ястанган майсазор, чексиз борлиқ, нафис кўйлақларни нозик баданларга чиппа ёпиштириб фир-фир эсаётган қир шамоли, кўмкўк майсааларни босиб кезиб юришлар, бошлар узра вижир-вижир қилиб учаётган турфа қушлар... бари-бари бирма-бир кўз олдидан ўтди. Айниқса, билимда ким ўзарга уюштириладиган баҳс-мунозара, савол-жавоблар, ўйинкулги, кўнгилар черини ёзадиган беармон рақс тушишлар, ҳаммага хуш ёқарди. «Лазги»га ўйнаш Хоразм маликасининг жони-дили эди... Хонзода хонимнинг юраги орзиққандан алланечук бўлиб кетди. Энди улар Конирилга боришади. Конирил ҳақида эса ҳали Хоразмда эканлигидаёқ Оққиздан кўп ҳикоялар тингланган...

Бундан саккиз йил аввал Амир Ҳусайн сарбадорларни дорга остиргандан кейин, эл суюб ҳордиқ олиш учун сайрга чиқиб турадиган сўлим Конирил ўланзорни, файзи кетиб, қандайдир маъшум довруққа эга бўлиб қолди. Бир пайтлар Самарқанд ҳокими Садр Сулаймоннинг дарё бўйида қурилган ҳашаматли чорбоғи ҳеч ким яшамаганидан ташландиқ жойга айланганди.

Амир Темур Конирилни азаддан яхши кўрарди. У ўсмирлик чоғлари Самарқандга йўли тушиб қолса, албатта, тенгқурларини йиғиб яйловни бир айланиб келарди. Мамлакат маснадига ўлтиргач, Амир Темур пойтахт ободончилиги билан жиддий шуғулланиши асносида Конирилни ҳам эсдан чиқармади. Хушманзара ўланзор томон йўллар солинди, чодирлар учун муносиб доимий жойлар белгиланди. Энди бу ерда катта тўй, маъракалар ўтказиш мумкин эди. Ўланзорнинг ўнг томони, дарё соҳили подшо хонадони суюб чиқиб турадиган макон бўлиб қолди.

Худди шу ерда бир кун олдин икки шоҳона саропарда қад кўтарди. Пуштиранг саропарда келин-куёвлар учун тайёрланди, оқи бошқаларга мўлжалланди. Атроф зангори парда билан ўралди. Юқоридан қаралса, ям-яшил Конирил ўланзори ясан-тусан қилиб, кўксига икки — пушти ва оқ мунчоқ тақиб олгандай чиройли кўринарди. Ҳаво очиқ, осмонда бир парча ҳам булут йўқ. Кунчиқиш томондаги тоғлар бутун бўйбастини намоён қилгандай кўзга ташланади. Шоҳона пуштиранг саропарда олдида туриб, ўланзорга, ҳово олисдаги тоғларга, мовий осмонга, порлоқ қуёш-

га ҳавас билан боқаркан, Хоразм маликаси завқини яширолмади:

— Оҳ, жуда ҳам яхши экан бу ерда, амирзодам! — деди кенглиқдан қамашган шаҳло кўзларини Жаҳонгир Мирзога тикиб. — Осмоннинг кенглигини кўрингиз! Вой-вуй! Ҳамма нарса гўзал, ям-яшил майсазор ҳам, ана бу тоғлар, ҳам, осмон ҳам!

Жаҳонгир Мирзо маликага суқ билан боқди. Боқди-ю унинг кундан кунга очилиб бораётганига, ҳуснига ҳусн қўшилаётганига ишонч ҳосил қилди. Бундан ортиқ латофат, кўрку ҳусну малоҳат бўлмас! Эсида бор, бир куни ҳазиллашмоқчи бўлди-ю маликага суқбат орасида жиддий тарзда бундай деди:

— Ўнта фарзандимиз бўлсун, шундан еттитаси...

— Вой-вуй!... — беихтиёр қовоқлари уюлди Хонзода хонимнинг...

— Еттитаси ўғил, учтаси ожиза бўлсун... — сезмагандай давом этди амирзода. — Ўнта...

— Вой-вуй!.. Уялиб кетяпман... — деди Хонзода хоним бошқа ҳеч нарса деялмай ерга қараб.

Амирзода маҳбубасининг соддадил эканлигидан, гапни тўғри тушунишидан завқланиб кетди-да, қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди! Ўшанда унинг маликасига нисбатан бир меҳрига ўн меҳр қўшилган эди. Ҳозир ҳам шундай бўлди — амирзода қайлиғини яна ҳам яхши кўриб кетди. Иложи бўлганда Хонзода хонимни бир бағрига босиб оларди! Аммо атрофда одамлар бор-да...

— Ҳа, маликам, барчаси гўзал! — эҳтирос ила шивирлади амирзода... — Барчаси гўзал! Аммо барчасидан ҳам ўзингиз гўзалсиз, эй дилижоним!

Хонзода хоним «Шу гапингиз ростми?..» дегандай мийиғида жилмайиб қаради-да, уялганидан кўзларини ерга олди. Амирзода кўрмаса ҳам, маҳбубасининг кўзлари миннатдорлик ва бахтиёрлик туйғуларидан чакнаб ёнаётганини ҳис қилди. Хонзода хоним ўзини саропарда ичига урди. Кирди-ю саропарданинг келинлар уйидай безатилганини кўриб хурсандлигидан чапак чалиб юборди. Ерда чўғдай ёниб турган эроний гилам, ипак тўшаклар, оқ парқув ёстиқлар жуда жозибали кўринарди. Саропарда чанғароғидан тушиб турган ёруғлик ичкарини гира-шира ёритар, айни шу гира-ширалик кўнгилини сирлиликка чорларди.

Иқбол бикалар ҳам Оқа Беги хоним ва Султон Бахт бегимлар билан бирга қий-чув қилишганча ўз саропар-

даларини томоша қилар эдилар. Икки саропарда ўрта-сидаги катта супага тўшаклар ташланган, дастурхон ёзилган. Зангори пардадан ташқарида, ўнг томонда пастроқда ўчоқларда бир неча қозон осилган, Ахий Жаббор баҳодир ўз йигитлари билан баковулларга кўмаклашиб куймаланиб юришибди. Сулаймоншоҳ эса ишнинг боришини назорат қилар, дамба-дам унинг дўрилоқ овозда: «Тезроқ бўлингиз!», «Оловни пасайтирингиз!» қабилидаги сўзлари қулоққа чалиниб қоларди.

Ахий Жаббор фурсатини топиб Оққиздан кўмак ўтинди:

— Узрим бор, Оққиз бегим... Дастурхонни ясатишда қарашиб юборсалар, девдим... Мумкин бўлурму?..

Қиз йигитнинг «Оққиз бегим» деб мурожаат қилишини жуда ёқтирарди. Дунёда фақат Ахий Жабборгина уни шундай ном билан атайди... Оққиз Ахий Жабборнинг охирги сўзларида очикдан-очик ялиниш оҳангини сизди. Бу шунчаки бир одамнинг эмас, балки нимадандир илинжи бор одамнинг ялиниши эди. Оққиз ширингина жилмайди:

— Қўлимдан келармикин?.. Майлингиз...

Ахий Жабборнинг оёғи олти бўлиб кетди, таомларни тез-тез ташиб турди, Оққиз дастурхонга чиройли қилиб жойлаштира бошлади. Йигит иш асносида чакқон ҳаракат қилаётган толма бўйин қизнинг хушбичим қоматига ўфринча назар ташлаб кўяр, қиз буни сезса-да, ўзини билмаганга олар эди.

Таомлар еб бўлингач, маликалар севган хурсандчилик, ўйин-кулги бошланиб кетди. Иқбол бика энди сиз билан биз билган Иқбол бика эмас, куёвга теккандан кейин ўзгариб, шўхи чиқиб шаддоод бир жувонга айланган... У бор жойда давралар ҳамиша хушчақчақлик билан ўтар, ашула айтиш, ўйин тушиш, баҳс-мунозара унинг жони дили эди.

Ҳозир ҳам Иқбол бика қараб турмади. Жаҳонгир Мирзога мурожаат қилиб, тавозе билан бундай деди:

— Агар улуғ амирзода ижозат берсалар, мунозара бошлар эдик...

Жаҳонгир Мирзо Хоразм маликалари севган мунозара, баҳс ҳақида аввал эшитган, аммо бирон марта ҳам шоҳид бўлмаган эди. Унинг эшитгиси келди, қараса, Хонзода хоним ҳам «Розилик берақолингиз! Бир ўйнаб-кулишсин!» дегандай кўз тикиб турибди.

— Албатта, ижозат бўлур!

Сиймин бика билан Оққиз «Мунозара! Мунозара!» дея чапак чалиб юбордилар.

Одат тусига кирган бундай мунозаралар хоразмшоҳ саройида тез-тез бўлиб турар, маликалар уни жуда ардоқлардилар. Кутилмаган саволлар, антиқа жавоблар ҳамма учун ҳам қизиқ эди. Тўй билан бўлишиб, мунозарага фурсат топмадилар, шу вайдан соғиниб қолганликлари билинди. Ҳамма мунозара тезроқ бошланишини истарди.

Бир лаҳза жимлик чўкди. Маликалар қўллари кўксига, тавозе билан: «Сиз бошлангиз!», «Сиз бошлангиз!» дегандай бир-бирларига имо қилдилар. Ҳамма Иқбол бика билан Хонзода хонимнинг мунозаралар устаси эканликларини яхши биларди.

— Иқбол бика хоним! — мурожаат қилди Хонзода хоним...

— Қулоғим сизда, маликам! — қўли кўксига таъзим бажо келтирди Иқбол бика. — Фармонингизга мунтазирмен!..

— Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим... Айтингиз-чи, Қуръони каримда неча сура бордур ва нечаси Маккаи Мукаррамада нозил бўлди, нечаси Мадина Мунавварада? — мунозарани бошлаб юборди Хонзода хоним.

— Дийдам устига... — қўли кўксига жавоб қилди Иқбол бика. — Қуръони каримда бир юз ўн тўрт сура бордур, Маккада нозил бўлғони етмишта, Мадинадагиси қирқ тўрттадур...

— Салламно! Осмоннинг нечта эшиги бор экан?

— Жоним омода... Пайғамбаримиз саллаллоҳи алайҳи васаллам, осмон эшиклари ҳисобини сўраганларида, уларнинг нечалигини худодан ўзга кимса на билсун, деб буюрубдурлар. Ул зот дебдурларки, осмоннинг икки эшиги бордур, биринчисидан банданинг ризқи келаду, иккинчисидан амали юқори чиқаду...

— Сайёра юлдузлардан сўз юритингиз... — сўрашда давом этди Хонзода хоним. — Саноғи нечта эркан?

— Маликам, сайёра юлдузлар адади еттитаду. Ой, Қамар деб ҳам шарафлайдилар; Аторуд сўнг Зухро сайёраси; Қуёш, Шамс деб ҳам улуғлайдилар; андин сўнг Миррих, Муштарий ва Зуҳал...

— Сайёраларнинг маконлари қаерларда жойлашибдур?

— Зуҳал сайёрасининг макони еттинчи фалақдадур. Муштарий макони олтинчи фалақда, Миррих бе-

шинчи фалакда жобажодурлар. Куёш тўртинчи фалакдан, Ой эса биринчи фалакдан жамол кўргизурлар. Зухро учинчи фалакни батамом ўзига мафтуну махлиё этмиш, Аторуд иккинчи фалакни мусаххар айламиш...

— Салламно! — қойил қолди Хонзода хоним.

— Салламно!

— Офарин! — дейишди маликалар.

— Энди, — давом этдирди баҳсни Хонзода хоним. — Бир зот бордурки, анинг намоз ўқиши на ерда содир бўлур, на кўкда... Демак, ерда ҳам, кўкда ҳам намоз ўқимайдур... Ул зот кимдиру намозини қаерда ўқийдур?

Иқбол бика бироз сукутга чўмди, хаёлидан Одамдан Хотамгача не-не азиз авлиёлар бирма-бир ўтди, аммо намозини ерда ҳам, осмонда ҳам ўқимайдиган гаройиб зот кимлигини эслай олмади. Дунё еру осмондан иборатдур, ул зот намозини бу оламдан ташқарида ўқиганмикин?..

Маликалар жон қулоқ бўлиб Иқбол бика оғзини пойлар эдилар.

Хонзода хонимнинг ўзи ёрдамга келди:

— Бу гаройиб зотнинг исми Сулаймон алайҳиссаломдур. Ул зот намозларини ердамас, осмондамас, балки шамол қанотида ўқир эдилар.

Бу гал Хонзода хоним шаънига салламнолар янгради.

— Закотнинг маъноси нимадур? — савол берди яна Хонзода хоним.

— Закотнинг маъноси молнинг ошиқчаси, деганидур...

— Қай йўсинда закот берилур?

— Агар киши тиллоси йигирма мисқолга етса, унинг ярим мисқоли закот бўлур, — жавоб қилди Иқбол бика. — Яна десам, кишининг теvasи йигирма бешга етса, бир тева, қўйи қирқта бўлса — бир қўй закот ҳақидур.

— Салламно, Иқбол бика хоним! — тан берди Хонзода хоним.

Атрофдан ҳам «Салламно!», «Таҳсин!» деган сўзлар эшитилди. Жаҳонгир Мирзо мунозарага қулоқ соларкан, маликаларнинг билгичликларидан лол қолар, ҳайратланар эди.

Энди синаш навбати Иқбол бикага ўтди.

— Маликам! Парвардигор эгамнинг қўли билан яра-

тилган нарсалар бор, амри билан яратилгон нарсалар бор... — сўз бошлади Иқбол бика. — Ўша қўли билан яратилгон нарсалардан айтингиз.

— Дийдамиз устига... — қўли кўксида таъзим қилди Хонзода хоним. — Парвардигор эгамнинг ўз қўли билан яратилгон нарсалар учтадир: арши аъло, жаннат, жаннатдаги тубо дарахти. Дунёдаги қолгон нарсалар бари унинг амри билан бунёд бўлгондур...

— Оллоҳ таоло халқни яратмасдан бурун бунёд этгон нарсалардан сўйлангиз... — сўради Иқбол бика.

— Оллоҳ таолонинг бундай бунёд этгон нарсалари бештадур: тупроқ, сув, шамол ва оташ, тагин зулмот...

— Салламно!

Иқбол бика навбатдаги саволдан аввал ўйланиб қолди, сўнг деди:

— Аён бўлсунким, борлиқ бани башар, одамизод, эрдур, хотиндур — заифалардан тавалуд топмай, барининг онаси аёлдур. Аммо бир аёл борки, ул эркакдан туғилгондур, отини билармусиз?

Ҳамма қизиқиб қолди. Хонзода хоним буни биларди, сарой кутубхонасидан «Қиссас-ул анбиё» китобини мутолаа қилганди. Шунинг учун дадил жавоб берди:

— Чиндан ҳам бир хотун эркак зотидан туғулгон. Бу хотиннинг оти Момо Ҳаводур, ул зот Одам Атонинг чап қобирғасидан яратилгондур...

— Салламно! — деб юборди Иқбол бика...

Баҳс қизигандан қизиқ борарди. Хоразм маликаларининг донишмандларга хос суҳбатлари, билимдонликлари Жаҳонгир Мирзони ҳам, Сулаймоншоҳни ҳам ҳайратга соларди.

— Коинотнинг тожи бўлган одам вужудидан хабар берингиз-чи?

— Бош устига... Парвардигор одамни яратқонда унга уч минг олтмиш томир, икки юз қирқ устихон ато қилди, уч руҳ бирлан сийлади. Булар — руҳи ҳайвоний, руҳи нафсоний, руҳи табиийлардур. Унда тагин беш сезги бор — эшитиш, кўриш, ҳидлаш, там билиш, сезиш...

— Салламно!

— Таҳсинлар бўлсун! — қабилида овозлар янгради.

— Чаманда бир гала қуш бор эди, — масалага ўтди энди Иқбол бика. — Шамол тургач, аларнинг бир қисми учиб дарахт бошига қўнди, бир қисми

ерда қолди. Агар ердаги қушлардан бири дарахтдагиларга қўшилса икки томонда ҳам қушлар сони тенглашади. Агар дарахтдан бир қуш ерга учиб тушса дарахтда ердаги қушларнинг ярмига тенги қолади. Жаъми неча қуш бор экан?

Хонзода хоним масалани ҳеч қийналмай ҳал қилди:

— Жаъми қуш ўн иккита. Етгитаси ерда, бештаси дарахт тепасида бўлган...

— Тасанно! — мақтади Иқбол бика. — Сўнги саволим қолди...

— Буюрингиз!

— Сўнги саволим қизиқ... Етти жонивордан яратилгон маҳлуқ бор, оти нимадур?

Хонзода хоним жилмайганча хаёлга берилди. Маликалар мутолаани хуш кўрардилар. Тариху фалсафа, мантиқу одоб-ахлоқ, риёзиёту тиббиёт, назму наволарга оид китобларни излаб топиб ўқишар, сўнг мунозара қуришиб билимларини теранлаштирар эдилар. Иқбол бика сўраган маҳлуқ ҳақида у қайсидир китобда ўқиган эди, «Минг бир кеча»дамиди, ёдида йўқ:

— Етти жонивордан яратилгон маҳлуқ... Етти жонивордан... — Хонзода хоним энди эслаб олди. — Ҳа, бўлди! Унинг оти... чигиртка!..

— Чигиртка? — гапга қўшилди сабри чидамай Оққиз. — Кичкина нарса-я? Етти жонивордан яратилгон бўлса, филмикин, деб турувдим...

— Йўқ, фил эмас, чигиртка! — деди Хонзода хоним. — Унинг боши отга ўхшайди, гардани хўкизнинг гарданидек бўлса, қаноти калхатникининг ўзи. Оёғи тева оёғи кабудур, думи илоннинг думидек, қурсоғи чаён қурсоғини эслатади. Шохи оҳуники сингари чиройли...

— Ўҳ-ҳў!.. — ҳайратларини яшириб ўлтиришмади атрофдагилар. — Салламно!.. Тасанно!.. Таҳсин!..

Хонзода хоним «Қуллуқ!» дея барчага таъзим қиларди...

Шу палла Иқбол бика ёнидаги чилдирмани қўлига олди-да, қўшиқ бошлаб юборди:

*Опам тушган гарёга
Сой бўлайин, ёр-ёр.
Езнам чеккан чилимга
Най бўлайин, ёр-ёр.*

*Езнам мени таниса,
Болдизиман, ёр-ёр.
Попоғина қистирган
Қундузиман, ёр-ёр.*

*Шоғ бўлсин, шоғмон бўлсин,
Сизни кўриб, ёр-ёр.
Реймингиз кемийдими,
Бизни кўриб, ёр-ёр...*

Ёр-ёр кўнгилларни қитиқлаб, аллақандай мажҳул туйғулар уйғотарди кишида... Сиймин бика шартта Оққизни ўйинга тортди. Ийманибгина ўрнидан турган Оққиз аста-аста ўйинга берилиб кетганини билмай қолди. Чилдирманинг гижбанг-гижбанги шўрлик қизни ҳар турли кўйларга солар, шоҳ ташлаб ўйнар экан, туққан юртига қайтиб келганидан боши осмонда қиз, шу палла зангори парданинг нариги томонида бир кишининг бутун вужуди кўзга айланиб унга қараб турганини ҳис этарди... Ҳис этарди-ю юзига қон тепарди. Нега Оққиз Ахий Жаббор баҳодирни кўп ўйлайдиган бўлиб қолди? Ўзи ҳам бунга ҳайрон...

Оққиз Сиймин бикани рақсга чорлади, у бироз даврани айланиб чиқди-да, тўғри келиб Хонзода хонимни ўйинга тортди.

— Ўлақолинг, мени ўйинга тортмай! — деди астагина Хонзода хоним ва куёвидан тортиндими, кўли билан «йўқ» ишорасини қилди. Сиймин бика шарткилиги тутиб бирдан хушнуд кайфиятда қарсак чалиб ўлтирган Жаҳонгир Мирзога юзланди:

— Келин бика билан бир «Лазги»га тушиб берсунлар, езнапочча!

— Ие! — самимий қаҳ-қаҳ отиб кулди амирзода, унга бу таклиф ёққанлиги кўриниб турарди. — Ўйин тушишни билмайман-ку!

— Келин бикамиз яхши билурлар!

Қистовлардан кейин Жаҳонгир Мирзо билан Хонзода хоним ўртага чиқишди. Кониғил узра чилдирма садолари янгради. Амирзода ўйинга яхшигина укуви борлигини кўрсатди. Чиройли рақс тушаётган қайлиғига маҳлиё бўлиб, гўзал чеҳрасидан кўз узмай унинг атрофида айланар, куйнинг сеҳрига берилиб гоҳ йироқлашар, гоҳ яқинлашар эди. Хонзода хоним ҳам оламнинг беадад қувончларига фарқ, ҳаётнинг асил маъноси, инсоннинг бахти шу — севганинг билан яша-

моқ севмоқ, севилмоқ, ҳамқадаму ҳамхона кун кечирмоқ эканлигини чуқурроқ англаб етаётгандай бўларди...

Кейинги ҳафтада хоразмлик меҳмонлар юртга қайтиш ҳаракатига тушдилар. Хонзода хоним волидаи муҳтарамаси Шакар бика, Иқбол бика, Сиймин бикалар билан йиғлай-йиғлай хайрлашдилар.

Карвон соқчилар кузатувида тонгсаҳарда Хоразмга равона бўлди.

ЙИГИРМА ИККИНЧИ БОБ

I

Дуғлат ўмоғидан бўлган қайсар амир Қамариддинни тезроқ бартараф этиш ишгиёғи шу қадар кучли эдики, Амир Темур қишнинг қоқ ўртаси эканлигига қарамай Жета томон отланишга қарор қилди. Жета ёқдаги вазият, неча йилдирки салтанатга тинчлик бермайди. Ҳумоюн ўрдунинг олий қарори ҳақида Жаҳонгир Мирзо Боғи Нақши жаҳондалигида Муҳаммад Чурога додхоҳдан эшитди.

Зафарқарин лашкар Дизакдан беридаги Қатвон мавзеига етиб борганда жуда қаттиқ совуқ тушди. Совуқнинг қаттиқлигидан ҳеч ким қўлини чиқариб юра олмай қолди, соқол-мўйлаблар қалин шовуш боғлади, тупук ерга муз бўлиб тушарди. От-уловларга ем бериш ҳам мушуқлик туғдирарди. Булар етмагандек, замҳарир совуқдан айрим навкарларнинг нобуд бўлаётганлари ҳақида ҳам нохуш хабарлар кела бошлади.

Ҳумоюн ўрдуда ўлтирар экан, Амир Темур хаёлга чўмди. У ҳеч қачон умрида бирон-бир сафарга отланиб, ярим йўлдан ортага қайтган эмас. Ҳар қадамни босишда етти ўлчаб бир кесадиған Амир Темур бу галги сафарга чиқишда шошилиброқ қарор қилганлигини англади. Ажабки, бир кам қирққа кириб, ҳали шундай ҳолга дуч келгани йўқ.

Амир Темур қўшин бошлиқларини йиғиб деди:

— Қайтиб Самарқанд бориб, у ерда икки ой турайлик, совуқ бир сори бўлгунча...

Бу Жаҳонгир Мирзонинг Хонзода хонимга уйланидан кейин қилган биринчи сафари эди. Самар-

қандан чиққанларига ҳали бир ой бўлгани йўқ, унга бир йилдай туюлиб кетди. Айрилиқни камида ярим йил, бўлмаса бир йилга мўлжаллаб бораётган амирзода Самарқандга қайтиш ҳақида фармонни эшитиб, ичида қувониб қўйди. Яқиндагина бўлажак суюкли завжасининг ойдай жамолига тўймай боқишлар, хилватда сирлашишлар, иссиқ оғушлар йигит қалбини орзиқтириб юборди. Ёз, куз келин-куёвлар кундузларни роҳатда, кечаларни фароватда ўтказдилар. Иккиси ҳам монанди гул тоза эдилар, кўп ҳолларда бўладигандек, Олоҳнинг хоҳиши албатта, гулни тиконга раво кўрмадилар, гулни гулга қўшдилар. Хонзода хоним куёвини сафарга кузатаркан, шаҳло кўзлари шаффоф ёшлардан тийилмади. Жаҳонгир Мирзо борганда у суюкли кўзлардан ёшларни ўзи артиб қўяди...

Шавҳарининг қайтиши Хонзода хоним учун байрам бўлиб кетди. Кутиб олар экан, таъзим бажо келтирганча Жаҳонгир Мирзо чакмонининг пешини ўпди ва қўли кўксига:

— Хонамизни тўлдириб омон-эсон қайтиб келдингизми, шаҳзодам? — дея сўради шикаста овозда. — Соғиндингизми?..

— Олоҳнинг кўмагида соғ-саломат қайтиб келдим, маликам! — жавоб қилди амирзода. — Соғиндим, ҳа, соғиндим сизни!

Хонзода хоним ёқимли жилмайди. Маликанинг шаҳзодасига айтадиган муҳим гапи бор. Куни бўйи бунга фурсат кутди. Ниҳоят, оқшом хонада ёлғиз қолганларида Жаҳонгир Мирзога эркаланиб суянар экан, кўзларига қарай олмай оҳиста деди:

— Суюнчи берингиз, шаҳзодам!..

— Жоним сизга суюнчи, маликам! — ҳаприқди амирзода. — Нимага суюнчи берай? Нимага?..

Хонзода хоним жилмайганча яна ерга тикилди:

— Бир неча кундан бери, оғзимда там йўқ шаҳзодам, кўнглим шўр нарсаларни тилайдур...

— Кўнглим шўр нарсаларни тилайдур? Нечун?.. Наҳотки?..

— Билмасам... Бонўйи кубро Қутлуғ Туркон оқа онамиз эшитиб, қувониб: «Юкли бўлибдурсиз. Илоҳо, паҳловон ўғил кўрингиз!» деб дуо қилдилар, манглайимдан ўпиб қўйдилар...

Жаҳонгир Мирзо ийманиб ёрига қандай ёндошишга баҳона тополмай турган эди, маликасини даст кўта-

риб олди-да, бир-икки айлангирди, сўнг ерга қўйиб, ўтинди:

— Қани, маликам, шу сўзларни айтган ширин тилингизни бир чиқаринг. Яхшироқ кўрайин-чи, рост-микин...

Хонзода хоним ҳеч нарсани хаёлига келтирмай нозик тилини чиқарган эди, Жаҳонгир Мирзо маликасини инграттанча ўпиб олди ва деди:

— Рост экан, тилингиз айтди... Муборак бўлсун, маликам! Иншооллоҳ, ўғлимиз бўлур! Ўғлимиз бўлур!

— Вой, анови шумни кўрингиз!..

Хонзода хоним, сизга жазо дегандай, амирзоданинг чап юзига майингина уриб қўйди. Жаҳонгир Мирзо, жони оғриган каби, юзларини ушлаганча «вой-вой»-лашга турди:

— Вой, нима қилиб қўйдим?.. Оғрияптими? Қаттиқ тегдими? Секин урдим-ку... — узрсингандай деди Хонзода хоним. Унинг шаҳло кўзларида ташвиш кўринди.

— Жуда қаттиқ тегди! Бошим ҳам оғриб қолди... — деди қовоғини солиб Жаҳонгир Мирзо. — Силаб қўйсангиз, оғриқ кетар...

— Хўп, жоним шаҳзодам! — Хонзода хоним нозик қўлчаси билан Жаҳонгир Мирзонинг чап юзини, бошини астойдил силашга турди. — Оғриқ бўлсанг, кет! Эски чалдиворларга бор! Тоғу тошларга бор! Дашту саҳроларга бор! Кет!.. Кет!..

Ўзини кулворишдан зўрға тийиб турган Жаҳонгир Мирзо пайтдан фойдаланиб маликанинг нозик белидан қучди-да, бағрига тортди! Шундагина Хонзода хоним куёвнинг қувлик қилганини англади. У муносабат билдириб улугурмади. Шаҳзода маликани опичганча шоҳона ўринга қараб юрди. Иккиси бир-бирларини қучоқларидан қўймай, шўхликлари ортиб жойга юмаладилар, юмаладилар... Сал ўтмай улар тепасида фаришталар қувончдан чарх уриб уча бошлади...

Шаҳзода билан малика бу ёшда ҳар қандай шўхликлар қилишса ярашади. Жаҳонгир Мирзо ўн тўққиз, Хонзода хоним ўн олти ёшда эдилар...

Самарқандда икки ой тургач, Амир Темур тагин Жета устига қўшин тортди. Илғорга қўйилган Жаҳонгир Мирзо, Шайх Муҳаммад Баён сулдуз ва Одилшоҳ жалоийр кузатувида анча илгарилаб кетди. Унга Қамариддинни таъқиб этиш топширилганди. Жетадан тугиб келтирилган бир одам сўзларидан маълум бўлдики, Қамариддиннинг Амир Темур қўшини келаётганидан мутлақо хабари йўқ экан. Қўшин шу палла Бойтоғ¹ мавзеида қўним топганди.

Амир Темур шаҳзода Жаҳонгир Мирзога қутлуф фармон юборди:

«Жаҳд қилингизким, Қамариддинни қўлга олурсиз!»

Жаҳонгир Мирзога Қамариддиннинг тоғ ичига чекинганини айтдилар. Изма-из қувиб борганларида, қаттол ёвнинг Баракаи Фуриён² мавзеида қарор топганлиги аён бўлди. Амирзоданинг ёсомиший³ қилиб сафланган шавкатли ва беадад лашкари Қамариддин юрагига кўрқув солди, тонг отгунча бўлмай тоғ ортига қочишга юз тутди. Қувиб борган баҳодирлар душмanning кўп аскарини отиб, чошиб ўлдирдилар. Айниқса, Ахий Жаббор баҳодир йигитлари ўзини кўрсатди. Мавзедаги тош қасрни қамал қилар эканлар, кўп мол-дунёни қўлга киритдилар. Шошиб қочиб қолган Қамариддин кичик хотини Буён оқа ва гулчеҳра қизи Дилшод оқалар ҳамда бир неча канизақлар ўлжаларни безаб турарди. Фақат бир жангчиси — дўстидан айрилиб қолгани Ахий Жабборнинг бағрини ўйиб кетди.

Гап шундаки, қасрни олишда жон олиб жон берган Йўлқутлуф балогоа балогардон бўлди. Эҳ, бу мард йигит душман ўқидан ўлса ҳам майлийди, Ахий Жабборга алам қилмасди, маъракаи майдон-да, қурбонсиз бўлмайди, деб қўя қоларди. Аммо Йўлқутлуф қисмати ўзгача кечди. Халиги тош қасрнинг дарвозасини очиш иложи ҳа деганда бўлавермади. Йўлқутлуф сабри чидмай, чангакли арқон ташлаб, ўн газ бараварли тик деворга чиқа бошлади. Учқора уни пастда кузатиб тураркан, «Ҳазир бўл, дастингдан кетай!» дер эди-да, минғирлаб ўзининг суюмли қўшиғини хиргойи қиларди:

¹Бойтоғ — аниқ жойи маълум эмас. Иссиқкўл атрофида бўлса керак.

²Баракаи Фуриён — ҳозирги Алматига яқин бир мавзе номи.

³Ёсомиший — лашкарни тартиблаш усулидан бири.

*Ер тўймайди ёмвирга,
Хотин — эрга... тўймайди...*

Йўлқутлуғ девор тепасига чиқишга бир баҳя қолганда, деворга ташланган чангак нечундир панд берди, маҳкамланган жойидан сирғалиб чиқиб кетди! Кимдир кейин, чангакни душман аскарларидан бири жойидан силжитиб юборибди, деган гапни ҳам тарқатди. Йўлқутлуғ тепадан ерга тушиб кетиб нобуд бўлди... Ёқимсиз, пўк овозда пинғиллаб гапирса-да, Йўлқутлуғ раҳматли бир сўзли садоқатли дўст эди.

Жаҳонгир Мирзо шу палла Қора Қасмоқ мавзеида турган ҳумоюн ўрдуга вазиятни арзадошт қилди. Таклиф олингач, саодат билан Амир Темури қошига ташриф буюрди ва сонсиз мол-дунё тухфа этди. Тансуқот ичида Қамариддиннинг хотини Буён оқа ва моҳичехра қизи сахройи оташафзо Дилшод оқа ҳам бор эди.

— Кам бўлмангиз, амирзодам! — Амир Темури суюкли ўғлининг қаттол ғаним билан олишувдан голибона қайтганидан мамнун деди: — Беадад ўлжа-ю ваниматлар олиб келибсиз...

— Ҳоли қудрат, валинеъмат соҳибқирон! — қўли кўксига таъзим этди Жаҳонгир Мирзо. — Жоним ҳам, даркор бўлса, сизга пешкашдур...

Амир Темурнинг кўнгли аланечук бўлиб кетди:

— Ундоқ демангиз, ўғлим, зинҳор ундоқ демангиз! Жонингиз ўзингизга бўлсун, илоҳим! Жонингиз ўзингизга бўлса, пешкашнинг бизга аълоси, шу бўлур, иншооллоҳ!

— Афв этингиз, валинеъмат соҳибқирон, — бош этди Жаҳонгир Мирзо...

... Самарқандга қайтар экан, Амир Темури Отбоши¹ мавзеидан ўтиб хушманзара Арпа Ёзи водийсида бир муддат лашкарга ҳордиқ беришни кўнгилга тутди. Бунга ҳазора амири Муборакшоҳ Макритнинг Одилшоҳ жалойирни ўртага қўйиб қилган илтимоси сабаб бўлди. У шойиста хизматлар кўргизиб, Амир Темурга яқинлашиш ниятида эди. Баҳром жалойир вафотидан сўнг Одилшоҳ гажир жалойир қавмининг сардори бўлиб қолди. Одилшоҳ жалойир гирдийумдан келган, пакана бўйли, чиройли юзли, аммо пешонаси энсиз, тор бир йигит эди. Чап қулоғи оғирроқ эканлигидан, гапни

¹ О т б о ш и — Иссиққўлдан жануби-шарқдаги шу номли дарё бўйидаги шаҳар.

бир парда кўтариброқ гапирарди. Қамариддин билан бўлган жангларда Жаҳонгир Мирзо ёнида Шайх Муҳаммад Баён сулдуз иккови жон олиб, жон бериб саваш қурдилар. Барини Жаҳонгир Мирзо ўз кўзи билан кўриб турди.

Арпа Ёзи водийси ўртасидан кесиб ўтган дарё бутун атроф иқлимига сезиларли таъсир кўргизарди. Амир Темурнинг Қора Қасмоқ мавзеидаёқ балойи офат Дилшод оқага майли тушиб қолган эди. Кўнглида ул бонунинг шарафли ҳарамни ўз истиқболи билан зийнатлашини истаётганини туйди, шу ерда Дилшод оқани ўз ақди никоҳига олишга аҳд қилди. Ноз-неъматларга тўлиб-тошган дастурхонлар ёзилди, хушбичим соқийлар заррин пиёлаларни арғувондай қизил шаробга тўлдириб меҳмонларга узатишдан толмадилар. Шодлигу фарах авжга чиқди, мусиқа наволари оламни тутиб, мумтоз ашулалар дилларни фароғатларга чулғади. Барча жувонбахт соҳибқирон ва саҳройи офатижонларнинг юлдузлари бир-бирларига тўғри келганидан бахтиёр бўлиб, дуои жонларини қилар эдилар.

Орадан беш кун ўтганда, Ўзганддан хабар етди. Ўзгандда Амир Темурни муборакбод этгани Қутлуғ Туркон оқа, бекларнинг хотинлари жамулжам Самарқанддан келиб кутиб туришган экан. Уларни Амир Довуд дуғлат бир неча навкарлар билан ихота айлаб келишибди. Жаҳонгир Мирзонинг қувонган жойи шуки, бекларнинг хотинлари ичида малика Хонзода хоним ҳам бор экан!

Амир Темурни эгачиси Қутлуғ Туркон оқа ташрифи бағоят мамнун этди. Давлат ишлари билан банд бўлиб соҳибқирон баъзан суюкли эгачисини ҳам зиёрат қилмакка вақт тополмай қоларди. Бу, албатта, кечирарли ҳол эмас...

Арпа Ёзи билан Ўзганд ораси унча узоқ эмасди. Ўзгандга келишлари билан, Амир Темур яқинларини ҳумоюн ўрдуга таклиф этди. Даставвал Амир Довуд дуғлат саломга келди. Эгачи одатдагидек унинг елкасидан олиб кўришди, пешонасидан меҳр билан ўпдида, кифтига уриб-уриб кўйди. Навбат остонада одоб сақлаб турган Хонзода хонимга етди. У оҳиста юриб келиб соҳибқироннинг заррин чопони пешини ўпиб кўзларига суртди, кейин туриб таъзим қилгач:

— Валинеъмат соҳибқирон, бахтимизга узоқ йиллар омон бўлсунлар! — деди.

Амир Темур Хонзода хонимнинг чехрасига назар ташлашга улгурди. Нур билан чайилгандай оқ-сарик юзли, шахло кўзли, юзининг ўнг томонида мўъжазгина холи бор, кулдиргичи ўзига ярашган... Гарчи пардоз берилган эса-да, кулдиргич атрофларида билинар-билимас доғ излари кўринади. Ҳа, оналар ҳамиша орзу қиладиган табаррук доғлар... Амир Темур яхши билади. Жаҳонгир Мирзо, Оқа Беги хонимлар туғилганда мулойим, ҳалим Турмиш оқанинг, Умаршайх таваллуд топганда канизаги Тўлун оқанинг, Султон Бахт бегим дунёга келганда Улжой Туркон оқанинг, Мироншоҳ туғилганда канизаги Менгли биканинг — барибарининг чехраларида ҳам мана шундай доғларни кўрган, ўз вақтида қувонган...

Амир Темур тахтдан тушиб келиб Хонзода хонимнинг манглайдан ўпди:

— Бахтингиз тўкис-тугал бўлсин, илоё, жон қизим!

— Қуллуқ...

Хонзода хоним таъзим билан ортга чекинди. Унга боқиб, ҳали фарзандга юкли эканлигини пайқаш қийин эди. Амир Темур ниманидир билиш илинжида, Қутлуғ Туркон оқага қаради. Эгачи бу қарашни тушунди, соҳибқирон: «Келинимизда... бирон янгилик борми?...» демоқчи. Қутлуғ Туркон оқа: «Ҳа!...» дегандек, кўзларини бир юмиб жилмайганча оҳиста бош тебратди. Амир Темур вужудини қувонч чулғади! «Энди унинг набираси бўлади, биринчи набираси! Қутлуғ наслини давом этдиргувчи набираси, иншооллоҳ, ўғил бўлади!..»

III

Қўшинга уч кун дам берилди. Ўзган катта шаҳар эди. Сипоҳлар қумга сепилган сувдек шаҳарга сочилиб кетдилар. Одилшоҳ жалойир Шайх Муҳаммад Баён сулдуз билан Сотуқ Буғраҳон мақбарасини зиёрат қилишга йўл олди, Жаҳонгир Мирзо уларнинг турфа ҳаракатларидан шубҳаланиб юрарди, аммо сўнги савашилларда фидойиликларини кўриб, фикридан қайтгандек бўлди. Барибир Ахий Жаббор баҳодирга уларни кўздан қочирмасликни уқтирди.

Одилшоҳ жалойирлар мақбарага киришиб, соғона бошида тиз чўкишди. Қуръон ўқилди. Шундан кейин ҳам улар ўринларидан турмадилар, балки бошларини

бириктириб, худди тиловатни давом этдиришаётгандек аллозда қолдилар.

— Жалойир жаноблари! — деди овозини пасайтириб Шайх Муҳаммад Баён сулдуз атрофга бир аланглаб олар экан. Унинг шошилиб гапирадиган одати бор эди. — Кўрдингизким, жон олиб жон берғонимиз билан биримиз икки бўлмайдурмиз... Мана Қамариддинни биз қочурдик, аммо бутун шон-шараф кимга бўлди? Жаҳонгир Мирзога бўлди... Ҳамма жойни барлос эгаллаб олди. Ой туғса ҳам барлосга, кун туғса ҳам — барлосга... Жалойирга ҳам, сулдузга ҳам кун йўқ... Кун йў-ў-ўқ! Бу ҳолда уруғимиз қуриб битадур... Қуриб битадур!

— Нима демакчисиз, сулдуз жаноблари? — ошиқиброқ сўради Одилшоҳ жалойир. — Очиқроқ баён айлангиз, бу ерда ҳеч ким йўқ Сотуқ Буғраҳондан бошқа... Ул зот ҳеч кимга сирни бориб айтмайдулар... Ишонингиз!

Одилшоҳ жалойир «Бу ерда ҳеч ким йўқ» деди-ю, аммо деворнинг ҳам қулоғи бор, қабилидаги машхур иборани унутди. Шу палла соғонанинг оёғи томонидаги каттагина дарча ортида кимдир бу гапларни эшитиб турарди. Бу Ахий Жаббор баҳодир эди.

— Қора Қасмоқда бу ҳақда сўзланган эдик-ку! — Шайх Муҳаммад Баён сулдуз сирли деди: — Ёдингиздаму?..

Одилшоҳ жалойир дабдурустдан аввал нима ҳақда сўзлашганларини эслай олмади. Жуда кўп нарсалар атрофида гап айланганди, Шайх Муҳаммад Баён сулдуз қайси бирини назарда тутмоқда экан? Хўжандни чегириб олишми? Самарқандга чопқун уюштиришми?.. Ёки...

Шайх Муҳаммад Баён сулдуз шундай муҳим гапни эслай олмаганидан ичида жалойирдан ранжиди. Бу унинг тилига ҳам кўчиб ўтди, қизиқ устида овози бир баҳя кўтарилиб кетганини ҳам сезмай қолди:

— Э... ҳалиги бор-ку... Амир соҳибқирон... — Шайх Муҳаммад Баён сулдуз ўнг қўлини томовига қўйиб кесиш ишорасини қилди. Қулоғи динг Ахий Жаббор баҳодир кўролмаганидан гап нимадалигини тушунолмай қолди, аммо Одилшоҳ жалойир жонига оро кирди:

— Амир соҳибқиронга суиқасдми?..

— Ие! — деди ўз-ўзига Ахий Жаббор баҳодир муштлари қисилар экан.

— Ҳа-ҳа... Ўша... Энди фурсат етди... — Шайх Муҳаммад Баён сулдуз жиддий деди. — Чўзиш мумкин эмас! Бизлар анови пандавақи Зиндачашм опардийга ўхшаб иш юритмаймиз, ҳа! Кўрдингиз, охири нима бўлди? Сассиқ Амир Кайхусравга ўхшаб бировларга суянамаймиз! Биз ўзимизга суянамаймиз! Ўзимизга!

— Ҳа-ҳа, ўзимизга суянамаймиз! — тасдиқлади Одилшоҳ жалойир...

— Жалойир жаноблари! Гап бундай... Хўжандга борганда, менинг уйимда бир кун меҳмон бўласиз, деб Амир соҳибқирон этагидан маҳкам тутасиз! У ерда фақат соҳибқирон ўзлари бўладилар. Жаҳонгир Мирзо одоб юзасидан, табиийки, ота олдида бир дастурхон атрофида ўлтирмайди. Зиёфат қизиқ ерига етганда... У ёғини менга қўйиб берасиз...

— Энди тушундим... Эсимга тушди. Хўп бўлади! — маъқуллади Одилшоҳ жалойир. — Хурматларини ўрнига қўйиб меҳмон қилайлик Амир соҳибқиронни... Ҳе-ҳе-ҳе...

— Фитна уюштирмоқчи, ножинслар! — тишларини фижирлатди Ахий Жаббор баҳодир... — Фитначилар қисматини кўриб ҳам мулло бўлишмабдур!..

* * *

Ҳумоюн ўрду Хўжандга етиб келди. Одилшоҳ жалойир хурмат бажо айлаб Амир Темур пойига йиқилди ва оёқларини ўпиб: «Кулбамизга қадам ранжида этсунлар!» деб қаттиқ туриб олди:

— Раҳматли падари бузрукворимизнинг руҳлари шод бўлур эрди...

Амир Темур Жаҳонгир Мирзога йўлга чиқишга шай бўлиб туришларини тайинлади. Хўжандлик ношукр бандалар инсофга келдиларми, йўқми, шуни билиш ниятида Турон султони Одилшоҳ жалойир уйига қадам қўйди. У бу ерда авваллари ҳам кўп бор бўлган. Биринчи марта ўн беш йил олдин Амир Боязид жалойир Амир Баён сулдуз қизига уйланганда тўйда иштирок этганди. Кейин бу уй Баҳром жалойирга қолди. Ҳовли ўшандоқ, ҳайҳотдай катта, бир айвонли бино ёнига янги бирон нарса қурилмаган...

Олийшон меҳмон шарафига чалинган карнайлар овози осмони фалакни тутди, ҳовлига кириши билан, қадамга жонлиқ сўйилди. Дастурхонга ноз-неъматлар тўкиб ташланди. Амир Темур фақат мевалардан

тановул айлар, ўзини бепарво кўрсатса-да, зимдан атрофдагиларни кузатиб ўлтирарди. Чиндан ҳам Одилшоҳ жалойирда қандайдир ички саросима сезилиб қолди — у-бу нарсани олганда қўллари билинар-билинимас титраб кетарди. Амир Темур мулозаматнинг қуюқлашиб кетганига ҳам эътибор қилди:

— Олсунлар, соҳибқирон... Олсунлар... Кўддан бери хонадонимизга қадам ранжида этмадилар... Хурсандимиз... Бошимиз осмонда... Олсунлар... Эл олдида қаддимизни кўтариб қўйдингиз... Умрбод қарздормиз... Ҳе-ҳе...

Шайх Муҳаммад Баён сулдуз ҳам ёзилиб ўтира олмас, егани ичига тушмасди. Шошилиб гапирадиган одати бор эди, ҳаяжоннинг кучлилигидан бидирлашга тушиб кетганини билмай қолди:

— Падари бузрукворимизнинг биродарисиз... Улар сизни кўп ҳурмат этардилар... Олсунлар... Зўр инсон, дердилар... Темурбекдан йироқ бўлма, дердилар...

— Ҳа, Баҳром жалойир билан ҳам, Амир Баён сулдуз билан ҳам узоқ йиллар ҳамсухбат у ҳамқадам эдик... — хотиржам деди Амир Темур, унинг бир қўли қиличга таянган эди.

У дарҳақиқат мезбонларнинг нияти маъшум эканлигига имон келтирди. Бундай ишлар зиёфат қизиб турганда амалга оширилади кўпинча... Шу палла ғойибдан қандайдир овоз келиб: «Бунда турмағил!» дегандай туюлди. Соҳибқирон, Оллоҳ таоло уни раббоний илҳом билан балолардан сақлашини яна бир бор ўз кўзи-ла кўрди... Фурсат етганини англади...

У ҳеч кимга сездирмай бурнига қаттиқ тегиб, чимчилаб олди, кўзларига чирт этиб ёш қалқиб чиқди, бурнидан қон оқа бошлади.

— Нима бўлди, соҳибқирон ҳазратлари?.. — сўради Одилшоҳ жалойир ташвишланиб...

— Бир илат бордир, вақти-вақти билан шундоқ қонаб турадир... — тушунтирди Амир Темур бурнини ушлаганча. — Ташқарига чиқмасам бўлмас... Холи жойда тиңдирурмен... Йўқ, йўқ, сизлар жойингиздан жилмангиз! Мен тез фурсатда қайтурмен...

Амир Темур ташқарига чиқди-ю тайёр турган отига минди. Жаҳонгир Мирзонинг «Бу ножинсларнинг адабини бермоқ даркор! Ижозат этингиз, қиличим билан алар бошини сапчадай узиб ташлай!» — деганига:

— Муборак қиличингизни ушмундоқ нопоклар қони билан булғайсизму, амирзодам? Қилични асрангиз! — деб жавоб берди хотиржам. — Ҳали ўзлари бош эгиб келадурулар...

Жаҳонгир Мирзо падари бузрукворининг жуда ҳам кечиримли эканлигига тағин бир бор шоҳид бўлди, ортиқ сўзга оғиз очмади.

Амир Темур ҳеч қаерда тўхтамади. У Қаршидан икки манзил йироқда жойлашган Занжирсарой шаҳрига қараб юрди, насиб этса, қишни ўша ерда ўтказишни, шикорлар қилишни кўнгилга тугди...

Қишнинг ўрталари эди, Амир Темур шикордан эндигина келиб турганди, Одилшоҳ жалойирнинг ҳумоюн ўрду остонасини ўпишга ҳозир бўлганлиги хабарини етказдилар. Жаҳонгир Мирзо ичида, шум ниятли маълун энди албатта жазосини олади, деган ўйда эди, бунга заррача шубҳа қилмасди. Чунки унинг душманлиги аниқ, Амир соҳибқирон жонига қасд қилмоқчи бўлгани осмондаги кундай равшан...

Одилшоҳ жалойир Амир Темурга кўриниш берганда, хижолатдан бошини ердан кўтара олмас эди. У тез юриб келиб, Амир Темур оёғига йиқилди ва ўкраб йиғлаб юборди:

— Қонимдан ўтинги-и-из Амир соҳибқиро-о-он! Мени адаштирдилар! Адаштирдила-а-ар!.. Бош эмас, қовоқни кўтариб юрган эканмен! Валинеъматнинг жонларига қасд қилмоқчи бўлибмен, мен лақма-ю пандовақи, мен ношукур! Туз-намак кўр қилгур!..

Одилшоҳ жалойир сўзларида ясамалик сезилмасди. У, соҳибқирон Хўжанддан жўнаб кетганларидан бери қилган хатосини ўйлайвериб кўп азоб чекканлиги, туриш-турмушида ҳаловат бўлмаганлиги ҳақида куюниб гапирди.

Жаҳонгир Мирзо ерда юмалаб ётган Одилшоҳ жалойирга нафрат билан қараб турар экан, ҳозир Амир соҳибқирон, сендек бевафо иблисининг жазоси фақат ўлим, бунинг боши танидан жудо қилинсун, дейди ва елкасидан қаттиқ тепиб юборади, дея ишончи комил эди. Аммо Амир Темур тутумидан амирзода ҳайратга тушди, ичида падари бузрукворидан биров ранжишга ҳам журъат этди... Кечиримлилик ҳам меёрида бўлиши керак шекилли... Наҳотки, бу одамларга шунчалик ишонмоқ мумкин бўлса?..

— Адашмоқ бандасига хос нарса... — босиқ деди

Амир Темур. — Адашғонингни англагон бўлсанг, катта давлатга эришғонинг шулдир. Ўтган ишга саловот, деганлар. Мамат! Одилшоҳга тўққизу тўққиз инъому эҳсонлар марҳамат қилинсун! Пойи қадами шарафига базми жамшид жобажо этилсун!

— Бош устига, олампаҳоқ! — жавоб қилди Муҳаммад Чуроға додҳоқ ва фармонни ижро этмоққа йўналди.

Жаҳонгир Мирзо Амир Темурнинг шунчалар саволатли эканликларини авваллари ҳам кўп бор кўрган, ҳа... Амир Ҳусайн, Амир Мусолар... Зиңдачашм опардий бўлса алоҳида қисса! Беш марта гуноҳ қилса ҳам Амир соҳибқирон, унинг бошини олинг, дорга тортинг, қатл қилинг, демадилар, балки ёнимга йўлатмангиз, ортиқ қорасини кўзимга кўрсатмангиз, дейиш билан чекландилар холос. Яхшики, бу ножинсни зиндонда бошини танидан жудо қилдилар. Амир Кайхусрав-чи? Баҳром жалойир-чи?.. Барини кечираверишдан не наф? Улар яна гуноҳга юз тутаверадилар. Барибир эл бўлишмайди. Эшакнинг боласи эшак бўлади, итнинг боласи ит...

— Валинеъмат соҳибқирон! — таъзим бажо келтириб деди амирзода босиқ бўлишга ҳаракат қилиб, у ортиқ чидаб туролмаслигини сезди. — Сиздан яхшилик кўриб, дилга ёмонликни тугиб кетаберсалар... Ундоқ бадҳоқлар, салтанат ғанимлари жазосини қачон олурлар?..

Амир Темур бир муддат ерга тикилиб хаёлга чўмди. У амирзодага қандай жавоб беришни ўйларди. Соҳибқирон ниҳоят оҳиста сўзга оғиз очди:

— Амирзодам! Қиссахон Мавлоно Убайддан бир нақд тинглагон эрдим. Нўширвони Одил ҳақида... Кунлардан бир кун Нўширвони Одилга вазири Бузуржмехр, Форс вилоят амири Митор хиёнат йўлига кирганини айтиб, уни тезда банди қилиш зарурлигини маслаҳат берибди... Подшоҳ рози бўлибди. Эртаси кун тахт пойига олтин курси келтириб қўйибдилар, Миторни унга ўтқазибдилар. Амирга кўп олтин зар, дуру забаржадлар инъом этишибди. Тухфа қилинган ерлар қаторида қўшимча иқтоъ майдонлари берилибди... Бузуржмехр барини кўриб ҳайратта тушибди ва подшоҳни холи топиб, хиёнатчига бунчалар меҳрибончилик кўргизилишининг сабаби нима, деб сўрабди. Нўширвони Одил бундай жавоб қилибди: «Нечоғлик

ўйламайин, дунёда лутфу эҳсон бандидан мустаҳкам-роқ бир бандни тополмадим, кўнгилдан бошқа нозик-роқ аъзони кўрмадим... — Амир Темур бироз тин олди. — Шу сабабдан унинг вужудига энг нозик аъзосига энг қаттиқ бандни солдим...» дебди...

— Жуда ажойиб нақл экан... Бағоят ибратли... — самимий тан олди Жаҳонгир Мирзо.

— Амирзодам! Сизни тушунамен... Аммо... Ёвузга ёвуз бўлмоқ оқилнинг иши эрмас. Оқил ва донишманда киши бадният ва ёвуздил душманини ҳам лутфу эҳсон билан ўзига қарата олиши керак. Яхшиликка яхшилик қилмоқ мумкин, аммо ёмонликка яхшилик ила жавоб бериш фақат мардлар қўлидангина келадур...

— Барчаси сизнинг олий ҳимматингиздан бир нишонадур, валинеъмат соҳибқирон!.. — Жаҳонгир Мирзо шоша-пиша деди. — Гуноҳкор ўғлингизни афв этингиз... Густоҳлик қилиб сизга шундай саволни бермакка журъат айладим. Афв этгйсиз!..

Амир Темур ҳеч нарса демади, тахтдан тушиб келди-да, суюкли Жаҳонгир Мирзонинг тиниқ юзларига, сабза урган мўйлабига, бироз ҳорғин кўзларига тўймай тикилди, кейин оҳиста бағрига босди...

Й И Г И Р М А У Ч И Н Ч И Б О Б

I

Хонзода хонимнинг қувончли кунлари яқин. Икки ойдирки, подшонинг келини Боғи Чинорда Сароймулкхоним ҳузурида яшайди. Ҳазрат соҳибқироннинг хоҳишлари шундоқ бўлди: «Келинимиз ёш, иккиқатталиқни қандай кечиришни билмайди, оқ-қорани таниган кўзи пишган энагалардан тайин қилингиз, огоҳ бўлсунлар!» — деди, кейин уқтирди:

— Барини ўзлари назорат этсунлар, Бибим!

— Бош устига, Амир соҳибқирон! — эгилиб таъзим қилди Сароймулкхоним. Улар тўртинчи ошёнадаги хобхонада ёлғиз эдилар.

Нафсиламирини айтганда, Хонзода хонимнинг гумонаси борлигини билгандан кейин, Сароймулкхонимда, келиним эсон-омон юкидан бўшаб олса, чақалоқни ўзим тарбия қилсам, деган ният ҳам пайдо бўлган.

Ҳамма гап, бунӣ Амир Темурга қандоқ қилиб айтишда қолган, бунга фурсат керак.

Амир Темур одат бўйича ҳафтанинг ҳар пайшанбасини Боғи Чинорда ўтказади. Пайшанба ҳар иккови учун ҳам қувончли айём ҳисобланади Бугун ҳам шундай кунлардан бири...

Шавҳарининг бошидан олтин дубулғасини олар экан, — Амир Темур тожни фақат байрам айёмларида, элчилар келганда бўладиган қабул маросимларида киярди, — кўнглидаги ниятини айтиш вақти етганини фаҳмлаган Сароймулкхоним ўтинч билан бундай деди:

— Амир соҳибқирон ҳазратлари... Ижозат берсалар, жаҳон аҳдининг амирзодаси, нури дийдамиз ширин донасини ўзимиз тарбият этсак, катта қилсак, девдим... Ўз қўлимизда... Кўз олдимизда...

Амир Темур елкасидан заррин чопонини ечиб олаётган маҳди улёга меҳр билан тикилди. Унинг ҳам кўнглида шунга ўхшаш фикр йўқ эмасди. Қолаверса, сарой расми-русми ҳам шуни тақозо этади. Олти йил бўлди, улар, мана, эр-хотин мақомидадурлар. Амир Темур шу пайтгача Сароймулкхонимда бирор марта ҳам гумона борлигини сезмади... Эҳ, дунёда хокисор қалбининг тубида фарзанд юкени тўққиз ойу тўққиз кун кўтариб юришни орзу қилмайдурғон аёл бормикин? Бешик қучоқлашдан иборат уйқусиз тунларни тиламайдурғон заифа топилармикин? Сароймулкхоним ҳам ана шундай муштипарлардан бири-да... Амир Темур шуларни ўйларкан, маҳди улёнинг илинж тўла кўзларига қаради, юраги нечундир аланимадандир орзиқиб кетди.

— Иншооллоҳ, Бибим! Набирамизни ўзингиз тарбия этурсиз!

— Оллоҳ мартабангизни бундан ҳам сарбалаңд қилсун, Амир соҳибқирон! — Сароймулкхонимнинг миннатдорчилиги чексиз эди.

У ёш қизлардай узун кўйлаги этакларини ҳилпира-тиб, чўк тушганча, шоҳона жойга ёнбошлаган соҳибқироннинг ўнг оёғини оҳиста уқалай бошлади. Подшо ва малика жангу жадаллар, сафарлар, давлат ишлари, кенгашу машваратлар орасида шундай хушнуд лаҳзалар инъом этгани учун Оллоҳга шукроналар келтирар эдилар. Бундай паллаларда улар ўзларини озоду бахтиёр сезишар, подшо хонадони, фарзандлар камоли, аҳли ҳарам ва ҳоказолар ҳақида мароқ билан сўз юритардилар.

Сароймулкхоним опшоқ майин қўллари билан уқалаганда Амир Темурнинг жони ором оларди, буни ҳар иккиси ҳам билишарди. Фурсатдан фойдаланиб маҳди улё кўнглидаги гапларини айтиб олар эди.

— Оқа Беги хоним бўй етиб қолди... Ўн еттига киради... — Сароймулкхоним Амир Темурга қаради. — Тенгини топиб тўйини қилишимиз лозим. Аввал ҳам бу ҳақда айтғон эрдим, ҳазратим...

Амир Темур катта қизининг номини эшитиб қувониб кетди. Дарров кўз олдида кўҳликкина, ҳалим табиат, юмшоқ кўнгил, тортинчоқ Оқа Беги хоним намён бўлди. Жаҳонгир Мирзонинг нақ ўзи, бир қориндан талашиб тушган-да. Албатта, қизининг тўйини қилиш даркор. Султон Бахт бегим ҳам ўн иккига кирди...

— Амир Мусо бўламизнинг Муҳаммадбек исмли бомаъни ўғли бор, — Соҳибқирон хаёлини бўлди малика. — Орзумулк оқа Оқа Беги хонимга оғиз очувди. Ўзимизники... Бегонамас...

— Биламен, биламен, Муҳаммадбек яхши йигит. Бўлангизнинг ўғли, Биби... — Амир Темур ушбу қудандачилик Амир Мусодай нуфузли беқарор амирни турфа хиёнатлардан тияди, деган умидда эди. — Мақбул ишдир...

Амир Темур бошини кўтариб хобхонанинг рўбарўдаги деворига чизилган ўзининг кулиб турган сура тига қаради. Бу Сароймулкхонимнинг хоҳиши билан қилинган эди. «Жуда ҳам кулиб турадурғон замон эрмас... — хаёлидан кечирди у. — Жета жеталигини¹ қилур, ҳамон тинчлик бермас. Хоразм ёқдан ҳам тўнгмўйин Юсуф Сўфининг қайсарлик бобида кўргизаётган кароматларидан нотинч хабарлар келиб турибдир. Султон Маҳмуд ибн Кайхусрав билан Маҳмудшоҳ Бухорийлар бориб уни фитналарга ундагани ундаган. Фаросат бўлса, қариндошга қўл кўтариб келадурму? Ахир не ниятларда қудандачилик измини тутдик?.. Шу икки музофотдан кўнглимиз тўқ бўлмас экан, чунки бу нарса мамлакат яхлитлигини таъмин этади, улуғ ниятимиз — жаҳоншумул салтанат бунёд этмак адосига кириша олмаймиз. Энг аввал — мамлакат бирлиги, яхлитлиги, кейин ниятларга йўл очилур, лекин йўл тезроқ очилмоғи керак! Ният чиндан ҳам улуғ — жаҳон

¹ Жета — қароқчи, дегани.

аҳдини бахтиёр қилмак, бунинг учун Амир Темур Кўрагон улуғ мақомига эришмоғи керак! Шундагина халқлар, улусу авом тинч ва бахтли яшай олулар!..»

Соҳибқирон Сароймулкхонимни, ёнимга келингиз, дегандай сирли имлади. Кўнглидаги бир ниятнинг ризолигига эришган маҳди улё, ишини битириб олгач, энди ноз қилишга ўтди:

— Йўқ... ёнингизга Дилшод оқа борсун... Кейинги вақтлар Боғи Зоғондан бери келмай қўйдингиз... Кун туғдими, дейман...

— Бу кун кўнглим Боғи Чинор малагини тилайдур...

— Давлат юмушлари деб малагингизни фаромуш айладингиз...

Амир Темур маҳди улёнинг тезроқ ёнига келишини истарди. Сароймулкхоним буни сезиб турарди. Ёна бошлаган ўтни ўчирмоққа пуфлаганларида бадтар оловлангандек, Сароймулкхоним нози ҳам Турон султонининг эҳтиросини сўндирмади, балки ортиқ жўш урдириб юборди... Маҳди улё бағоят фаросатли аёл эди, нознинг ҳам ози ширин ақидасини маҳкам тутарди.

— Сиз монанди йўқ фариштамсиз, ҳарамимнинг безаги, гули!

Сароймулкхоним эриди... Ўзи ҳам алақачон Амир Темур қучоғига отилишга тайёр эди-ю, аммо сир бой бергиси келмасди.

— Шундоқми, ҳазратим?..

Сароймулкхоним липиллаб турган шамни ўчирди. Интиққан Амир Темур ипак қўйлақдаги маликани қучоғига олар экан, эҳтиросли шивирлади:

— Бибижоним...

II

Саройнинг энага эгачиси тўрт канизак билан Хонзода хонимнинг атрофида парвоналардай чарх уришарди. Сароймулкхоним ҳар гал келинининг биринчи ош-ёнадаги хонасига кирганда, энагалар ё эртак сўзлашарди, ёки ашула айтиб маликани хушнуд этишарди ёки бўлардилар. Одатда иккиқат аёлларда бўлиб турадигандек, Хонзода хоним кундузлари ётиб ухлашга майл кўргизса, холи қўйишмас, ҳар хил баҳоналар билан жойидан турғизишар, боғ сайрига олиб чиқишарди.

Бошқоронғиликни оғир кечираётган малика кейинги пайтларда тез-тез инжиқлик қиладиган одат чиқарди. Кўнгли нимани тиласа, ўша нарса муҳайё эди, аммо бир луқма олгач, ажабо, ҳалиги таомга бошқа назар солмасди. У турли нарсаларга бошқоронғи бўларди, каклик гўшти, кийик сути, қовун хамаги, анор шарба-ти, деймизми... Мезон ўтиб бормоқда, маликанинг кўнгли бўлса баҳорда бўладиган довуччани тусаб қолиб-ди... Қатвон мавзеидаги ўрикзорлардан қидириб юри-шиб зўрға дуварак довуччадан топиб келдилар.

Сароймулкхоним энага эгачини бир четта тортиб сўради:

— Ҳаракати қандоқ, эгачи? Юриш-туриши оғир-ми, енгил?..

Хушбичим энага эгачи маҳди улёни тушунди. Хон-зода хонимнинг хатти-ҳаракатига боқиб, подшолик гул-шанининг бўлажак гули ўғилми, қиз эканлигини бил-моқчи Сароймулкхоним...

— Оллоҳга шукр, хонимойим, енгил, енгил! — жил-майганча жавоб берди энага эгачи. — Маликамнинг хатти-ҳаракатлари енгил, денг... Иншооллоҳ, ўғил бўлу, ўғил! Ҳа...

— Тилингизга асал! — Сароймулкхоним энагага ақчали ёнчиқ узатди.

— Қуллуқ, хонимойим, қуллуқ! Умрингизни Оллоҳ зиёда қилсун!

Энагалардан ҳам кўра Оққизнинг ташвиши кўп. Ўйноқи кўзли, тикмочоққина Оққиз маликасидан бир қадам ҳам нари жилмас, кеча-ю кундузни бўлмада бирга ўтказишади.

— Бир чиройингизга ўн чирой қўшилиб кетяпти, маликам! — деди Оққиз Хонзода хонимнинг доғлардан тозариб, тиниқлашиб бораётган чехрасига боқаркан.

— Вуй, Оқ... Ҳазиллашасен... Тоза хунутим чиқиб кетяпти-ку? Одамга менгзамай қолдим. Юрсам, ла-панглаймен... Қорнимни қара... — астойдил ўз аҳво-лидан ёзғирар эди Хонзода хоним. — Бир бадбашара махлуқнинг нақ ўзимен. Ҳеч бундай бўлмаганмен... Ҳали амирзодам Хоразм сафаридан келсалар, малика-сини танимай қолсалар ҳам мумкин...

Оққиз оппоқ тишларини кўрсатиб роҳат қилиб кул-ди:

— Қўрқмангиз, маликам! Амирзодам сизни минг-тасининг ичидан ҳам таниб ажратиб оладилар...

Оққизнинг қизиқчилиги тутиб кетди: Хонзода хонимнинг дўшайган қорнига қулоғини қўйди-да, шивирлади:

— Ҳозир... бир сўзлашиб олай полвон йигит билан... Омонмисиз, эсонмисиз? Ана, ана, мурғак юракчаси уриб турибди... Эшитяпман... Ҳа... Ана... Вой! — қичқириб юборди бирдан Оққиз. — Қулоғимга оёқчаси билан бир тепди-ку! Қулоғимга бир тепди! Вой, қулоғим!.. — ҳавосат қила бошлади Оққиз ерда юмалаганча...

Мароқ билан кулиш навбати энди Хонзода хонимга етди:

— Ана, жазонгни олдингму? Ажаб қилдими! Хо-хо-хо!.. Кимсанинг сўзига не қулоқ соласен?..

Оққиз ўрнидан туриб Хонзода хонимга қувонч билан деди:

— Маликам, жуда шўхи чиқиб кетяпти полвон йигитни!..

— Полвон йигитмикин-а, Оқ...

— Бўлмасам-чи! Вой, бирам питир-питир қиладики!.. Тагин бир ой бор-да... Ишқилиб, Оллоҳнинг ўзи ёруғлик берсин!

Хонзода хонимни негадир маъюслик чулғаб олди:

— Айтганинг келсин-да, Оқ... Ҳар хил тушлар кўрамен...

III

Амир Темур қўшини Хоразм сари илгарилаб бораркан, Кот шаҳридан ўтиб Хос мавзеига етганда нафас ростлади. Хоразмшоҳ Юсуф Сўфининг Кот, Хевақ, Бухоро шаҳарларига такрор босқинлар уюштиргани сабр косаси тўлган Амир Темурни яна сафарга чиқишга мажбур қилди...

Самарқанддан энди жўнай деб турганларида Амир Темур ҳузурига Хўжандда хиёнат қилмоқчи бўлган Шайх Муҳаммад Баён сулдузни тутиб келдилар. Амир Темур унинг отаси Амир Баён сулдуз билан яхши муомалада бўлган, неча бор Ҳисори шодмонга меҳмонга борган. Қолаверса, Шайх Муҳаммад Баён сулдуз ишонимли, босиқ, садоқатли бир йигит эди, аммо сўнги пайтларда шайтон йўлдан оздириб бадниятларга қўшилиб қолди.

— Валенеъмат соҳибқирон! Шу ондаёқ қатл этмак

лозим бу сотқинни! Шунга лойиқдир бу кўрнамак! — алам билан деди Жаҳонгир Мирзо. Унинг назарида, бу гал энди у рад қилиб бўлмайдиган далилларга эга эди. Амир Темурнинг босиқлиги уни, нечанчи бор билмайди, ҳайратга солди:

— Амирзодам! — жавоб қилди Амир Темур. — Аввал унинг гуноҳлари бўйнига қўйилсун! Билмасдан, бир бегуноҳга жазо бериб қўймайлик. Худо кечирмайди. Тафтиш қилинсун!

Вожаб! Бу бадбахтнинг айби шундоқ бўйнида-ку! Кўриниб турибди-ку! Ўзгандда ҳам Амир Темурни ўлдирайлик, деб Одилшоҳ жалоийрга қутқу солган шукку! Хўжаддаги кирдикори бунинг исботи-ку! Тафтишнинг ҳожати йўқ эди зинҳор!..

Кўнглида шундай фикрлар гужғон урса-да, амирзода ташига чиқармади.

Тафтиш ғаройиб натижалар берди. Шайх Муҳаммад Баён сулдузнинг нафақат Хўжадда Одилшоҳ жалоийр уйида, балки аввалроқ Қаршида, Ҳисори шодмонда, Тошкентда ҳам салтанатта хиёнат қилишга уринганлари очилиб қолди. Ҳумоюн ўрдудан келган фармони олийга кўра, гуноҳкор Шодравон найман қўлига топширилди. Гап шундаки, бир пайтлар Шайх Муҳаммад Баён сулдуз мазкур амирнинг оғасини қатл этдирганди. Шодравон найман гуноҳкор қонидан ўтиши, эвазига зару марварид, дуру забаржад олиши ҳам мумкин эди, бироқ қасоскор амир фақат Шайх Муҳаммад Баён сулдузнинг ширин жонини тилади — хун талаб қилди ва ёсоққа етказди...

Хос¹ мавзеида шиддатли қўшинга дам берилди. Отларни эгар-жабдуқдан бўшатишиб салт қилиб қўйиб юбордилар. Сипоҳлар «Оллоҳга шукр!» дея ҳордиқ олишга шайландилар. Ҳамма фароғатга мойил эди. Амир Темур Жаҳонгир Мирзо, амирул умаро Амир Жоку барлослар билан тепалиқдаги саропарда ичида суҳбатлашиб ўлтиришарди. Кутилмаганда Муҳаммад Чурога додхоҳ кириб, Самарқанддан чопар мақомида Жаҳонгир ибн Жоку келганлиги хабарини етказди.

— Самарқанд ҳокими Амир Оқбуғо найман жаноблари йўллабдилар.

— Айт, кирсун!

Амир Темур кўнглига сал хижиллик соя ташлади.

¹ Х о с — Кот (ҳозирги Беруний)дан ўттиз км. масофадаги кент.

«Нечун чопар юборадур? Ишқилиб, юрт тинч бўлсин-да...» — деган сўзлар кечди унинг хаёлидан.

Жаҳоншоҳ ибн Жоку соҳибқиронни тавоф қилиб ортига чекингач, бундай арзадошт қилди:

— Амир соҳибқирон! Жета сори Қамариддинни қамал қилишга юборилгон амирлар Сори Буғо билан Одилшоҳ жалойирлар шайтони лаъиннинг сўзига киришиб йўлдан тойдилар, салтанатга қарши исёнга бел боғладилар. Кўрдиларки, мамлакат ҳоли Андижон вилояти доруғасини чалғитишиб, жалойиру қипчоқ бир бўлишиб пойтахт устига юрдилар, кўрғонни муҳосара¹ қилдилар. Шаҳар аҳли ўқ-ёй ва новак бирла ваддор душманни яқинлашишга қўймади...

— Ҳозир туз кўр қилгурлар қаерда?.. — соқол учини эзгилашга турди Амир Темур. Хиёнатчи жалойир амирлари уни Жаҳонгир Мирзо олдида яна хиёлатда қолдирибдилар-да...

— Самарқандга кира олишмагач, Бухоро томон йўналдилар.

«Ҳа, фитначилар бошни бир жойга бирлаштирамакчилар... Маҳмудшоҳ Бухорий бор-ку... — деб ўйлади Амир Жоку барлос, у ҳали ўғли билан сўраша олмади ҳам. — Бир пайт уни қилмиши учун отнинг думига боғлаб сазойи қилдиргандим. Ўша пайт бу нокасни қата этдирмоқчи бўлдим, вале Амир соҳибқирон розилик бермадилар...»

Жаҳонгир Мирзо бу хабарни эшитиб лол бўлиб қолди. Оҳ, жалойир, жалойир! Ўтган қишда Одилшоҳ жалойирнинг Занжирсаройга келиб, Хўжандда қилган хиёнати учун ер ўпиб йиғлаб афв сўрашлари, надомат чекишлари... ҳаммаси унутилиб кетибди-да! Ҳали ярим йил бўлмади-я! Ҳа, эшакнинг боласи эшак бўлади, итнинг боласи ит... Амирзоданинг, соқол учиниғижимлаб хаёлга чўмиб ўлтирган падари бузрукворига жуда ҳам раҳми келиб кетди. Афсус, ҳай афсус! Мана шу ел ҳам суяна олмайдиган ножинсу нокасларга ишониб келдилар-а Амир соҳибқирон! Қуруқ оғочни экиб япроқ ёздирмоқчилар, тош устида гул ўстирмоқчилар-а валинеъмат соҳибқирон! Энди ҳозир, мана кўрдингизми, эй падари бузруквор, мен ҳақ бўлиб чиқдим, ўша Хўжанддаёқ Одилшоҳнинг жазосини бериш лозим эди, деса бўлаверади!

¹Муҳосара — қамал.

Жаҳонгир Мирзо ўрнидан турди-да, қўлини кўксига қўйиб Амир Темурга сўз қотмоққа чоғланди, ажабо, ичида қайнаб турган гаплардан эмас, мутлақо бошқа нарсадан гап очди:

— Валинеъмат соҳибқирон!.. Агар ҳумоюн ўрдудан изн берилса, мен қўшиним билан манглай бўлиб аввалроқ йўлга чиқсам, Одилшоҳнинг қўшини Бухорога қадам қўйиб улгурмай йўлда рўбарў келсам... Бадният ножинсларнинг бир-бирига қўшилиб кучайиб олишларига йўл қўйиб бўлмас, деган фикрдамен...

Амир Темур ят этиб Жаҳонгир Мирзога, худди уни илк бор кўриб тураётгандай алфозда қаради. Ўғлининг ранги-рўйини бироз оқаргандай кўрган соҳибқирон буни душманлар кирдикоридан ғазабланишга йўйди... Нечоғлик оқил фарзанд бўлиб вояга етди Жаҳонгир Мирзо! Ўтган гапларни ҳеч оғизга олмай туриб, — падари бузрукворини хижолат қилиб қўяди-да! — вазиятдан чиқиш йўлини излаш билан банд! Амир Темурнинг ўзи ҳам худди шу чорани қўлламоқчи — яъни Жаҳонгир Мирзони манглай юбориб, мухолифатни тўхтатиб турмоқчи, сўнг ортидан ўзи етиб бормоқчи бўлиб турувди. Ўғлининг тутумидан кўнглидаги ғашлик йўқолгандай бўлди, ғазаб томирлари бўшашди...

Амир Жоку барлос амирзода сўзларини маъқуллади:

— Жаҳонгир Мирзо бағоят адолатли йўлни танладилар, Амир соҳибқирон!

— Ҳумоюн ўрдудан изн берилур! Борингиз, ул ғажирчи бадбахт қулоқсизлар таъзирини берингиз! — қатъий деди Амир Темур. — Инояти раббонийнинг ўзи сақласун, амирзодам!

Жаҳонгир Мирзонинг қўшини Кармана мавзеида мухолифат йўлини тўсиб чиқди. Бу пайт ҳумоюн ўрду ҳам Работи Малик мавзеига етиб келди. Одилшоҳ билан Сори Буғо чекинишиб, Дашти Қипчоқ томон қочишга юз тутдилар...

* * *

Амир Темур қўшини Самарқандга келиб тушганидан сўнг, ҳумоюн ўрдудан чиққан биринчи фармон олий аъёнлару раиятни ҳайрон қолдирмади. Фармонга кўра, бир неча бор салтанатга хиёнат кўргизганлиги

боис жалойир улуси тарқатиб юборилди ва нуфузли беку амирларга тақсимлаб берилди. Орадан кўп вақт ўтмай, Андижондан ташвишли хабар келди. Одишшоҳ жалойир билан Сори Буғо жалойир васвасасига учиб қайсар Қамариддин Андижонга юриш қилиб, хароб этибдир... Шу кунларда Андижонда кайфу сафо гаштини суриб ётганмиш... Дарҳол шошилинич машварат чақирилди. Муҳаммад Чуроға додхоҳ ҳам шу ерда эди.

— Жанобингизнинг хиёнаткор жалойир улуси-ю маккор Қамариддиндан бошқа юмуши йўқму эркан? — сўради оҳиста соҳибқирон машварат аҳлидан. — Шундоқ бадкорлар билан ўралашганимиз ўралашган... Юртимизнинг гўзал бир пучмоғида ғаним эмин-эркин юрган бўлса, биз пойтахтда қандоқ хотиржам ўлтирадурбиз? Душман Андижонда, Андижон ҳокими Умаршайх Мирзо бўлса Ўш тоғларида сарсон-саргардон...

Амир Темур оҳиста гапирса ҳам, унинг овозида бўлажак қалдироқлар садоси яширин эди. Бир лаҳза жимлик чўкди. Машваратнинг бундоқ бошланишидан ҳамма ўзини алланечук сезар, бўлиб ўтган ишда ҳар ким ўзини айбдордек ҳис этарди.

Амир Сайфиддин некўз Суюрғатмишхоннинг унга тикилиб турганини кўрди, илтижо тўла кўзлар, бирон нарса деб юборинг, деяётгандек бўларди.

— Салтанат бир заррин либосдирки, Оллоҳ уни суйган бандасига раво кўрадир... — Амир Сайфиддин некўз сўзга оғиз очди. — Хўш... ул беоқибат беандишалар бадбахтлик оёғини фирромлик майдонига қўйибдур. Англаш мушкулки, қандоқ қилиб қатра уммонга тенглашгай? Синчалак қарчигайга чанг солгай? Бас, подшо сиёсат қилмагунча мамлакат тузалмас! Сиёсатингиз зарурдир, Амир соҳибқирон!

— Бу қари қулунни афв этсунлар, Ҳазрат соҳибқирон! Баронғорни ўзим бошқарсам, Одишшоҳ жалойир кирдикорини жанобингизга тобшургайсиз... — қатъий деди Амир Жоку барлос, унинг жалойирлар тутумидан қаттиқ вазаблангани бурнини иккига ажратиб қўйган қилич изининг оқариб кетганидан билиниб турарди.

Сўзга гулдираб Амир Довуд дуғлат қўшилди:

— Амир соҳибқирон, мен жавонғорни олсам, қўшим билан бориб, ўша ўзини хўроз фаҳмлаётган Қамариддинни бир патини юлиб қайтсам...

— Сори Буғо жалойир жанобингизга тан, Амир соҳибқирон! — Суюрватмишхон ҳам бир четда қараб турмади...

Амирлар ҳар бир сўзловчини маъқуллаб муносабат билдирар эдилар.

— Ташаккуримни қабул этингиз, жаноблар! — Амир Темур бироз ўйланиб тургач, давом этди: — Жетага юришлар борасида кўп хатоликлар бўлди, барчаси жанобингиз айбидур! Биламен...

Амирлар ялт этиб бир-бирларига қарадилар.

— Зинҳор, Амир соҳибқирон, зинҳор! — эътироз билдирди Амир Довуд дуғлат гулдираб, босиқ оҳангда. — Барчасига ўша макиён мизож Қамариддиннинг ифвоси сабабдур. Афсуслар бўлсинким, ул бадбахт дуғлат умоқидан эмиш... Сизнинг асло айбингиз йўқ!

— Йўқ, айбингиз йўқ! Тушундик!.. — маъқуллади шу пайтгача жим ўтирган Амир Мусо.

«Ҳа, сизнинг айбингиз бор, Амир соҳибқирон! — деди ичида ўзига ўзи Муҳаммад Чурога дадхоҳ. — Сизнинг айбингиз ҳар гуноҳкор бандага ишониб кетаверишда...». Аммо у сўзга қўшилмади.

— Жетага юришлар борасида кўп хатоликлар бўлди, барчаси жанобингизнинг айбидур... — деди яна босиқ Амир Темур. — Ўзингни эр билсанг ўзгани шер бил, дейдилар. Бир марта бориладурғон юмушга, мана бешинчи марта уриниб турибмиз. Турон салтанати учун бу кечирарли ҳол эрмас... Сўзлаймен десанг сўз кўп, фурсат эса зиқ. Зудлик билан Андижонга отланмак зарурдир! Амир Сайфиддин некўз жаноблари, қачон йўлга чиқишимизга маслаҳат берадилар?

Нужум ва рамал илмларидан хабари бор Амир Сайфиддин некўз одатдагидек бир томоқ қириб қўйдида, деди:

— Хўш, чаҳоршанба куни йўлга чиқилса мақбулдир. Чаҳоршанба куни чошгоҳ бағоят қутлуғ соатдур, Амир соҳибқирон!

— Қутлуғ соатдур!

— Қутлуғ соатдур! — деган овозлар янгради.

— Амир Жоку жаноблари! Чаҳоршанба кунига сафар жабдуқлари шай қилинсан! Черик жам бўлсан!

Амир Темур қайсар Қамариддинни бир ёқли қилишга астойдил бел боғлаш заруратини англади. Буни адо этмай туриб жаҳонгирлик ниятини амалга ошириш мумкин эмас! Қаътият зарур, қаътият, қаътият!

Соҳибқироннинг шундоқ боши қотиб турганда, мулозим Боғи Нақши жаҳондан шошилинич чопар келганлигини хабар қилди. Ҳумоюн ўрдуга Жаҳонгир Мирзонинг ўнбошиси Ахий Жаббор баҳодир кириб келди ва юкуниб бориб Амир Темур пойини ўқди. Амир Темур ҳаллослаб келган чопарга назар ташлади, чопар чехраси фавқулодда ташвишли эди. «Не ҳол юз бердийкин? Келини Хонзода хонимнинг кўзи ёридимикин? Оллоҳ таоло қандай ҳиммат кўргизди эркан? Жаҳон устунни бўлажак ўғил ато этдими? Олам маликаси деса арзирлик ожиза ҳада қилдими? Суюнчисини Амир соҳибқирондан тезроқ олайин, деб ҳап-риқиб келган кўринадир бу чопар...» — деб ўйлади Амир Темур, қўли эса беихтиёр ёнчиғига чўзилди...

— Бир қошиқ қонимдан кечсунлар, Амир соҳибқирон... — деди Ахий Жаббор баҳодир.

— Кечдум...

— Олам аҳлининг амирзодаси валиаҳд шаҳзода Жаҳонгир Мирзо жаноблари ногаҳонда хасталаниб қолдилар... Азиз бошларини ёстиқдан ололмайдилар...

Ҳамма бу янгиликдан ҳайратланиб бир-бирларига қаради.

Амир Темур қотиб қолди, аммо ҳаяжонини ташига чиқармади. Кўзининг нури, қалбининг сурури, салтанат боғининг гули, суюкли фарзанди Жаҳонгир Мирзо хасталикка чалинибди... Неча кундирки, Амир Темурнинг юраги гаш эди, шунинг аломати экан-да. Ҳали Хос мавзеида турганларидаёқ, ўғли муҳолифат кўшинини қарши олмақ учун Бухоро томонга отланганида амирзода рангининг оқариб кетганига диққат қилганди. На чора, аяган кўзга чўп тушар, деганларидай амирзоданинг тез-тез тоби қочиб туради. Амир Темур сезади, хасталаниб турганига қарамай, амирзода сафлардан қолишни ўзига эп кўрмайди. Ҳамиша падари бузруквори ёнида бўлишга интилади. Жетага қилинган тўрт юришнинг барида иштирок этган.

Амир Темур аёнлар кузатувида Боғи Нақши жаҳонга борар экан, ана шуларни хаёлидан ўтказар эди. Боғда Қутлуғ Туркон оқа, Ширин бикалар билан ҳарам канизаклари жам эдилар. Амир Темурнинг кўзлари Сароймулкхонимни қидирди, шу ондаёқ улар Хонзода хоним Боғи Чинорда эканликлари ёдига тушди. Ҳа, Жаҳонгир Мирзонинг хасталигини Боғи Чинордагиларга билдирмаслик керак, бутун-эрта кўзи ёрийдиган

келинини шавҳари ҳақидаги нохуш хабарлардан асраб туриш мақбулдир. Буни Амир Довуд дуғлатта тайинламак даркор...

Жаҳонгир Мирзо бўлмасига кирганда Амир Темур амирзоданинг бир маромда нафас олиб ухлаётганини кўрди. Ранги ўшандоқ оппоқ... Ёнида Мир Саййид Барака ўлтирар, Қутлуғ Туркон оқа пири муршиддан амирзодани бир ўқиб қўйишни ўтинганди. Хос табиб Намозхўжа Шоший ҳар хил дори-дармон тайёрлаш билан банд. Бир кўп салтанат табиблари ҳам шу ерда хос табибга кўмак бериш билан овора эдилар.

Ҳамма Амир Темурга йўл берди. У эгилиб Жаҳонгир Мирзо манглайига лаб қўйди, манглай илиқ тердан нам эди. Қўллари ушлар экан, ногаҳон кўзлари илтижога тўла Намозхўжа Шошийга назари тушиб қолди. Хос табиб қандоқ қилиб Амир соҳибқиронни огоҳлантиришни билмай турган экан.

— Афв этсунлар, Ҳазрат соҳибқирон... — қарийб пичирлаб сўз бошлади Намозхўжа Шоший. — Амирзодам безовта бўлмасликлари, жойларидан қимирламасликлари шарт, тун бўйи мижжа қоқмадилар, хайрият, буҳрон ўтди... Яқиндагина уйқуга кетдилар...

— Нима бўлибдир ўзи?... — сўради юраги беҳол увалган падари бузруквор...

— Амирзодамнинг аъзои баданларидан бирдан бодроқ-бодроқ тер чиқиб кетди... Томир уришлари тезлашди, нафас олишлари ҳам. Кучли ташналик пайдо бўлди, салқин ҳаво унга хуш ёқаяпти. Фикри ожизимча, муборак юракларида бироз қувватсизлик бор... Тагин билгувчи Оллоҳнинг ўзидир. Иншооллоҳ, шифо топгувсидур!..

Ҳолсиз ётган Жаҳонгир Мирзога тикиларкан, Амир Темурнинг юраклари эзилди, кўзларига ёш қуйилиб кела бошлади, аммо фавқулодда бир шижоат билан кўз ёшини тийиб қолди.

— Ҳақ субҳонаҳу таоло парвардигор дорухонасидан бир шифойи каромат еткусун, илоҳо! — қўлини дуога очди Мир Саййид Барака. — Омин!

— Шифо берсун, илоҳо! Омин! — дуо қилди ҳамма.

Ҳа, дорилфанодаги ҳар бир қадам бандаси учун улкан синов... Оқил банда синовлардан моҳирона тadbир билан ўта олмоғи шарт. Амир Темур ҳам не-не синовлардан ўтмади, бари учун парвардигор эгамга шукрлар қилади. Мана, Турон султони ҳозир ҳам уч

ўт — уч синов! — ўртасида... Суюкли фарзанди Жаҳонгир Мирзо ногаҳонда бетобланиб қолди, юраги қувватсизроқ эмиш. Вожаб... Йигирма ёшга тўлган навқирон йигитнинг ҳам юраги қувватсиз бўладими?.. Амир Темур бу ёшда икки тоғни бир-бирига уриштиришга қодир, шижоати жаҳонга сифмас йигит эди... Ҳай, афсус! Шундай бир ҳолатда, суюкли келини, келиним эмас қизимсан, деган Хонзода хонимнинг ойкуни етиб турибди, ё бутун кўзи ёрийди, ё эрта... Келиним жумла мўминлар қаторида соғ-саломат қутулиб олсин, деб кеча-ю кундуз парвардигорга илтижо қилади. Чунки бу биринчи набира бўлади, биринчи набира! Қарангки, иккинчи келини Жаҳонгир Мирзонинг яна бир завжаси Бахт Мулк оқа ҳам овирбўй! Бас, Амир Темур Кўрагон Самарқанддан бир қадам ҳам нарига жилмасликлари шарт! Аммо шу палла Ватанга душман бостириб кирган, ёт оёқлар она тупроқни топтаб юрибди, буни кўриб қайси мард тинч қараб турар экан? Ким-ким, аммо Амир Темур Кўрагон бунга чидай олмайди! Зинҳор! Хўш, қаңдай йўлни тутмоқ лозим? Самарқандда қолсинми, душман ёққа отлансинми?.. Қаңдай қарорга тўхталсин?.. У Жаҳонгир Мирзога қаради — амирзода ўшандай бир маромда нафас олганча ухлар эди. Кейин келинларини ўйлади... Лекин шу палла бирдан кўз олдида Қамариддин одамларининг Андижонда кайфу сафо қилиб юрганлари жонланди... Фавқулодда келган ғазабдан кўзларига қон қуюла бошлади! Ёт оёқлар она тупроқни топтаб юрибди... Ватан баридадан муқаддас! Ундан ёғий изини қириб ташлаш керак. Ҳа, душман изини қириб ташлаш керак! Жетага юриш қилиш зарур! Жетага! Жетага!..

Чоршанба куни Турон султони Амир Темур Кўрагон ҳазрати олийлари бетоб Жаҳонгир-Мирзони табибларга, табибларни эса Оллоҳга топшириб, катта кўшин бошида Самарқанддан жўнаб кетди.

IV

Боғи Нақши жаҳондаги сўнгги воқеаларни Боғи Чинордагиларга, табиийки, билдирмадилар.

Амир Темур сафардан олдин Боғи Чинорга бориб Сароймулкхоним билан кўришди, вазият танглигини, тез фурсатларда қайтиб келажагини айтиб, уларга тинч-

лик-омонлик тилади. Хонзода хоним аҳволи руҳияси-ни сўраб-суришгирди ва хушёр туришни уқтирди. Аммо хижолатга қўймаслик учун келини билан кўришишдан ўзини тийди. Фақат: «Оллоҳ ўз паноҳида ас-расун!» — дер экан, юраги бир қалқиб қўйди...

Хонзода хонимнинг ҳаракатлари тобора мушкуллашиб борарди. Ўлтирса туриши қийин, турса ўлтириши... Энага эгачи билан тўрт канизак маликани бир нафас кўздан қочиришмайди. Кечадан бошлаб саройнинг доя хотини ҳам бир неча кайвонилар билан етиб келишди.

Маликалар боғ сайрини яхши кўришарди. Хонзода хоним Оққиз кўмагида Сароймулкхоним етагида канизаклар қуршовида ҳар куни боғни бир айланиб чиқади. Ҳозир ҳам тош терилган йўлақдан оҳиста юриб борар экан, ой-куни яқин қолганини сезарди. Юкли бўлганидан бери неча ой ўтди ўзи?.. Малика қачондан бошқоронғи бўла бошлаганини эслашга уринди. Тўйларидан кейин бир йилга яқин бўйида бўлган-бўлмаганини билмади. Мезон ойимиди, ақрабмиди, ишқилиб куз ойлари эди, оғзи бемаза бўлиб, кўнгли нордон нарсаларни тусаб қолди. Агар мезон бўлса, шунга тўққиз ой бўлди, ақраб бўлса — саккиз ой...

Саратон офтобидан баҳра олиб, шифил-шифил мева қилган ўрик, шафтоли ва узумлар боққа ажабтовур кўрку чирой бахшида этган. Хонзода хонимга, айниқса, чорчаман жуда ёқади. Анорзорни оралаб шафтолизорга ўтилади, ундан нокзорга, беҳизорга... Кейин боғнинг ўртасида, қасрнинг шундоқ рўбарўсида таги феруза лаппакчалар билан қопланган, ҳамиша зилол сувга лим-лим тўлиб турадиган каттагина ҳовуз бўйида бир лаҳза ўлтириб ҳордиқ олишарди. Зилол сувга термилиб ўлтириш — маликага дунё фароватларидан бири бўлиб туюлади. Наригаги яшнаб ётган гулбоғчалар ҳам кўзни қувнатади. Гулбоғчалар орасидаги қирмизи қум ташланган йўлдан қаралса, заррин пештоқи офтоб нурида ярақ-ярақ қилган гўзал қаср бутун салобати билан намоён бўлади. Қаср ёнидаги икки чинор эса, боғнинг номи биздан олинган, бизнинг шарафимизга қўйилган, дегандай кўкка бўй чўзган...

Хонзода хоним ҳар сафар сайрга чиққанда ҳовуз бўйида туриб, қасрга, чинорларга ҳавас билан боқади. Ўнг томондаги чинор адл қомат, осмонни қамраб олмақчи бўлгандай бир алфозда тарвақайлаб ўсаётир,

ана чап томондаги шохи қаср деворига етиб ҳам қолибди. Аммо чапдаги чинорнинг ўсиши сушт. Жаҳонгир Мирзо, ўнг тарафдаги чинор — валинеъмат соҳибқирон, чапдагиси боласи, деб ўхшатган экан бир марта нечундир. Буни Хонзода хоним Сароймулкхонимдан эшитганди. Чапдаги чинор қайси боласи экан, деб ўйлаганди ўшанда Хонзода хоним, Жаҳонгир Мирзоми?..

— Ота-бола чинорлар! — деганди Сароймулкхоним.

— Ота-бола чинорлар... — такрорлаганди Хонзода хоним гурур билан.

* * *

Амир Темурнинг лак-лак кўшини келаётганини эшитгач, «макиён мизож» Қамариддин Андижонни ташлаб қочди, Отбоши мавзеида турган эл ва уйини шитоб кўчиришга буюрди. Амир Темур Умаршайх Мирзони Андижонга келтириб қўйди, ўзи от бошини Отбоши томон бурди.

Арпа Ёзи водийсига келишган куни машварат чақирилди. Амир Темур нуфузли амирлар Амир Улжайту, Амир Мусо, Аббос баҳодир, Жаҳоншоҳ ибн Жоку, Ҳинду Қарқара қипчоқ ва Амир Халиллар билан бирга қандай йўл тутиш, қандай қилиб Қамариддинни мағлуб этиш, қўлга киритиш чоралари ҳақида кенгашди.

— Ул бадхоҳнинг жони танида экан, жонбозлиқ қилмоқ ҳавасидан тийила олмайду, Амир соҳибқирон... — деди Амир Улжайту. — Ҳавас экан-да... Ул маккор ҳали кўп овора қилур, ҳа...

— Пир урганни қувиб тутиб кейин қайтиш керак! У ҳамиша шундай қочиб кетаверади! — деди қатъий паканадан келган, миқти, юзлари мўндидай қора Ҳинду Қарқара қипчоқ.

— Қувиб тутиш керак, кейин қайтиш керак! — қўллаб-қувватлади Ҳинду Қарқара қипчоқни Жаҳоншоҳ ибн Жоку, ияги учли бурни суйридан келган амир, Амир Жоку барлоснинг ўғли.

Аббос баҳодирнинг фикри эса бошқача эди:

— Маккор Қамариддинни қувиб бормак яхши... Аммо, Амир соҳибқирон, шу ердан ортга қайтганимиз маъқулроқ... Бунга икки сабаб бор. Биринчидан, босқинчини юртдан қувиб чиқардик, сичқоннинг ини минг танга бўлиб қочиб қолди, иккинчидан, душман айёр

ва қув, тоғларнинг ҳар қавак-қандиклари-ю чўлнинг ҳар пучмоғини яхши билади, уни узоқ излашга тўғри келади, фурсат кетади...

Амир Темур катта-катта кўзларини сўзлагувчига тикаркан, узун қўли билан янги қиртишланган қопқора бежирим соқолини силай бошлади. У Аббос баҳодир ниятини тушунди. Баҳодир Амир соҳибқиронни аяётир, Самарқандда валиаҳд Жаҳонгир Мирзо бетоб ҳолда қолган, шундан кўнгиллар алағда, унинг устига Хонзода хоним офирбўй эди... Шукрим, юрт покланди, ғаним изи қирилди, қайтсак бўлар, демоқчи...

Шу палла Муҳаммад Чуроға додхоҳ машварат давом этаётганига қарамай, хумоюн ўрдуга кириб келди:

— Суюнчи берсинлар, Амир соҳибқирон! Самарқанддан чопар келди!

— Суюнчи? Нимага суюнчи?.. — деган овозлар янгради атрофда.

Остонада чопар Шодровон найман кўринди, у Амир Темурни тавоф айлагач, ортга чекинди-да, деди:

— Самарқанддан қутлуғ хушxabар олиб келдим! Пойтахтда шодиёна авжида. Подшолик бўстонида бир гул юз очибдур! Ҳурматлари сарбаланд шаҳзода Жаҳонгир Мирзонинг завжалари Хонзода хоним Оллоҳнинг чексиз инояти ила подшо хонадонига суҳсурдай бир ўғил ҳадя этибдурлар! Муборак бўлсун, Амир соҳибқирон!

Ҳамма хурсанд бўлиб кетди. Амир Улжайтудан тортиб барча амирлар Амир Темурни қутлашга тушдилар:

— Муборак бўлсун!

— Валиаҳднинг қадами қутлуғ келсун, илоё!

— Умри билан берган бўлсун!

Муҳаммад Чуроға додхоҳ деди:

— Валиаҳдга қутлуғ исм қўйиб берар эмишсиз... Маҳли улё илтимослари шундоқ бўлибдир.

Амир Темур ҳаммага мамнуният билан боқар, томоғига тикилиб келган бир нарса сўз дейишга қўймас, «Қуллуқ!», «Қуллуқ!..» дегандай бош ирғаб қўяр эди холос...

— Валиаҳд... ҳа-ҳа... валиаҳд туғилибди, валиаҳд! — дея олди ниҳоят Амир Темур ва кўнглидан: «Келажакда у Амир Темурнинг не машаққатлар билан бунёд этган салтанатини бошқаради, Турон султони бўла-

ди, бас, унинг исми ҳам Муҳаммад Султон, деб атал- сун!» деган сўзлар кечди. Агар ўғил туғилса, шундай исм қўйишни кўздан ўйлаб юрарди, шукрим, ниятига етди. У жамоага мурожаат қилиб деди:

— Валиаҳд исмини... Муҳаммад Султон деб қўй- дук!..

Ҳар томондан шодлик овозлари, «Муҳаммад Сул- тон!», «Муҳаммад Султон!», «Қутлуғ бўлсун!» деган садолар эшитилди.

Амир Темур суюнчига ёнчиқни Шодравон най- манга узатар экан, Жаҳонгир Мирзо сиҳҳати ҳақида сўради.

— Оллоҳга шукр, сиҳҳатлари тузук... Маҳди улё, шаҳзодамиз Боғи Нақши жаҳонда кўзи ўткир табиб- лар меҳри парваришида шифо топаётирлар, Амир со- ҳибқирон кўнгилларини тўқ қилсунлар, деб тайинла- дилар... — таъзим бажо келтирди Шодравон найман.

Кўнгиллар ёришди. Муҳаммад Султон шарафига ҳумоюн ўрдудан базми Жамшид қилинсун, деган фар- мон бўлди...

Арпа Ёзи водийси хосиятли файзиёб жойлар эди, Соҳибқиронга азалдан хуш ёқарди. Икки йил аввал худди шу ерда у саҳройи оташафзо Дилшод оқани ўз ақди никоҳига олди, шу ерда Муҳаммад Султоннинг дунёга келгани ҳақида қутлуғ муждани эшитди...

Амир Темурнинг ҳозироқ қанот боғлаб Самарқандга учгиси келиб кетди, бироқ Қамариддинни бир ёқли қилиш яна кейинга қоладими, деган ўй уни қийнарди. Узоқ мулоҳазалардан сўнг: «Қамариддин билан орани очиқ қилмасдан Самарқандга қайтмаймен!» — деган қатъий қарорга келди.

Икки кундан кейин тингчилар, Қамариддин Отбо- ши мавзеидан қочиб кетибди, мазмунида хабар етказ- дилар. Амир Темур зудлик билан Аббос баҳодир, Ҳинду Қарқара қипчоқ ва Амир Халилларни қаттол душман изидан жўнатди, ўзи ёнида қолган икки юз йигити билан хотиржам Отбошига келиб тушди. Атрофда душ- ман борлигини хаёлига ҳам келтирмаган Амир Темур қўшини тўсатдан ҳужум остида қолди. Катта қўшин улар устига бостириб келмоқда эди!

— Бу қандай қўшин бўлди? — сўради у ҳайратда Жаҳоншоҳ ибн Жокудан.

— Қандай қўшинлигини билдим, Амир соҳибқи- рон! Бу Қамариддин қўшини экан...

— Нима-нима? Қамариддин кўшини?!

— Ҳа! У, қочиб кетди, деб ёлғон овоза тарқатибди, аслида кетмай тўрт минг аскар билан каминда¹ пушиб ётган экан...

— Маълун!..

Амир Темурнинг катта-катта кўзлари қисилиб, газабдан чақнади, маккор душманга алданиб қолганига чидолмай ўрнидан туриб кетди. Кучларнинг тенг эмаслигини биларди, вазият эса ноқулай, унинг тўпсиндирар кўшини Қамариддинни тутаман, деб беҳуда ҳавога ўқ отиб олисларда овораи сарсон бўлиб юрибди...

Амир Темур дарҳол сипоҳларни йиғиб, ҳайқирди:

— Жангда ролиб келмак лашкарнинг кўплигидан эмас, балки Оллоҳнинг мададидандур! Асло сустликка берилмангиз! Чора, юракка қувватни жойлаб, Оллоҳга таваккал қилиб, буюк тараддуд ила беддан шартта қилични суғуриб душман узра отилмақда!

— Душман узра!

— Душман узра! — ҳайқирди сипоҳлар...

Амир Темур шартта зулфиқор қиличини суғурди ва ҳавода ўйнатиб, «Ур-ҳо ур!» дея душманга ташланди. Амир Улжайту билан Амир Мусолар ҳам ўзларини майдонга отдилар.

— Ур-ҳо, ур! — кичқирди Жаҳоншоҳ ибн Жоку... Сипоҳлар номдор амирлар ортидан гуррас-гуррас жангга кирдилар. Сурон борлиқни тутди.

Ҳазрат Ҳаққ Амир Темурнинг қалбига фавқулодда бир шижоат жойлади, у ақлу идрок ҳайрон қолар даражада беомон савашинга киришиб кетди! Амир Улжайту билан Амир Мусолар шиддати ҳам шунга мос эди. Буни кўрган сипоҳларнинг бир кучига ўн куч кўшилди. Ҳеч кимнинг жони кўзига кўринмас, сипоҳлар гоҳ ўнгдан, гоҳ чапдан найза сўқишар, қилич солишар, ўлар-тириларига қарамай жанг қилардилар. Қўшин ичида ғаним аскарига қўрқув солиб ҳайқириб, ўнгга, сўлга қилич сермаётган Амир Темур яққол кўзга ташланарди. У маккор Қамариддинни қидирар, аммо дуғлат амири майдонда йўқ эди.

Шахту шижоатлар ўз самарини берди. Салтанат кўшини душман сафини мардонавор ёриб иккига ажратиб ташлади. Бу катта ғалаба эди. Уч юз қадам на-

¹ Пистирма, маъносида.

рида жангни каминдан кузатиб турган Қамариддин юрагига қўрқув тушди. Чунки унинг лашкари бир-биридан узиб қўйилган, парокандалик вужудга келди, айримлар тўхтамай қочишга турдилар.

— Бу сафар ҳам омад юз ўгирди, анови лангни қўлга тушириб бўлмади! Қандай лашкарки, тўрт минг сипоҳ икки юз кишилиқ тўдани енга олмаса! — ғазабдан муштлари тугилди Қамариддиннинг. — Қаттол ёв ёнгинамизда турганди, тутиб олиш осон эди. Энди бундай қулай фурсат бошқа бўлмас... Пандавақилар! Лакаловлар! Барингни гўштингни канорага иламен, галварслар!

Сипоҳларга шундай зуғум қилса-да, Қамариддиннинг ўзи ҳам майдонни ташлаб қочишдан ўзга чора топа олмади.

Кечга бормай, жанг суронлари тиниб қолди.

«Тагин қочириб юбордим бу пакана фитначини! Ёнгинамизда турганди, тутиб олиш осон эди. Энди бундай қулай фурсат бошқа бўлмас...» — гижинди Амир Темур. Қурбонлар саноғи эликни қоралаб қолганини айтдилар.

Амир Темур голиб сипоҳлардан илиқ сўзларини аямади:

— Файрат қадамингизга тасанно, эй Туронзамин шерлари! Адоват камаридан бели маҳкам тўрт минг қаттолни қочирган сиз икки юз баҳодирга ҳамду санолар бўлсун! Бари Оллоҳнинг лутфу карамидандур. «Бақара» сурасида шундай оят бордур: «Қанчадан қанча кичкина гуруҳлар Оллоҳнинг изни билан катта гуруҳлар устидан ғалаба қилган. Оллоҳ сабр қилгувчилар билан биргадур!» Оллоҳга шукрлар бўлсун!

— Оллоҳга шукрлар бўлсун! — Сипоҳлар овози фалакни тутди.

Амир Темур қахрамонлик кўргизган ўнбошиларни баҳодирлик унвони билан сийлади. Лашкар сендан жонини аямаганда, сен ундан олтин уду забаржадингни аяб ўлтиришинг азим гуноҳдир, дер эди доим Турон султони. Сипоҳлар устидан беҳисоб кумушу зар сочилди, тулпору камон, қалқону ўқ берилди. Амирларга хилъату қиличу камар ҳадя этилди. Ҳумоюн ўраудан лашкарга уч кун ҳордиқ берилиши ҳақида фармони олий овоза қилинди. Айни пайтда душманни қувиб шимол томонга кетган Аббос баҳодир ва унинг шерикларини ҳам кутиш лозим эди. Шодиёна бошланиб кетди.

Муҳаммад Чуроға додхоҳдан, Самарқанддан бирон хабар борми, деб сўраган Амир Темур, йўқ жавобини олгач, саропардада ўлтиролмади, туриб ташқарига йўналди. У атрофга назар солди. Саропарда тепаликда, бамисли оромбахш шабадалар беланчагида жойлашгандай ҳавойи кўринарди. Ҳаво очик, Осмон бахмалига моҳирона қадаб чиқилган порлоқ юлдузлар ялт-ялт ёнади. Кунчиқиш томонда қуйида оқшомнинг ҳарир пардасига ўралиб сокин оқаётган Отбоши дарёси яшноқ ойни қучоғига олганидан ярақлаб дунёга мақтанарди. Оқшом файзли бўлишига қарамай, Амир Темурнинг ичига чироқ ёқса ёришмас эди. «Фарзанди дилбандим ҳоли не кечдийкин? Оёққа туриб кетдимикин? Муҳаммад Султоннинг дунёга келиши ҳам унга зўр шифодир, жигарпорасига бир назар солдимикин? Бугун-эрта Шодравон найман етиб борса, ўғлининг исми-ни ҳам билиб олади... Хонзода хонимга ҳам қийин бўлди... Иккинчи келинидан ҳали хабар йўқ шекилли...»

Амир Темур ҳарами хоси саҳройи оташафзо Дилшод оқа бўлмасига қадам қўяр экан, хаёллари ана шундай паришон эди. Кўзга уйқу илингунча вақт алламаҳал бўлди. Ажабо, шу кеча туш кўрибди. ... Улуғ водий эмиш, боши ҳам йўқ, охири ҳам. Амир Темур кимсасиз водийда ёлғиз борар эмиш. Олисларда тоғлар кўринармиш, юриб борган сари тоғлар йўқ бўлиб кетармиш. Йўлда машхури офоқ Шайх Бурҳониддин Қиличга дуч келибди. Қизиги шундаки, оппоқ ридога ўралиб олган, бундан уч юз йиллар аввал яшаб ўтган Шайх билан Амир Темур таниш эмиш! Соҳибқирон камоли одоб билан унга шундай мурожаат қилибди: «Эй саромади замона, зоти бобаракот! Ўғлим, жигарбандим, валиаҳд Жаҳонгир Мирзо Самарқанд ичида хаста эрди. Яратгандан унга саломатлик тилангиз, азиз жонига дуо қилингиз!» Шайх Амир Темурга: «Худо бирла бўлғил!» дебди холос, бироқ Жаҳонгир Мирзо ҳақида ҳеч бир сўз қотмабди...

Уйғониб кетган Амир Темурнинг бу тушдан кўнгли бадтар паришон бўлди. Ярим кеча эканлигига қарамай Муҳаммад Чуроға додхоҳни ёнига чорлатди-да, буюрди:

— Мамат, жигарим! Шитоб Самарқанд борғил! Жаҳонгир Мирзога дегилки, ўзини асрасун! Насиҳат қилғил! Огоҳ бўлғил!

Муҳаммад Чуроға додхоҳ ерга тикилганча индамай қолди.

— Нечун жимсен, Мамат?

— Ёнингизда бўлсам, дегандим... Ташлаб кетгим келмай турибди...

— Мендан хавотир олмагил! Шитоб Самарқанд боргил! Уқдингму?

— Уқдим. Бош устига, Амир соҳибқирон!

Муҳаммад Чуроға додхоҳ бир неча сипоҳлар кузатувида тонг ёришмай пойтахтга жўнаб кетди.

Орадан икки кун ўтгач, ҳар хил хаёллардан буткул оромини йўқотган Амир Темурнинг ўзи ҳам, қайдасан Самарқанд, деб йўлга равона бўлди.

V

Дарғом ариғи бўйида жойлашган Боғи Чинордан Кўҳак этагидаги Боғи Нақши жаҳонга боргунча йўл бутун шаҳарни кесиб ўтади.

Подшо келини Хонзода хонимнинг ҳаворанг маофаси Боғи Нақши жаҳон дарвозасидан аста кириб келди...

То чилласи чиққунча Хонзода хонимга Жаҳонгир Мирзонинг бетоблиги ва Самарқандда эканлиги ҳақида бир нима демадилар. Амирзода Жета сафарига кетганлар, ҳозир душманларни қийратиб юрибдилар, дея жавоб беришарди Хоразм маликасига куёви ҳақида сўраб қолганларида. Муҳаммад Султоннинг дунёга келгани тўғрисида Амир соҳибқиронга чопар юборилганлигини эшитганида, Хонзода хоним вужудини ширин бир ҳаяжон чулғади. Қутлуғ мужда Жаҳонгир Мирзони беҳад қувонтириб юбориши шубҳасиз! Муҳаммад Султон ахир уларнинг биринчи фарзандлари, унинг устига, орзиқиб кутган фарзандлари! Олоҳдан ўғил тилаган эдилар-да! Ўғлимни тезроқ кўрай деб Самарқандга отлансалар ҳам керак. Отланиш ҳам гапми, қанот боғлаб учсалар керак!..

Хонзода хоним амирзода билан учрашув онларини кўз олдига келтирар, Жаҳонгир Мирзонинг чақалоқни қўлига олиб авайлаб кўтариб юришларини ўзича тасаввур қилар, бундан дили яйрарди. Атрофда кайвони энагалар мурғакни парвариш этиш, ювиб-тараш, турпоқлаш билан банд эдилар. Маҳди улё Сароймулк-хоним Хонзода хонимни чиллалди, деб бир лаҳза ҳам ҳоли қолдирмасди.

Чилласининг охирги куни Хонзода хоним Оққиз билан боғ айланишга чиқдилар. Кўпдан бери сайрга чиқишолгани йўқ. Улар кайфиятлари чоғ, чорчаманларни оралаб, боғ ўртасидаги зилол сувли ҳовузга яқинлашдилар. Бу ердан туриб қаралса, гўзал қаср, унинг ёнидаги азамат чинорлар бутун кўрки билан намоён бўлади. Маликага шу жуда ёқади.

Хонзода хоним гулбоғчаларга меҳр билан тикилди. Гулбоғчалар орасидаги қирмизи қум ташланган йўл бошига келганда қаср ва унинг ёнидаги чинорларга қаради. Қаради-ю... юраги орқасига тортиб кетгандай бўлди! Не кўз билан кўрсинки, қаср ёнида ҳамиша савлат тўкиб турадиган икки чинорнинг бири — чапдагиси, ўша Жаҳонгир Мирзо, боласи, деб таърифлаган чинор... жойида йўқ эди!

— Маликам! Сизга нима бўлди?.. — жон ҳолатда сўради Оққиз, кўз ёритандан сўнг ниҳолдай бўлиб қолган Хонзода хонимнинг қўлларидан тутар экан. — Нечун безовталандингиз?

— Оқ!... Чинор... Чинор қани? Анови чинорларнинг бири?..

— Ҳа... Қуриб қолибди... — жавоб қилди Оққиз. — Кеча кўчириб ташладилар. Муҳаммад Султон туғилмасдан олдин қурий бошлаган экан-да...

Хонзода хонимнинг аъзой бадани жимирагандан жимираб кетди.

...Шўрлик малика ҳамма гапни кейин эшитди, эшитди-ю ўзидан кетишига оз қолди! Сароймулкхоним келинини бағрига босиб, пешонасидан ўпиб, бошини меҳр билан силаркан, юпатиб деди:

— Ўксинмангиз, маликам! Ўксинмангиз! Оллоҳдан шифо тилайлик, шифо тилайлик! Оёққа туриб кетадилар, амирзодам, иншооллоҳ! Ноумид шайтон, деганлар. Дардни берган худо шифосини ҳам ўзи беради, ҳа...

Сароймулкхоним шундай дерди-ю ўзи чиройли кўзларидан оққан ёшларини тия олмасди.

— Наҳотки, мен билмадим, рофил қолдим, ахир ёнида бўлсам, жонига дармон бўлардим-ку... — афсусланарди Хонзода хоним. — Нега билдирмадингизлар, бибижон, нега? Нега-а-а-а?.. Ахир...

— Ўзим ўргилай, маликам!.. Ўксинмангиз... — бошқа сўз тополмасди Сароймулкхоним. — Кўрасиз, амирзодам соғайиб кетадилар!..

Икки муштипар аёл ҳамма нарсани англаб турар-

дилар, аммо бир-бирларига қандай тушунтиришни билмасдилар.

Жаҳонгир Мирзо Хонзода хоним иккиси суядиган шинам хобхоналарида ётарди. Хонада бонуйи кубро Қутлуғ Туркон оқа билан хос табиб Намозхўжа Шоший, пири муршид Мир Саййид Баракадан бошқа ҳеч ким йўқ. Очиқ деразадан эсиб турган эпкин ҳаворанг пардани хиёл тебратиб ўйнайди. Хона мўътадил даражада салқин...

Маҳди улё ва Хоразм маликаси келаётганларини эшитишган пири муршид билан хос табиб олдинроқ ташқарига чиқдилар. Маликаларни бонуйи кубро Қутлуғ Туркон оқа кутиб олди. Соҳибқирон эгачиси, мана, беш ёки олти ҳафта бўлдимикин, амирзоданинг қошида, унинг ҳолида огоҳ бўлиб ўлтирибди.

Даставвал бетоблик унча чўзилмайдигандек бўлиб туюлган эди. Кун ўтган сари амирзода ўзининг қувватсизланиб бораётганини ҳис қила бошлади... Вақти-вақти билан гоҳ худ, гоҳ бехуд бўлар, кечалар алаҳсираб чиқарди. Бир куни тушига Турўғлон кирибди. Онабўри эса негадир йўқ эмиш. Даҳшатли жанг борармиш. Турўғлон душман билан қаттиқ саваш қураармиш, остидаги оти, ажабо, Жаҳонгир Мирзонинг самани эмиш!.. Тоғ тепасида душман Турўғлонни қисиб жар ёқасига келтириб қўйибди! Бирдан саман жарликка — қоронғуликка мункиб кетибди! Қараса, саманда ўлтирган Турўғлон эмас... Жаҳонгир Мирзонинг ўзи эмиш!..

Амирзода чўпдай бўлиб озиб кетганди. Аввалги шуқуҳидан асар ҳам йўқ, юмшоқ ўринда ётар экан, бир қараганда, жойда ётгани ҳам билинмасди. Ҳалигина чексиз қайғуга ботган Хонзода хонимни юпатиб турган Сароймулкхоним энди ўзи кимнингдир тасаллисига муҳтож эди. Ўкраб юборишдан ўзини базўр тийиб, кўзларида тўла ёш эгилди-да, амирзоданинг озиб кичкина бўлиб қолган пешонасидан ўпди, бир томчи кўз ёши амирзоданинг юзига тушди...

Хонзода хоним хонага кирибоқ амирзодасига назар солди-ю «Воҳ!» дея ўзидан кетганини билмай қолди! Қутлуғ Туркон оқа билан Сароймулкхоним ҳамма нарсани қўйиб маликага чопдилар. Юзларига сув сепишар экан, бир-бирига гал бермай: «Вой, шўрим!» «Маликам! Маликам!», «Кўзингизни очингиз!», «Энди сиз ҳам қўрқитмангиз!» дея саннашар-

ди чорасиз хонимлар... Бироз ҳушига кела бошлаган малика амирзодани дабдурустдан танимади, наҳотки шу ётган унинг жони-дили, паҳлавони, қўрғони, жуфти ҳалоли Жаҳонгир Мирзо бўлса?.. Афсус, алам, армон аралаш бир нарса ичидан гуркираб келди. У чўкка тушди-да, амирзоданинг оёқларига ҳаяжондан қизарган юзларини босди ва ипак кўрпага унсиз-унсиз нолалар қилди...

— Шаҳзодам!... Амирзодам!.. — ингранарди малика эшитилар-эшитилмас...

Жаҳонгир Мирзо юзига тушган кўз ёшидан сесканиб, кўзларини ҳолсизгина очди, атрофга қарашга уринди.

— Хайрият!.. — деб юборди Қутлуғ Туркон оқа... Маликалар ҳам умид тўла кўзларини амирзодага тикдилар. Хос табиб билан пири муршид дарров хонага кириб келдилар.

— Хайрият!.. — деди яна Қутлуғ Туркон оқа. — Кечадан бери кўзларини ҳам очмаётган эди... Энди кўзини очди! Мана... Биз шу ердамиз, амирзодам! Маҳди улё онагиз келдилар. Хоси ҳарамингиз Хонзода хоним келдилар...

Жаҳонгир Мирзо, қани улар, дегандай Қутлуғ Туркон оқага қаради. Хонзода хоним ўрнидан туриб Сароймулкхоним ёнига борди ва шавҳарининг кўзларига тикилди. Малика амирзоданинг кўз қарашида ифода қилиб бўлмайдиган жуда кўп нарсаларни укди, Жаҳонгир Мирзо нималарнидир демоқчи эди-ю гапиролмасди, киртайиб қолган ёрқин кўзлари жавдираб боқарди. Эй фалак, дастингдан дод! Дод!

— Мана, ўғлингиз, фарзанди дилбандингиз Муҳаммад Султон! — Қутлуғ Туркон оқа ипакларга ўралган чақалоқни қўлида кўтариб Жаҳонгир Мирзога кўрсатди. — Падари бузрукворини кўрмакка келибдур...

Амирзода жилмайишга уринди, аммо кучи етмади... Бирдан чап бурнидан қон отилиб чиқди, хос табиб чаққонлик билан артиб олди. Сароймулкхоним Жаҳонгир Мирзонинг бошини ушлади, Хонзода хоним оёқларини уқалай бошлади, аммо оёқлар совуқ эди... Юзлари кўкариб кетган Жаҳонгир Мирзони жон талвасасида кўриб, Мир Саййид Барака қуръон тиловат қилишга турди. Сураи Ихлос иккинчи марта ўқиладганида, бемор бирдан бошини кўтармоқчи бўлди ва шу ондаёқ жон таслим қилди...

Хонзода хоним ўкраганча ўзини Жаҳонгир Мирзо устига ташлади, ташлади-ю яна ўзидан кетди. Сароймулхоним ўн етти ёшга тўлмай туриб тул қолган Хонзода хонимни бағрига олиб йиғлар экан, йиғи орасида саннар эди:

— Амирзодам!.. Маликам!.. Амирзодам!.. Маликам!..

VI

Амир Темур қўшини Самарқандга яқинлашиб келарди. Кониғил ўланзорига етганларида икки ўқ отим нарида шаҳар ёқдан келаётган бир кўп одамларнинг қораси кўринди. Соҳибқирон улар нима сабабдан қора кийиб олганларини даставвал тушунмади. Кейин англаб етди-ю... юрагига муз югурди! «Наҳотки, ўғлим, жигарпорамдан айрилиб қолган бўлсам?..» Чиндан ҳам бутун халойиқ, шаҳар аҳли, сарой аъёнлари, беклару амирлар қорага бурканиб, бошланг, устиларига палослар ташлаб мамлакат султони истиқболига чиққан эдилар.

Борлиқни жиловсиз фиғону фарёд тутди.

Амир Темур яқин келганда кўрди: ана эгачиси Қутлуғ Туркон оқа, Сароймулхоним, Улус оқа, бошқалар... Ҳаммаси бошланг, ёқалари чок, бошлари ҳам... Амир Довуд дуғлат, Амир Сайфиддин некўз, Суюрғатмишхон, Амир Жоку барлос, Мир Саййид Барака... Барчасининг дилларида алам, кўзларида ёш... Ҳеч қачон оқ ридони ташламаган пири муршид ҳам қорага бурканиб олибди. Жаҳонгир Мирзонинг тенгқур дўстлари Сулаймоншоҳ, Султон Маҳмуд ибн Суюрғатмишхон, уларнинг ёнида Умаршайх Мирзо, ўн ёшли Мироншоҳ ҳам шу ерда... Барчасининг майдонларда мағрур юрадиган бошлари бутун эгик... Ортада ҳадсиз оломон уларга эргашиб келар эди.

— Хонавайрон бўлдук, Амир соҳибқирон, хонавайрон бўлдук! — деди Қутлуғ Туркон оқа инисига ҳолсиз ўзини отиб... Аёллар бонуйи куброга қўшилишиб фарёд чекар эдилар. — Бандачилик экан, қандоқ қилайлик. Жаҳонгир Мирзо бизни ташлаб кетди... Ташлаб кетди...

Меҳрибон эгачисини бағрига босар экан Амир Темурнинг кўзларидан ёшлар тўкиларди холос. Ёш қари келиб Амир Темурни тавоф қилар, сўнг орта чекинар эди... Унинг бирдан Сароймулхонимнинг орқа-

сида мунгайиб турган Хонзода хонимга кўзи тушиб қолди! Гулдай чехраси сўлғин, кўзлари йиғлайвериб нурсизланган, ёқалари чок, телба ҳолга келган Хонзода хоним... У ўзини бир чеккага тортиб тургандай туюларди. Кўриб соҳибқироннинг кўнгли тўлиб кетди! Амир Темурнинг назари тушганини сезган Хоразм маликаси келиб қайинотаси пойини ўпмакка интилди, аммо соҳибқирон бунга йўл қўймади: ўксиб йиғлаётган суюкли келинини бағрига босди-да, манглайдан ўпди ва деди:

— Сизни келиним эмас, қизим, дегандим... Энди... қизим эмас, ўғлим, деймен! Ўғлим ўрнида ўғлим!..

Буни эшитган Хонзода хоним ўкраб йиғлаб юборди! Эл мунгсираб қолган эди.

* * *

Жаҳонгир Мирзони Шаҳрисабзга элтиб дафн қилдилар. Амир Темур дилбандининг қабри устида маҳобатли мақбара бунёд этдирди.

Хонзода хоним тез-тез Шаҳрисабзга ташриф буюриб шавҳари мақбарасини зиёрат айлайди. Бу гал ҳам шундай бўлди. Бир ёшли ўғли Муҳаммад Султонни олиб Шаҳрисабзга келди. Келаркан, отасининг доимо юрак устида тақиб юрадиган уч бурчак қора бахмал туморини йиғлай-йиғлай ўғлининг бўйнига осиб қўйди. Тетапоя юриб қолган ўғилчасининг қўлидан етаклаб — одат бўйича, кузатувчилар ташқарида қолдилар, — ёлғиз ўзи соғонага яқинлашди. Қуръон туширгач, қабрининг совуқ тошларига гунчадек лабларини босди, нозик қўллари билан соғонани силаб чиқди, у-бу ғуборлардан тозалади...

Шу ерда ҳали ҳануз учрамаган бир ҳол юз берди. Ҳар гал тиловат тушириб, қабрни тавоф қилиб, йиғлаб-йиғлаб чиқиб кетаверар эди. Бу сафар нечундир биринчи марта бошини кўтариб тепага қаради... Шифтда пайғамбаримиз ҳадисларидан бири ёзиб қўйилган экан: «Ал-оқилу яъатамиду ала аъмалиҳи, Вал-жоҳилу яъатамиду ала амалиҳи». Хонзода хоним унинг маъносини тушунди: «Ақлли одам ўзининг куч-қувватига ишониб яшайди, нодон — ҳою-ҳавасларга суяниб яшайди...»

Хоразм маликасининг юраги орзиққандан орзиқиб кетди!.. Муҳаммад Султон эса мақбара ичида тетапоя ўйнаб юарди.

1996—1999. Сизтл, АҚШ — Тошкент.

ЁЗУВЧИ КАМОЛОТИДАН ДАЛОЛАТ

Ёзувчи Муҳаммад Алининг Амир Темурга бағишланган каттагина романи газета ва журнал саҳифаларида эълон қилинди. Бундай қараганда мавзу янги эмас. Жаҳон миқёсида Амир Темурнинг ҳаёти ва даври ҳақида ҳар хил жанрларда юзлаб асарлар битилган. Уларнинг кам қисмигина ўзбек китобхоналарига маълум. Кейинги пайтларда истиқлол туфайли ўзбек ёзувчилари ҳам бу мавзуга қўл урдилар. Мазмун жиҳатдан Темур ҳақидаги асарлар ҳар хил йўналишда ёзилган. Шўролар даврида Амир Темур ҳақидаги асарларда бу улўф саркарданинг шахсияти ва фаолияти тегишли салбий тафсиллар ҳаддан ташқари бўрттириб, қабартириб кўрсатиларди. Унинг тарихда тутган ўрни ва салоҳияти эса иложи борича камситиларди. Ҳатто баъзи ўринларда кераксиз уйдирмаларга ҳам ўрин бериларди. Аксарият ҳолларда бундай тасвирлар улўф сиймо образини салбий персонаж даражасига тушириб қўйган эди.

Мустақиллик қадриятларни қайта тиклаш даврини бошлаб берди. Шу маънода Амир Темур шахсияти ва унинг тарихда тутган ўрнини ҳам қайта кўриб чиқиш масаласи илм-фан ва маданият олдидаги муҳим вазифалардан бири бўлди. Бу хусусда ўтказилган йирик илмий анжуманлар ва тантаналар мазкур мавзунинг ишланишига асос бўлди. Бадиий тафаккурдан кўра илмий тафсилотларга бой бўлган Бўрибой Аҳмедовнинг «Амир Темур» номли асари Темур ва темурийлар даврини қайта кашф этиш нуқтаи назаридан жиддий тадқиқот сифатида яратилди. Бундан ташқари Абдулла Орипов, Одил Ёқубов, Тўра Мирзоларнинг драмалари, Пиримқул Қодировнинг, Хайридин Султонов, Хуршид Давронларнинг насрий асарлари бу мавзунини ёритишга катта ҳисса бўлди. Бора-бора Амир Темур шахсиятининг қай даражада улўфвор эканлиги яққол кўрина бошлади. У ҳақда кўп кунг ва меҳнат сарф қилиб

эпопея шаклидаги йирик асарнинг яратилиши ҳаёт та-лаби бўлиб қолди. Бу вазифани бажариш ёзувчи Му-ҳаммад Алининг зиммасига тушди. Шуниси эътиборга сазоворки, Муҳаммад Али бунгача «Сарбадорлар» ро-манини ёзиб, тарихий асарни қандай ёзиш кераклиги-ни ҳис қилган эди. Бундан ташқари «Сарбадорлар»-нинг бир неча боблари бевосита Амир Темурга ба-ғишланган бўлиб, бу образни яратиш юзасидан илк чизгилар сифатида ўртага ташланган эди.

Муҳаммад Али бу улуғ жаҳонгир ҳақидаги асари-ни «Улуғ салтанат» деб атади. Адиб қарийб ўн йил, балки ундан ҳам кўпроқ йиллар давомида бу мислсиз саркарда ҳақидаги илмий ва адабий маълумотларни кунт билан ўрганди. Уларни ўзича қайта баҳолади. Аниқ хулосаларга келди. Шундан кейингина қўлига қалам олди. Шу йўсинда «Улуғ салтанат» романи май-донга келди. Мана энди асар китобхон қўлига бориб теги.

Амир Темур сингари улуғ саркарда ҳақида ҳар хил йўсинда асарлар битавериш мумкин. Қаҳрамон-нинг ҳаёти кўпроқ жанглар билан боғлиқ. Шу маъно-да у ҳақидаги асарни жангнома тизмаси сифатида би-тиб қўя қолиш мумкин эди. Муҳаммад Али бошқача йўл танлади. Улуғ саркардани у кўпроқ кундалик маи-ший ҳаёт, оила, қариндош-уруғ ва дўст-ёрлар муҳи-тида кўрсатади. Фарзандларининг тарбияси, каттароқ бўлганда уларнинг қисмати, ҳар хил йўсинда рўй бер-ган ташвишлари, уларни уйли-жойли қилиш, ўзига му-носиб келин топиб уйлантириш, фарзандларининг бо-шига бирор иш тушса уларга ҳамнафас бўлиб, улар-нинг дардига шерик бўлиш, ҳақозо ва ҳақозолар. Қис-қаси, адиб бу улуғ саркардани оддий одам қаторида кўради. Оддий одамнинг бошига қандай қувончли, ма-роқли кунлар ёхуд қайғу, аламли ташвишлар тушса, унинг бошига ҳам шу хилдаги ҳодисалар тушади. Од-дий одам сингари у ўзида йўқ даражада қувона олади. Бошига ташвишлар тушганда ғам-ғуссалар аламида ёниб куяди. Сўзсиз катта умидлар бағишланган балки валиаҳдликка мўлжалланган ўғил Жаҳонгир Мирзо-нинг йигитлик чоғидаги ўлими унинг белини букади. Бу улуғ зотнинг романда тасвирланган алам ва изти-робларини китобхон худди ўзиникидек ҳис қилади. Не-не умидлар билан турмуш қурган ақли расо ке-лин — Хонзоданинг бева қолиши, саркарданинг алам

ва ташвишларини бир неча бор оширади. Романда шундай бир чизги борки, бу улуғ зотнинг одамийлик хислатларини алоҳида таъкидлайди. Тўйдан кейинги кунлар Хонзода хонимни келиним эмас, қизим, деб атади... Бу сўзларда катта маъно бор эди. Жаҳонгир Мирзо вафот этганда бағри увалган Амир Темур Хонзода хонимга шундай дейди:

«— Сизни келиним эмас, қизим, дегандим... Энди... қизим эмас, ўғлим деймен. Ўғлим ўрнида ўғлим!..»

Умуман, у аёл зотини камситишни ўзига эп кўрмайди. Аёлларнинг ўрни эркакларга нисбатан маълум даражада паст бўлиши керак деган фикр хаёлига ҳам келмайди. Аксинча, аёл хусусан унинг орқа томонини мустаҳкам сақлаб, қўриқлаб турган оқила, Сароймулк-хонимни у ўта қадрлайди. Бугина эмас, Сароймулкхоним унинг учун биринчи ва доно маслаҳатчи. Умуман роман саҳифаларида бу улуғ саркарданинг бирор аёл зотини камситганини, унга қўпол муносабатда бўлганини кўрмаймиз. Бу жиҳатдан Амир Темур фақат ўз замондошларигагина эмас, балки бугун учраб турадиган аёлга нисбатан паст назар билан қаровчиларга ҳам ибратдир. Бу хислатлар Амирга тегишли юқори маданият белгисидир. Бироқ у доим меъёрни сақлаган ҳолда иш тутарди. Назаримизда ҳар қандай душман ҳам унинг учун инсон фарзанди эди.

Муҳаммад Али романида тасвирланишича, Амир Темур шўролар давридаги асарларда кўрсатилганидек, доим қиличидан қон томиб турадиган золим саркарда эмас, унинг фаолиятида бошқа амирлар, мулозимлар, ҳар хил даражадаги хизматчиларга ҳам инсонлик шаънига ярашмайдиган бешафқатсизликни кўрмаймиз. Адиб бунга алоҳида урғу қилади. Бироқ у душманга нисбатан қатъиятсиз эмас эди. Тарқоқ Туркистон элини бирлаштириш осон бўлмаган, албатта. Бу ишни амалга ошириш учун қатъият зарур эди. Шундай экан, бирлаштиришда рақибларига қарши курашда бегуноҳ одамларнинг ҳам жабрланиш ҳодисалари бўлгани табиий. Бошқача қилиб айтганда, қуруғига қўшилиб ҳўли ҳам ёнган пайтлари оз бўлмаган. Оилада, жамоат орасида қатъиятликдан кўра раҳмдилликни касб қилган саркарда гуноҳкорлар билан бир қаторда гуноҳсизларнинг ҳам азият чекишига ачингани табиийдир. Саркардага хос бу

хислат Абдулла Ориповнинг «Соҳибқирон» драмасида ҳам таъкидланади.

Муҳаммад Алининг романида шу мантиқни тасдиқлайдиган қатор эпизодлар бор. Ишончли манбалардан кўчирилган бу эпизодлар шунини кўрсатадики, керак пайтда қаҳру ғазабни ишга солган амир кўп ҳолларда ўзининг раҳмдиллигини кўрсата олган. Романда тасвирланганидек, Шибирғон ҳокими Зиндачашм опардий Амир Темурга нисбатан сотқинлик йўлига кириб бир неча бор фитна тузади. Амир Темур эса уни бир неча бор кечиради, айрим ҳолларда жазо беради. Яна ўз ўрнига тиклаб қўяди. Романда кўрсатилишича, бу ҳол тўрт-беш марта такрорланган. Охирида риекор амир эпақага келавермаганидан кейин, уни оғир жазога муносиб кўради. Шунда ҳам уни қандай жазолаш ҳақида ўз мулозимларига бирор йўл-йўриқ кўрсатмайди.

— Уни менинг кўзимга кўрсатманглар, — дейди холос.

Романда тасвирланган бошқа бир ҳолни эслайлик. Бу Темурнинг яқинларидан бири амир Мусо билан боғлиқ. Амир Мусо анча вақтлар давомида Амир Темурнинг хизматида юрган, содиқ мулозимларидан бири ҳисобланарди. Амир Ҳусайнга қарши жанг бораётган вақтда амир Мусо Темур кўшинидан ажралиб чиқиб кетади. Кейинчалик фитначи Зиндачашм опардий гурӯҳига бориб қўшилади. Шунга қарамасдан Амир Темур уни сўроқлаб, топиб, гуноҳларидан кечади ва яна унга ишонч билдириб сарой хизматига жалб қилади. Романда тасвирланишича шундай ҳоллар ҳам бўладики, ўлимга ҳукм қилинган баъзи бир амир, мулозимлар жазодан тўхтатилиб яна ўз хизматларига тикланадилар.

Амининг бу хилдаги хислатлари унинг зифлигидан эмас, балки унинг қудрати ва улуғворлигидан далолатдир. У одам зотига ишонади. Маълум бир пайтларда қинғир йўлга кирган кимсаларнинг кейинчалик садоқат билан хизмат қилишини сезиш қобилияти ҳам бор унда.

Романда кўп машаққатлар билан бўлса ҳам Амир Темур ғалабадан ғалабага ўтиб камол топаётган саркарда сифатида кўрсатилади. Романни ўқиб, бу камолотнинг иккита асоси бор эканини англаймиз. Биринчиси шуки, қарийб икки аср давомида Туркистон хал-

қи Чингизхон босқинчилари оёқлари остида қолиб, уларнинг зулм ва заҳматларидан етарли даражада бе-зиб улгурган эди. Эндиликда ундан қутилишнинг йўли топилгандек кўринди халққа. Шу боисдан халқ Амир Темурни қўллаб-қувватлади. Масаланинг иккинчи то-мони яна ҳам муҳимроқ, яъни чингизийлар сиёсати-нинг негизи адолатсизлик, диёнатсизлик эди. Амир Темур ўзининг биринчи юришидан бошлаб адолат ва диёнат байроғини юқори кўтарди. Шу боисдан халқ бу байроқ сари интилди. Натижада Амир Темурнинг кўшинига кўшин қўшилиб қудратли кучга айлан-ди.

Улуғ жангларда қуруғи билан ҳўлнинг барабар ёни-ши ҳақида фикр билдирган эдик. Баъзан жаҳонгир Амир Темурнинг юришларидан кўп қирғинлар бўлган-лиги хусусида эшитиб қоламиз. Зотан, шўролар даври-да яратилган асарларда асосан шу масалага урғу қили-нар эди. Эндиликда бир тасаввур қилиб кўрайлик. Жаҳонда бу дунёни забт этган саркардалар кўп ўтган. Уларнинг қай бировидир, мана бу «қуруқ», яъни душ-ман, мана бу «ҳўл», яъни бегуноҳлар, деб саф қилиб ажратиб ўлтирган, дейсизми? Амир Темурнинг юриш-ларига келганда ҳам бу хилдаги ажратишлар қилиш-нинг иложи йўқлиги ўз-ўзидан маълум эмасми? Бироқ бошқалардан унинг фарқи шундаки, у инсоф ва адолат-ни, таъкидлаганимиздек, ўзига байроқ қилиб олган.

Бундан ташқари, бадиий ижода ёзувчи идеали де-ган қонуният ҳам бор. Бу жиҳатдан мен бир нарсага эътиборни тортмоқчи эдим. Шўролар даврида Алек-сей Толстой «Пётр I» романини эълон қилди ва катта мукофотга сазовор бўлди. «Пётр I» ибрат бўларли та-рихий роман сифатида тан олинди ва бутун ҳам ўз қимматини йўқотган эмас. Бугун Россия матбуот са-ҳифаларида Пётрнинг камчиликлари ҳақида фикрлар эълон қилиняпти. Уларнинг ичида ҳайратдан ёқани ту-тадиган гаплар ҳам бор. Савол туғилади: А. Толстой Пётрнинг шу томонларини билганми, йўқми? Албатта, билган. Бироқ уларни алоҳида урғу билан романда тасвирлашни лозим кўрмаган. Унинг учун Пётр Би-ринчини қолоқ Россияни бирлаштириб, кенгайтириб тараққиётнинг янги босқичига кўтара олгани муҳим бўлган. Шу боисдан А. Толстойни кўпроқ император Пётрнинг ўзининг — яъни адибнинг мақсадларига, иде-алига тўғри келадиган томонлари қизиқтирган. Демак, бу ерда объектив ҳақиқатдан келиб чиқадиган ёзувчи истаги, нияти ва идеалини ҳам ҳисобга олмаслик мум-

кин эмас экан. Шу маънода, бугун хусусан мустақиллик даврида Амир Темур сиймосини ярата туриб, шўролар давридагидек, саркарда образини бир томонлама ёритиш китобхон учун ҳам, жамият учун ҳам наф келтирмаслиги аниқ.

Шундай қилиб, Муҳаммад Алининг янги романи кўп жиҳатдан улуғ саркарда Амир Темурнинг ҳали китобхонга кўп ҳам маълум бўлмаган, барчага ибратли бўларлик янги-янги хислатларини очиб берди. Бошқа асарларда кўрсатилган ижобий хислатларни яна бир гал урғулади. Шу маънода адибнинг бу романи ўзбек адабиётида пайдо бўлган янги реалистик тарихий романдир.

«Улуғ салтанат»нинг бадиий қимматини белгилайдиган бир хислатини алоҳида қайд қилишни истар эдик. Ёзувчи тарихий вазиятни аниқ ифодалайдиган, характерининг ички оламини тўла ва теран очиб берадиган воқеаларни излайди, аксарият ҳолатларда уларни топа билади ҳам. Бунинг ўзигина етарли эмас албатта, ёзувчи ўша топилмаларни зарур тафсилотда, аниқ ва жонли тасвирлаб берадики, улар худди моҳир рассом чизган манзаралар сингари китобхон кўзи олдида бор жозибаси билан очик, тўла намоён бўлади. Зотан ёзувчилик санъатининг сири ҳам шунда бўлса керак. Бошқачароқ қилиб айтганда, воқеаларни тарихийми, ё тўқимами улардан қатъи назар саржин сингари қалаб ташлайвермайди. Яна аниқроқ қилиб айтганда, у тасвирда меъёрга, мувофиқлик талабига етарли даражада риоя қилади. Шу боисдан қайсидир манбалардан бизга маълум бўлган воқеалар ҳам янгича жилоланади, уларни биз худди янги воқеалар сифатида қабул қиламиз. Натижада роман зўр қизиқиш билан ўқилади ва енгил қабул қилинади. Бу хислатлар ёзувчи қаламининг камолотидан далолатдир.

Муҳаммад Али бу романида услуб жиҳатидан янги босқичга кўтарилди. У илгариги асарларидагидек, сюжетни, образлар бойлигини мураккаблаштириш билан банд бўлмади. Воқеаларни дангал олиб, кўпроқ танланган қаҳрамонларнинг ички оламига назар ташлади. Бошқача қилиб айтганда, ўзини кўп сўзлилиқ ва кераксиз тўқимачилиқдан холи тутди. Бу жиҳатдан унинг жумлалари насрдан кўра кўпроқ назмни эслатади.

Матёқуб ҚЎШЖОНОВ,
академик.

МУНДАРИЖА

Биринчи боб.....	3
Иккинчи боб.....	26
Учинчи боб.....	34
Тўртинчи боб.....	47
Бешинчи боб.....	51
Олтинчи боб.....	63
Еттинчи боб.....	76
Саккизинчи боб.....	85
Тўққизинчи боб.....	94
Ўнинчи боб.....	101
Ўн биринчи боб.....	119
Ўн иккинчи боб.....	137
Ўн учинчи боб.....	149
Ўн тўртинчи боб.....	160
Ўн бешинчи боб.....	179
Ўн олтинчи боб.....	193
Ўн еттинчи боб.....	210
Ўн саккизинчи боб.....	229
Ўн тўққизинчи боб.....	241
Йигирманчи боб.....	261
Йигирма биринчи боб.....	276
Йигирма иккинчи боб.....	289
Йигирма учинчи боб.....	301
М. Қўшжонов. Ёзувчи камолотидан далолат.....	328

МУҲАММАД АЛИ
УЛУФ САЛТАНАТ

Тарихий роман

Биринчи китоб
ЖАҲОНГИР МИРЗО

«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2002

Муҳаррир *М. Мансуров*
Бадий муҳаррир *М. Самойлов*
Техник муҳаррир *Р. Бобохонова*
Мусахҳиҳ *Н. Мухамедиева*
Саҳифаловчи *Л. А. Цой*

Теришга берилди. 14.05.2002. Босишга рухсат этилди 24.10.2002.
Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$. Балтика гарнитураси. Офсет босма. Шартли
босма тобоғи 17,6. Нашриёт ҳисоб тобоғи 18,0. Адади 5000 нусха.
Буюртма № 3490. Баҳоси келишилган нарҳда.

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
босмаҳонаси
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41